

CHRONICA HUNGARORUM.

I MAGISTRI P. BELAE REGIS NOTARII

II MAGISTRI SIMONIS DE KEZA

GESTA HUNGARORUM.

III CHRONICON PICTUM VINDOBONENSE.

AD FIDEM CODICUM RECENSUIT, OBSERVATIONES, DISQUISITIONEM DE
AETATE BELAE REGIS NOTARII, ET ANIMADVERSIONES CRITICAS
ADIECIT

M. FLORIANUS.

LIPSIAE 1883.

PRAEFATIO.

Magno solent esse impedimento hominibus, in perquirenda narrationum historicarum veritate occupatis, prisci aevi monumentorum minus accuratae, vel studio interpolatae editiones.

Doctum virum Ladislaum Endlicher, custodem quondam bibliothecae caesariae Vindobonensis, de Belae regis notario et legibus S. Stephani optime mevitum, editorem fuisse operis collectitii cui titulus: *Rerum hungaricarum monumenta Arpadiana*. Sangalli. 1849 non crederemus; nisi Fred. de Tschudi in praefatione libri id certo adfirmaret. „Postremum monumentorum Arpadianorum rerum hungaricarum scapum lectoribus exhibentes nos decet editoris memoriam animo celebrare gratissimo. Vix ei licitum erat novissima huius optimae editionis verba scribere — quum ex amicorum consuetudine ex uniuersitate literaria, ex patria, cui e sumptu suo operam praebuerat, fato ereptus est.“

Primum enim huius collectionis monumentum, librum nempe anonymi notarii cum codice superstite Vindobonensi conferenti, multa transposita et addita, plura omissa, plurima immutata apparebunt. Menda et interpolationes ultimae huius editionis collegimus et perscripsimus in observationibus nostris.

Confert quidem non parum ad fidem ignoto historico faciendam convenientia rerum narratarum cum aliis non dubiis earum monumentis: sed possumus etiam ex forma et ratione scripturae aetatem codicis autographi, ex aetate vero, quanta sit auctori habenda fides, utcunque divinare.

Unicus praesertim incerti aevi scriptoris codex, dari debet cum propria, licet varia, tum nominum propriorum, tum aliorum vocabulorum scriptura; imo cum ipsis erratis et emendationibus: ut inde ductis argumentis, diligens rei indagator, de aetate librarii, et sitne scriptum autographum statuere possit.

I. Codicem hunc bibliothecae caesariae numero 514 signatum ut potuimus diligenter exscripsimus, typisque exprimere conati sumus, probe gnari, libri veteris scripturam ad arbitrium editorum varie conformatam nulli usui critico aptam esse.

II.

Descriptionem codicis, et seriem priorum editionum damus verbis doctissimi Endlicheri, e prolegomenis ad editionem anni 1827.

„Codex manuscriptus bibliothecae caesareae Vindobonensis, inter codices mss. historiae profanae latinos trigesimus supra sexcentimum (vetus signatio), praeter Caspari Pansae iter e Germaniae finibus in Galliam anno 1610 susceptum, quod in charta scriptum est, foliis membranaceis quatuor et viginti, formae, quam quadripartitam nominant, maioris, aureum Anonymi Belae regis notarii de gestis Hungarorum libellum complectitur. (Hodie a chartaceo separatus est.)

Codicis anno 1665 Ambrasio, arce Tyrolis, ubi cum multis aliis egregiis omnigenae historiae monumentis, inter archiducum Austriae cimelia recondebatur, bibliothecae caesariae Vindobonensi illati, magnus ille Petrus Lambecius, in diario sacri itineris Cellensis (additam. II. p. 267) primus omnium meminit. — — Joannes Georgius Schwandtnerus anno demum 1746 inter reliquos historiae hungaricae scriptores veteres, meliori utique consilio quam felici successu typis exscribendum curavit.

Absoluitur codex ut diximus foliis membranaceis viginti et quatuor. Membrana tactu glabra, duriuscula, sed quod in membranis magnae laudis esse solet, candida. Foramina et scissurae, quas prius quam in scribendi usum adhiberetur habuit, voces enim intercalant tantummodo, aut syllabas dirimunt, nil prorsus absorbent, cum plurimis aliis codicibus membranaceis ei communes sunt.

Primi folii facies anterior vacua relicta, ad eum haud dubie finem, ut data opportunitate, calligrapho aut rubricatore, qui ut apud graecos vix non semper, ita et apud latinos, non raro a librario, qui codicem exaravit, diversus omnino fuit, titulus opusculi, pro eius aevi more modoque adpingeretur. Quod quidem in nostro, prout in aliis multis, factum est nunquam. Defectum hunc ut suppleret Sebastianus Tengnagelius bibliothecae caesariae olim praefectus, albae paginae schedulam adglutinavit, inscripto lemmate: Historia hungarica de septem primis ducibus Hungariae, auctore Belae regis notario. Inepte sane; cum hic titulus neque opusculo conueniat, et verba, quibus codex caesareus orditur: Incipit prologus in gesta hungarorum — satis superque indicent, librum hunc de gestis hungarorum,

III.

ut pleraque nostra chronica vetera, inscribendum fuisse; ut praetermittamns hoc loco, quod infra ostendetur, sed Tengnagelio innotescere nondum potuit, ipsius hocce opusculum, sub titulo: Libri de gestis hungarorum, aevo iam Belae IV-i citari, Titulum a Tengnagelio excogitatum Schwandtnerus praefixit, quo expuncto, nos genuinum: Libri de gestis hungarorum — lemma reposuimus.

Reliquae codicis paginae subtilibus lineis ad amussim ductis paribus intervallis diremtae, versus, paucis paginis, quae triginta tres aut quinque continent exceptis, triginta quatuor exhibent. Ultima denique pagina (fol. 24-o) utut tota lineis signata, nil praeter quinque versus exaratos continet, in quibus librarius opusculum vel absoluit, vel ut aliis placet, in scriptione nonnisi conquieuit. Diremtus est praeterea textus in capita, singulis capitibus praefixo inter lineas lemmate, minio exarato, spatio cui ea a rubricatore, in nostro quoque, si recte vidimus, a librario diverso, una cum initialibus litteris adpingerentur, vacuo relicto. Quo tamen haud semper sufficiente, quaequam ad marginem retrudenda erant. Numeri sectionibus istis ab eodem Tengnagelio adpositi, a Schwandtnero (et ab ipso Endlichero) in textum illati sunt.

Editiones. Schwandtneri 1746—48 tribus voluminibus in folio. Tomus primus magnae huius collectionis historicae Tyrnaviae 1765 tribus voluminibus in 8-o, et ab anno 1766—68 iterum Vindobonae in 4-o recusus, primae editionis textum, novis erroribus typographicis deformatum exhibet. Nec melius in Calendariis Tyrnaviensibus anni 1765—66 repetitus est. Unica vice Anonymus, dignus utique, qui maxima cum industria a nostris ederetur, et in omnium manibus sit, seiunctim a reliquis historiae patriae fontibus lucem vidit Cassoviae typis collegii academici societatis Jesu anno 1772, 120 paginis in 12-o editus.“

His editionibus adnumeramus duas ipsius Endlicheri. Prioris titulus: Anonymi Belae regis notarii de gestis hungarorum liber. Textum ad fidem codicis membranacei Vindobonensis recensuit, prolegomena et indices addidit Stephanus Ladislaus Endlicher hungarus Posoniensis. Viennae typis et sumtibus Caroli Gerold. 1827. Forma 12-a paginas habet 272. Posterior primo inter monumenta Arpadiana loco posita est in libro cui titulus: Rerum hungaricarum monumenta Arpadiana. Edidit Stephanus Ladislaus Endlicher. Sangalli.

IV.

1849. Forma 8-a. Titulus vero ipsius libelli: Anonymi Belae regis notarii de gestis hungarorum liber. E codice membranaceo saeculi XIV. bibliothecae palatinae Vindobonensis

II. Magistri Simonis de Keza clerici Ladislai III-i regis binas e duobus codicibus editiones habemus. Primam curante Alexio Horányi, Vindobonae typis Josephi. Nob. de Kurzbök, et Budae typis Catharinae Landerer viduae, anno 1782. Alteram recensente Josepho Podhradczyky Budae 1833 impressam.

De codice primae editionis sic Horányi: „Causam Hungariae civibus pergratam me agere putavi, si mole quidem tenuibus, sed rerum amplitudine insignibus Simonis de Keza, caractere gothico exaratis chronicis typorum beneficio vitam accenderem; quae religiosissimus ac doctissimus provinciae pater Eugenius Kosa Ord. S. Francisci obscuro quodam Hungariae angulo delitescens, et insignem vetustatem praeferebat e tenebris eruit, mihiq; utpote cultori et amico suo singulari humanitate et benevolentia prelo subiicienda communicavit. Codex hic in forma duodecima novem et sexaginta columnis absolvitur, ac scriptoris nomen, conditionemque in fronte indicat.“ p. 4—5.

Altera Podhradczykyana editio iam non ex vetere aliquo codice, sed ex apographo Hevenesiano facta est, ut editor in praefatione ad lectorem docet: „Prostantes Kezae chronici editiones, liberalitate viri in me studiaque mea benevolentissimi RR. ac Magnifici D. Georgii Fejér ad fidem msti Kis-Martoniensis aequae membranacei, cuius copiam immortaliter apud nos de re codicillari meritis Gabriel Hevenesy hungarus Miczkensis, natus 1656 —|— 1715 S. J. sacerdos die 16-a Mai 1701 fecerat, et volente principe Paulo condam Estoraz regni Hungariae palatino msptis suis in folio littera V notato alias tomo LXX pag. 1—15, quin de illius forma ac aetate quidquam memoriae prodidisset, inseruerat, scrupulosius contuli, lectionum varietatem annotavi. Puto autem bina modo haec apographa, Horányianum nempe ac Eszterházyanum genuini Kezae chronici, quod pro deperdito habetur, exemplaria esse, quod non ultra annum 1282, nostri forte emortualem, producantur; tum quod alia quae habemus per me solerter collata, magnopere differant.“ p. VI—VIII.

Tertium etiam Simonis nostri codicem novit, et editionem eius commemorat vir in Hungaria quondam celeberrimus Franciscus

V.

Toldy, qui in praefatione Chronici Posoniensis Budae anno 1852 editi ita de codicibus Kezaianis disserit: 1. „Codex P. Eugenii Kósa membranaceus, nunc iam deperditus, ex quo Horányius suum Kezaium anno 1782 bis edidit. Apographum eius quondam Batthyanianum nunc in bibliotheca Academiae Hungaricae conservatur. 2. Codex Pauli quondam principis Eszterházy Kismartoniensis membranaceus, in quem ante decennium circiter, sed proh dolor! frustra indagavi. Cuius tamen duo existunt apographa: alterum Gabrielis Hevenesi anni 1701 in bibliotheca universitatis nostrae asservatum; alterum 1705 confectum bibliothecae Telekianae Maros-Vásárhelyini est. Ex apographo priori edidit Cl. Podhradezkyus Kezaium suum, e ceteris simul chronicis emendatum, variantibus lectionibus illustratum Budae 1833. 3. Codex Joannis quondam Sambuci chartaceus, opinione celeberrimi Kollarii seculi XIV-i exeuntis, iuxta Endlicherum XV-i, iuxta Engelium plane XVI-i bibliothecae palatinae Viennensis. Ex hoc codice inseruit illum Endlicherus noster Monumentis suis rerum hung. Arpadianis anno 1849 Sangalli impressis, sed quod summo-pere dolendum, resecta continuatione anonymi, quae usque Caroli I. regis mortem progreditur.“ Et in praefatione sua ad Marci Chronica Pestini 1867 edita: „Inter haec primo loco ponendum Simonis de Keza opusculum de gestis hunorum et hungarorum, cuius recensionem Endlicherianam in rerum hungaricarum Monumentis Arpadianis Sangalli 1849 typis expressam adhibui.“

Et Toldy quidem de codicis Vindobonensis Kezae opus continentis per Endlicherum facta recensione et editione securus fuit: nos editionem illam nullo in numero habendam esse dicimus, inscriptionemque: „E codice chartaceo seculi XV-i bibliothecae palatinae Vindobonensis“ mendacium literarium, nec leve, sed magnum et impudens esse declaramus.

Haec editio Horányianam reddit, ita ut ne in praefatione quidem ad regem Ladislaum et prologo, quae in codice etiam Vindobonensi leguntur, huius codicis ullam rationem habeat. Scribit enim: „Mulieres quaedam nomine Baltrame nominantur“ cum Hor. Vindobonensis rectius: mulieres quae patrio nomine B. nominantur. Porro V. habet: „pervagantes per deserta loca sive litora paludis Meotide“ — editio cum Hor. „perv. per des. littora pal. Meotidis. Pagina vero 85-a de constructione turris ponit verba quae Horányi

VI.

genuinae codicis lectioni substituerat e suo: „et plateas diversimode petris coloratis ductibusque abstractas“ ubi Hor. adnotat: „Sic emendo. cum in membrana legam: duusuusque astracatas.“ In V. legitur: „petris coloratis et diuersis abstractas.“ Et quod magis mirere ubi Hor. varias codicis huius Vindobonensis lectiones adnotat, Sangallensis illis neglectis contextum Hor. exhibet. Quid multa? repetitam videmus editionem Horanyianam anni 1782.

Sed cur non producis tu, inquires codicem illum Vindobonensem, quem pervolutasse, videris? Respondimus: codici illi in hoc volumine locus non est, eorum enim quae M. Simon propria habet; praeter praefationem et prologum, nihil omnino in eo codice reperitur, pertinetque ad familiam chronici Vaticani, Budensis, et similium.

Recte igitur iudicavit ante hos quinquaginta annos vir multae lectionis et de historia hungarica optime meritus Josephus Podhradczky praeter duos memoratos Simonis codices, quae in presentia vel perierunt vel alicubi delitescunt, tertium non exstare. Nos hic editionem Horányianam repetimus, cum variis apographi Hevenesiani lectionibus et supplementis, plerumque sine omni signo, aliquando literis He. signantes.

III. Chronicorum hungaricorum editionem magno codicum manu exaratorum editorumque apparatu adgressus fuerat vir Hungarorum literatissimus Franciscus Toldy. Duos huius generis libros eius opera in lucem emissos habemus: Chronicon Posoniense (1852), et Marci Chronicon cui titulus „Marci Chronica de gestis Hungarorum ab origine gentis ad annum MCCCXXX producta. E codice omnium qui exstant antiquissimo bibliothecae palatinae Vindobonensis picto, adhibitis in usum ceteris tam mss. quam impressis chronicis genuino nunc primum restituto textu. Recensuit, varias lectiones annotavit, praefatus est Franciscus Toldy consiliarius regius, bibliothecae universitatis Hung. praefectus. Versionem hungaricam adiecit Carolus Szabó bibliothecae Musei Transylvanici custos. Ornataque praeter effigiem compilatoris, plurimis picturis ad similitudinem codicis palatini effectis. Typis exscripsit, edidit Gustavus Emich Acad. Scient. hung. typographus Pestini A. D. MDCCCLXVII.“

Narrant aliqui rerum hungaricarum scriptores Marcum quemdam, originem et res gestas Hungarorum in adversaria sua retulisse. Sed non dicunt scripseritne is partem aliquam chronicae, ut tunc dicebatur, an interpolaverit tantum, consarcinaveritque aliquam post Simonem de Keza factam editionem.

VII.

Nostra parvi refert Marcus ne fuerit an Caius nomen ignoti hominis, codicemque illum quem doctissimus Toldy amplo et splendido apparatu edidit, Pictum Vindobonense appellamus. De hoc codice sic primus editor in praefatione: „Post evolutos quingentos et ultra annos, omnium qui aetatem tulerunt codicum ad leges criticae exacta collatione, nunc primum pristinae ac genuinae formae suae restituta (compilatio) typis elegantissimis exscripta, iconibusve mirae artis ornata orbi literario offertur.“ Enumeratis deinde 12 partim scriptis partim impressis Chronicis cum quibus contextum contulerat, concludit: „Quibus adminiculis mihi adiuto curae fuit, ut contextum quantum fieri potuit sincerum darem, nihil apponens quod non ad fidem cuiuspiam ex iis cod. exactum sit, qui ipsius Marci compilationem reddunt. In nominibus duntaxat propriis locorum personarumque, quae ob librariorum insecitiam saepissime mire corrupta sunt, adoptandae fuere lectiones aliorum quoque exemplarium, quae non e Marco, sed e communibus cum eodem fontibus sua hauserunt.“

Nova haec a docto viro constituta codicis lectio satisfacere quidem poterit lectoribus, modum tantum et seriem rerum narratarum scire volentibus; non vero illis, qui de aetate etiam et fide auctoris certiora nosse exoptant. Multa eorum quae vir doctus immutavit, attentius consideranti bene posita fuisse videbuntur. Nec librarius qui codicem typis imprimendum exscripsit, officio suo ubique bene functus dici potest.

Doctus editor locum codicis: „Secundum Josephum a Tauro et Amano montibus Sycilie et Syrie.“ p. 3. ita emendat e Turócio: „a Tauro et Imao montibus Scythiae et Syriae.“ Nec recte. Scribit enim laudatus in codice Josephus Antiqq. I. 6. 1: „Japheth filius Noe septem habuit filios, qui incolunt incipiendo a Tauro et Amano montibus etc.“ Amanus vero vocatur mons non Scythiae, sed Ciliciae, nec procul distat a Tauro, teste Cicerone provinciae quondam proconsule: „Confestim iter in Ciliciam feci per Tauri pylas Tarsum veni a. d. III. Non. Oct. Inde ad Amanum contendi, qui Syriam a Cilicia dividit.“ Att. V. 20.

Narratur in Chronico p. 5-a quomodo Hunor et Mogor casu invenerint in deserto „uxores ac filios filiorum Bereka.“ Haec est omnium quae exstant codicum lectio. Vir doctus filias substituit. Sed negligit accommodare ea, quae sequuntur, prioribus: „Accidit

VIII.

autem Dule principis Alanorum — inter illos pueros duas filias comprehendi.“ Sic cum codice Toldy. Turócius, cuius emendationem editor adoptavit, hunc etiam locum interpolat, deletque „illos pueros“ et scribit: „Contigit autem eosdem in hac rapina inter caeteras Dulae principis Alanorum duas filias virgines etc.“

Subiungimus unum et alterum perversae lectionis exemplum: „Illos potioribus attollit insigniis dignitatum et paroemiorum uberiori retributione prosequitur.“ p. 1. Codex premiorum habet. „Vlachis, qui ipsorum coloniae extitere, remanentibus“ p. 14. Pro coloni codicis.

Sed parcimus famae viri magna quondam inter populares suos eruditionis gloria conspicui. Si cui operae pretium videbitur varias illius et nostrae editionis lectiones colligere, plurimas adnotatas reperiet in ima parte paginarum litera T. signatas, vel signo carentes.

Nos in omnibus scripturam codicis bibliothecae palatinae Vindobonensis numero 405 signati secuti sumus. Varias autem lectiones e nullo alio praeterquam chronici dicti acephali codice membranaceo eiusdem bibliothecae, numero 545 signato adposuimus. Quia codex iste Chronico Picto aetate aequalis plura continet, quae in aliis eiusdem familiae desiderantur; et licet Toldy, ut scribit, eum ad manum habuerit et legerit, nemo adhuc, quod sciamus propria et peculiaria eius vulgavit. Litera A. hunc codicem indicat.

Disquisitionem etiam de aetate regii notarii, animadversionesque criticas in vindicias Hartvicianas huic volumini adiecimus, ut magnanimis historiae patriae fautoribus palam fiat, longo tantum studio, et labore ex amore patriae suscepto, in eruenda veritate historiarum nostrarum aliquantum profici posse; nec eos qui nostra aetate gesta et fata gentis Hungaricae populari sermone conscripserunt omnia praestitisse, quae a viris historici nomine vere dignis iure requiruntur. Plura enim supersunt, quae homo mercede tantum proposita, vel gloriolae cupidine ad scribendum inductus praestare nunquam poterit.

Disquisitiones criticae de auctoribus Chronicorum, eorumque aetate et fide, post editionem omnium quae exstant huius generis, differri debent, cum de veritate locorum laudatorum ex ipso contextu lector iudicare poterit.

I.

MAGISTRI P. BELAE REGIS NOTARII
GESTA HUNGARORUM.Incipit prologus in gesta hungarorum. ¹⁾

1

P. dictus magister | ac quondam bone memorie[†] glo-
riosissimi Bele regis | hungarie notarius N suo dilectissimo
amico uiro | uenerabili et arte litteralis sciencie imbuto salu-
tem | et sue petitionis affectum. Dum olim in scolari stu- 5
dio | simul essemus, et in hystoria troiana, quam ego cum
summo amore | complexus ex libris darethis phrigii cete-
rorumque auctorum, sicut a ma|gistris meis audiueram
in unum uolumen proprio stilo compilaueram | pari uo-
luntate legeremus, petisti a me, ut sicut hystoriam tro-
ianam bellaque grecorum scripseram, ita et genealogiam 10
regum | hungarie et nobilium suorum, qualiter septem
principales persone | que Hetumoger uocantur, de terra
scithica descenderunt, uel | qualis sit terra scithica, et
qualiter sit generatus dux almus | aut quare uocatur al-
mus primus dux Hungarie, a quo reges Hunga|rorum ori- 15
ginem duxerunt, uel quot regna et reges sibi subiugaue-
runt, aut quare populus de terra scithica egressus per
ydioma alie|nigenarum Hungarii, et in sua lingua pro-
pria mogerii uocantur, tibi scri|berem. Promisi[†] enim me
facturum, sed aliis negotiis impeditus, et²⁾ tu|e petitionis
et mee promissionis iam pene eram oblitus, nisi mihi per
litteras | tua dilectio debitum reddere monuisset. Memor 20
igitur tue di|lectionis, quamuis multis et diuersis huius

¹⁾ hungarum C. ²⁾ additum C.

† Élevoi bone memorie, Almus
dux filius. Haec bona memorie de
eadem ratione quae dicitur. 1 Cap. III. p. 7

laboriosi seculi impe|ditus sim negotiis, facere tamen ag-
 gressus sum, que facere ius|sisti, et secundum tradiciones
 diuersorum hystoriographorum diuine gracie fultus auxi-
 25 lio, optimum estimaui, ut ne posteris in | ultimam gene-
 rationem obliuioni tradatur. Optimum ergo duxi, ut | uere
 et simpliciter tibi scriberem, quod legentes possint agnos-
 cere | quomodo res geste essent. Et si tam nobilissima
 gens hungarie | primordia sue generationis et fortia queque
 facta sua ex falsis fa|bulis rusticorum, uel a garrulo cantu
 30 ioculatorum quasi sompnian|do audiret, ualde indecorum,
 et satis indecens esset. Ergo potius | a modo de certa
 scripturarum explanatione et aperta hystoriarum | inter-
 pretatione rerum ueritatem nobiliter percipiat. Felix igitur
 hun|garia, cui sunt dona data uaria. Omnibus enim horis
 gaudeat | de munere sui litteratoris. Quia exordium gene-
 II. 1 alogie re|gum suorum et nobilium habet, de quibus regi-
 bus sit laus et honor regi | eterno, et sancte maRie matri
 eius per gratiam cuius reges hungarie, et | nobiles regnum
 habeant felici fine hic et in eternum. AMEN. Amen.

Scithia igitur **I De Scithia.**

5 maxima terra est, que dentumoger dicitur, uersus orien-
 tem | finis cuius ab aquilonali parte extenditur usque ad
 nigrum pontum. | A tergo autem habet flumen, quod di-
citur Thanais, cum paludibus magnis ubi ultra modum
habundanter inueniuntur zobolini, ita | quod non solum
 10 nobiles et ignobiles uestiuntur inde, uerum | etiam bubulci
et subulci ac opiliones sua decorant | uestimenta in terra
illa. Nam ibi habundat aurum et argen|tum, et inueniun-
tur in fluminibus terre illius preciosi lapides | et gemme.
 Ab orientali uero parte uicina Scithie fuerunt | gentes Gog
 15 et Magog, quos inclusit magnus alexander. Scithica autem
 terra multum ^{uulgariter} patula in longitudine et latitudine. | Homi-
 nes uero qui habitant eam uulgariter dentumoger di|cun-
 tur usque in hodiernum diem, et nullius unquam impera|
 toris potestate subacti fuerunt. Scithici enim sunt anti-
 quiores | populi, et est potestas scithie in oriente ut supra

diximus. | Et primus rex Scithie fuit magog filius iaphet, 20
 et gens | illa a magog rege uocata est moger. A cuius
 etiam progenie regis | descendit nominatissimus atque po-
 tentissimus rex athila, qui anno | dominice incarnationis
 CCCCLI-o de terra scithica descendens | cum ualida manu
 in terram pannonie uenit; et fugatis ro|manis regnum ob- 25
 tinuit. Et regalem sibi locum constituit iux|(ta)*) danu-
 bium supra calidas aquas, et omnia antiqua opera que | ibi
 inuenit, renouari precepit, et in circuitu muro fortis|simo
 edificauit, que per linguam hungaricam dicitur nunc | budu-
 uar, et a teothonicis Ecilburgum uocatur. Quid plura? |
 Iter hystorie teneamus. Longo autem post tempore de pro- 30
 genie | eiusdem regis magog descendit vgek pater almi
 ducis | a quo reges et duces Hungarie originem duxerunt,
 sicut in sequen|tibus dicetur. Scithici enim sicut dixi-
 mus, sunt antiquiores populi, de qui|bus hystoriographi,
 qui gesta Romanorum scripserunt sic dicunt, | quod Scy- III. 1
 thica gens fuissent sapientissimi et mansueti, qui terram
 non labo|rabant, et fere nullum peccatum erat inter eos.
 Non enim habebant | domos artificio paratas, sed tantum
 temptoria de filtro parata. Carnes | et pisces et lac et
 mel manducabant, et pigmenta multa habe|bant. Vestiti
 enim erant de pellibus zobolorum et aliarum ferarum. 5
 Aurum | et argentum et gemmas habebant sicut lapides,
 quia in fluminibus | eiusdem terre inueniebantur. Non con-
 cupiscebant aliena; quia om|nes diuites erant, habentes
 animalia multa et uictualia suffici|enter. Non erant enim
 fornicatores, sed solummodo unus quisque suam | habe- 10
 bat uxorem. Postea uero iam dicta gens fatigata in bel-
 lo | ad tantam crudelitatem peruenit, ut quidam dicunt
 hystorio|graphi, quod iracundia ducti humanam mandu-
 cassent carnem, | et sanguinem bibissent hominum. Et
 credo quod adhuc eos agnoscetis duram gentem fuisse
 de fructibus eorum. Scithica enim | gens a nullo impera- 15

*) ta om. C.

tore fuit subiugata, nam darium re|gem Persarum cum magna turpitudine Scithici fecerunt fugere | et perdidit ibi darius octoginta milia hominum; et sic cum | magno timore fugit in persas. Item Scithici Cirum regem | persarum cum trecentis et XXX milibus hominum occide-
 20 runt. | Item Scithici alexandrum magnum filium phylippi regis et regine olympiadis, qui multa regna pugnando sibi subiugauerat, ipsum etiam turpiter fugauerunt. Gens enim Scithica dura erat ad sustinendum omnem laborem, et erant | corpore magni Scithici, et fortes in bello. Nam
 25 nichil ha|buissent in mundo quod perdere timuissent, pro illata sibi in|iuria. Quando enim Scithici uictoriam habebant nichil de | preda uolebant, ut moderni de posteris suis, sed tantum|modo laudem exinde querebant. Et absque dario et Cyro | atque alexandro nulla gens ausa fuit in
 30 mundo in ter|ram illorum intrare. Predicta uero Scithica gens dura erat | ad pugnandum, et super equos ueloces, et capita in galeis te|nebant, et arcu ac sagittis meliores erant super omnes | nationes mundi, et sic cognoscetis eos fuisse de posteris | eorum. Scithica enim terra quanto
 IV. 1 a torrida zona remotior est, | tanto propagandis generibus salubrior. Et quamuis admodum sit spa|tiosa, tamen multitudinem populorum inibi generatorum nec alere | sufficebat, nec capere. Quapropter septem principales persone, qui hetu|moger dicti sunt, angusta locorum non sufferentes
 5 ea maxime deui|tare cogitabant. Tunc heę septem principales persone, habito inter | se consilio, constituerunt, ut ad occupandas sibi terras quas | incolere possent, a natali discederent solo sicut in consequentibus | dicitur. **II**

Quare hungari dicitur.

Nunc restat dicere quare populus de terra scithica egres-
 10 sus | hungari uocantur. Hungari dicti sunt a castro hungu, eo | quod subiugatis sibi sclauis VII principales persone intrantes ter|ram pannonie diutius ibi morati sunt. Vnde omnes nationes | circumiacentes uocabant almun filium Vgek ducem de hun|guar et suos milites uocabant

hungaros. Quid plura? His | omissis redeamus ad propo- 15
situm opus, iterque hystorie teneamus, et | ut spiritus
sanctus dictauerit, inceptum opus perficiamus. **III De
almo primo duce.**

Anno dominice incarnationis ¹⁸⁴⁷ DCCCXVIII | Vgek sicut
supra diximus longo prius tempore de genere ma-
gog regis erat quidam nobilissimus dux Scithie, qui du-
xit | sibi uxorem in dentumoger, filiam cunedubeliani 20
ducis | nomine emesu. De qua genuit filium, qui agno-
minatus est almus. | Sed ab euentu diuino est nominatus
almus, quia matri eius pregnantis per | sompnum apparuit
diuina uisio in forma asturis, que quasi ue-
niens eam graui-
dauit. Et innotuit ei, quod de utero eius egre-
deretur tor- 25
rens, et de lumbis eius reges gloriosi propagarentur, sed |
non in sua multiplicarentur terra. Quia ergo sompnum
in lingua | hungarica dicitur almu, et illius ortus per
sompnum fuit pronosticatus, ideo ipse uocatus est al-
mus. Vel ideo uocatus est almus, id est | sanctus; quia
ex progenie eius sancti reges et duces erant nascituri. |
Quid ultra? **IV De duce almo.** 30

Dux autem almus postquam natus est in mundum fac-
tum est duci | ugek et suis cognatis gaudium magnum,
et fere om-
nibus primatibus Scithie, eo quod pater suus
vgek erat de ge-
nere magog regis. Erat enim ipse almus
facie decorus | sed niger, et nigros habebat oculos, sed V. 1
magnum; statura longus | et gracilis. Manus^T habebat gros-
sas, et digitos prolixos, et erat ipse almus pius, beneuo-
lus largus sapiens bonus miles. Hylaris dator omnibus
illis qui in regno Scithie tunc tempore erant milites. Cum 5
autem ipse almus peruenisset ad maturam etatem, tunc |
donum spiritus sancti erat in eo, licet paganus, tamen
potentior fuit et | sapientior omnibus ducibus Scithie. Et
omnia negotia regni eo | tempore faciebant consilio et
auxilio ipsius. Dux autem almus dum ad | maturam etatem
iuuentutis peruenisset, duxit sibi uxorem in eadem | terra, 10
filiam cuiusdam nobilissimi ducis, de qua genuit filium |

7/250
A. 27/16

Scithie
A.
uelict.

nomine arpad, quem secum duxit in pannoniam, ut in sequentibus dicitur. **V De electione almi ducis.**

Gens itaque hungarorum fortissima et bellorum laboribus potentissima, ut superius diximus, de gente scithica, que per ydionia suum proprium dentumoger dicitur, duxit
 15 originem. Et terra illa nimis erat plena ex multitudine populorum inibi generatorum, ut nec alere suos sufficeret, nec capere, ut supra diximus. Quapropter tunc VII principales persone, qui Hetumoger uocantur usque
 in hodiernum diem, angusta locorum non sufferentes,
 20 habito inter se consilio ut a natali solo discederent ad occupandas sibi terras quas incolere possent, armis et bello querere non cessarunt. Tunc elegerunt sibi querere terram pannonie quam audiuerant fama uolante terram
 athile regis esse, de cuius progenie dux almus pater arpad
 25 descenderat. Tunc ipsi VII principales persone communi et uero consilio intellexerunt, quod inceptum iter perficere non possent, nisi ducem ac preceptorem super se habeant. Ergo libera uoluntate et communi consensu VII uirorum elegerunt sibi ducem ac preceptorem in filios filiorum suorum usque ad ultimam generationem Almun filium
 30 vgek, et qui de eius generatione descenderent, quia almus dux filius vgek, et qui de generatione eius descenderant clariores erant genere et potentiores in bello. Isti enim VII principales persone erant uiri nobiles genere, et po-
 VI. 1 tentes in bello, fide stabiles. Tunc pari uoluntate almo duci sic dixerunt. Ex hodierna die te nobis ducem ac preceptorem eligimus. Et quo fortuna tua te duxerit; illuc te sequemur. Tunc supra dicti uiri pro almo duce
 5 more paganismo fuis propriis sanguinibus in unum uas ratum fecerunt iuramentum. Et licet pagani fuissent fidem tamen iuramenti, quam tunc fecerant inter se, usque ad obitum ipsorum seruauerunt tali modo. **VI De iuramento eorum.**

Primus status iuramenti sic fuit: ut quamdiu uita duraret tam ipsis quam etiam posteris suis, semper

ducem haberent de progenie almi ducis. Secundus status 10
iuramenti sic fuit: quicquid boni per labores eorum acqui-
rere possent, nemo eorum expers fieret. Tercius status
iuramenti sic fuit: ut isti | principales persone qui sua
libera uoluntate alnum sibi dominum | elegerant, quod
ipsi et filii eorum nunquam a consilio ducis et | honore 15
regni omnino priuarentur. Quartus status iuramenti | sic
fuit: ut si quis de posteris eorum infidelis fieret contra
per|sonam ducalem, et discordiam faceret inter ducem et
cognatos suos, sanguis nocentis funderetur, sicut sanguis
eorum fuit fusus in iuramento quod fecerunt almo duci.
Quintus status | iuramenti sic fuit: ut si quis de posteris 20
ducis almi et aliarum perso|narum principalium iuramenti
statura*) ipsorum infringere uoluerit | anathemati subiaceat
in perpetuum. Quorum VII uirorum nomina | hec fuerunt;
Almus pater arpad. Eleud pater Zobolsu aquo genus | saac
descendit. Cundu pater curzan. Ound pater Ete a quo ge-
nus | calan et colsoy descendit. Tosu pater lelu, huba a 25
quo genus ze|mera descendit. VII-us Tubutum pater
horca, cuius filii fuerunt | Gyyla et zombor, a quibus ge-
nus moglout descendit, ut inferius | dicetur. Quid plura?
Iter hystorie teneamus. **VII De egressu eorum.**

ANNO Anno dominice incarnationis DCCCLXXXIII sicut in
anna|libus continetur cronicis. Septem principales per- 30
sone qui he|tumoger uocantur egressi sunt de terra scithia
uersus occiden|tem. Inter quos almus dux filius ugek de
genere magog regis | uir bone memorie dominus et con-
siliarius eorum, una cum uxore | sua et filio suo arpad, VII. 1
et duobus filiis Hulec auunculi sui | scilicet Zuard et ca-
dusa, nec non cum multitudine magna populorum, non |
numerata federatorum de eadem regione egressus est.
Venien|tes autem dies plurimos per deserta loca et fluuium
etyl super | tulbou sedentes ritu paganismo transnataue- 5
runt; et nun|quam uiam ciuitatis uel habitaculi inuenerunt.

*) sic C. pro statuta.

Nec labores hominum comederunt, ut mos erat eorum.
 Sed carnibus et piscibus uescebantur; donec in rusciam
 que susudal uocatur uenerunt. Et iuuenes eorum fere
 10 cottidie erant in uenatione. Vnde a die illo usque ad pre-
 sens Hungarii sunt pre ceteris gentibus meliores in uenatu.
 Et sic almus dux cum omnibus suis uenientes terram
 intrauerunt ruscie que uocatur susudal. **VIII De Rutenia.**
 Postquam autem ad partes rutenorum peruenerunt sine
 15 aliqua contradiccione usque ad ciuitatem Kyeu trans-
 ierunt, et dum per ciuitatem Kyeu transissent, fluuium
 deneper transnauigando uoluerunt regnum rutenorum sibi
 subiugare. Tunc duces rutenorum hoc intelligentes ti-
 muerunt ualde, eo quod audiuerunt almun ducem filium
 20 vgek de genere athile regis esse, cui proauis eorum an-
 nuatim tributa persoluebant. Attamen dux de hyeu¹⁾
 conuocatis omnibus primatibus suis, habito inter se con-
 silio, elegerunt ut pugnam promouerent contra almun
 ducem, et magis uellent mori in bello, quam amitterent
 25 regna propria, et subiugati essent sine sua sponte duci
 almo. Statim dux de Kyeu missis legatis VII duces cu-
 manorum, suos fidelissimos amicos in adiutorium postu-
 lauit. Tunc hy VII duces, quorum nomina hec fuerunt:
 Ed, Edum²⁾ Etu Bunger Ousad pater ursuur Boyta Ketel
 30 pater oluptulma, non modica multitudine equitum insimul
 coadunata, causa amicicie ducis de Kyeu celerrimo cursu
 contra almun ducem uenerunt. Et dux de Kyeu cum (ex)er-
 citu suo obuiam processit eis, et adiutorio cumanorum
 VIII.1 armata multitudine contra almun ducem uenire cepe-
 runt. Dux uero almus, cuius adiutor erat sanctus
 spiritus, armis indutus ordinata acie super equum sedendo
 ibat huc et illuc confortans suos milites, et facto impetu
 stetit ante omnes suos et dixit eis: O Scithici et com-
 5 miliones mei uiri fortissimi, memores estote initium
 uiarum uestrarum quando dixistis quod terram quam

¹⁾ sic C. pro Kyeu. ²⁾ sic C.

incolere possetis, armis et bello quereretis. Ergo | nolite
 turbari de multitudine ruthenorum et cumanorum, qui |
 assimilantur nostris canibus. Nam canes statim ut audi-
 unt | uerba dominorum suorum, nonne in timorem uertun-
 tur? Quia uirtus non | ualet in multitudine populi, sed in 10
 fortitudine animi. An ne|scitis, quia unus leo multos ceruos
 in fugam uertit, ut dicit qui|dam philosophus? Sed hys
 omissis dicam uobis: quis enim | potuit contra stare mili-
 tibus Scithie? Nonne darium regem | persarum Scithici in
 fugam conuerterunt, et sic cum timore et | maxima tur- 15
 pitudine fugiit in persas? et perdidit ibi octo|ginta milia
 hominum. Aut nonne cyrum regem persarum | Scithici cum
 trecentis XXX milibus hominum exciderunt.*) Aut nonne
 magnum alexandrum filium philippi regis et regine olim-
 piadis | qui multa regna pugnando sibi subiugauerat, ipsum
 etiam | Scithici turpiter fugauerunt? Vnde strenue et for- 20
 titer | pugnemus contra eos, qui assimilantur nostris cani-
 bus, et sic multi|tudinem eorum timeamus, ut muscarum
 multitudinem. Hoc au|dientes milites almi ducis multum
 sunt confortati. Statim|que sonuerunt tubas bellicas per
 partes, et commixta est u|traque acies hostium, ceperunt- 25
 que pugnare acriter inter se. | Et interficiebantur plurimi
 de ruthenis et cumanis. Pre|dicti uero duces ruthenorum
 et cumanorum uidentes suos de|ficere in bello, in fugam
 uersi sunt, et pro salute uite | properantes, in ciuitatem
 Kyeu intrauerunt. Almus dux | et sui milites persequen- 30
 tes ruthenos et cumanos us|que ad ciuitatem Kyeu, et
 tona capita cumanorum almi ducis milites mactabant
 tanquam crudas cucurbitas. | Duces uero ruthenorum et
 cumanorum in ciuitatem ingressi | uidentes audatiam Sci-
 thicorum, quasi muti remanserunt. **IX De pace inter du-
 cem et ruthenos.**

Dux uero almus | et sui milites adepta uictoria terras ru- IX. 1
 thenorum sibi subiu|gauerunt, et bona eorum accipientes

*) lege oc — nota C.

in secunda hebdomada ciuitatem Kyeu ceperunt expugnare.
 5 Et dum scalas ad murum | ponere cepissent, uidentes du-
 ces cumanorum et ruthenorum | audatiam scithicorum, ti-
 muerunt valde. Et dum hoc intellex|issent, quod eis ob-
 sistere non ualerent, tunc missis legatis dux de | Kyeu et
 alii duces ruthenorum nec non cumanorum qui ibi fue-
 runt, | rogauerunt alnum ducem et principes suos, ut pa-
 10 cem face|rent cum eis. Cum autem legati uenissent ad
 alnum ducem | et eum rogassent, ut domini eorum de
 sedibus non expellerentur suis, | tunc dux almus inito con-
 silio cum suis, sic legatos remisit ru|thenorum, ut duces
in et primates sui filios suos†obsides da|rent, tributumque
 15 annuatim persoluerent decem milia mar|carum, et insuper
 uictum uestitum et alia necessaria. Duces | uero rutheno-
 rum licet non sponte tamen hec omnia almo duci con|ces-
 serunt, sed rogauerunt alnum ducem, ut dimissa terra |
 galicie, ultra siluam Houos uersus occidentem in terram |
 pannonie descenderet, que primo athile regis terra fuis-
 20 set. | Et laudabant eis terram pannonie ultra modum esse
 bo|nam. Dicebant enim quod ibi confluerent nobilissimi
 fontes | aquarum, danubius et tyscia et alii nobilissimi
 fontes bonis | piscibus abundantes. Quam terram habitarent
 sclauī Bulgarii et Blachii, ac pastores romanorum. Quia
 25 post mortem | athile regis terram pannonie romani dice-
 bant pascua esse, | eo quod greges eorum in terra panno-
 nie pascebantur. Et iure ter|ra pannonie pascua romano-
 rum esse dicebatur, nam et modo ro|mani pascentur de
 bonis hungarie. Quid plura? **X De VII ducibus cumano-
 norum.**

30 Dux uero almus et sui primates | inito inter se consilio
 petitioni ducum ruthenorum satis|facientes pacem cum eis fe-
 cerunt. Tunc duces ruthenorum | scilicet de Kyeu et sudal,*)
 ut ne†sedibus suis expelle|rentur, filios suos in obsides
 dederunt almo duci, et cum | eis miserunt X-cem milia

*) sic C. pro susudal.

marcarum, et mille equos cum sellis | et frenis more ru- X. 1
thenico ornatis, et centum pueros cumanos | et XL came-
los ad onera portanda, pelles ermelineas et grise|as sine
numero, ac alia multa munera non numerata. Tunc | pre-
nominati duces cumanorum, scilicet Ed Edumen Etu | Bun- 5
ger pater Borsu, Ousad pater vrsuuru, Boyta a quo genus |
Bruca descendit, Ketel pater oluptulma cum uidissent
pieta|tem almi ducis quam fecit circa ruthenos, pedibus
cuis prouoluti | se sua sponte duci almo subiugauerunt
dicentes: Ex ho|dierna die nobis te dominum et precepto-
rem usque ad ultimam | generationem eligimus. Et quo te 10
fortuna tua duxerit illuc te | sequemur. Hoc eciam quod
uerbo dixerunt, almo duci fide iuramenti | more paganismo
firmauerunt. Et eodem modo dux almus et sui | primates
eis fide se et iuramento se constrinxerunt. Tunc hy VII |
duces cumanorum cum uxoribus et filiis suis, nec non
cum magna mul|titudine in pannoniam uenire concesserunt. 15
Similiter et multi de ruthenis almo duci adherentes, se- ^{etiam}
cum in panno|niam uenerunt, quorum posteritas usque in ^{A et S}
hodiernum diem | per diuersa loca in hungaria habitat.

XI De ciuitatibus lodomeria et Galicia.

Tunc Almus dux et alii principales | persone qui hetumo-
ger dicuntur, nec non duces Cumanorum | una cum cogna- 20
tis et famulis ac famulabus suis | egressi sunt de Kyeu,
et in ductu ruthenorum Kyeuyensium | uenerunt usque
ad ciuitatem lodomer. Dux uero lodomeriensis | et sui
primates obuiam almo duci usque ad confinium regni
cum | diuersis preciosis muneribus processerunt, et ciuita- 25
tem lodome|riam ultro ei aperuerunt. Et dux almus cum
omnibus suis in | eodem loco per tres ebdomadas mansit.
2. In tertia uero ebdoma|da dux lodomeriensis duos filios suos
cum omnibus filiis | iobagionum suorum duci almo in ob-
sides dedit. Et insuper duo | milia marcarum argenti, et 30
centum marcas auri cocti cum | pellibus et palliis non
numeratis, et CCC equos cum sellis et fre|nis, et XXV
camelos et mille boues ad onera portanda | et alia mu-

nera non numerata, tam duci quam suis primatibus pre-
 XI. 1 sentavit. Et in quarta ebdomada dux almus cum suis | in
 galiciam uenit, et ibi requiei locum sibi et suis elegit.
 Hoc | dum galicie dux audiisset, obuiam almo duci cum
 omnibus suis | nudis pedibus uenit, et diuersa munera ad
 usum Almi ducis | presentavit, et aperta porta ciuitatis
 5 galicie, quasi dominum suum proprium hospicio recepit,
 et unicum filium suum, cum ceteris filiis primatum regni
 sui in obsidem dedit, et insuper X farisios optimos, et
 CCC | equos cum sellis et frenis, et tria milia marcarum
 argenti, et CC₂ mar|cas, auri, et uestes nobilissimas tam
^o duci, quam omnibus etiam | militibus suis condonauit. Dum
 10 enim dux almus requiei locum per men|sem unum in
 galicia habuisset, tunc dux galicie ceterique consocii | sui,
 quorum filii in obsides positi erant, sic Almum ducem et
 suos | nobiles rogare ceperunt, ut ultra houos uersus oc-
 cidentem | in terram pannonie descenderent. Dicebant enim
 eis sic, quod terra | illa nimis bona esset, et ibi conflue-
 15 rent nobilissimi fontes, quorum | nomina hec essent ut
 supra diximus: danubius tyscia Wag Morisius Crisius | te-
 mus et ceteri, que etiam primo fuisset terra athile regis.
 Et mortuo illo preoccupassent romani principes terram
 pannonie usque ad | danubium, ubi collocauissent pasto-
 res suos. Terram uero que iacet | inter thisciam et danu-
 20 bium preoccupauisset sibi Keanus magnus dux | bulgarie,
 auus salani ducis usque ad confinium ruthenorum et | po-
 lonorum, et fecisset ibi habitare sclauos et bulgaros. | Ter-
 ram uero que est inter thisciam et siluam igfon, que
 iacet | ad erdeuelu a fluuio morus usque ad fluuium zo-
 mus, preoccupauisset sibi dux morout, cuius nepos dictus
 25 est ab hungaris me|numorout, eo quod plures habebat
 amicas, et terram illam | habitarent gentes qui dicuntur
 cozar. Terram uero que est | a fluuio mor(u)s usque ad
 castrum vrscia preoccupauisset | quidam dux nomine glad,
 de bundyn castro egressus adiutorio cu|manorum, ex cuius
 30 progenie ohtum fuit natus, quem postea longo | post tem-

pore sancti regis Stephani Sunad filius dobuca nepos regis in castro suo iuxta morisium interfecit, eo quod predicto regi | rebellis fuit in omnibus. Cui etiam predictus rex pro bono serui¹cio suo, uxorem et castrum ohtum cum omnibus apendiciis | suis condonauit. Sic enim mos est[†] bonorum dominorum suos fideles | remunerare; quod castrum nunc Sunad nuncupatur. Quid ultra? **XII Quomodo pannoniam intrauerunt.**

Dux uero almus et sui primates acquiescentes consiliis Ruthenorum, pacem firmissimam cum eis fecerunt. Duces enim Ruthenorum ut ne de sedibus suis expellerentur, filios suos ut supra | diximus in obsides dederunt, cum muneribus non numeratis. Tunc | dux galicie duo milia sagittatorum et III-a milia rusticorum anteire precepit, qui eis per siluam houos uiam prepararent, usque ad confinium hung, et omnia iumenta eorum uictualibus et aliis | necessariis onerauit, et pecudes ad uictum condonauit sine numero. Tunc VII principales persone que hetumoger dicuntur, et | hy VII duces cumanorum, quorum nomina supra diximus una cum | cognatis et famulis ac famulabus, consilio et auxilio ruthenorum | galicie sunt egressi in terram pannonie. Et sic uenientes per | siluam houos ad partes hung descenderunt. Et cum illuc | peruenissent, locum quem primo occupauerunt Muncas nominauerunt, eo quod cum maximo labore ad terram quam sibi adoptabant peruenierant. Tunc ibi pro requie laborum suorum XL dies | permanserunt, et terram ultra quam dici potest dilexerunt. Sclaui | uero habitatores terre audientes aduentum eorum timuerunt ualde, | et sua sponte se Almo duci subiugaerunt, eo quod audiuerant alnum ducem de genere athile regis descendisse. Et | licet homines fuissent salani ducis, tamen cum magno honore et timore seruebant almo duci omnia que sunt necessaria ad uictum, sicut decet domino suo, offerentes. Et talis timor et tremor irruerat super habitatores terre, et adulabantur duci et suis primatibus, sicut serui ad suos proprios dominos. Et | laudabant eis

fertilitatem terre illius, et narrabant quomodo mortuo athila rege magnus Keanus proauus[†] ducis salani, dux de bulgaria egressus, auxilio et consilio imperatoris grecorum
 30 preoccupauerat terram illam. Qualiter etiam ipsi sclauī de terra bulgarie conducti fuerunt ad confinium ruthenorum, et qualiter nunc salanus dux eorum se et suos teneret, et quante potestatis esset circa suos uicinos. **XIII De Hung castro.**

Tunc = A. Dunc^{*)} dux almus et sui primates audientes talia lectiones
 XIII.1 res | facti sunt solito, et ad castrum hung equitauerunt ut caperent eum. | Et dum castra metati essent circa murum, tunc comes eiusdem | castri nomine loborey, qui in lingua eorum duca uocabatur fuga lapsus | ad castrum Zemlum properabat. Quem milites ducis persequentes,
 5 iuxta | quendam fluuium comprehendentes laqueo suspenderunt in eodem | loco. Et a die illo fluuium illum uocauerunt sub nomine eiusdem | loborey. Tunc dux almus et sui castrum hung subintrantes diis | immortalibus magnas uictimas fecerunt, et conuiuia per III-or | dies celebrauerunt.
 10 runt. Quarto autem die inito consilio, et accepto iuramento omnium suorum, dux almus ipso uiuente filium suum | arpadium ducem ac preceptorem constituit. Et uocatus est arpad dux hungarie, et ab hungo omnes sui milites uocati | sunt hunguari secundum linguam alienigenarum, et illa uocatio | usque ad presens durat per totum mundum. **XIV De arpad duce.**

15 Anno dominice incarnationis DCCCIII arpad | dux missis exercitibus suis totam terram que est inter | thisciam et budrug usque ad Vgosam sibi cum omnibus habitatoribus suis preoccupauit, et castrum borsoa obsedit, et tertio die | pugnando apprehendit, muros eius destruxit, et milites |
 20 salani ducis quos ibi inuenit cathenis ligatos in castrum Hung duci precepit. Et dum ibi per plures dies | habitassent, dux et sui uidentes fertilitatem terre, et | habun-

*) sic C. pro: tunc.

dantiam omnium bestiarum, et copiam piscium de flu-
nibus thiscie et budrug, terram ultra quam dici potest |
dux Arpad et sui dilexerunt. Tandem uero dum hec om- 25
nia | que acta fuerant dux salanus a suis fuga lapsis
au|diuisset, manum leuare ausus non fuit. Sed
missis legatis suis more bulcarico ut mos
est eorum minari cepit, et arpadium ducem hun-
garie quasi deridendo salutauit, et suos 30
pro risu hunguaros appellauit et
multis modis mirari cepit qui essent
et unde uenissent, qui talia ausi
facere fuissent, et mandauit
eis ut mala facta sua emendarent, et fluuium Budrug nullo xiv. 1
modo | transire auderent, ut ne ipse ueniens cum adiu-
torio grecorum et | Bulgarorum de malo facto eorum eis
uicem reddens uix aliquem | dimitteret, qui ad propria re-
means salutis gaudia nuntiaret. Missi uero | salani ducis 5
uenientes ad castrum Zemlin et transito fluui|o Budrug,
secunda die ad ducem arpadium peruenerunt, tercio | au-
tem die ducem arpadium uerbo domini sui salutaue-
runt, et man|data eius duci arpadio retulerunt. Dux arpad
audita le|gatione salani superbi ducis, non superbe sed hu-
humiliter ei respon|dit dicens. Licet proauus[†] meus poten- 10
tissimus rex athila habu|erit terram, que iacet inter danu-
bium et Thysciam usque ad confi|nium bulgarorum quam
ipse habet; Attamen ego non propter aliquem | timorem
grecorum uel bulgarorum, quod eis resistere non ualeam, |
sed propter amiciciam salani ducis uestri, peto de mea
iusticia unam | particulam propter pecora mea, scilicet 15
terram usque ad fluuium | louyou*), et insuper peto ab
ipso duce uestro, ut mittat mihi gracia | ipsius duas la-
gungulas plenas aqua danubii, et unam sarcinam de her-
bis sabulorum olpar, ut possim probare si sint | dulciores
herbe sabulorum olpar herbis scythicorum, et dentumo|ger, 20

*) sic C. pro: souyou.

et aque danubii si sint meliores aquis thanaydis. Et data
 eis legatione, diuersis eos muneribus ditauit, et capta
 beneuolencia eorum repatriare precepit. Tunc dux arpad
 inuito consilio eodem modo misit nuncios suos ad salanum
 ducem, et misit ei XII albos equos, et XII camelos, et
 25 XII pueros cumanicos, et ducisse XII puellas ruthenicis
 prudentissimas, et duodecim pelles ermelineas, et XII zo-
 bolos, et XII pallia deaurata. Et missi sunt in legatione
 illa de nobilioribus personis Oundu pater Ethe, et alter
 Ketel pater oluptulmae. Et iterum miserunt quendam
 30 strenuissimum militem nomine turzol causa speculaculi, qui
 inspiceret qualitatem terre, et citius reuersus nuntiaret
 domino suo duci arpad. **XV De camero castro.**
 Missi uero arpad ducis oundu pater ethe, et Ketel pater
 oluptulma et turzol miles cumanus, cuius genealogia de-
 fecit in semet ipso, uenientes fluuium Budrug transnata-
 5 ue runt in illo loco, ubi paruus fluuius manans a satorholmu
 descendit in Budrug. Et sic transeuntes fluuium Budrug
 cum predictum paruus fluuius transirent quasi leti, tunc
 per inundationem aquarum Ketel equo offendente, in aquam
 10 submersus est, et sociis suis adiuuantibus uix a leto li-
 beratus est. Tunc fluuius ille per socios Ketel uocatus
 est per risum Ketelpotaca. Et postea dux arpad per gra-
 ciam suam totam terram cum habitatoribus suis eidem
 Ketel a satorholmu, usque ad fluuium tulsuoia condona-
 uit. Et non tantum hec sed etiam maiora hys condona-
 15 uit, quia dux arpad subiugata sibi tota terra Pannonie,
 pro fidelissimo seruitio suo eidem Ketel dedit terram
 magnam iuxta danubium ubi fluuius Wag descendit. Vbi
 postea oluptulma filius Ketel castrum construxit quod
 Camarum nuncupauit. Ad seruitium cuius castri tam de
 20 populo secum ducto, quam etiam a duce adquisito duas
 partes condonauit. Vbi etiam longo post tempore ipse
 Ketel, et filius suus tulma more paganismo sepulti sunt.
 Sed terram illam que nunc Ketelpotaca uocatur posteri-
 tas eius usque ad tempora andree regis filii calui ladis-

3. 5. 5.
 beneuolencia

Turzol 30

XV. 1

5

10

15

lay habuit. Attamen rex Andreas de posteris Ketel can-
biuit illum locum duabus de causis: unum quia | utilis 20
regibus erat ad uenationes, secundum, quia diligebat par-
tes | illas habitare uxor sua, eo quod propius ad natale
solum esset, | quia erat filia ducis ruthenorum, et timebat
aduentum imperatoris thetonicorum, ut ne ulterius*)†san†^{†ultim}
guinem petri regis hungariam intraret, ut in sequentibus
dicetur. **XVI De monte turzol.**

Tunc Ound et Ketel nec non turzol | transeuntes siluam 25
iuxta fluium Budrug equitando | quasi brauium accipere
uolentes, super equos uelocissimos currentes super uerti-
cem unius alcioris montis ascenderunt. | Quos turzol miles
strenuissimus antecedens cacumen montis primus omnium 30
ascendit. Et montem illum a die | illo usque nunc mon-
tem turzol nominauerunt. Tunc hy | tres domini super uer-
ticem eiusdem montis terram undique prospicientes quan-
tum humanus oculus ualet, ultra quam dici potest | dile-
xerunt, et in eodem loco more paganismo occiso | equo XVI. 1
pinguissimo magnum aldamas fecerunt. Turzol a sociis ac-
cepta licentia, sicut erat uir audax et fidus in armis, cum
suis militibus | ad ducem arpadium reuersus est, ut ei uti-
litatem illius terre nuntiaret. | Quod et sic factum est. Ound
uero et Ketel equitantes celerrimo cursu, egressi | de monte 5
turzol tercio die ducem salanum in castro opaR iuxta thy-
siam inuenerunt. Quem ex parte arpad salutauerunt, et ei
secunda | die post ingressum curie sue dona que secum
portauerant presentauerunt, ac mandata arpad ducis ei
retulerunt. Dux salanus uisis muneribus, et audita lega-
cione, tam suorum quam istorum letior factus est solito, 10
et missos arpad ducis benigne suscepit, et | diuersis donis
ditauit. Et insuper postulata arpad concessit. Decimo autem
die Ound et Ketel accepta licentia a salano duce | re-
patriare ceperunt. Per quos salanus duas lagungulas aqua |
danubii plenas, et unam sarcinam de herbis melioribus

*) sic C. pro: ulturus.

15 sabulorum | olpar, quasi pro risu deridendo, cum diuersis
 muneribus duci arpad | misit. Et insuper cum habitatori-
 bus suis terram usque ad fluuium So|uyoy concessit. Tunc
 ound et Ketel ad ducem Arpad cicius uenientes | cum le-
 gatis salani ducis ac munera missa presentauerunt, et |
 terram cum omnibus habitatoribus suis duci arpadio con-
 20 donatam esse | dixerunt. Vnde maxima leticia orta est in
 curia arpad du|cis, et per III dies magnum conuiuium ce-
 lebrauerunt. Et tunc | roborata pace legatos salani ducis
 diuersis muneribus di|tatos repatriare dimisit paciferos.

XVII De Zerensze.

Arpad uero dux et sui nobiles egressi de castro hung cum
 25 mag|no gaudio ultra montem turzol castra metati sunt, in |
 campo iuxta fluuium tucota usque ad montem Zerenche,
 et | inspicientes super montana illa qualitatem illius loci,
 et | nominauerunt locum illum amabilem, quod interpre-
 tatur in lin|gua eorum Zerelmes, eo quod multum dile-
 30 xerint illum locum, et a die | illo usque nunc a Zerelmu
 locus ille uocatur Zerenche. Vbi etiam | dux arpad et om-
 nes sui primates, cum omni familia sua la|bore postposito
 factis tuguriis requiei locum sibi elegerunt. Et non | pau-
 cos ibi dies permanserunt, donec omnia loca sibi uicina |
 subiugauerunt, scilicet usque ad fluuium Souyou et usque
 xvii.1 ad | castrum salis. Et ibidem iuxta tocotam, et infra siluas
 dux | arpad dedit terras multas diuersorum locorum cum
 suis habitatoribus | edunec et edumer nec. Quas etiam ter-
 ras posteritas eorum diuina | gracia adiuuante usque nunc
 5 habere meruerunt. Predictus uero | turzol per gratiam ar-
 pad ducis ad radicem eiusdem montis ubi | Brudrug des-
 cendit in tysciam adquisiuit magnam terram. | Et in eodem
 loco castrum construxit terrenum, quod nunc in presenti
 hy|musuduor nuncupatur. **XVIII De Borsod.**

Et dum ita radicati essent, tunc communi consilio et ad-
 10 mo|nicione omnium incolarum, missus est borsu filius Bun-
 ger cum | ualida manu uersus terram polonorum, qui con-
 finia regni con|spiceret, et obstaculis confirmaret usque ad

montem ^{sub A. 2} tatur, et in | loco conuenienti castrum constru- ^{† T. 1. 3.}
eret causa custodie regni. Bor|su uero accepta licencia ^A
egressus felici fortuna, collecta multitu|dine rusticorum 15
iuxta fluuium Buldua castrum construxit, quod | uocatum
est a populo illo Borsod, eo quod paruum fuerit. Bors-|
uero acceptis filiis incolarum in obsides, et factis metis
per mon|tes ^{† T. 1. 3.} tatur reuersus est ad ducem arpad. Et de
reuersione Bor|su factum est gaudium magnum in curia
ducis. Dux uero pro | beneficio suo Borsum in eodem 20
castro comitem constituit, et | totam curam illius partis
sibi condonauit. **XIX De duce bycoriensy.**

Dux uero arpad transactis quibusdam | diebus accepto su-
orum nobilium consilio legatos misit in cas|trum Byhor ad
ducem menumorout, petens ab eo quod de | iusticia at- 25
thau sui attyle regis sibi concederet terram a fluuio | Zo-
mus usque ad confinium nyr, et usque ad portam meze-
synam. | Et misit ei donaria sua, sicut primo miserat sa-
lano duci ty|tulensy. Et in legatione illa missi sunt duo
strenuissi|mi milites Vsvbuu pater Zoloucu, et velec a cu-
ius progenie | Turda episcopus descendit. Erant enim isti 30
genere nobilissimi, sicut | et alii de terra scythica egressi,
qui post alium ducem uenerant | cum magna multitudine
populorum. **XX Qualiter contra byhor missum est.**

Missi uero arpad ducis vsubuu | et veluc fluuium thyscie
in portu luey transnauigauerunt | et hinc egressi in cas- xviii. 1
trum Byhor uenientes ducem Menumoro|ut salutauerunt,
et donaria que dux eorum miserat ei presentaue|runt.
Tandem uero mandata arpad ducis ei referentes, terram |
quam prenominauimus postulauerunt. Dux autem menu-
morou|ut eos benigne recepit, et diuersis donis ditatos ter- 5
cia die | repatriare precepit. Quibus tamen ita respondit
dicens: dicite Ar|padio duci hungarie domino uestro. De-
bitores sumus ei ut amicus | amico in omnibus que ei
necessaria sunt, quia hospes homo est et in | multis in-
diget. Terram autem quam petiuit a nostra gracia, nulla- 10
tenus concedimus nobis uiuentibus. Hoc etiam indigne tu-

limus quod | salanus dux ei concessit maximam terram
 aut propter amorem | ut dicitur, aut propter timorem quod
 negatur. Nos autem nec propter amo|rem, nec propter ti-
 morem ei concedimus terram, etiam quantum pugillus |
 15 caperet, licet dixerit ius suum esse. Et uerba sua non
 conturbant | animum nostrum, eo quod mandauerit nobis
 se descendisse de ge|nere athhile regis, qui flagellum dei
 dicebatur. Qui etiam uiolenta ma|nu rapuerat terram hanc
 ab atthauo meo, sed tamen modo per graciam | domini
 mei imperatoris constantinopolitani nemo potest auferre
 de | manibus meis. Et hoc dicto dedit eis licentiam rece-
 20 dendi. Tunc | vsubuu et velue legati ducis arpad cursu
 celeriori ad dominum su|um & properarunt. Et uenientes
 3.5. mandata menumorout domino suo | duci arpad retule-
 runt. Arpad uero dux et sui nobiles hoc audi|entes ira-
 cundia ducti sunt, et statim contra eum exercitum mit|tere
 25 ordinauerunt. Tunc constituerunt, quod tosu pater lelu et
 Zobolsu filius eleud, a quo genus saac descendit, nec non
 tuhtum pater | horca auus geula et Zumbor, a quibus ge-
 nus moglout descendit | irent. Qui cum a duce arpadio
 essent licentiati, cum exercitu non mo|dico egressi sunt,
 et thysciam transnatauerunt in por|tu ladeo nemine ad-
 30 uersario contradicente. Secundo autem die cepe|runt equi-
 tare iuxta thysciam uersus fluuium Zomus, et castra | me-
 tati sunt in illo loco, ubi nunc est Zobolsu. Et in eodem
 loco | fere omnes habitatores terre se sua sponte eis sub-
 iugaue|runt, et pedibus eorum prouoluti, filios suos in
 obsides dederunt, | ut ne aliquid mali paterentur. Nam
 XIX. 1 timebant eos fere | omnes gentes, et quidam a facie eorum
 fugientes uix euaserunt, qui | uenientes ad menumorout
 facta eorum nuntiauerunt. Hoc audito | talis et tantus —*)
 irruit super menumorout, quod manum leuare au|sus non-
 5 fuit. Quia omnes habitatores timebant eos ultra quam dici |
 potest, eo quod audiuerunt alnum ducem patrem arpadii

*) Excidit vox: t i m o r.

a genere athile regis descendisse. Vnde nullus credebat se posse uiuere, nisi per gratiam arpad filii almi ducis, et suorum nobilium. Vnde plurimi se sua sponte subiugabant eis. Bene impleuit dominus in almo duce et filio suo arpad propheciam quam cecinit moyses propheta de filiis israel dicens: Et locus quem calcauerit pes uester, uester erit. Quia a die illo loca que calcauerunt almus dux et filius suus arpad cum suis nobilibus, usque ad presens posteritates eorum habuerunt et habent. **XXI**

De Zobolsu.

Tunc Zobolsu uir sapientissimus, considerans quendam locum iuxta thysciam, et cum uidisset qualitatem loci, intellexit esse munitissimum ad castrum faciendum. Comuni ergo consilio sociorum suorum congregacione facta ciuium, fecit fossatam magnam et castrum fortissimum edificauit de terra, quod nunc castrum Zobolsu nuncupatur. Tunc Zobolsu et socii sui de incolis terre ad castrum illud multos ordinauerunt seruiantes, qui nunc ciuiles uocantur. Et dimissis ibi militibus sub quodam nobilissimo milite nomine eculsu se longius ire preparaerunt. Tunc Zobolsu et socii sui totum exercitum in duas partes diuiserunt, ut una pars iret iuxta fluuium Zomus, et altera pars per partes nir. Zobolsu et thosu pater lelu cum medietate exercitus egressi sunt per crepidinem thyscie subiugando sibi gentes et uenerunt uersus fluuium Zomus, ad illum locum qui nunc dicitur saruuar. Et in eodem loco infra paludes thosu pater lelu congregata multitudine populi fossatam magnam fecit, et castrum munitissimum de terra construxit, quod primo castrum thosu nominatum fuit, nunc uero saruuar uocatur. Et acceptis filiis incolarum in obsides castrum militibus plenum dimiserunt. Tunc thosu per petitionem populi domino suo duci arpad subiugati, fecit stare forum inter Nir et thysciam. Cui etiam foro nomen suum imposuit, quod usque nunc forum thosu nuncupatur. Post uero Zobolsu et thosu hinc egressi usque ad castrum Zotmar peruenerunt. Et

20m. 2. 5.
7. d. 10. 5.
de 10. A.
de 2. 5.

XX. 1

castrum per tres dies pugnando obsidentes uictoriam ad-
 5 epti sunt. Et quarto die castrum intrantes, milites ducis |
 menumorout, quos ibi apprehendere potuerunt, catenis
 ferreis obligatos in deterrima carceris inferiora miserunt,
 | et filios incolarum in obsides acceperunt. Et castrum
 militibus plenum dimiserunt. Ipsi uero ad portas meze-
 sinas ire | ceperunt. **XXII De nyr.**

10 Tuhutum uero et filius suus horca per partes nyr equi-
 tantes | magnum sibi populum subiugauerunt, a siluis nyr
 usque | ad unusouer. Et sic ascendentes usque ad Zyloc
 peruenerunt | contra eos nemine manum leuante, quia dux
 Menumorout et sui non sunt ausi pugnare contra eos, sed
 15 fluuium cris | custodire ceperunt. Tunc tuhutum et filius
 suus horca | de Zyloc egressi, uenerunt in partes mezesi-
 nas ad zobolsu et thosu. Et cum se ad inuicem uidis-
 sent gaudio | gauisi sunt magno, et facto conuiuio unus-
 quisque laudabat se | ipsum de sua uictoria. Mane autem
 20 facto zobolsu thosu et | tuhutum inuito consilio constituerunt
 ut meta regni ducis | arpad esset in porta mezesina. Tunc
 incole terre iussu | eorum portas lapideas edificauerunt,
 et clausuram magnam de arboribus per confinium regni
 fecerunt. Tunc hi tres | prenominati uiri omnia facta sua
 25 duci arpad et suis | primatibus per fideles nuntios man-
 dauerunt. Quod cum renuntiatum | esset duci Arpad et
suis yobagyonibus, gauisi sunt gaudio | magno ualde. Et
more paganismo fecerunt aldumas et | gaudium adnunti-
antibus diuersa dona presentauerunt. Dux uero | arpad et
 30 sui primates ob hanc causam leticie per totam unam | eb-
 domadam solempniter comedebant, et fere singulis diebus
 inebriabantur propter euentum tante leticie. Et hoc audito |
 dux arpad et sui egressi sunt a Zeremsu et castra metati
 sunt | iuxta fluuium souiou a thyscia usque ad fluuium
 honrat.

XXIII De uictoria thosu zobolsu et tuhutum.

Thosu et Zobolsu nec non tuhutum cum uidissent quod
 XXI. 1 deus dedit eis uictoriam magnam, et subiugauerunt do-

mino suo fere plures nationes illius terre, et dum ibi nullus inuentus esset eis, plures dies | ibi manserunt, donec confinia regni firmauerunt obstaculis firmissimis. **XXIV** 5

De terra ultra siluana.

Et dum ibi diutius morarentur, tunc tuhutum pater horea sicut | erat uir astutus, dum cepisset audire ab incolis bonitatem terre ultra siluane, ubi gelou quidam blacus dominium tenebat, Cepit | ad hoc tanhelare, quod si posse esset per gratiam ducis arpad domini sui terram ultra siluanam sibi et suis posteris aquireret. Quod et sic factum fuit postea. Nam terram ultra siluanam posteritas | tuhutum usque ad tempus sancti regis Stephani habuerunt, et diucius habuissent, si minor gyla cum duobus filiis suis biuia et | buena christiani esse uoluissent, et semper contrarie sancto regi non | fecissent, ut in sequentibus dicitur. **XXV De prudentia tuhuti.** 15

Predictus uero tuhutum uir prudentissimus misit quendam uirum | astutum, patrem opafocos, ogmand, ut furtiue ambulans preuideret sibi qualitatem et fertilitatem terre ultra | siluane, et quales essent habitatores eius. Quod si posse esset bellum cum eis committeret. Nam uolebat Tuhutum per se nomen | sibi et terram aquirere. Vt dicunt nostri ioculatores: omnes loca | sibi aquirebant, et nomen bonum accipiebant. Quid plura? Dum | pater ogmand speculator Tuhutum per circuitum more | uulpino bonitatem et fertilitatem terre et habitatores | eius inspe- 25 xisset, quantum humanus uisus ualet, ultra quam | dici potest dilexit, et celerrimo cursu ad dominum suum reuersus est. Qui cum uenisset, domino suo de bonitate illius terre multa dixit. Quod terra illa irrigaretur optimis fluuiis, quorum nomina et utilitates seriatim dixit. Et quod in arenis | eorum aurum colligerent, et aurum terre illius optimum | esset. Et ut ibi foderetur sal et salgenia, et ha- 30 bitatores | terre illius uiliores homines essent tocus mundi. Quia essent | blasii et sclau, quia alia arma non haberent nisi arcum et | sagittas, et dux eorum geleou minus esset

XXII. tenax, et non haberet | circa se bonos milites, et auderent
stare contra audaciam hun|garorum. Quia a cumanis et
picenatis multas iniurias paterentur. **XXVI Quomodo
contra Gelu itum est.**

Tunc Tuhutum audita | bonitate terre illius, misit legatos
5 suos ad ducem arpad, ut sibi | licentiam daret ultra siluas
eundi contra gelou ducem pug|nare. Dux uero arpad inito
consilio, uoluntatem tuhutum lau|dauit, et ei licentiam
ultra siluas contra gelou pugna|re concessit. Hoc dum tu-
hutum audiisset a legato prepara|uit se cum suis militi-
10 bus, et dimissis ibi sociis suis egressus | est ultra siluas
uersus orientem contra gelou ducem blacorum. | Gelou
uero dux ultra siluanus audiens aduentum eius congrega-
uit | exercitum suum et cepit uelocissimo cursu equitare
obuiam ei, | ut eum per portas mezesinas prohiberet. Sed
tuhutum uno | die siluam pertransiens, ad fluuium almas
15 peruenit. Tunc uterque | exercitus ad inuicem peruenerunt,
medio fluuio interiacente. Dux | uero gelou uolebat quod
ibi eos prohiberet cum sagittariis suis. **XXVII De morte
Gelu.**

Mane autem facto Tuhutum | ante auroram diuisit exer-
citum suum in duas partes | et partem alteram misit pa-
20 rum superius, ut transito fluuio militi|bus gelou nescienti-
bus pugnam ingrederentur. Quod sic factum est. | Et quia
leuem habuerunt transitum, utraque acies ad pug|nandum
peruenerunt. Et pugnatum est inter eos acriter, sed uicti
sunt | milites ducis gelou, et ex eis multi interfecti, plu-
res uero capti. Cum | gelou dux eorum hoc*) uidisset,
tunc pro defensione uite cum paucis fu|gam cepit. Qui
25 cum fugeret properans ad castrum suum iuxta flu|uium
Zomus positum, milites tuhutum audaci cursu persequen-
tes ducem Geloum iuxta fluuium copus interfecerunt. Tunc |
habitatores terre uidentes mortem domini sui, sua propria
uoluntate | dexteram dantes dominum sibi elegerunt tu-

*) alio atramento additum.

lutum patrem horca. | Et in loco illo qui dicitur esculeu 30
 fidem cum iuramento firmauerunt, et a die illo locus ille
 nuncupatus est esculeu, eo quod ibi | iurauerunt. Tuhu-
 tum uero a die illo terram illam obtinuit | pacifice et fe-
 liciter. Sed posteritas eius usque ad tempora sancti regis |
 Stephani obtinuit. Tuhutum uero genuit horcam, horca
 genuit geulam et Zubor. Geula genuit duas filias, quarum ^{xxiii.}
 una uocabatur ca|roldu, et altera saroltu; et sarolt fuit
 mater sancti regis Stephani. | Zumbor uero genuit mino-
 rem geulam patrem bue et | Bucne, tempore cuius san-
 ctus rex Stephanus subiugauit sibi terram | ultrasiluanam. 5
 Et ipsum geulam uinctum in hungaria duxit, et per
 omnes dies uite sue carceratum tenuit, eo quod in fide
 esset uanus, et noluit esse christianus, et | multa contra-
 rie faciebat sancto regi Stephano, quamuis fuisset ex cog-
 natione matris sue. **XXVIII De duce menumorout.**

Tosu uero et Zobolsu adepta uictoria reuersi sunt ad du- 10
 cem arpád subiugando totum populum a fluuio Zomus |
 usque ad Crisium, et nullus contra eos ausus fuit ^{manum}
 leua|re. Et ipse menumorout dux eorum magis preparabat ^{Simb}
 uias | suas in greciam eundi, quam contra eos ueniendi.
 Et deinde | egressi descenderunt iuxta quendam fluuium 15
 nomine hu|musouer, et uenerunt usque ad lutum zerep.
 Et deinde | egressi uenerunt usque ad zeguholmu, et ibi
 uolebant tran|sire crisium, ut contra menumorout pugna-
 rent, sed ue|nientes milites menumorout eis transitum pro-
 hibue|runt. Deinde egressi per diem unum, equitantes 20
 castra | metati sunt iuxta paruos montes, et hinc iuxta |
 fluuium turu equitantes usque ad thysciam peruene|runt.
 Et in portu drugma fluuium thyscie transna|uigantes, ubi
 etiam per graciam arpád ducis cuidam cu|mano militi
 nomine huhot, magnam terram aquisiue|runt, quam poste- 25
 ritas eius usque nunc habuerunt. **XXIX De reditu eo-
 rum.**

Dum nauigassent | fluuium thyscie, nuntios suos ad ducem
 arpadium | premiserunt, qui gaudia salutis nuntiarent. Qui

30 cum ad | ducem arpad uenissent, et gaudia ei annuntias-
 sent, quod | Zobolsu et tuso*) cum exercitu suo sani et
 incolumes reuersi essent, et portum drugna cum omni-
 bus exercitibus | suis transnauigassent. Hoc cum audiisset
 dux arpad | quod thosu et zobolsu cum omnibus exerci-
 xxiv. tibus suis sani | et incolumes reuersi essent, et fluuium
 thyscie transnauigassent, fecit magnum conuiuium, et gau-
 dium annuntiantibus | diuersa dedit donaria. Tunc thosu
 et zobolsu cum curiam | ducis intrare uellent, dux omnes
 5 suos milites obuiam eis | premisit, et sic eos cum magno
 gaudio recepit. Et sicut mos | est bonorum dominorum
 suos diligere fideles, fere cottidie eos faciebat ad mensam
 suam comedere, et multa eis dona presentabat, similiter
 etiam ipsi, duci arpad diuersa dona, ac filios | incolarum
 in obsides eis positos presentauerunt. **XXX De duce sa-**
lano.

10 Dux uero arpad transactis quibusdam diebus | inito con-
 silio et sui nobiles miserunt nuntios suos ad | ducem sa-
 lanum, qui nuntiarent ei uictoriam Thosu et bulsua nec
 non et tuhutum, quasi pro gaudio, et peterent ab | eo
 terram usque ad fluuium Zogea. Quod sic factum est.
 15 Missi sunt | enim etu et voyta, qui cum inuenissent ducem
 salanum | in sabulo olpar, mandata gaudia nuntiauerunt,
 et ter|ram ab eo usque ad fluuium Zogea postulauerunt.
 Salanus dux hoc audito in maximum irruit timorem, et |
 terram ab ipso postulatam, timore percussus usque ad
 20 fluuium Zogea duci arpad concessit, et legatis diuersa |
 dona presentauit. Septimo autem die Etu et Voyta accep|ta
 licentia ad dominum suum sunt reuersi. Quos dux arpad
 honorifice recepit, et audita legatione eorum factum | est gaudi-
 25 um magnum in curia ducis. Et cepit dux donare suis fideli-
 bus loca et possessiones magnas. **XXXI De egressu Zeremsu.**
 Postea dux et sui principes egressi sunt | de Zeremsu, et
 transnauigauerunt fluuium Souyou | in illo loco, ubi fons

*) sic C. pro : Tosu.

honrad descendit. Et castra metati | sunt iuxta fluium
 heuyou, usque ad thysciam, et usque | ad emeud, et per-30
 manserunt ibi per unum mensem. Ibi etiam | dux dedit
 Bungerec patri borsu terram magnam a fluuio Topulu-
 cea, usque ad fluium souyou, que nunc uocatur | mis-
 coucy, et dedit ei castrum quod dicitur geuru, et illud |
 castrum filius suus Borsu cum suo castro quod dicitur
 borsod unum fecit comitatum. **XXXII De castro vrsuur** XXV.1
et fluuio egur.

Postea dux Arpad et sui nobiles hinc egressi uenientes
 usque | ad fluium naragy, et castra metati sunt iuxta ri-
 uulos aquarum | a loco illo qui nunc dicitur casu. Vbi
 etiam dedit terram magnam ousadunec patri ursuur, et 5
 ibi postea ursuur filius eius | ad caput eiusdem fluminis
 castrum construxit, quod nunc | castrum ursuur nuncu-
 patur. Hinc uero dux arpad et sui egressi | uenerunt us-
 que ad fluium egur, et ibi paratis tuguriis | plures dies
 permanserunt, et montem illum super quem | duci foliata 10
 fecerunt, nominauerunt zenuholmu, et castra | eorum fue-
 runt a fluuio ystoros usque ad castrum purozlou. | Deinde
 egressi uenerunt usque ad fluium Zogea, et castra | me-
 tati sunt per crepitudinem eiusdem fluminis a thyscia
 usque ad siluam matra, et subiugauerunt sibi omnes | ha-15
 bitatores terre a grisio usque ad fluium Zogea, et | usque
 ad siluam Zepus. Tunc dux arpad in silua matra | dedit
 terram magnam edunec et edunenec, ubi postea | Pota
 nepos eorum castrum construxit, ex quorum etiam proge-
 nie | longo post tempore rex samuel descendit, qui pro
 sua pietate | Oba uocabatur. **XXXIII De castro nougrad** 20
et nitra.

In eisdem temporibus dux arpad, dum se per milites su-
 os | uidisset, ita sublimatum et tutum esse, tunc habito |
 inter se consilio, misit multos milites in expeditionem |
 qui subiugarent sibi populum de castro gumur, et nou-
 grad. Et | si fortuna eis faueret, tunc ascenderent uersus 25
 fines | Boemorum usque ad castrum nitra. Quibus etiam

militibus in expeditionem euntibus principes et ductores
 constituit duos | filios auunculi sui hulec Zuardum et ca-
 dusam, nec non | hubam unum de principalibus personis.
 30 Tunc hy tres domini ac|cepta licentia a duce arpad egressi
 sunt a loco illo qui dicitur | paztuh, equitantes iuxta flu-
 uium Hongvn, et eundem | fluuium^ttransiuerunt iuxta flu-
 uium Souyou. Et inde e|gressi sunt per partes castru gu-
 mur, et uenerunt usque | ad montem bulhadu, et inde
 xxvi. 1 ad partes nougrad ueni|entes, usque ad fluuium caliga
 peruenerunt. Hinc uero egredientes | per crepitudinem da-
 nubii iuerunt, et fluuium Wereuuecca | transeuntes castra
 metati sunt iuxta fluuium ypul. Et quia di|uina gracia in
 5 eis erat, timuit eos omnis homo, et maxime ideo | time-
 bant eos, quia audierant ducem arpadium filium almi |
 ducis ex progenie athile regis descendisse. Tunc omnes
 sclau|ui habitatores terre qui primo erant salani ducis, prop-
 ter timo|rem eorum se sua libera sponte subiugauerunt
 eis nullo | manum subleuante. Et ita cum magno timore
 10 et tremore ser|uiebant eis, ac si olim domini eorum fuis-
 sent. Tunc Zuardu | et cadusa nec non huba a quo pru-
 dens zemera descendit cum | uidissent populum multum
 sine bello ipsis subiugatum, fecerunt magnum conuiuium,
 et melioribus habitatoribus terre | qui filios suos in obsi-
 15 des dederant, diuersa dona presenta|uerunt, et blandis uer-
 bis sub dominium ducis arpad | sine bello subiugauerunt,
 et ipsos secum in expeditionem | duxerunt, filios uero eo-
 rum in obsides accipientes, ad ducem | arpad cum di-
 uersis muneribus remiserunt. Vnde dux | et sui nobiles
 20 leciores facti sunt solito, nuntiis gaudia | ferentibus multa
 dederunt dona. **XXXIV De fluuio gron et castro borsu.**
 Interea zuard et cadusa filii hulec, nec non huba | et om-
 nis exercitus eorum fluuium ypul iuxta danubium trans-
 ierunt. Et alio die transito fluuio gron castra metati | sunt
 in campo iuxta quoddam castellum terreum quod nuncu-
 25 patur | uarod. Et capto illo castro manserunt ibi tres dies,
 ex|pectantes aduentum Borsu filii Bumger. Quem dux ar-

pad cum magno exercitu miserat in auxilium eorum. Quarto die cum Borsu ad eos uenisset cum ualida manu, timuerunt eos omnes incole terre, et nullus ausus fuit le- 30 uare manum contra eos. Tunc hy III-or domini inito in-ter se consilio per petitionem incolarum sibi fidelium constituerunt, ut | tertia pars de exercitu cum incolis terre irent in siluam | Zouolon, qui facerent in confinio regni municiones fortes tam de lapidibus, quam etiam de lignis. Vt ne aliquando boemy uel Polony possent intrare causa furti et rapine in | regnum eorum. Tunc communi consilio hac de causa missus est borsu filius buger cum suis militibus. Et cum equitarent iuxta fluuium | gron ceruus fuga lapsus ante eos cacumina montium | ascendit. 5 Quem Borsu celerrimo cursu persecutus, ictibus sagittarum in uertice montium interfecit. Et tunc Borsu cum | montes illos circum aspexisset, in memoriam duxit | ut ibi castrum construeret. Et statim congregata multitudine ciuium, in uertice unius altioris montis castrum | fortissi- 10 mum construxit, cui nomen suum imposuit proprium, ut | castrum borsu nuncupatur.*) Et inde cum exercitibus suis usque | ad siluam Zouolon perrexit, et maximam municionem de | lapidibus facere precepit, quod nunc castrum Borssed Zouolvn uocatur. **XXXV De nitria ciuitate.**

Zuardu et cadusa nec non huba | post discessum borsu, 15 cum omnibus exercitibus suis egressi | de castro quod dicitur Warod, ultra siluam tursoe castra metati sunt, iuxta fluuium sytua. Altera autem die miserunt | quosdam speculatores uiros, quos sciebant esse audaces, qui transirent fluuium nitra, et uiderent si sine bello possent | transme- 20 are usque ad ciuitatem nytra. Qui cum uelocissimo | cursu uenissent usque ad riuulum turmas, ubi descendit | in riuulum nytre, uiderunt habitatores illius prouincie | sclauos et boemos eis obsistere cum adiutorio ducis boemorum. Quia mortuo athila rege terram que iacet inter Wag | et 25

*) sic U. pro: nuncupetur.

gron, a danubio usque ad fluuium moroua, dux boe|mo-
rum sibi preoccupauerat, et unum ducatum fecerat. Et
tunc | tempore per gratiam ducis boemorum dux nitrien-
sis factus erat | Zubur. **XXXVI De speculatoribus mis-
sis a ducibus.**

Cum autem speculatores illi qui fuerant missi a Zuard et
30 ca|dusa uidissent sclauos et boemos eis obsistere non ua-
lentes | miserunt sagittas tribus uicibus super eos, et quos-
dam ex ipsis ictibus | sagittarum interfecerunt. Hoc cum
uidissent sclauo et boemi quos | ad custodiam constituerat
Zubur, quod isti qui dicuntur hetumo|ger talibus uterentur
XXVIII.1 armis, timuerunt ualde, quia talis arma|tura nunquam uisa
fuit eis. Statim nuntiauerunt Zuburio domino eorum | cete-
risque principibus eiusdem prouintie. **XXXVII De pugna
ducum arpadii.**

Tunc Zubur hoc audito cum adiutorio boemorum armata
multit|tudine obuiam eis uenit pugnaturus. Et dum uterque
5 exercitus | ad fluuium nitra peruenissent, zuardu cadusa
et huba uolebant | transire fluuium. Sed Zubur dux nitri-
ensis et sui milites contra e|os diutissime certantes nullo
modo eis transitum concedere uolebant. | Et cum diu in-
ter se certassent, Hungarii ex boemis et sclauis | ictibus
sagittarum multos interficiebant. Sed per tres dies nullo
10 modo | Hungarii propter inundationem aquarum transitum
habuissent; | tandem III die boemi et omnes nytrienses
sclauo uidentes | audatiam hungarorum, et percussiones sa-
gittarum non sufferentes | fuga lapsi sunt. Et uelocissimo
cursu pro defensione uite in ciuitatem nitriam inclusi sunt
15 cum magno timore. Quos zuardu ca|dusa et huba nec non
ceteri milites persequentes eos usque ad ciuitatem, et ex
eis quosdam interfecerunt, et quosdam uulnerauerunt | et
alios ceperunt. Zubur uero dux eorum dum fugiendo contra
eos | pugnare uellet, per lanceam caduse cecidit, et cap-
tus in custo|diam traditus est. Ceteri uero in ciuitatem
20 inclusi quasi mu|ti remanserunt. Alio namque die zuard
cadusa et huba | armata multitudo exercituum, ceperunt

fortiter expugnare ciuitatem nitriam multis modis. Et dedit eis dominus uictoriam magnam, et pugnantes intrauerunt eam, et fusus est per eos ibi sanguis multorum aduersariorum. Tunc iracundia ducti Zuburium ducem illius 25
 prouincie, quem nudius tercius ceperant, supra montem excelsum ducentes, laqueo suspende runt. Vnde mons ille, a die illo usque nunc mons zubur nuncupatur. Et propter hoc factum timuerunt eum omnes homines illius patrie, et omnes nobiles filios suos in obsides eis dederunt, et 30
 omnes nationes illius terre se subiugauerunt sibi usque ad fluuium Wag. Et quia gracia dei antecedebat eos, non solummodo ipsos subiugauerunt, uerum etiam omnia castra eorum ceperunt, quorum nomina hec sunt usque modo: Stumtey Colgoucy, Trusun Blundus et Bana, et ordinatis XXIX. 1
 custodibus castrorum, iuerunt usque ad fluuium moroa. Et firmatis obstaculis constituerunt terminos regni hungarorum usque ad Boro nam et usque ad saruar. Et adepta uictoria reuersi sunt ad ducem arpad et omnes infideles illius terre ferreis cathenis ligatos secum duxerunt. Cum- 5
 que zuard cadusa nec non huba ad ducem arpad cum omnibus captiuis suis uenissent sani et incolumes, factum est gaudium magnum in curia ducis. Dux arpad consilio et petitione suorum nobilium, donauit accepto iuramento infidelium terras in diuersis locis, predictis infidelibus de partibus nytrie ductis. Vt ne aliquando infideliores 10
 facti, repatriando nocerent sibi fidelibus in confinio nitrie habitantibus. Et in eodem gaudio dux arpad hubam fecit comitem nitriensem, et aliorum castrorum. Et dedit ei terram propriam iuxta fluuium sytuua usque ad sil(uam) tursoc. **XXXVIII De exercitu grecorum et bulgarorum.**

Interea dux salanus dum intellexisset potenciam et facta 15
 hungarorum, timuit, ut ne aliquando iracundia ducti eum expellerent de regno suo. Tunc inuito consilio suorum misit legatos suos ad imperatorem grecorum, et ducem bulgarorum, ut sibi auxilium darent, causa pugne contra arpad

+ Salan = Csallány Géza altabornagy honvédelmi kerületi parancsnok Szegeden 1903 okt. 6-dikán.

ducem hungarorum. Imperator grecorum et dux bulgario-
 20 rum magnum exercitum salano duci miserunt. Qui cum
 ad ducem salanum | peruenissent in illo loco qui dicitur
 tetel, factum est gaudium magnum | in curia ducis. Se-
 cundo autem die dux salanus et sui nobiles inito | consilio
 miserunt legatos, ad ducem arpad dicendo: ut terram
 eorum | dimitteret, et ad natale solum repatriare inciperet.
 25 Qui cum ad ducem | arpad peruenissent, et mandata sa-
 lani ducis ei dixissent, dux | arpad et sui nobiles egre-
 ferentes, sic per eos legatos duci | salano remandauerunt.
 Terram que inter danubium et thysciam iacet, et aquam
 danubii que a ratispona in greciam descendit, pecunia
 30 nostra comparauimus Tunc tempore, quando noui | fuimus,
 et pro precio ei misimus XII albos equos, et cetera ut
 supra. Ipse | etiam laudans bonitatem terre sue misit unam
 sarcinam | de herbis sabulorum olpar, et duas lagungulas
 de aquis danu|bii. Vnde precipimus domino uestro duci
 salano, ut dimissa nostra terra, celerrimo cursu terram
 xxx.1 bulgarorum eat, unde ~~†~~ proauus suus | descenderat mortuo
 Athila rege atthauo nostro. Si autem hoc | non fecerit,
 4. p. B² 5. sciat nos in proximo tempore contra eum dimi|caturus. Le-
 gati uero hoc audientes, accepta licentia, tristi uul|tu ad
 5 ducem salanum properauerunt. Dux autem arpad et | sui
 nobiles egressi de fluuio Zogea cum omni exerci|tu castra
 metati sunt iuxta montem teteuetlen usque | ad thysciam.
 Deinde uenientes per crepidinem thyscie | usque ad sabu-
 lum olpar peruenerunt. **XXXIX De egressu salani du-
 cis contra Arpadium*) ducem.**
 Dux autem Salanus cum adiutorio grecorum et bulgario-
 10 rum | egressus de tetel furiata mente, per admonicionem |
 suorum contra ducem arpad equitare cepit. Et dum uter-
 que exercitus ad inuicem prope pernoctassent, neuter
 eorum dormire per totam noctem ausus fuit, sed equos
 sellatos | in manibus tenendo pernoctauerunt. Mane autem

*) Arpium C.

facto ante auroram utraque pars se ad bellum preparauit. | 15
Dux uero arpad, cuius adiutor erat dominus omnium, ar-
mis indutus, ordinata acie, fuis lacrimis dominum orans,
suos confortans milites dicens: O sithici, qui per super-
biam bulgarorum | a castro Hungu uocati estis hungarii,
nolite obliuisci | propter timorem grecorum gladios uestros, et amittatis uestrum | bonum nomen. Vnde strenue
et fortiter pugnemus contra | grecos et bulgaros, qui assi-
milantur nostris feminis, et sic timeamus multitudinem
grecorum, sicut multitudinem feminarum. Hoc audito mi-
lites sui multum sunt confortati, statimque lelu filius tosu
tuba cecinit, et bulsuu | filius bogar*) eleuato uexillo in
prima acie contra grecos | pugnaturi uenire ceperunt. Et
commixta est utraque | acies hostium ad bellum, et cepe-
runt pugnare | acriter inter se. Et dum totus exercitus
ducis | arpad accessisset pugnaturus contra grecos | plurimi
interficiebantur de grecis et Bulgariis. | Predictus uero dux
salanus cum uidisset suos deficere | in bello, fuga lapsus
est, et pro salute uite albam bulgarie properauit. Greci
uero et bulgari timore hungarorum | percussi, uiam quam
uenerant obliuioni tradiderunt, fuga | lapsi pro salute uite
thysciam pro paruo fluuio reputantes transnatare uolebant.
Sed quia talis timor et terror | irruerat super eos, ut prop-
ter timorem hungarorum fere omnes in fluuio thyscie
mortui sunt, ita quod aliqui uix | remanserunt, qui impe-
ratori eorum mala salutis nuntiarent. | Vnde locus ille ubi
Greci mortui fuerunt, a die illo | usque nunc portus Gre-
corum nuncupatur. **XL. De uictoria arpad ducis.**

Dux uero arpad et sui milites adepta uictoria hinc egressi
uenerunt usque ad stagnum quod dicitur curtuel'tou, et
manserunt ibi iuxta siluam gemelsen XXXIII-or diebus. |
Et in illo loco dux. et sui nobiles ordinauerunt omnes
consuetudinarias leges regni, et omnia iura eius, qualiter |
seruirent duci et primatibus suis, uel qualiter iudicium | 15

*) sic C. pro: bogat.

facerent pro quolibet crimine commisso. Ibi etiam dux |
 condonauit suis nobilibus secum uenientibus diuersa | loca,
 cum omnibus habitatoribus suis. Et locum illum ubi | hec
 omnia fuerunt ordinata Hungarii secundum suum | idioma
 20 nominauerunt Scerii, eo quod ibi ordinatum | fuit totum
 negotium regni. Et dux locum illum de|dit oوندنec patri
 ete, a thyscia usque ad stagnum Botua | et a curtuelto
 usque ad sabulum olpar. Postea uero transactis quibusdam
 temporibus ethe filius oundu congregata multitudine Scla-
 25 uorum, fecit inter castrum olpar, et portum | betildu edi-
 ficari castrum fortissimum de terra, quod | nominauerunt
 sclauum secundum ydioma suum Surungrad, idest nigrum
 castrum. **XLI De egressu arpad.**

Postea uero dux Arpad et sui | nobiles hinc egressi uene-
 runt usque ad titulum, | subiugando sibi populum. Deinde
 30 egressi uenerunt | usque ad portum Zoloncaman, et totum
 populum infra | thysciam et danubium habitantem, sub
 iugum suum constituerunt. Hinc uero uenientes ad par-
 tes budrug | pertenerunt, et iuxta fluum uoyos castra
 metati sunt | et in partibus illis dux dedit terram mag-
 xxxii.1 nam cum om|nibus habitatoribus suis Tostnec patri lelu
 cum auunculo suo | culpum patre Botond. Tunc dux ar-
 pad et sui primates inito | consilio constituerunt quod exer-
 citum mitterent propter salanum | ducem ultra danubium,
 5 contra albam Bulgarie. Super quem | exercitum constituti
 sunt principes et ductores lelu filius tosu Bul'suu filius
 Bogat, Botond filius culpum. Qui accepta licentia a du-
 ce | arpad equitantes transnauigauerunt danubium nullo
 contra|dicente, in loco ubi fluuius Zoua descendit in da-
 nubium. | Et inde egressi contra albam Bulgarie ciuitatem
 10 equitare ceperunt. | Tunc dux Bulgarorum consanguineus
 salani ducis, cum magno | exercitu contra eos pugnaturus
 cum adiutorio grecorum accessit. | Altera autem die or-
 dinate sunt utraque acies in campo iuxta | ripam danu-
 bii. Statim lelu filius tosu eleuato uexillo sui | signi, et
 15 Bulsui filius Bogat, tubas bellicas sonando pugna'turi ac-

cesserunt. Et commixte sunt per partes manus utriusque | hostis, et ceperunt pugnare inter se acriter. Et interfecti sunt | de grecis et bulgariis plurimi, et quidam capti sunt ex | eis. Videns ergo dux bulgarie suos deficere in bello, fuga | lapsus pro defensione uite albam ciuitatem ingres-
sus est. | Tunc Ielu Bulsuu nec non Botond adepti uicto- 20
ria castra | metati sunt iuxta danubium, parum inferius in campo. Et | omnes captiuos bulgarorum et grecorum ante se duci fecerunt | quos ferro ligatos duci arpad re-
miserunt in hungariam. **XLII De nuntiis ducis bulgarie.**
Secundo autem die dux bulgarie misit nuntios suos cum di-
uersis do'nis ad Ielu et Bulsuu atque Bontond,*) et depre- 25
cans eos ut paci faueant, Et insuper mandauit, quod par-
tem salarii ducis | auunculi sui non foueret, Sed arpadio
duci hungarie subiugatus fideliter seruiret, et annuale uec-
tigal persolueret. | Illi uero paci fauentes, proprium filium
ducis in pignus accipientes cum multis bonis rebus bul- 30
garie discesserunt, et | ducem eorum illesum dimiserunt.
Deinde egressi usque ad | portam Wazil iuerunt, et ex
hinc egressi terram raley subiugauerunt, et ducem eius
captum diu ferro | ligatum tenuerunt. Hinc uero egressi
usque ad mare | peruenerunt, et omnes illius patrie do- xxxiii. 1
minatui arpad ducis hungarorum potenter et pacifice sub-
iugauerunt. Et ciuitatem spaletensem | ceperunt, et totam
crouatiam sibi subiugauerunt. Et inde egressi filios nobi-
lium in obsides acceperunt, et in hungariam | reuersi sunt 5
ad ducem arpad. Quorum etiam bella et fortia queque |
facta sua si scriptis presentis pagine non uultis, credite
garrulis cantibus ioculatorum, qui fortia facta et bella
hungarorum, usque in hodiernum diem obliuioni non tra-
dunt. Sed quidam dicunt eos iuisse usque ad constanti-
nopolim, et | portam auream constantinopolis botondium 10
cum dolabro suo incidisse. Sed ego, quia in nullo codice
hystoriographorum inueni, nisi | ex falsis fabulis rustico-

*) sic C.

rum audiui, ideo ad presens opus scribere | non proposui.
XLIII De castris Zabrag posaga et vleou.

Bulsuu lelu et botond hinc egressi siluam que dicitur pe-
 15 turgoz descendentes, iuxta fluium culpe castra metati
 sunt. | Et transito fluuio illo usque ad fluium zoua per-
 uenerunt. | Et transito zoua castrum zabrag ceperunt, et
 hinc equitan|tes castrum posaga et castrum vleou ceperunt.
 Et hinc egressi | danubium in portu greci transnauigantes,
 20 in curiam ducis | arpad peruenerunt. Cunque lelu Bulsu
 et botond ceterique milites sani et incolumes cum magna
 uictoria in secundo anno | ad ducem arpad reuersi fuissent,
 factum est gaudium magnum | per totam curiam ducis, et
 fecerunt conuiuium magnum, et epu|labantur cottidie splen-
 25 dide hungarii una cum diuersis natio|nibus. Et uicine na-
 tiones audientes facinora facta eorum, con|fluebant ad du-
 cem arpad, et pura fide subditi seruiebant ei | sub magna
 cura, et plurimi hospites facti sunt domestici.

XLIV De insula danubii.*)

Post hec uero egressus dux Arpad de partibus illis ubi
 nunc est castrum | budrug, et descendit iuxta danubium
 30 usque ad insulam | magnam. Et castra metati sunt iuxta
 insulam, et dux arpad sui que nobiles intrantes insulam,
 uisa fertilitate et | ubertate illius loci, ac municionem aqua-
 rum danubii, dilexerunt | locum ultra quam dici potest.
 Et constituerunt, ut ducalis esset | insula, et unusquisque
 xxxiv. i nobilium personarum suam ibi haberet | curiam et uillam.
 Statim dux Arpad conductis artificibus precepit | facere
 egregias domos ducales, et omnes equos suos longitudi|ne
 dierum fatigatos ibi introductos pascere precepit, et agaso-
 ni|bus suis magistrum prefecit quendam cumanum, uirum
 5 pruden|tissimum nomine sepel. Et propter Sepel magistrum
 agasonum inibi | morantem, uocata est insula illa nomine
 Sepel usque in hodiernum diem. | Dux uero Arpad et sui
 nobiles permanserunt ibi cum famulis et fa|mulabus suis

*) in margine.

pacifice et potenter a mense aprilis usque ad mensem
 octobris. Et dimissis ibi uxoribus suis, communi consilio
 ab insula exe|untes, constituerunt ut ultra danubium irent, 10
 et terram panno|nie subiugarent. Et contra carinthinos bel-
 lum promouerent, ac in | marciam lambardie se uenire
 prepararent. Et antequam hoc fieret | mitterent exercitum
 contra glad ducem, qui dominium habebat a fluuio | morus
 usque ad castrum horom, ex cuius etiam progenie longo
 post tem|pore descenderat ohtum, quem sunad interfecit. 15
 Ad hoc autem | missi sunt Zuardu et cadusa atque boyta,
 qui cum accepta li|centia equitarent, thysciam in Kenezna
 transnauigauerunt | et descensum fecerunt iuxta fluuium
 seztureg. Et nemo | aduersarius inuentus est eis, qui leua-^{† A. B. S.}
 ret [†] manus contra eos, quia timor eorum irruerat super 20
 omnes homines illius terre. Et hinc egressi | ad partes
 beguey peruenerunt, et ibi per duas ebdomadas per|man-
 serunt, donec omnes habitatores illius patrie a morisio
 usque | ad fluuium temes sibi subiugauerunt, et filios eorum
 in ob|sides acceperunt. Deinde amoto exercitu uenerunt
 uersus | fluuium temes, et castra metati sunt iuxta uadum 25
 arenarum. | Et cum uellent transire annem temes uenit
 obuiam eis. | glad, a cuius progenie othum ¹⁾ descendit, dux
 illius patrie cum | magno exercitu equitum et peditum,
 adiutorio cumanorum | et bulgarorum atque blacorum. Al-
 tera autem die dum utraque acies | interiacente fluuio te- 30
 mes ad inuicem nullatenus transire | ualisset, tunc Zuardu
 iniunxit fratri suo caduse, ²⁾ ut | cum dimidia parte exer-
 citus sui descenderet inferius. | Et quodlibet ³⁾ modo posset
 transmeare, pugnaret contra hostes. | Statim cadusa pre-
 ceptis fratris sui obediens, cum medietate | exercitus equi- xxxv. 1
 tans, descendit inferius celerrimo cursu. Et sicut diuina |
 gracia erat eis preuia, leuem habuit transitum, Et dum
 una | pars exercitus hungarorum cum cadusa ultra esset,
 et dimidia pars | cum Zuard citra esset. Tunc Hungarii

¹⁾ sic C. ²⁾ vox bis posita. ³⁾ sic C.

5 tubas bellicas sonuerunt, et fluuium transnataudo acriter
 pugnare ceperunt. | Et quia dominus sua gracia antecede-
 bat hungaros, dedit eis uictoriam | magnam, et inimici eo-
 rum cadebant ante eos, sicut manipuli post | messorum. Et
 in eodem bello mortui sunt duo duces cumnorthum, et
 tres Kenezy bulgarorum, Et ipse glad dux eorum fuga |
 10 lapsus euasit, sed omnes exercitus eius liquefacti tanquam
 cera a fa|cie ignis in ore gladii consumpti sunt. Tunc Zuard
 et cadusa | atque boyta adepta uictoria hinc egressi uene-
 runt uersus fi|nes bulgarorum, et castra metati sunt iuxta
 fluuium ponu|cea. Dux uero glad fuga lapsus ut supra di-
 15 ximus, propter timorem | hungarorum castrum Keuee in-
 gressus est. Et tercio die zuardu et | cadusa nec non boyta
 a quo genus bruesa descendit, ordinato exer|citu contra
 castrum Keuee pugnare ceperunt. Hoc cum glad dux |
 eorum uidisset, missis legatis pacem ab eis petere cepit,
 et castrum | sua sponte cum diuersis donis condonauit.
 20 Hinc euntes castrum | ursoua ceperunt, et per mensem
 unum ibi habitauerunt, et boytam cum tercia parte exer-
 citus ac filiis incolarum in obsides po|sitis ad ducem arpad
 remiserunt. Et insuper legatos suos mise|runt ut eis licen-
 tiam daret in greciam eundi, ut totam | Macedoniam sibi
 25 subiugarent a danubio usque ad nigrum | mare. Nam mens
 hungarorum tunc tempore nichil aliud op|tabat, nisi occu-
 pare sibi terras et subiugare nationes, et bello uti labore.
 Quia Hungarii tunc tempore ita gaudebant | de effusione
 humani sanguinis sicut sanguissuga, et nisi ita | fecissent,
 30 tot bonas terras posteris suis non dimisissent. Quid | plura?
 Boyta et legati eorum ad ducem arpad peruenerunt, et
 res gestas sibi narrauerunt. Dux uero opus eorum conlau-
 dauit, et Zuardu ac caduse licentiam concessit liberam in
 greciam e|undi, et terram preoccupandi sibi. Et boyte pro
 suo fidelissimo | seruiicio dedit terram magnam iuxta thy-
 sciam nomine torhus. | Tunc legati zuard et fratris sui ca-
 duse, accepta licentia, leti | ad dominos suos reuersi sunt.

Transactis quibusdam diebus Zuard et cadusa cum omni exercitu | suo eleuatis uexillis signiferis aquam danubii transnauigauerunt, et castrum borons ceperunt, deinde ad castrum Scere du|cy iuerunt. Audientes hoc ciues bulgaro- 5 rum et macedonum | timuerunt ualde a facie eorum. Tunc omnes incole illius terre miserunt nuntios suos cum donariis multis, ut terram sibi subiugarent, et filios suos in obsides traderent. Zuard et | cadusa paci fauentes, et dona et obsides eorum accipientes | eos quasi suum proprium 10 populum in pace dimiserunt. Ipsi uero ceperunt | equitare ultra portam Wacil et castrum philippi regis cepe|runt, deinde totam terram usque ad cleopatram ciuitatem | sibi subiugauerunt. Et sub potestate sua habuerunt totam terram | a ciuitate Durasu usque ad terram rachy. Et Zuardu in ea|dem terra duxit sibi uxorem, et populus ille qui 15 nunc dicitur sobamogera, mortuo duce zuard in grecia remansit. Et ideo dictus | est soba secundum grecos, id est stultus populus, quia mortuo domino suo uiam | non dilexit redire ad patriam suam. **XLVI De portu moger.**

Transactis quibusdam diebus dux arpad et omnes sui primates | cummuni consilio et pari consensu ac libera uo- 20 luntate egre|dientes de insula castra metati sunt ultra surcusar, usque ad | fluium racus. Et dum uidissent quod undique tuti essent nec | aliquis eis obsistere ualeret, transierunt danubium, et portum ubi transitum fecerunt, portum moger nominauerunt, eo quod | VII principales per- 25 sone qui hetumoger dicti sunt, ibi danubium | transnauigauerunt. Transito danubio castra metati sunt | iuxta danubium usque ad aquas calidas superiores. Et hoc audito omnes romani per terram Pannonie habitantes, uitam fuga seruauerunt. Secundo autem die dux arpad et omnes sui pri|mates, cum omnibus militibus Hungarie intrauerunt in 30 ciuita|tem atthile regis. Et uiderunt omnia palacia regalia, quedam | destructa usque ad fundamentum, quedam non, et admirabantur ultra modum omnia illa edificia lapidea. Et facti sunt leti ultra | quam dici potest, eo quod capere

meruerunt sine bello ciuitatem atthile regis, ex cuius pro-
 xxxvii. 1 genie dux arpad descenderat. Et epulabantur cottidie cum
 gaudio magno in palacio attile regis, conlateraliter sedendo. |
 Et omnes simphonias, atque dulces sonos cythararum et
 fistularum cum omnibus canti|bus ioculatorum habebant
 ante se. ~~Ferula~~ pocula portabantur duci et nobilibus in-
 uasis aureis, seruiantibus et rusticis in uasis argenteis.
 5 Quia omnia | bona aliorum regnorum circumiacentium de-
 derat deus in manus eorum. Et uiuebant large ac splen-
 dide cum omnibus hospitibus ad se uenientibus. Et | ho-
 spitibus secum commorantibus dux arpad terras et pos-
 sessiones magnas | dabat, et hoc audito multi hospitem
 confluebant ad eum, et ouantes | morabantur cum eo.
 10 Tunc dux arpad et sui propter leticiam permanse|runt in
 ciuitate Atthile regis per XX-ti dies. Et omnes milites
 hun|garie ante presentiam ducis, fere cottidie super dex-
 trarios suos sedentes cum clipeis et lanceis maximum
 tornamentum faciebant.*) Et alii | iuuenes more paganis-
 mo cum arcibus et sagittis ludebant. Vnde dux arpad
 15 ualde letus factus est. Et omnibus militibus suis | diuersa
 donaria, tam in auro quam in argento, cum ceteris pos-
 sessionibus donauit. Et in eodem loco, eundem patri
 curzan dedit | terram, a ciuitate Atthile regis usque ad
 centum montes, et usque | ad gyoyg, et filio suo dedit
 unum castrum ad custodiam populi | sui. Tunc Curzan
 20 castrum illud sub suo proprio nomine iussit ap|pellari, quod
 nomen usque in hodiernum diem non est obliuioni tra-
 ditum. **XLVII De terra pannonie.**

Dux uero Arpad XXI-o die inito consilio egressus est de
 ecilburgu | ut subiugaret sibi terram pannonie usque ad
 fluuium droua. | Et prima die castra metatus est iuxta
 25 danubium, uersus centum | montes. Tunc ordinatum est
 ut dux cum exercitu suo unam par|tem mitteret iuxta
 danubium, uersus castrum borona, cui prefe|cit principes

*) ex „fecerant“ correctum: „feciebant“. C.

et ductores duos de principalibus personis, scilicet | ete
pater eudu, et boyta, a quo genus Brugsa descendit. Qui-
bus etiam | pro suo fidelissimo obsequio dux arpad do-
navit munera non minima, | et euduaec filio ete dedit 30
terram iuxta danubium, cum populo non | numerato. Et
in loco illo eudu subiugato populo illius partis edificauit
castrum, quod nominauit uulgariter Zecuseu, eo quod sibi
sedem | et stabilitatem constituit. Et boyte eodem modo
dedit terram magnam | uersus saru cum populo non nu-
merato, que usque modo nuncupatur boyta. **XLVIII De
ciuitate bezprem.**

In secunda parte exercitus missus est Vsubu pater Zolocu
et cusee*) qui | iret uersus ciuitatem bezprem, et subiugaret omnes habitatores terre | usque ad castrum ferreum. Tunc usubu princeps et ductor illius exercitus licentiatus a duce, eleuato uexillo egressus est, et castra metatus est iuxta mon|tem pacoztu. Hinc uero equitantes in campo peytu castra metati sunt | et per tres dies ibi permanse-5
runt. Quarto autem usque ad castrum bez|prem peruene-
runt. Tunc usubu et eusee ordinato exercitu, contra ro-
ma|nos milites, qui castrum bezprem custodiebant, pug-
nare acriter cepe|runt. Et pugnatum est inter eos per eb-
domadam unam. In secunda autem eb|domada, feria III-ta
dum utraque pars exercitus labore belli nimis esset | fa-10
tigata, Tunc usubu et eusee plures milites romanorum in
ore gla|dii consumpserunt, et quosdam ictibus sagittarum
interfecerunt. Reliqui uero | romanorum uidentes audaciam
hungarorum dimisso castro bezprem | fuga lapsi sunt, et
pro remedio uite in terram theotonicorum properaue|runt.
Quos usubuu et eusee usque ad confinium theotonicorum
persecu|ti sunt. Quadam autem die dum hungari et ro-15
mani in confinio essent, | romani fugiendo latenter fluui-
um, qui est in confinio pannonie et theo|tonicorum trans-
natauerunt. Vnde fluuius ille ab hungaris uocatus | Tlopusu, *Loponsu*
E S.

*) sic C. pro : eusee.

eo quod romani propter metum hungarorum latenter transnatauerunt. **XLIX De castro ferreo.** ¹⁾

20 Ex hinc usubuu pater zoloucu et eusee pater urcun | reuersi castrum ferreum ceperunt, et filios incolarum in obsides acceperunt. Hinc uero equitantes iuxta fluuium bolotun, usque ad thyon | peruenerunt. Et subiugatis sibi gentibus XIII-o die castrum bezprem intrauerunt. Tunc usubuu et eusee inito consilio nuntios suos cum diuersis | muneribus et filiis incolarum in obsides positos, duci, arpad transmiserunt. Et qualiter dedit eis deus uictoriam, et quomodo romani dimisso castro | bezprem ante eos fuga lapsi, fluuium loponsu latenter transnatauerunt. Missi uero eorum ducem arpad in silua turobag arpalice ambulantem | inuenerunt, et eum cum diuersis ex parte usubuu et eusee salutaerunt, et filios incolarum in obsides positos duci presentauerunt. Dux uero arpad audito hoc leciior factus est solito, et iterum in Teclburgu ²⁾ reuersus *Teclburgu* magnum fecit conuiuium. Et legatis gaudia nuntiantibus *Teclburgu* munera magna condonauit. *E. S.*

L De deuastatione pannonie. ³⁾

Tunc dux arpad et sui nobiles cum | tertia parte exercitus sui de elciburgu ⁴⁾ egressi, castra metati sunt | iuxta campum putei salsi. Et inde equitantes usque ad montem bo¹doctu peruenerunt. Dux uero Arpad ab orientali ⁵⁾ parte dedit eleudunec patri zolsu ⁵⁾ siluam magnam, que nunc uertus uocatur, propter clipeos theotonicorum inibi dimissos. Ad radicem cuius silue iuxta stagnum ferteu sac | nepos Zobolsu longo post tempore castrum construxit. Quid ultra? Dux autem | arpad et sui milites sic ⁵⁾ eundo, iuxta montem sancti martini castra | metati sunt, et de fonte sabarie tam ipsi, quam eorum animalia biberunt. | Et montem ascendentes, et uisa pulchritudine terre pannonie nimis | leti facti sunt. Et inde egressi, usque ad rabam et rabuceam uenerunt, | sclauorum et pannoniorum

¹⁾ in margine. ²⁾ sic C. ³⁾ in margine. ⁴⁾ sic C. ⁵⁾ pro: Zobolsu.

gentes et regna uastauerunt, et eorum regiones occupaue-
 runt. Sed et carinthinorum moroanensium fines crebris
 incursibus irripuerunt.¹⁾ Quorum multa milia hominum in 10
 ore gladii occiderunt, presidia subuerterunt, et regiones
 eorum possederunt, et usque in hodiernum diem, adiu-^{possiden}
 uante domino potenter et pacifice posteritas eorum deti-^{A. J. 1122}
 net. Tunc usubuu et eusee pater ureun, cum omni exer-^{e s.}
 citu eorum sani et incolumes cum magna uictoria reuer-
 si sunt ad ducem arpad. Deus enim, cuius misericordia 15
 preuia erat, tradidit duci arpad et suis militibus inimi-
 cos eorum, et per manus suas labores populorum posse-
 derunt. Vbi cum radicati fuissent, et fere omnia uici-
 niora regna sibi subiugassent, reuersi sunt iuxta danu-
 bium uersus siluam causa uenationis, et dimissis militibus
 ad sua propria, dux et sui nobiles manserunt in eadem 20
 silua per X dies. Et inde uenerunt ad ciuitatem atthile
 regis, et ad insulam sepel descenderunt, ubi ducissa et alie
 mulieres nobilium fuerunt. Et eodem anno dux arpad ge-
 nuit filium nomine Zulta, et factum est gaudium magnum
 inter hungaros. Et dux et sui nobiles per plurimos dies
 faciebant conuiuia magna. Iuuenesque eorum ludebant ante
 faciem ducis et suorum nobilium, sicut agni ouium ante 25
 arietes. Transactis autem quibusdam diebus, dux arpad
 et sui nobiles communi consilio miserunt exercitum contra
 menemorout ducem byhoriensem. Cui exercitui principes
 et ductores facti sunt usubuu et uelec. Qui egressi sunt
 de insula equitantes per sabulum, et fluuium thyscie in
 portu beuldu transnauigaerunt. Et inde equitantes iuxta 30
 fluuium couroug castra metati sunt, et omnes siculi, qui
 primo erant populi athyle regis, audita fama usubuu
 obuiam pacifici uenerunt, et sua sponte filios suos cum
 diuersis muneribus in obsides dederunt. Et ante exer-
 citum usubuu in prima acie contra menemorout pugnaturi²⁾ 35

¹⁾ pro : irruerunt. ²⁾ sic C. excidit vox : progredi, vel simile quid.

— diripuerunt.

ceperunt. Et statim filios siculorum duci arpad transmi-
XL. 1 serunt, et ipsi precedentibus Siclis una contra menumoro-
rout equitare ceperunt. Fluum | cris in ceruino monte
transnatauerunt, et inde equitantes iuxta | fluum tekereu
castra metati sunt. **LI De duce menumorout.**

Hoc cum audisset menumorout quod usubuu et velec no-
5 bilissimi | milites ducis arpad cum ualida manu preceden-
tibus Siclis contra eum | uenirent, Timuit ultra quam de-
buit, et contra eos ausus uenire non fuit | eo quod au-
diuerat ducem arpadium et suos milites ualidiores esse |
in bello, et romanos fugatos esse de pannonia per ipsos,
et carinthinorum Moroanensium fines deuastasse, et multa
10 milia hominum occidisse in ore gladii eorum, Regnumque
Pannoniorum occupasse et inimicos eorum ante faciem
fugisse. Tunc dux menumorout dimissa multitudine mili-
tum in castro byhor, ipse cum uxore et filia sua | fugi-
ens a facie eorum in nemoribus ygfon habitare cepit.

Vsubuu et ueluc omnisque exercitus eorum leti contra
15 castrum byhor equitare ceperunt, et castra metati sunt
iuxta fluum Tiouxas*. Tercio autem die | ordinatis exer-
citibus ad castrum bellarid*) egressi sunt. Et e conuerso
milites | congregati ex diuersis nationibus contra usubuu
et suos milites pugnare ceperunt. Sycli et hungarii icti-
bus sagittarum multos hominum interfecerunt. Vsubuu et
20 uelec per balistas C.XXV. milites occiderunt. | Et pugna-
tum est inter eos XII dies, et de militibus vsubuu XX
hungarii et XV Sicli interfecti sunt. Tercio decimo autem
die cum Hungari et Sycli fossata castrum impleuissent, et
scalas ad murum ponere uellent | milites ducis menumo-
rout uidentes audaciam hungarorum ceperunt | rogare hos
25 duos principes exercitus, et aperto castro nudis pedibus
supplicantes ante faciem usubuu et uelec uenerunt. Qui-
bus vsubuu et uelec custodiam ponentes, ipsi in castrum
byhor intrauerunt | et multa bona illorum militum ibi inue-

*) sic C.

nerunt. Hoc cum menu|morout per nuntios fuga lapsos
audiuisset, irruit in maximum | timorem. Et misit nuntios
suos cum diuersis muneribus ad vsu|buiu et velec, et ro- 30
gauit eos, ut ipsi paci fauentes†le|gatos suos ad ducem† ut ipse
arpad eundi dimitterent, qui nuntiarent ei: quod | menu- A. Debe
morout, qui duci arpad primo per legatos proprios bul- 30
garico corde su|perbe mandando, terram cum pugillo se
daturum negabat, modo per eosdem | nuntios uictus et
prostratus totum regnum, et Zulte filio arpad filiam | suam
dare non dubitaret. Tunc vsuibuu et velec consilium eius
laudaue|runt, et cum legatis suis nuntios miserunt, qui XLI. 1
dominum suum ducem | arpadium causa pacis rogarent.
Qui cum insulam sepel intrauissent, et | ducem arpad sa-
lutassent, secunda die legati mandata menumorout | dix-
runt. Dux uero Arpad inito consilio suorum nobilium,
mandata me|numorout dilexit et laudauit, et dum filiam 5
menumorout eiusdem | etatis ut filius suus Zultus iam
esse audiuisset, petitionem menumoro|rout differre noluit, et
filiam suam in uxorem Zulte accepit | cum regno sibi
promisso. Et missis legatis ad usubu et ueluc man|dauit,
ut celebratis nuptiis filiam menumorout filio suo Zul|te in 10
uxorem acciperent, et filios incolarum in obsides positos:
secum | ducerent, et duci menumorout darent byhor ca-
strum. **LII De usubuu†et veluc.**

Usubuu et ueluc nec non omnis exercitus preceptis do-
mini sui fauentes filiam | menumorout celebratis nuptiis
acceperunt, et filios incolarum | in obsides positos secum
duxerunt. Et ipsum menumorout in castro | byhor dimi- 15
serunt. Tunc usubuu et ueluc cum magno honore et |
gaudio ad ducem arpad reuersi sunt. Dux uero et sui
yobagyones | obuiam eis processerunt, et filiam menumo-
rouit sicut decet spon|sam tanti ducis, honorifice ad du-
calem domum duxerunt. Dux uero | arpad et omnes sui
primates, celebrantes nuptias, magna†fecerunt | conuiuia, 20
et fere cottidie comedebant nuptialiter cum diuersis mi-
libus circumiacentium regnorum. Et iuuenes eorum lude-

bant ante faciem ducis et suorum nobilium. Dux arpad
 accepto iuramento primatum et militum hungarie, filium
 suum Zultam ducem cum magno | honore eleuari fecit.
 Tunc dux usubunec patri Zoloucu pro suo fidelissimo ser-
 25 uicio dedit castrum bezprem cum omnibus appendiciis
 suis. | Et veluquo dedit comitatum de Zarand. Et sic ce-
 teris nobilibus honores et loca condonauit. Menumorout
 post istam causam in secundo | anno sine filio mortuus
 est, et regnum eius totaliter Zulte generi¹⁾ suo di-
 misit in pace. Post hec anno dominice incarnationis DCCCCVII |
 30 dux arpad migravit de hoc seculo. Qui honorifice sepul-
 tus supra caput | unius parui fluminis, qui descendit per
 aluum lapideum in ciuitatem | athile regis. Vbi etiam
 post conuersionem hungarorum edificata est ecclesia | que
 uocatur alba, sub honore beate Marie virginis. **LIII De
 successione Zulte ducis.**

Et successit ei filius suus Zulta, similis patri moribus dis-
 XLII.1 similis | natura. Fuit enim dux Zulta parum blesus et can-
 didus, capillo molli et flauo, statura mediocri, dux belli-
 cosus animo | fortis, sed in ciuibus clemens, uoce suauis
 sed cupidus imperii, | quem omnes primates et milites hun-
 5 garie miro modo diligebant. Transactis quibusdam tem-
 poribus dux Zulta cum esset XIII-cim annorum, omnes
 primates | regni sui communi consilio et pari uoluntate
 quosdam rectores regni sub | duce prefecerunt; qui mode-
 ramine iuris consuetudinis, dissidentium lites | contentio-
 nesque sopirent. Alios autem constituerunt ductores exer-
 citus, cum quibus | diuersa regna uastarent, quorum no-
 10 mina hec fuere: Lelu filius tosu, bulsuu uir sanguinis
 filius bogat, bonton²⁾ filius culpun. Erant enim isti uiri
 bellicosi et fortes in animo, quorum cura nulla fuit alia,
 nisi domino suo subiugare gentes, et deuastare regna ali-
 orum. Qui accepta licentia a duce Zulta cum exercitu
 Caranthino decreuerunt. Et per forum iulii in marchiam |

¹⁾ sic C. ²⁾ sic C. pro: botond.

lombardia¹⁾ uenerunt, ubi ciuitatem paduam cedibus et 15
 incendiis et | gladio et rapinis magnis crudeliter deuastaue-
 runt. Ex hinc intrantes lom|bardiam multa mala facere
 ceperunt. Quorum uolentiae ac belluy|no furori cum terre
 incole in unum augmen conglō|bate resistere conaren|tur,
 tunc innumerabilis multitudo lombardorum per hungaros
 ictibus | sagittarum perit, quam plurimis episcopis et co-
 mitibus trucidatis. Tunc lu|tuardus episcopus uercellensis 20
 ecclesie, uir nominatissimus, caroli minoris quondam | im-
 peratoris familiarissimus amicus, ac fidelissimus²⁾ a secreto,
 hoc | audito assumptis secum opibus atque incomparabili-
 bus thesauris, quibus ultra | quam estimari potest habun-
 dabat, Cum omnibus uotis effugere labo|raret eorum cru-
 entam ferocitatem, tunc inscius super hungaros in|cidit, et 25
 mox ab eis captus interficitur, et thesaurum estimationem |
 humanam transcendentem, quem secum ferebat rapuerunt.
 Eodem|que tempore Stephanus frater Waldonis comitis
 cum in secessu residens | super murum castri in noctur-
 nis aluum purgare uellet, tunc a quodam | hungaro per
 fenestram cubiculi sui sagitte ictu grauiter uulneratur,
 de quo uulnere eadem nocte extinguitur. **LIV De de-** 30
uastatione lotorigie alemannie et Francie. | *lotorigie A.S.*
 Deinde lotorigiam²⁾ et alemanniam deuastauerunt, Francos
 quoque ori|entales, in confinio franconie et bauarie multis
 milibus eorum cesis | ictibus sagittarum in turpem fugam
 conuerterunt. Et omnia | bona eorum accipientes, ad du-
 cem Zultam in Hungariam | reuersi sunt.

LV De morte lelu et bulsuu³⁾

XLIII. 1

Postea uero anno V regnante Counra|do imperatore lelu
 bulsu botond incliti quondam et | gloriosissimi milites Zulte
 ducis hungarie, missi a domino | suo partes alemannie
 irrupuerunt, et multa bona eorum accepe|runt. Sed tan- 5
 dem bauarorum et alemannorum nefandis fraudibus | lelu
 et bulsuu capti sunt, et iuxta fluuium hin in patibulo |

¹⁾ sic C. ²⁾ sic C. ³⁾ in margine.

*Engelrammus Caroli Calu
 a secretis consiliariis.
 anno 868, Annal. Martini
 Mar. II. p. 550.*

suspensi occiduntur. Botondu et alii hungarorum milites
 qui ex eis / residui fuerunt, uidentes se malo dolo inimi-
 corum coartatos, audacter¹⁾ et uiriliter steterunt. Et ab
 10 inimicem non sunt alienati, sed / alter alteram partem men-
 suram in periculum precipue sumpserunt adiuuare, et uul-
 neratorum more leonum in media arma fremebundi ruen-
 tes in hostes suos, grauissima cede prostrauerunt. Et quam-
 uis erant / uicti, tamen uictores suos forcius et uictorio-
 sius uicerunt et grauissima cede prostrauerunt. Felix igi-
 15 tur hungarorum embola, multa periculorum experientia
 iam securior et exercitior, de ipsa continua exercitati-
 one preliorum, uiribus et potestate prestantior, totam ba-
 uariam et alemanniam ac saxoniam et regnum lathari-
 ense igne / et gladio consumpserunt. Et ferchangenum at-
 que Bertoldum duces eorum / decollauerunt. Hinc uero
 20 egressi franciam et galliam expugnauerunt, / et dum inde
 uictores reuerterentur, ex insidiis saxonum magna strage
 perierunt. Qui autem ex ipsis euaserunt, ad propria re-
 dierunt. Sed / de morte lelu et bulsuu aliorumque suo-
 rum militum dux Zulta et / sui primates non modicum
 sunt conturbati, et inimici thetonicorum / sunt facti. Tunc
 25 dux Zulta et sui milites, propter illatam iniuriam inimi-
 corum contra eos inspirare²⁾ ceperunt, et quolibet modo
 30 posset eis uincere³⁾ reddere, non tacerent. Sed diuina gra-
 cia adiuuante dux Zulta anno dominice incarnationis
 DCCCCXXXI genuit filium, quem nominauit tocsun, pul-
 chris oculis et magnis, capilli / nigri et molles, comam
 habebat ut leo, ut in sequentibus / audietis. **LVI De ini-
 micis athonis regis**
 Eodem anno inimici athonis regis thetonicorum in necem
 eius / detestabili facinore machinabantur. Qui cum per se
 nichil mali ei / facere potuissent, auxilium hungarorum
 rogare ceperunt. / Quia sciebant quod hungarii essent in-
 XLIV. 1 superabiles in / asuetis bellorum laboribus, et plurimis reg-

1) audacter C. 2) sic C. pro: conspirare. 3) pro: uices.

nis deus per eos furoris sui flagella | propinasset. Tunc
illi inimici athonis regis teothonicorum miserunt nuncios
suos ad Zultam ducem, uirum bellicosum, et rogauit¹⁾ *E.S.*
eum dato auro | multo, ut adiutorio hungaro predictum
regem athonem inuaderent. | Dux uero Zulta iracundia 5
ductus, tam pro eorum pace et precio, quam etiam pro
mor|te lelu et bulsuu gemebundo pectore misit exercitum
magnum contra | athonem regem teothonicorum. Quibus
principes et ductores fecit Botundi|um filium culpun, et
Zobolsum filium eleud, nec non ircundium filium Teusee. | *Teusee*
Qui cum egressi essent a duce Zulta rursus bauariam *- ee S.S.*
alemanniam et | saxoniam atque turingiam in gladio per- 10
cusserunt. Et exinde egressi in | quadragesima transierunt
renum fluuium, et regnum | latariensem²⁾ in arcu | et sagit- *d. otho*
tis exterminauerunt. Vniuersam quoque galliam atrociter *et S.S.*
affli|gentes, ecclesias dei crudeliter intrantes spoliauerunt.
Inde per abrupta | senonensium, per populos aliminos ferro
sibi uiam et gladio aperuerunt. | Superatis ergo illis belli- 15
cosissimis gentibus, et naturali situ locorum tutissimis |
montes senonum transcenderunt, et segusam ceperunt ci-
uitatem. De|inde egressi Taurinam ciuitatem opulentissi-
mam ^{expugnauerunt} _{ceperunt.} Et post|quam planam regionem lambardie
aspexerunt, totam pene italianam bonis | omnibus affluentem
et exuberantem concitatis cursibus spoliauerunt. De|inde 20
uero botond filius culpun et urcum filius eusee, superatis
omnibus gentibus | prememoratis, felici uictoria fruentes,
ad propria regna reuertuntur. Tunc | hoto rex teothonico-
rum, posuit insidias iuxta renum fluuium, et cum | omni
robore regni sui eos inuadens multos ex eis interfecit.
Botond | et urcum ac reliqui | exercitus magis uolentes mori *exercitus*
in bello, quam appropriatam | sibi uictoriam amitterent, 25 *4.*
Tunc hostibus pertinaciter insistunt, et in | eodem bello
quendam magnum ducem, uirum nominatissimum interfi-
ciunt. Et alios grauiter uulneratos in fugam conuertunt,

¹⁾ pro : rogauerunt. ²⁾ sic C.

quorum spolia diripiunt. Et exinde ad propria redeunt regna cum magna uictoria. | Et cum Bothond et vrcun
30 in terram pannonie leti reuerterentur. Tunc | Bothond longo labore belli fatigatus, miro modo infirmari cepit, ex luce migravit, et sepultus est prope fluuium uereucea. Sed istud notum | sit omnibus scire uolentibus, quod milites hungarorum hec et huiusmodi | bella usque ad tempora tuesun ducis gesserunt.

LVII. De constitutione regni.¹⁾

XLV.1 Dux uero Zulta post reuersionem militum suorum fixit metas regni Hungarie ex parte grecorum usque ad portam Wacil et usque ad terram racy. Ab | occidente usque ad mare, ubi est spaletina ciuitas. Et ex parte theotonicorum usque ad pontem guncil; et in eisdem partibus dedit castrum construere ruthenis, qui cum almo duce auo suo in pannoniam uenerant. Et in | eodem confinio ultra lutum musun, collocauit etiam bissenos non paucos habitare pro defensione regni sui, ut ne aliquando in posterum furibundi theotonicici propter iniuriam sibi illatam fines hungarorum deuastare possent. | Ex parte uero boemorum fixit metas usque ad fluuium moroa, sub tali conditione, ut dux eorum annuatim tributa persolueret duci hungarie. Et eodem anno ex parte polonorum, usque ad montem tatur, sicut primo fecerat | regni metam borsu filius bunger. Et dum dux Zulta et sui milites | ita radicati essent tunc²⁾ hungarii, tunc dux Zulta duxit filio tocsun | uxorem de terra cumanorum. Et ipso uiuente accepit iuramentum suorum | nobilium, et filium suum tocsun fecit ducem ac dominatorem super totum regnum hungarie. Et ipse dux Zulta III-o anno regni filii sui de ergastulo corporis uiam uniuerse carnis egressus est. Thocsun uero | dux cum omnibus primatibus hungarie potenter et pacifice per omnes dies | uite sue obtinuit omnia
20 iura regni sui. Et audita pietate ^{ipsius} | multi hospites con-

Turtur A
t. Er. Sa
undique A
sdequaque
omittit
iam hungarie

¹⁾ in margine. ²⁾ sic C. Endl undequaque.

fluebant ad eum ex diuersis nationibus. Nam de terra | bu-
 lar uenerunt quidam nobilissimi domini, cum magna mul-
 tudine his mahelitarum, quorum nomina fuerunt Billa et
 Bocsu. Quibus dux per diuersa | loca Hungarorum condo-
 nauit terras, et insuper castrum quod dicitur pest | in per-
 petuum concessit. Bylla uero et frater eius Bocsu, a quo-
 rum progenie ethey | descendit, inuito consilio de populo 25
 suo secum ducto duas partes ad seruicium | predicti castri
 concesserunt. Terciam uero partem suis posteris dimise-
 runt. Et eodem tempore de eadem regione uenit quidam
 nobilissimus miles nomine Heten, cui eciam dux terras
 et alias possessiones non | modicas condonauit. Dux uero
 thocsun genuit filium nomine geysam | quintum ducem 30
 hungarie; et in eodem tempore de terra byssenorum |
 uenit quidam miles de ducali progenie, cuius nomen fuit
 tho'nuzoba pater vrcund, a quo descendit genus thomoy.
 Cui dux thoc'sun dedit terram habitandi in partibus Ke-
 mey usque ad tysciam, ubi | nunc est portus Obad. Sed
 iste thonuzoba uixit usque ad tempora sancti | regis Ste-^{XLVI.}
 phani nepotis ducis tocsun. Et dum beatus rex Stephanus
 uer|ba uite predicaret, et hungaros baptizaret, tunc thonu-
 zoba in fide | uanus, noluit esse christianus, sed cum uxo-
 re † uiuos ad portum obad est sepultus, | ut ne baptizando
 ipse et uxor sua uiuerent cum Christo in eternum. | Sed 5
 vrcun filius suus christianus factus uiuit cum Christo in
 perpetuum. <sup>uiuus
uiuus
uiuus
S.</sup>

II.

MAGISTRI SIMONIS DE KEZA
GESTA HUNGARORUM.**Prohemium quoddam de gestis et factis hungarorum.*)**

1. Inuictissimo et potentissimo domino Ladislao tercio gloriosissimo regi Hungarie¹⁾ magister Simon de Keza fidelis clericus eius ad illum aspirare,²⁾ cuius pulchritudinem mirantur sol et luna. Cum uestro³⁾ cordi affectuose adiaceret hungarorum gesta cognoscere, et id mihi⁴⁾ veraciter constitisset, nationis eiusdem historias,⁵⁾ que diuersis scartabellis⁶⁾ per Italiam Franciam ac Germaniam sparse sunt et diffuse, in uolumen unum redigi procuravi, non imitatus Orosium, qui fauore Ottonis cesaris, cui hungari in diuersis preliis confusiones plures intulerant, multa in libellis suis apocrypha confingens ex demonibus incubis hungaros asseruit generatos. Scripsit enim quod Filimer magni Aldarici regis Gothorum filius, dum fines Scitie armis impeteret, mulieres quedam nomine⁷⁾ Baltrame nominantur, plures secum in exercitu suo dicitur deduxisse. Que dum essent militibus infestissime, retrahentes plurimos per blandicias a negotio militari, consilium regis ipsas fertur de consortio exercitus eapropter expulisse. Que quidem peruagantes per deserta⁸⁾ littora paludis Meotidis,⁹⁾ tandem descenderunt, ibique diutius dum mansissent, priuate solatio maritali, incubi demones ad ipsas venientes, concu-

*) Cod. Vind. ¹⁾ hungarorum. ²⁾ aspicere. ³⁾ nostro. ⁴⁾ etiam. ⁵⁾ uictorias. ystorias V. ⁶⁾ sparse bellis. ⁷⁾ mul. que patrio nomine B. V. mul. que. generationes Baltucme. He. ⁸⁾ loca siue. add. V. ⁹⁾ meotide.

buisse cum ipsis,¹⁾ iuxta dictum Orosium²⁾ referuntur. Ex qua quidem coniunctione dixit hungaros oriundos. Sed ut eius assertio palam fiat, falsissima primo³⁾ per textum comprobatur evangelicum: quod spiritus carnem et ossa non habent; et quod est de carne caro est, quod autem de spiritu, spiritus est. Contrarium quoque naturis rerum dixisse indicatur,⁴⁾ et penitus aduersatur veritati, ut spiritus generare possint. quibus non sunt concessa naturalia instrumenta, que virtutem ac officium dare possint generandi, valentes perficere veram formam embrionis. Quocirca patet, sicut mundi nationes alias, de viro et femina hungaros originem assumpsisse. In eo etiam⁵⁾ idem satis est transgressus veritatem, ubi solos sinistros preliorum euentus videtur meminisse ipsorum hungarorum, felices preterisse silentio perhibetur, quod odii manifesti materiam portendit evidenter. Volens itaque veritatem imitari, sic inprosperos ut felices interseram; scripturus quoque ortum prefate nationis, ubi et habitauerint, quot etiam regna occupauerint, et quotiens⁶⁾ immutauerint sua loca. Illius tamen adiutorio et⁷⁾ gratia ministrante, qui rerum omnium que sub lunari circulo esse habent, et ultra vita quoque fruuntur creatione habita, est Deus opifex creator idem ac⁸⁾ redemptor, cui sit honor et gloria in secula sempiterna. **Explicit prologus.**⁹⁾

INCIPIUNT HUNORUM¹⁰⁾ GESTA.¹¹⁾

CAPUT I.

2. Multifarie multisque modis olim in veteri testamento, et nunc sub¹²⁾ etate sexta seculi diversas historias diuersi¹³⁾ descripserunt, prout Josephus Isidorus¹⁴⁾ Oro-

¹⁾ eis V. ²⁾ Orosii He. V. ³⁾ porro. ⁴⁾ iudicatur He. V. ⁵⁾ Et idem. V. ⁶⁾ quoties. ⁷⁾ ac V. ⁸⁾ et V. ⁹⁾ deest in V. ¹⁰⁾ hungarorum.

¹¹⁾ V. pro his habet: Incipit prologus in cronica hungarorum. ¹²⁾ in V. ¹³⁾ diuersas diuersi hist. V. ¹⁴⁾ et. add. V.

sius et Gotfridus aliique quamplures, quorum nomina exprimere non est opus. Ego¹⁾ autem in illo tempore illius mundi illud opus inchoavi, quando charitas refriguerat, iniquitas abundauerat, et omnis caro ad malum quam ad bonum pronior erat.²⁾

Porro cum per cladem diluuii preter Noe et tres filios eius deleta esset omnis caro, tandem ex Sem Kam et Japheth LXX³⁾ due tribus post diluuium sunt progresse. De Sem XXII,⁴⁾ ex Kam XXXIII⁵⁾ a Jafet vero X et septem. Dum autem tribus iste sicut refert Josephus lingua ebraica uterentur, dicto⁶⁾ primo anno post diluuium Menrot⁷⁾ gygans filius Thana ex semine Jafet oriundus, turrem construere cepit cum omni cognatione sua, attendentes periculum preteritum, ut si contingeret diluuium iterari, possent euitare ultionis iudicium turris interfugio. Diuini vero mysterii arbitrata sententia, cui non sufficit resistere humanus intellectus, sic illorum mutauit loquelam, ac confudit, ut dum proximus a proximo non posset intelligi, tandem in diuersas sunt dispersi regiones. Fecerant enim in turri memorata, sicut dicit Josephus deorum templa ex auro purissimo, palatia lapidibus pretiosis fabricata, columnas aureas et plateas diuersimode petris coloratis diuersiusque astracatas.⁸⁾ Et erat turris ipsa in quadrum subleuata ab uno angulo ad alium habens passuum longitudinis milia XV, et latitudinis totidem. Altitudinis vero quantitas nondum finita⁹⁾ erat, sed usque lunarem circum, quem diluuii unda non attigerat, illorum cogitatu debebat subleuari. Trecentorum autem passuum grossitudo fuerat fundamenti,¹⁰⁾ subleuata siquidem paulatim artabatur, quod grossities interior¹¹⁾ pondus prominens sustineret.

¹⁾ sequentia usque „pronior erat“ om. He. ²⁾ V interponit rubrum: Incipit prima cronica hungarorum Porro etc. cetera exhibent contextum codicum Chronici dicti Budensis et eius affinium.

³⁾ Sem Japh. et Kam. ⁴⁾ XXV. ⁵⁾ XXXVII. ⁶⁾ deinde. ⁷⁾ Nemroth.

⁸⁾ ductibusque abstractas. Editor Horányi. ⁹⁾ fin. non. He. ¹⁰⁾ fund. fu.

¹¹⁾ inferior.

Sita etenim erat inter Nubiam et Egiptum, cuius antiqualia cernuntur usque hodie euntibus de Memphis Alexandriam.

3. Dimissis ergo incidentiis, que cepte materie dant colorem, redeundum est ad Menroth.¹⁾ qui gygans post linguarum inceptam confusionem, terram Euilath introiuit, que regio Perside²⁾ isto tempore appellatur, et ibi duos filios Hunor scilicet et Mogor ex Enee³⁾ sua coniuge generavit, ex quibus Huni siue⁴⁾ Hungari sunt exorti. Sed quia gygans Menroth uxores alias sine Enee³⁾ perhibetur habuisse, ex quibus absque Hunor et Mogor plures filios et filias generavit, hy sui filii et eorum posteritas Perside⁵⁾ inhabitant regionem, statura et colore Hunis similes, tantummodo parum differunt in loquela, sicut Saxones et Turingi. Cum autem Hunor et Mogor Menroth essent primogeniti, a patre ipsorum tabernaculis separati incedebant. Accidit autem dierum una venandi causa ipsos perrexisse; quibus in deserto —⁶⁾ cerua occurrisset, in paludes Meotidas illam insequentes, fugiit ante eos. Cumque ibi ab oculis eorum prorsus vanuisset, diutius requisitam inuenire ullo modo potuerunt. Peragratis tandem paludibus memoratis, pro armentis nutriendis ipsam conspexerunt opportunam, Ad patrem deinde redeuntes ab ipso licentia impetrata cum rebus omnibus paludes Meotidas intrauerunt moraturi. Regio quidem Meotida Perside⁷⁾ patrie est vicina, quam undique pontus preter vadum unum paruissimum girouallat, fluminibus penitus carens, erbis lignis volatilibus piscibus et bestiis copiatur. Aditus illuc difficilis et exitus. Paludes autem Meotidas adeuntes annis⁸⁾ V immobiliter permanserunt. Anno ergo VI exeuntes in deserto loco sine maribus in tabernaculis permanentes uxores ac pueros filiorum Belar casu repererunt,⁹⁾ quos cum rebus eorum in paludes Meotidas cursu celeri deduxerunt. Accidit autem principis Dule Alanorum duas filias inter illos pueros com-

1) Nemroth. 2) Persidis. 3) Eneth. 4) seu. 5) Persidem. 6) cum add. He. 7) Persidis. 8) annos. 9) reperiunt.

prehendi, quarum unam Hunor et aliam Mogor sibi¹⁾ sumpsit in uxorem. Ex quibus mulieribus omnes Huni siue Hungari originem assumpsere. Factum est autem cum diutius in ipsis paludibus permansissent, in gentem validissimam succrescere inceperunt, nec capere eos potuit ipsa regio et nutrire.

4. Exploratoribus igitur²⁾ in Scitiam abinde destinatis, Scitie regno explorato cum pueris et armentis ipsam patriam intrare permansuri. Regnum itaque ipsum dum adiissent, Alpzuos et Prutenos in eo inuenerunt habitantes, quibus deletis et expulsis aut occisis,³⁾ usque hodie illud regnum inuitis vicinis⁴⁾ pacifice dinoscuntur possidere. Scitica enim regio in Europa situm habet, extenditur enim versus orientem; ab uno vero latere ponto aquilonali, ab alio montibus Rifeis includitur a zona torrida distans. De oriente quidem Asiae iungitur,⁵⁾ oriuntur etiam in eodem duo magna flumina, uni nomen Etul, et alterius Togora. Gentes siquidem in eo regno procreate otia amplectuntur, vanitatibus dedite, nature dedignantis, artibus⁶⁾ venereis intendentes, rapinas cupiunt, generaliter plus nigre colore quam albe. Scitico quoque regno de oriente iungitur regnum Iorianorum, et post hec Tarsia, et tandem Mangalia ubi Europa terminatur. Ex plaga uero estiuiali subsolana gens iacet Corosmina, Ethiopia etiam, que India minor dicitur. Ac post hoc⁷⁾ inter meridiem et cursum Don fluii desertum existit immeabile. Fluius siquidem Don in Scitia oritur, qui ab Hungaris Etul nominatur; sed ut montes Rifeos transit, diffluendo Don est appellatus, qui tandem in planum effluens currit terram Alanorum, postea uero cadit in rotundum mare ternis ramusculis. Togora autem fluius discurrit de Scitia exi-
endo⁸⁾ per desertas siluas paludes ac montes niueos, ubi nunquam sol lucet propter nebulas. Tandem intrat in yrea-

¹⁾ suam. ²⁾ ergo. ³⁾ aut occ. om. He. ⁴⁾ inu. vicin. om. He.
⁵⁾ iunguntur. ⁶⁾ actibus. ⁷⁾ hec. ⁸⁾ exeundo.

niam vergens in mare aquilonis. Longitudo siquidem Scitice regionis stadiis CCC et LX extendi perhibetur, latitudo vero CXC. Situm enim naturalem habet tam munitum, ut in solo locello paruissimo ibi aditus reperitur. Propter quod nec romani Cesares, nec magnus Alexander quamuis attemptassent, potuerunt in eam introire. Scitia enim solo leta est, nemoribus siluis herbis uenustata, et bestiis diversi generis mirabiliter diues, ac referta. Habet etiam de occidente vicinos Bessos et Comanos albos. Sed circa mare aquilonis quod eidem vicinatur usque regnum Susdalie et desertum siluestre, humano generi immeabile, quod ad magnum spatium extendi perhibetur, ubi nubium densitas per nouem menses iacet. Ibi nec sol cernitur, nisi tantummodo in Junio Julio ac Augusto, et id in tanta diei hora, quantum a sexta est usque nonam. In montibus etenim deserti memorati cristallus inuenitur et Grifonidum parat,¹⁾ auesque legerfalc que hungarice Kerechet appellantur procreare pullos dinoscuntur.

5. Sciticum enim regnum comprehensione una cingitur, sed in regna tria dividitur principando, scilicet in Barsaciam, Dentiam, et Mogoriam. Habet etiam prouincias C. et octo propter C. et octo progenies, que dudum per filios Hunor et Mogor quando Scitiam inuaserunt sunt diuise. Centum enim et octo generationes pura tenet Hungaria et non plures. Alie autem si que ipsis sunt coniuncte aduene sunt, vel ex captiuis oriundi. Quoniam ex Hunor et Mogor in palude Meotida centum et octo progenies absque tamen²⁾ missitalia fuere generate. Quorum ergo aduenarum generatio in fine huius libri apponetur seriatim.

CAPUT II.

6. Igitur in etate sexta seculi multiplicati Hūni in Scitia habitando ut arena, anno domini septingentesimo in unum congregati capitaneos inter se, seu duces vel

¹⁾ Grifones nidum parant. ²⁾ omni. add. He.

principes prefecerunt, quorum unus Wela fuit Thele file filius¹⁾ ex genere Zemein oriundus, cuius fratres Cuwe et Caducha ambo capitanei; quarti vero ducis nomen Ethela fuit Bendacuz²⁾ filius, cuius fratres Reuwa et Buda uterque duces extitere de genere Erd oriundi: ut simul uno corde occidentales occuparent regiones. Constituerunt quoque inter se rectorem unum nomine Kadar de genere Turda oriundum, qui communem exercitum iudicaret, dissidentium lites sopiret, castigaret malefactores, fures ac latrones. Ita quidem, ut si rector idem immoderatam sententiam definiret, communitas in irritum reuocaret, errantem capitaneum et rectorem deponeret quando vellet. Consuetudo enim ista legitima inter Hunos siue Hungaros usque ad tempora ducis Geiche filii Tocsun³⁾ inuiolabiliter extitit obseruata. Antequam ergo baptizati fuissent Hungari, et effecti christiani, sub tali voce precones in castris ad exercitum Hungaros adunabant: Vox dei et populi Hungarici, quod die tali unus quisque armatus in tali loco precise debeat comparere, communitatis consilium preceptumque auditurus. Quicumque ergo edictum contempsisset, pretendere non valens rationem, lex Scitica per medium cultro huiusmodi detruncabat, vel exponi in caussas desperatas, aut detrudi in communium seruitutem. Vitia itaque et excessus huiusmodi unum Hungarum ab alio separauit.⁴⁾ Alias cum unus pater, et una mater omnes Hungaros procreauerit, quomodo unus nobilis alter ignobilis diceretur, nisi victus per tales casus communis⁵⁾ haberetur.

7. Tunc de tribubus centum et octo elegerunt viros fortes ad bellandum, assumentes de quolibet genere decem milia armatorum, aliis in Scitia derelictis, qui eorum regnum ab hostibus custodirent, eleuatisque baneriis egredientes Bessorum et Comanorum alborum terras transirent.⁶⁾

1) Thele filius. 2) Bendacus. 3) Tocsun 4) separarunt. 5) criminis. 6) transierunt.

Deinde Sosdalianam Rutheniam et nigrorum Comanorum terras ingressi, tandem usque Tize flumen saluis rebus, inuitis gentibus prefatis peruenerunt. Qua quidem regione circumspecta omni cetui conplacuit non incedere ulterius cum armentis et familia. Cum uxoribus etenim, tabernaculis et bigis descenderant de eorum terra. Cunque eo tempore Pannoniam Pamphiliam Phrygiam Macedoniam Dalmaciamque tetrarcha Macrinus natione longobardus urbe Sabaria oriundus gubernaret, armis bellicis informatus, audito quod Huni super Tizam resedissent, et de die in diem lacerarent regnum eius, cum alumpnis regni sui ipsos aggredi reformidans, ad romanos suos nuntios destinauit, contra Hunos petiturus gentem et auxilium commodari. Ex gratia¹⁾ etenim romanorum in predictis patriis imperabat. Tunc romani Ditrimum veronensem alamannum natione illo in tempore super se regem prefecerant voluntarie, quem petentes ut Macrino subsidium importaret. Ditrino ergo animo gratanti²⁾ annuente, egressus cum exercitu italico germanico ac ceteris mixtis gentibus occidentis, peruenit in Zazholm, ubi ipsi Longobardi conuenerant, ad Potentianam ciuitatem pertractans cum Macrino consilium, utrum Hunos in eorum descensu Danubium transiendo, vel in alio loco congruente inuadere oporteret.

8. In istis itaque consiliis³⁾ et tractatibus Ditrino Macrinoque residentibus, noctis silentio super utres Huni Danubium in Sicambria transiuerunt, exercitum Macrini et Ditrini, quem capere Potentiana non potuit in tentoriis campis commorantem crudeliter trucidarunt. Pro qua enim inuasionem Ditrinus acerbatus in campum Tawarnucweg⁴⁾ exiit cum Hunis committens prelium cum suorum et Macrini maximo interitu ac periculo, fertur tamen Hunos in hoc loco potenter deuicisse. Hunorum autem residuum in sua est reuersum, arrepta fuga, tabernacula. In eo enim prelio ex Hunis virorum C. milia et XXV milia

¹⁾ parte. ²⁾ constanti. ³⁾ om. He. ⁴⁾ Tawarnucvelg.

corruerunt Cuwe etiam capitaneo ibidem interfecto. De militia vero Ditrici et Macrini exceptis illis qui in suis tentoriis ante urbem memoratam fuerant trucidati CC milia et X milia perierunt. Videns ergo Ditricus tantam cedem suorum accidisse, die altera post congressum prelii perrexit versus Tulnam ciuitatem cum Macrino, que tunc erat ciuitas Latinorum inter urbes Pannonie computata.¹⁾ Tunc Huni intellecto quod Macrinus et Ditricus de loco certaminis remouissent sua castra, reuersi ad locum certaminis sociorum cadauera que poterant inuenire, Cuwemque capitaneum prope stratam, ubi statua est erecta lapidea, more Scitico solempniter terre commendarunt, partesque illius territorii Cuweazoa propter hoc vocauerunt. Cognita itaque armorum et animi occidentis nationis qualitate et quantitate, Huni animum resumendo exercitu resarcito²⁾ aduersus Ditricum et Macrinum versus Tulnam pugnaturi perrexerunt. Quorum aduentum Ditricus ut cognouit in Cesummaur eos conuenit, et a mane usque nonam prelium est commissum tam vehemens ac hostile, ut Wela Rewa et Caducha Hunorum illustres capitanei cum aliis XL milibus in ipso certamine interirent. Quorum etiam cadauera abinde remouentes apud statuam memoratam cum ceteris sociis subterrarunt. Occubuit quoque Macrinus ex Romano exercitu ipso die, et quamplures principes Germanorum, Ditrico per iaculum in fronte letaliter vulnerato, et quasi toto exercitu occidentis intercepto et fugato.

9. Postquam vero exercitus se dispersit, Romano more Huni super se Ethelam regem preficiunt, ipseque Budam fratrem suum de flumine Tize usque Don super diuersas exteras nationes principem constituit ac rectorem. Ipse autem seipsum Hunorum regem, metum orbis, flagellum Dei a subiectis suis fecit appellari. Erat enim rex Ethela colore teter, oculis nigris et furiosis, pectore lato,

¹⁾ „que tunc computata“ desunt. ²⁾ deest vox: resarcito.

elatus incessu, statura brevis, barbam prolixam cum Hunis deferebat. Audacie quidem temperantis erat, in preliis astutus et sollicitus, suo corpore competentis fortitudinis habebatur. In voluntate siquidem magnanimus, politis armis, mundis tabernaculis, cultuque utebatur. Erat enim venereus ultra modum. In arca sua aes tenere contempnebat, propter quod ab extera natione amabatur eo quod liberalis esset ac communis. Ex nimia¹⁾ vero seueritate²⁾ quam³⁾ habebat a suis Hunis mirabiliter timebatur. Nationes ideoque regnorum diuersorum ad ipsum de finibus orbis terre confluebant, quibus pro posse liberaliter affluabat. Decem enim milia currum falcatorum in suo exercitu deferri faciebat, cum diuersis generibus machinarum, quibus urbes et castra destrui faciebat. Tabernacula etiam variis modis regnorum diuersorum habere consueuerat operata. Unum habebat sic celebre et solempne, ut ex laminis aureis mirifice coniunctim solidatum, modo solui, et nunc reconiungi ad tendentium staret voluntatem. Columpne cuius⁴⁾ ex auro laborate habentes iunctiones operaductilia, in medio tamen vacue, in iuncturis suis pretiosis lapidibus iungebantur mirabiliter fabricate. Sed etiam suamaristalla dum pergeret in exercitum equis diuersarum patriarum replebatur,⁵⁾ quos quamuis⁶⁾ visus esset habuisse, largiter egentibus tribuebat, ita quidem ut vix duos haberet aliquando pro usu equitandi. Iste ergo maristalle⁷⁾ ex purpura et bisso habebant paraturam, selle vero regales ex auro et lapidibus pretiosis fuerant laborate. Mensa autem eius erat tota aurea, vasa etiam coquinarum. Thalamus quidem eius ex auro purissimo laboratu mirifico in exercitu secum ferebatur. Expeditio autem eius preter exterarum nationes, decies centenis armatorum milibus replebatur, ita quidem, ut si unum Sciticum decedere contigisset, alter pro ipso confestim ponebatur. Sed arma gentis

1) natura. 2) serenitatem. 3) omittitur. 4) eius. 5) replebantur.
6) supple: caros. 7) ista ergo maristalla.

eius ex corio maxime, et etiam metallis variis diuersimode fuerant laborata, ferens arcus, cultros et lanceas. Banerium quoque regis Ethele, quod in proprio scuto gestare consueuerat, similitudinem auis habebat, que hungarice turul dicitur, in capite cum corona. Istud¹⁾ enim banerium Huni usque tempora ducis Geiche dum se regerent pro communi, in exercitu semper secum gestauere. In istis itaque et aliis populis huiusmodi Ethela rex Hunorum pre ceteris regibus sui temporis gloriosior erat in hoc mundo. Ciuitatum castrorum et²⁾ urbium dominus fieri cupiebat, et super illas dominari. Habitare vero in ipsa³⁾ contempnebat. Cum gente enim sua in campis cum tabernaculis et bigis incedebat. Extera natio que eum sequebatur, in ciuitatibus et in villis. Indumentorum vero modus et forma sibi et genti⁴⁾ modum Medorum continebat.

CAPUT III.

10. Postquam vero in prelio Cesummaur Romani corruissent, et fuissent dispersi usquequaque, rex Ethela est conuersus in castra gentis sne, et ibi in descensu ultra Tizam paucis diebus habitauit. Tandem in Scewem⁵⁾ curiam solemnem celebrare procurauit. Ad quam Ditricus de Verona cum principibus Germanie accedens omne homagium Ethele et Hunis fecisse perhibetur. Suggestit regi, ut inuadere debeat regna occidentis. Cuius quidem consilium amplectendo exercitum statim proclamari iussit. Egressus de Sicambria primo Illiricos subiiciens deinde Renum Constantie pertransiuit. Abinde vero Renum inferius descendendo rex Sigismundus apud Basileam cum ingenti exercitu suo conuenit, quem deuincens cum impetu, suo fecit imperio obedire. A loco autem illo egressus obsedit Argentinam ciuitatem, quam primitus Romanorum Cesarum nullus potuit expugnare, metus orbis expugnauit diruendo murum eius, ut cunctis adeuntibus via libera

¹⁾ illud. ²⁾ deest. ³⁾ ipsis. ⁴⁾ sua et gentis. ⁵⁾ Sceven.

haberetur, edictum faciens, ne viuento eo mutaretur.¹⁾ Propter quod eadem ciuitas postmodum Strosbure non Argentina usque hodie est vocata. Amoto autem de loco illo suo exercitu²⁾ Luxouium Bizantium. Chalon Masticoniam Lingonensem, et Lugdulum Burgundie destruxit ciuitates. Descendens tandem iuxta Rodanum aduersus Cathalaunos, ubi etiam diuiso suo exercitu tertiam partem sue gentis contra Miramammonam Soldanum scilicet Marroquie³⁾ cum electis capitaneis destinauit. Quo audito Mirama de urbe Sibilie fugiit ante Hunos in Maroquiam⁴⁾ brachio Sibilie transpassato. Tunc interea regem Ethelam Romanorum patricius dictus Ecius cum X regibus occidentis inuasit ex abrupto. Et dum subitum insultum niterentur facere super Ethelam per nuncios preliandi inducias ab ipsis postulauit, ut copia sue gentis que absens erat iungeretur. Sed illis renuentibus, inter utrosque exercitus a mane usque noctem in campo Beluider prelium est commissum. Erat enim inter utrosque exercitus fluuius discurrens tam paruissimus, ut si capellum in ipso quis iactasset fluuii plano, cursu vix poterat inferius remoueri. Prelio autem⁵⁾ confecto animalium sanguine et humano talis torrens efficitur, ut aurigam cum curru intro traheret et armatos, fieretque mortalitas per torrentem in exercitu valde magna. Istud ergo prelium quod commissum extitit inter Hunos ac reges occidentis in loco memorato, omnibus preliis huius mundi que commissa sunt uno loco et una⁶⁾ die per veteres maius esse perhibetur. In quo quidem conflictu Gothorum rex Aldaricus miserabiliter intercipitur.⁷⁾ Cuius quidem obitum alii reges ut cognoscunt, in fugam conuertuntur. Ab illo itaque die eleuatum est cor Hunorum et regis Ethele, timorque percussit orbem terre, et plura regna hoc audito, censu ac tributo eis seruiuerunt.⁸⁾

1) moraretur. 2) exer. suo. 3) Marroque. 4) marchiam. 5) iam. add. He. 6) uno. 7) interficitur. 8) seruiuerunt.

11. Tertia vero exercitus societas que fuerat contra Miramammonam destinata, propter moram interesse non valens in¹⁾ prelio, remansit usque vitam²⁾ Katalaunis, habitatores tandem Katalaunie sunt effecti. Erant enim soli Huni preter exteris nationes CCC milia XXX milia et XXXII Huni. Ex his etiam Hunis plures fuerant in exercitu capitanei constituti, qui Hunorum lingua Spani vocabantur, ex quorum nominibus tota Hispania postmodum est vocata, cum primo vocati essent Katalauni. Dimorantibus³⁾ siquidem Ethela et Hunis in Beluider aliquamdiu tandem regressi cum victoria intrauerunt Tolosanam ciuitatem, ubi a ciuibus cum laude summa sunt suscepti. Indeque recedentes Remensem ciuitatem Gallicorum, que Ethele in eundo restiterat, igne concremarunt, militia et ciuibus, quod se ita recluserat⁴⁾ omnibus trucidatis. Taliterque Francia et Flandria demolita Renum Colonie pertransiuit, ubi sanctam Ursulam Britanorum regis filiam cum XI milibus virginum Hunorum feritas crudeliter iugulauit. Abinde Turingiam introgressus in Isnaco curia celebrata super Dacos Noruagios Frisones Lituanos et Prutenos exercitum magnum destinauit, quibus deuictis et humiliatis sibi fecit subiugari. Ab Isnaco ante⁵⁾ curia celebrata egrediens Sicambriam introiuit, ubi Budam fratrem suum manibus propriis interfecit, prohiberi faciens corpus eius in Danubium, eo quod ipso Ethela in partibus occiduis preliante inter eum et fratres⁶⁾ eius metas stabilitas transgressus fuerat dominando. Fecerat enim⁷⁾ Sicambriam suo nomine appellari. Et quamuis Hunis et ceteris suis gentibus interdictum rex Ethela posuisset, ut urbs Ethele vocaretur, Teutonici interdictum formidantes, eam Echulburc vocauerunt. Huni vero, curam paruum illud reputantes interdictum, usque hodie eandem vocant Oubudam sicut prius. His itaque sic peractis, V annis continue in Sicam-

1) om He. 2) Ethele ad. He. 3) demorantibus. 4) qui se in ea recluserant. 5) autem. 6) fratrem 7) etiam.

bria requieuit, speculatoribus suis in mundi quatuor partes distributis. Speculatorum siquidem prima societas ordinatim de Sicambria, in quantum unius clamor ad alium audiri potuisset, Colonie Germanie ciuitate die ac nocte stare consueuerat; altera usque Lituam; tertia in Don fluminis litore; quarta vero Jadre ciuitate Dalmatie stationes faciebat. Quorum voce et clamore quid Ethela ageret, seu quali exercitationi deditus esset, mundi partes quatuor potuissent experiri.

CAPUT IV.

I n c i d e n t i a .

12. Pannonie Pamfilie Macedonie Dalmatie et Frigie ciuitates que crebris spoliis et obsidionibus per Hunos erant fatigate, natali solo derelicto in Apuliam per mare Adriaticum de Ethela licentia impetrata transierunt; Blaskis, qui ipsorum fuere pastores et coloni remanentibus sponte in Pannonia. Repausato autem rege Ethela Sicambria V annis defectum tertie partis sui exercitus que remanserat Katalaunis resarcire procurauit, curiaque solempni celebrata egressus est de Pannonia, per Stiriam Carintiam et Dalmatiam pertransiens, apud urbem Salonam mari Adriatico et Spaletum se coniunxit, ubi ambas urbes dirui fecit et cremari.¹⁾ Egressus tandem circa mare Traguram Sebenicum Scardonam Iadram Nonam Senam Polam Parentiam Capostiriam²⁾ Triestinam³⁾ ciuitatem ac cetera multa oppida occupans in montanis peruenit tandem Aquilegiam, cuius magnitudine circumspecta stupefactus, se confusum reputabat, si dictam ciuitatem inexpugnata relinqueret, pro eo maxime, quia quamplures Longobardi de Pannonia, qui Hunorum dominium et Ethele contempserunt⁴⁾ confugisse in ipsam ferebantur. Quos

¹⁾ concremari. ²⁾ Capostriam. ³⁾ Terestinam. ⁴⁾ contempserant.

quidem a ciuibus per nuntios repetens, et dum tradere recusarent, expugnare cepit ciuitatem machinarum diuersis instrumentis. Quam dum capere nullatenus potuisset, obsedit eam anno uno et dimidio. Accidit ergo die uno ut eandem circuiret ciuitatem multis fitonicis eius lateri adherentibus, in quibus iuxta sue opinionem fidei, spem maximam apponebat; et videns ciconiam de mari euolantem, et in pinnaculo unius palatii, in quo habebat nidum suum resedissee, acceptoque in rostro pullo suo in maris arundines visibiliter deportauit. Reuersa tandem et alios pullos suos simul cum nido transtulisse perhibetur. Quo viso rex Ethela suis militibus ad se conuocatis ait: Cernite ergo socii quod ciconia ista futurorum fatorum sentit indicia, urbemque per nos diruendam, ad fugam, ne cum ciuibus pereat, se communit. Estote ergo die crastina in prelio fortiores, videbitis ciuitatem ruituram. Tunc edicto proclamato machinarum omnium¹⁾ genere adhibito, cum non potuisset machinis expugnare, ingenio Sciticorum tandem usus ex decies centenis milibus sellam unam de quolibet postulauit, et facta congerie ex sellis iuxta murum iussit incendi sellas ipsas, quarum flamma ac ardore murus se dissoluens corruisse in terram cum turribus perhibetur. Quo viso omnes ciues urbe derelicta in insulam maris fugerunt.²⁾ Eandem etenim insulam intrauerant eterno permansuri, sed in ipsa paucis annis dimorantibus³⁾ tandem propter metum regis Ethele in paludes Realt ubi nunc morantur intrauerunt. Unde etiam eadem insula usque hodie Venetica lingua Vecca Venesia nominatur. Veneti⁴⁾ siquidem sunt Troiani ut canit Cronica veterorum: „Veneti siquidem sunt Troiani etc.“⁵⁾ Post excidium enim Troie Aquilegie permanserunt, quam et fundasse referuntur. Quidam autem Venetos de Sabaria fuisse opinantur. Sabaria vero habitata fuerat Longobardis, in qua erat ge-

¹⁾ omni. ²⁾ fugierunt. ³⁾ demorantibus. ⁴⁾ Venetii. ⁵⁾ Ven — troiani. des. in He.

neralis schola orbis terre nationi, poetarum musis, et dogmatibus philosophicis elucenter illustrata, idolorumque erroribus diuersis mancipata. Quam quidem Gothorum nomine¹⁾ Archelaus rex primitus deuastauit, sed postea per Hunos de Pannonia expelluntur, nuncque litora Tycini habitare dinoscuntur, qui et dicuntur Papienses.

13. Postquam autem rex Ethela Aquilegiam expugnauit, inde venit in Forum Iulii, ubi Ciuitate Concordia occupata in marchiam intrauit Lombardie²⁾ in qua Taruisium Brixiam Paduam Cremonam Veronam Mantuam Pergamum Mediolanum, Alexandriam³⁾ Ferrariam aliasque plures urbes Italiae suo dominio subiugauit. Post hec Ravennam appropians⁴⁾ Arianorum archipresul qui in dicta ciuitate contra sedem apostolicam fecerat eleuari XII cardinales suam sectam imitantes, thesaurum habens copiosum, ciuibus ignorantibus Hunos in urbem occulte intromisit, catholicos qui erant in ea potiores per ipsos fecit trucidari, permittens⁵⁾ Ethele quod si sue secte adhererit, fueritque christianos persecutus, absque fatiga sue gentis et expensis Romanam urbem, totam Italiam et Affricam eius imperio subiugaret. Cumque Ethela annuisset, plus amore domini quam secte memorate, cognito Romani periculo, quod exinde poterat christicolis suscitari, Leonem⁶⁾ Romanum antistitem ad Ethelam transmiserunt, petentes ut exiret de finibus Lombardorum propter quod ei et censum persoluerent, et gentem darent quam⁷⁾ vellet. Apostolico itaque ad Ethelam cum comitibus⁸⁾ et clero Romano pro parte⁹⁾ conuenerunt in campo ante Rauennam locuturi. Dumque in equis uterque mutuo loquerentur, graueque videretur¹⁰⁾ regi admittere quod¹¹⁾ Romani postulabant, inter colloquia contigit Ethelam sursum aspicere, superque caput suum in aëre hominem pendere, gladium

1) Got. nom. des. in He. 2) Longobardie. 3) deest in He. 4) adproprians. 5) promittens. 6) deest in He. 7) quando. 8) crucibus. 9) properante. 10) grauique viderentur. 11) que.

tenentem versatilem, qui caput eius auferre minabatur. Unde quidem corde perterritus, uniuersas petitiones annuit Romanorum, et sic Apostolicus cum gaudio Romanam rediit, et rex Rauennam est ingressus. In qua quidem archipresulem Arianum cum omnibus sequacibus et complicibus captiuari faciens, extorsit ab eo sexaginta marcarum milia auri, quos postea fecit omnes iugulari. In his etiam diebus dum Ethela Rauenne moraretur, Zoard capitaneus princeps militie regis cum Hunorum exercitu intrat in Apuliam et Calabriam, ubi Reginam ciuitatem et Cathonam, in qua Catho natus habitauit, demolitur et demum¹⁾ Terra laboris demolita usque montem Cassinum exercitus vastat, inde tandem cum victoria Rauennam est reuersus. His itaque sic peractis de Italia rex Ethela rediit in Pannoniam. Dum ergo per occidentem orientem aquilonem ac meridiem longe lateque imperando extendisset suum posse, vertebat in animo transfretare, ut Egiptios Assirios et Africam subiugaret.²⁾

14. Tunc interea Bractanorum regis filiam Micolt nomine sibi adducunt ad amandum, suam³⁾ formam humanam pulcriorem, quam quidem adamasse in tantum perhibetur, quod excessit modum in habendo. Eadem enim nocte, cum ipsam carnaliter cognouisset, plus excesserat more solito in potando, et usu coitus pro velle⁴⁾ consumato, ex eius naribus supine dormienti sanguis est egressus, qui locum liberum non habens exeundi, in meatum gutturis introiuit, ubi coagulando prepediens anhelitum, metum orbis suffocauit. Micolt uero de somno excitata, dum suum dominum crebris motibus excitasset, nec se mouere potuisset, corpus cernens frigidatum et priuatum calore naturali, eiulando cubicularios regios ad se euocans, suum dominum exclamauit introisse uniuerse uiam carnis. Qui quidem terribiliter exclamantes ad palatii hostia uni-

¹⁾ deinde. ²⁾ Ass. subiug. et Africam. ³⁾ supra. ⁴⁾ puella.

uersos vigiles fecerunt cursitare. Sepelierunt¹⁾ eum in loco superius memorato, cum Wela Kaducha²⁾ et aliis capitaneis.

15. Diuulgato ergo eius obitu obstupuit orbis terre, et utrum plangerent inimici eius, vel gauderent hesitabant; multitudinem filiorum formidantes, qui quasi populus vix poterat³⁾ numerari. Unum etenim ex filiis post ipsum credebant regnaturum. Sed Ditrici astutia Veronensis ac principum Allamannie,⁴⁾ quibus rex Ethela in collo residebat imperando, in partitas⁵⁾ diuersas Hunorum communitas est diuisa, ita quidem ut quidam Chabam regis Ethele filium ex Grecorum imperatoris filia seu Honorii genitum, alii Aladarium ex Cremildi Germanie principissa procreatum proficere in regem post Ethelam nitebantur. Quia vero pars sanior Chabe adherebat, extera autem natio Aladario, eapropter utrique inceperunt imperare. Tunc Ditrici astutia, qui fauebat Aladario, prelium inter ambos suscitatur. In primo ergo prelio Aladarius superatur; in secundo autem quod Sicambrie per XV dies continuo committitur, exercitus Chabe sic deuincitur et prostratur, quod perpauci filii Ethele Hunique⁶⁾ remanerent. Istud enim est prelium, quod Huni prelium Crumhelt usque adhuc nominantes vocauerunt. In quo quidem prelio tantus sanguis Germanicus⁷⁾ est effusus, quod si Teutonici ob dedecus non ceciderent, et vellent pure reserare, per plures dies in Danubio⁸⁾ aqua bibi non poterat, nec per homines, nec per pecus, quam⁹⁾ de Sicambria usque urbem Potentie sanguine inundauit. Fugit ergo Chaba cum XV milibus Hunorum in Greciam ad Honorium, et quamuis retinere uolisset, et Grecie incolam efficere, non permansit, rediens in Scithiam ad patris nationes¹⁰⁾ ac cognatos. Qui dum Scithiam introisset, mox incepit suadere quod penitus re-

¹⁾ sepelieruntque. ²⁾ deest in He. ³⁾ poterant. ⁴⁾ Alemannie. ⁵⁾ partes. ⁶⁾ et Huni. ⁷⁾ deest in He. ⁸⁾ aqua bibi in Danubio. ⁹⁾ quoniam. ¹⁰⁾ patrem, nationem.

dirent in Pannoniam, ultionem de Germanicis¹⁾ accepturi. Remanserant quoque de Hunis virorum tria milia ex prelio Crimildino erepti per fuge interfugium, qui timentes occidentis nationes in campo Chigle usque Arpad permanserunt, qui se ibi non Hunos, sed Zaculos vocauerunt²⁾ Isti enim Zaculi Hunorum sunt residui, qui dum Hungaros in Pannoniam iterato cognouerunt remeasse, redeuntibus in Ruthenie finibus occurrerunt, insimulque Pannonia conquestata³⁾ partem in ea sunt adepti, non tamen in plano Pannonie, sed cum Blackis in montibus confinii⁴⁾ sortem habuerunt. Unde Blackis commixti literis ipsorum uti perhibentur. Isti quippe⁵⁾ Zaculi in Grecia periisse Chabam⁶⁾ putauerunt. Unde vulgus adhuc loquitur in communi: Tunc redire debeas, quando Chaba de Grecia reuertetur. Iste igitur Chaba filius Ethele est legitimus, ex filia Honorii imperatoris Grecorum genitus, cui Edemen et Ed filii sunt vocati. Edemen autem, cum Hungari in Pannoniam secundario sunt reuersi, cum maxima familia patris sui et matris introiuit, nam mater eius de Corosminis orta erat. Ed vero in Scitia remansit apud patrem. Ex isto enim Chaba generatio Abe est egressa. Cum igitur⁷⁾ Chaba adiens in Scitiam nobilitate genitricis in communi se iactaret, Hunorum nobilitas ipsum contempnebat, asserentes eum non verum esse alumpnum regni Scitie, sed quasi missitalium extere nationis. Propter quod e Scitia uxorem non accepit, sed traduxit de gente Corosmina.

16. Postquam autem filii Ethele in prelio Crumhelt cum gente Scitica fere quasi deperissent, Pannonia extitit X annis sine rege, Sclavis tantummodo Grecis Teutonicis Messianis et Vlahis aduenis remanentibus in eadem, qui viuentem Ethela populari seruitio sibi seruibant. Surrexit tandem Zuataplug⁸⁾ filius Morot princeps quidem in Polonia, qui Bracta subiugando Bulgaris Messianisque impera-

1) Germanis. 2) vocarunt. 3) conquestata. 4) confinii. 5) quidem. 6) Chabam periisse. 7) ergo. 8) Zuatapolug.

bat, incipiens similiter in Pannonia post Hunorum exterminium dominari. Hunc quidem Hungari de fluuio Hunguariis muneribus allectum et nuntiis explorantes, considerata illius militia¹⁾ immunita, ipsum Zuataplug irruptione subita prope fluuium Racus²⁾ iuxta Banhida in quodam oppido, cuius interrupta adhuc eminent, cum tota militia peremerunt, et sic Pannonie populis, qui superius sunt notati inceperunt dominari. Tradunt quidam, quod Hungari Morot non Zuataplug in secundo eorum reditu in Pannonia reperissent principantem. Hoc idcirco esse habet, quia Morot pater eius nomine maior erat, sed confectus senio repausabat in castro quod Bezprem nominatur. Audito infortunio quod filio acciderat, morte subita ob dolorem finiuit vitam suam; filius vero in dominando nouus erat. **Explicit liber primus de³⁾ introitu.**

INCIPIT SECUNDUS LIBER DE REDITU.

CAPUT I.

17. Digestis ergo Hunorum natalibus, preliis felicibus et sinistris, quotiensque sua loca immutauerunt,⁴⁾ nunc videndum est quo tempore redierint in Pannoniam iterato, et qui fuerint redeuntium capitanei, quantusque numerus armatorum, presenti opusculo apponere dignum duxi.

18. Imperante ergo Ottone Sueuo in Germania et Italia, in Francia Ludouico rege Lotharii filio, et Greciam Antonio⁵⁾ Duro filio Theodori gubernante DCCCLXXII anno ab incarnatione Jesu Christi, Huni siue Hungari deno ingressi in Pannoniam transierant⁶⁾ per regna Bessorum, Alborum Comanorum, et ciuitatem Kyo, et deinde in fluuio Hung vocato, ubi castrum fundauere resederunt.

¹⁾ mil. illius. ²⁾ Ratus. ³⁾ He add. primo. ⁴⁾ immutauerint.
⁵⁾ Antonino. ⁶⁾ transierunt.

A quo quidem fluuio Hungari a gentibus occidentis sunt vocati. Cumque et alia VI castra post hunc fundauissent, aliquamdiu in illis partibus permansere. Tandemque Zuataplug interemto quem ad modum superius est narratum, in VII exercitus sunt diuisi, ita quidem, ut unus exercitus sine centurionibus decurionibusque unum haberet capitaneum, cui tanquam duci deberent unanimiter intendere ac parere. Habebat enim unus exercitus XXX milia virorum armatorum exceptis decurionibus ac prefectis. Egressi ergo vexillis erectis cum uxoribus liberis et armentis Danubium in Pest et in portu Zub transierunt, ubi castrum quoddam circa Danubium, in quo erant milites Zuataplug recollecti, qui fuere erepti per fugam, quando dominus ipsorum interierat, expugnarunt. In quo quidem affinem Morot nimis vetulum cum aliis perimentes, usque hodie fabulose Morot ipsum fuisse asseuerant.

19. Ex istis ergo capitaneis Arpad filius Almi filii Elad, filii Vger¹⁾ de genere Turul rebus ditior erat et potentior gente. Hic igitur Arpad cum gente sua Ruthenorum alpes prior perforauit, et in fluuio Vng primus fixit sua castra, eo quod prosapia ista pre ceteris Scitie tribubus prerogatiua inuestitur dignitate, ut exercitum precedit²⁾ eundo, retrograditur redeuntem. Et cum transmeato Danubio Pannoniam introisset ipse Arpad, in loco illo fixit tabernacula, ubi modo Alben³⁾ ciuitas est fundata. Illeque locus primus⁴⁾ existit Arpad ducis. Alterius vero exercitus capitaneus Zobole vocabatur, qui in eo loco fixit sua castra, ubi modo Chakwara iacet desolata. Ab isto Zobole generatio Chak esse habet. Tertii quidem exercitus Iula fuit capitaneus; hic⁵⁾ cum aliis in Pannoniam introisset in partibus Erteuelu⁶⁾ tandem habitauit. Sed quarti capitaneus Vrs est nominatus; ipse⁷⁾ circa flumen Soio sua tabernacula fixisse perhibetur. Quinti vero exercitus Cund

¹⁾ Vgec. ²⁾ in add. He. ³⁾ Albensis. ⁴⁾ descensus add. He. ⁵⁾ iacet. add. He. ⁶⁾ Erdewelu. ⁷⁾ iste.

est dictus capitaneus. Hic circa Nyr habitauit, huius filii Cusid et Cupian sunt vocati. Lel ergo exercitus sexti duc- tor fuerat. Iste circa Golgocha¹⁾ primitus habitans, exinde Messianis et Boemis exstirpatis, tandem in partibus Nitrie sepius fertur habitasse. Ex isto Zuard oritur tribus et cog- natio. Septimi quidem²⁾ exercitus Werbulchu dux est dic- tus. Hic in Zala circa lacum Bolotum³⁾ descendisse per- hibetur. Pro eo enim Werbulchu est vocatus, qui⁴⁾ cum⁴⁾ auus eius in prelio Crimildino per Teutonicos fuisset inter- fectus, et id ei pro certo constitisset, volens recipere vin- dictam super eos, plures Germanicos⁵⁾ assari fecit super veru, et tanta crudelitate in eos dicitur⁶⁾ exarsisse, quod quorundam quoque sanguinem bibit sicut vinum. Isti qui- dem capitanei loca descensumque ut superius est dictum sibi elegerunt. Similiter et generationes alie ubi eis pla- cuit eligentes.

20. Cum autem resedissent Pannonia occupata, tan- dem Morauiam et Boemiam bonis omnibus spoliarunt, Waratislao eorum duce in prelio interfecto. Post hoc vero Carinthiam hostiliter adeuntes ultra castrum Leopah, Me- ranie dux Gotfridus nomine, duxque Eberhardus cum Aquilegiensi patriarcha ipsis occurrentes atrociter insimul pugnauerunt. Et quamuis ex Hungaris plures corruissent, in prelio memorato utrique duces occiduntur, patriarcha per fugam liberato. Abinde spoliata Carintia Stiria et Car- niolia cum maxima preda in Pannoniam reuertuntur. Con- radus vero imperator ut audiuit latrocinationem⁷⁾ gentis sue, exiens de Italia intrauit Augustam Sueuie ciuitatem, ut exinde in Hungariam introiret Hungaros inuasurus. Sed interea Rome bellum generatur intestinum, et Cesar Ro- mam redit. Tunc Hungari exeuntes intrant in Bulgariam, ex qua armenta et captiuos extrahunt infinitos; redeuntes tandem cum victoria in Pannoniam. Tempore item alio

¹⁾ Golgotha. ²⁾ siquidem. ³⁾ Bolotim. ⁴⁾ Editio C u n. quasi per- sona esset. ⁵⁾ Germanos. ⁶⁾ dicitur in eos. ⁷⁾ lacerationem.

per Forum Iulii intrant Lombardiam, ubi Luitardum Wer-cellane¹⁾ ciuitatis episcopum imperatoris Caroli consiliarium fidissimum occidentes, ex ipsius ecclesia thesaurum maximum rapuerunt: totaque pene Lombardia demolita cum maxima preda in Pannoniam reuertuntur. Post hec Saxoniam Thuringiam Sueuiam Reno circa Maguntiam transpassato, orientalem Franciam et Burgundiam demoliti ecclesias etiam plures destruxerunt. Et cum Renum in Constantia in reditu pertransissent, et cum maximo honore venissent in Bauariam, circa castrum Abah Alamannicus exercitus ipsos inuadit ex abrupto. Quibus viriliter resistentibus, prelio confecto Teutonici sagittis deuincuntur, ubi capitur Hertindus²⁾ de Suarchumbure imperatoris marschalcus, idest militie sue princeps, et alii quamplures nobiles cum eodem, et licet inestimabilem pecuniam pro redemptione eorum tradidissent, ante Ratisponam in signum positi sagittis crudelissime, ciuibus in muro stantibus et admirantibus, perforantur. Et sic tandem cum victoria et preda maxima ad propria reuertuntur.

21. Transactis igitur³⁾ paucis diebus⁴⁾ Lel et Bulchu per communitatem Hungarorum in Teutonium destinantur, et cum Augustam peruenissent ultra fluuium Lyh in prato fixere sua castra, ciuitatem diuturnis et nocturnis bellis molestantes. Cumque subitis saltibus capere non valerent, obstinati nolentes recedere de suburbio, Urricus episcopus cum ciuibus ad Cesarem missis nuntiis animant eum ut succurrat ciuitati, quia Hungari obsidentes eos licet sint plurimi non se custodiunt, quia facillime poterunt debellari. Egressus itaque imperator de Vlmensi curia veniens celeriter, et absconse explorato processu et exercitu Hungarorum in hora tertia cum plueret, irruit super eos et unum⁵⁾ exercitum viciniorem ciuitati festinanter debellauit. Quo viso Lel et Bulchu fuge remedium queritantes in nauem se colligunt, submittentes se per Danubium ut

¹⁾ Vercellene. ²⁾ Hertnidus. ³⁾ ergo. ⁴⁾ temporibus. ⁵⁾ Hunorum.

fugiant in Hungariam. Qui quidem in transitu Ratispone captiuati Cesari transmittuntur. Quos Cesar iudicio suspendii condemnando Ratispone fecit occidi in patibulo. Quidam vero ipsos aliter dampnatos fabulose asseuerant, quod Cesari presentati unus illorum cum tuba in caput ipsum Cesarem occidisset feriendo. Que sane fabula verosimili aduersatur, et credens huiusmodi leuitate mentis denotatur. Nam persone criminose ligatis manibus conspectui principum presentantur. Verum quidem est, et libri continent¹⁾ Cronicarum, ut blasphemati audacter Cesari muriose²⁾ sunt locuti, asserentes, quod si ipsos occidi fecerit, de gente sua de cetero nullus captus viuere poterit, sed vel in perpetuam tradetur seruitutem, aut nullo iudicio precedente occidetur. Quod et factum est. Quia ut Hungari audierunt ut Cesar sic ipsos occidisset, omnes captiuos teutonicos tam mulieres quam paruulos usque ad XX milia iugularunt.

22. Alius vero exercitus qui distabat ab Augusta impetum Cesaris ut persensit super socios, in unam siluam se collegit, et ut eius exercitum dispersum recognouit, persecutus est maiorem aciem gentis sue, que tendebat versus Renum. Quam in campo coniungens cursitando, se simul adunauit sicut apes: quam sagittis vulnerando nec descendere nec recedere permiserunt, qui se tandem velut mortuos in manus dederunt Hungarorum. Quos quidem ut ceperunt, omnibus caput detruncarunt pro exequiis sociorum. Fuerant autem numero milites et scutiferi quasi VIII milia, quorum capita sunt truncata. Abinde egressi postmodum Danubii fluuium in Vlma transierunt, et ad Wiltense³⁾ cenobium cum venissent thesaurum magnum exinde rapuerunt; et post hoc tota Sueuia —⁴⁾ Renum Wormatie transierunt, ibique duos duces scilicet⁵⁾ Lotharingie⁶⁾ et Sueuie cum maximo exercitu contra eos venientes in-

¹⁾ liber continet. ²⁾ pro iniuriose ambo codd. ³⁾ Vultense. ⁴⁾ demolita supplet He. ⁵⁾ seu. ⁶⁾ Loteringie.

uenerunt. Quibus deuictis et fugatis tandem Franciam intrauerunt, ubi christianis et cenobitis persecutio valida facta est per eosdem. Exinde autem egressi usque fluuium Rodanum¹⁾ venientes duas ciuitates, scilicet Segusam et Taurinam spoliarunt. Per alpes Italie sibi viam preparando. Et cum planum vidissent Lombardie concitatis cursibus spolia multa rapuerunt, et sic tandem ad propria reuertuntur. Postquam vero Lel et Bulchu ut superius est narratum interissent, exercitus siluit, non intrans ulterius in Germaniam. Nam Francia et Germania unanimiter concordantes simul in unum adunati venientibus Hungaris deberent resistere usque vitam. Propterea Hungari in Alamanniam usque tempora regis Stephani semper ire dubitabant, ne gens occidentis eos inuaderet simul adunata.

23. Postquam autem Italie prouincias aliquas spoliassent, V annis fuere sine motu. Tandem in Bulgariam adeuntes usque Ydropolim peruenerunt; dumque exercitum super se venientem non vident, usque Constantino-polim venientes descenderunt prope murum. Tunc Grecus unus magnus sicut gygans emittitur, qui duos Hungaros cum eo luctari postulabat, vociferans in hunc modum, ut si ambos Hungaros in terram non prostraret, extum²⁾ Grecia censualis Hungaris subiaceret. Cumque idem Grecus exercitui esset plurimum infestissimus, quidam Hungarus Botond dictus Greco opponitur ad luctandum; areaque preparata arrepto dolabro quem ferre consueuerat super portam urbis que erea erat precucurrit, tantamque fissuram in ea fecisse dicitur cum dolabro uno ictu, ut Greci propter monstram ipsam portam resarcire noluerunt. Quo quidem facto ad aream luctandus³⁾ inermis aggreditur, et ad spectaculum Hungari in equis, Greci ad muri propugnacula conuenerunt. Cumque Grecus exisset de urbe iturus ad aream, vidit Botond solum stantem paratum ad luctandum, exclamauit, quare alium Hungarum⁴⁾ non ad-

¹⁾ Rodani. ²⁾ extunc. ³⁾ luctandi. ⁴⁾ Hungarorum.

iungeret sibi in auxilium? Tunc Botond aggresso ipso sic cum comprehendisse perhibetur, ut preteriit¹⁾ parua hora in luctando, quod Grecus prostratur, non valens resurgere ullo modo. Quo viso Grecorum imperator et alii Grecorum proceres, imperatrix etiam cum suis dispotinis de muro egredientes, ad sua palatia perrexerunt pre²⁾ summa verecundia, quod acciderat reputantes. Et licet Grecus sic allisus superuiueret cum fracto brachio, occasio tamen sibi fuit ipsa lucta mortis sue. Obtento itaque Hungari certaminis brauiio pro censu postulando ad Grecos nuntios destinant, quibus imperator subridendo nullum verbum dicitur respondisse. Tunc Hungari cum Tocsun eorum duce consilio inito, egressi de loco illo totam Greciam et Bulgariam spoliantes, ex ipsis aurum gemmas lapides pretiosos, captiuos sine numero et armenta infinita rapiunt, redeuntes tandem cum gaudio in Pannoniam. Istud enim³⁾ existit ultimum spolium quod fecere Hungari sub ritu paganismo constituti. Communitas itaque Hungarorum cum suis capitaneis seu ducibus quos pro tempore preficere usa erat, usque tempora ducis Geiche hinc inde huic mundo spolia et pericula dinoscitur intulisse.

CAPUT II.

24. Anno vero Dominice incarnationis DCCCCLXVII Geicha dux diuino premonitus oraculo genuit sanctum⁴⁾ regem Stephanum; Mihal vero frater Geiche genuit Wazul et Zar Ladislaum. At rex Stephanus plures quidem filios genuit,⁵⁾ sed super omnes unum genuit Emricum⁶⁾ nomine, Deo et hominibus honorabilem. Sanctus namque rex Stephanus coronatus⁷⁾ et tandem duce Cuppan interfecto, Jula auunculo suo cum uxore et duobus filiis de septem castris in Hungariam adducto, et adiuncto septem castra Pannonie, post hec cum Kean Bulgarorum duce et Sclauorum

¹⁾ preterit. ²⁾ pro. ³⁾ etenim. ⁴⁾ secundum. ⁵⁾ gen. filios. ⁶⁾ Emricum. ⁷⁾ coronatur.

preliatus est. Quo devicto de ipsius thesauro Beate virginis ecclesiam de Alba ditare non omisit, quam fundasse perhibetur. Postquam autem magnificauit Dominus misericordiam ¹⁾ suam cum B. rege Stephano, subiecitque eius dominio multarum gentium nationes, statuit pompis huius seculi, deposito regni diademate, renuntiare, Deique solius seruitio exterioribus curis expeditus deditus esse. Coronam vero regni Emrico ²⁾ duci suo filio se daturum disposuit. Erat enim B. rex Stephanus literatus, naturali quoque ingenio celitus eruditus; similiter et Emricus. Cum itaque sanctissimus pater curam ministrationis gubernandi filio sanctissimo committere intenderet, dux ipse morte est preuentus. Fleuit ergo eum pater eius insolabiliter, totaque Hungaria, et pre nimio dolore ac tristitia incurrit egritudinem; pedum enim dolore urgebatur. Nam maxime eapropter, ut de suo sanguine dignus nullus esset regni corona sublimari, et qui ipso mortuo gentem tam nouellam in fide catholica posset conseruare. Interea vero viribus corporis cepit repente destitui, et grauatum languore se sentiens misit nuntios ^{sem} festinanter, qui Wazul filium sui patruelis de carcere Nitrie educeret, quem ipse post eum regem faceret super Hungaros. Quo adito Kysla regina habito consilio infidelium misit comitem Sebus, qui regis nuntium preueniens, Wazul oculos effoderet, auresque eius plumbi infusione obturaret, fugeretque abinde in Bohemiam. Quem cum tandem regis nuntius ad regem adduxisset, amare fleuit super casu qui acciderat. Conuocatis igitur ad se Andrea Bela et Lewenta filiis Zar Ladislai consuluit eis, ut in Bohemiam fugerent festinanter. Beatus autem rex Stephanus XLVI anno sui regiminis in die Assumptionis Beate Virginis migravit ad Dominum. Sepultus est Albe in ecclesia Beate Virginis gloriose. Confestim igitur Hungarorum cythara in luctum est conuersa, et omnis populus regni planxit tam sanctissimum regem

¹⁾ manum. ²⁾ Emerico. (constanter).

ululatu magno. Iuvenes eorum ac virgines scaldis induti vestibus per triennium choreas non duxerunt.

25. Regina vero Kysla consilio iniquorum Petrum Venetum filium sororis sue, cuius pater dux fuerat Venetorum, regem fecit super Hungaros, ut pro libito¹⁾ posset motus sue voluntatis perficere, regnumque Hungarie amissa libertate Teutonicis subderetur. Postquam autem Petrus regnare incepisset, omnem mansuetudinem regie abiecit maiestatis, et furore Teutonico deseuiens regni nobiles contempnebat, cum Alamannis²⁾ et Latinis bona terre superbo oculo et insatiabili corde deuorando. Munitiones autem castra et omnes regni dignitates ab Hungaris auferens trahebat Teutonicis et Latinis. Erat quoque idem lasciuus ultra modum, cuius satellites turpitudinem intemperate libidinis operantes, uxores filiasque Hungarorum, ubicunque Petrus rex ambulabat, violenter opprimebant. Nullus etiam eo tempore de uxoris filieque castitate certus erat, propter insultus aulicorum Petri regis. Videntes igitur³⁾ principes et nobiles regni mala gentis sue que fiebant contra legem, communicato consilio, rogauerunt regem, ut suis iniungeret, a tam detestabili opere desistere sine mora. Rex vero elationis faustu⁴⁾ inflatus ac furore, malitiam quam in corde gerebat occultando, cum furore veneno effudit in publicum ita dicens: Si aliquamdiu sanus ero omnes iudices spectabiles centuriones principes et potestates statuum Teutonicos et Latinos, terramque Hungarie regni hospitibus adimplens in dominium tradam Teutonicis. Hoc itaque fuit discordie seminarium inter Petrum regem et Hungaros. Anno ergo regni Petri tertio principes et nobiles regni Hungarie episcoporum consilio in unum conuenerunt contra Petrum, querentes sollicite, si aliquem de regali genere possent reperire, qui esset idoneus regnum gubernare, eosque a Petri tyrannide potenter liberare. Cumque in regno talem inuenire potuissent ullo modo, ex

1) libitu. 2) Alemannis. 3) ergo. 4) fastu.

semetipsis quemdam comitem nomine Aba, sororium sancti regis Stephani super se regem prefecerunt. Aba vero rex congregato exercitu Hungarorum processit contra Petrum pugnaturus. Cernens autem Petrus Hungarorum adiutorio se priuatum, fugiit ad Henricum Cesarem in Bauariam, petiturus auxilium sibi dari.

26. Petro itaque de Regno effugato illi tyranni quorum consilio afflicti erant Hungari, sunt detecti. Ex quibus unum in frustra conciderunt, oculos duorum filiorum eiusdem eruentes; alios vero in manganis ferreis confregerunt, quosdam lapidibus obruentes. Sebus vero qui Wazul oculos eruerat, pedibus con fractis ac manibus in rota peremerunt. Aba vero in regem consecrato, ea que Petrus statuerat in irritum reuocans, Hungarorum scita iussit obseruare. Tertio autem anno Aba regis descendit Petrus rex cum Henrico Cesare ducens maximum exercitum contra Abam. Quod Aba dum sciisset, nuntios mittens ad Cesarem probauit, si cum eo pacem posset ordinare vel minime. Cui Cesar in respondendo se ostendit inimicum, intellectoque ut intenderet restituere Petrum Hungaris, iratus inuasit Austriam, et usque in fluuium Trensense¹⁾ spoliauit, et post hoc est reuersus. Tandem quoque misso exercitu in Carinthiam pro spolio faciendo, cum inde redirent honerosi, Gotfridus Austrie marchio circa Petouiam²⁾ insultum faciens super eos, eorum spolia fertur abstulisse. Tunc enim Austria non duces, sed habebat marchiones. Cumque eo tempore Colonie degeret imperator, audito quod Hungari lacerassent Teutonicos sine causa, cum principibus Alamannie³⁾ consilium iniit, qualiter ab Hungaris illatam sibi iniuriam, iniuria simili propulsaret. Mouit itaque expeditionem ingentem, et consilio ducis Ratislai Bohemorum, ex aquilonali parte Danubii venit ad Hungarie confinia. Legati vero Abe regis et Hungarorum promittebant Cesari, ut in omnibus satisfacerent, nisi⁴⁾ quia Pe-

¹⁾ Cremse. ²⁾ Potouiam. ³⁾ Alemannie. ⁴⁾ non.

trum in regem non susciperent, quod Cesar summopere perficere affectabat. Obligatus enim erat ei iuramento, ut ipsum in regnum Hungarie iterato collocaret. Cum autem Hungari Petrum non admitterent, missis muneribus, dataque fide, quod captiuos Teutonicorum libere permitterent remeare, Cesar consilio inductus ducis Loteringie et plus allectus muneribus rediit Bizantium Burgundie ciuitatem. Ex hinc ergo rex Aba securitate accepta cepit esse insolens, et seueibat superbe in Hungaros, nobiles contempnens, sed et iusiurandum pro nichilo reputabat violare. Hungari vero nolentes id ei sustinere, conspirarunt, ut eum morti traderent et occiderent. Sed quidam prodidit consilium, ex quibus quos capere potuit, sine iudicii examine interfecit, quod ei extitit in summum maxime detrimentum. Nam viros quinquaginta consiliandi causa in unam domum euocauit, quibus in eadem inclusis crimen non confessos nec conuictos legibus, caput fecit detruncari. Unde beatus Gerardus Chenadiensis episcopus canonica seueritate regem corripiens predixit sibi periculum imminere. Tunc quidam ex Hungaris fugientes ad Cesarem locuti sunt contra Abam dicentes, quod pro nichilo iuramentum reputaret violare, nobilesque qui eum regem fecerant contempnebat. Quibus dixit imperator: Oportet ergo ut captiuos reddat, dampna emendando. Cesar igitur Hungarorum animatus consilio, cum exercitu Norico et Bohemico Austriam introiuit, dissimulans se in Hungariam intraturum, sed simulans cum Aba concordare. Tunc nuntii Aba regis repetebant incessanter a Cesare Hungaros qui ad Cesarem fugerunt, conquerentes ac dicentes predones et latrones ipsos esse, guerreque¹⁾ inter Cesarem et Hungaros precipuos intentores,²⁾ ideoque huiusmodi iniquitatis artifices in manus Abe regis tradi oportere. Quod facturum se Cesar promisit ullo modo. Concitato igitur cursu inuasit fines Hungarie intrans per Suprunium et cum vellet in Bobut³⁾

1) querereque. 2) incentores. 3) Bobut.

pertransire, non poterat propter aquas. Hungari ergo qui erant cum Cesare et Petro rege duxerunt Caesaris exercitum sursum iuxta fluium Rebche, et utraque flumina tota nocte equitando orto sole facili vado transierunt. Occurrit autem ei rex Aba in Menfeu cum multitudine armorum, nimis presumens de victoria, quia Bauari quidam nuntiauerant ei Cesarem cum paucis introisse. Et ut dicitur Aba rex victoriam habuisset, nisi quia Hungari quidam amicitiam Petro reseruantes, super terram sua vexilla proiecissent et fugissent. Commisso igitur prelio diu et acriter, tandem Cesar diuino fretus adminiculo victoriam est adeptus. Aba vero rex fugiit versus Tizam et in villa quadam in scrobe veteri ab Hungaris quibus regnans nocuerat iugulatur, et iuxta quamdam ecclesiam sepelitur. Post aliquot autem annos, cum esset effossum corpus eius de sepulcro, sudarium ac ipsius vestimenta inuenerunt incorrupta, et loca vulnerum resanata, sepelieruntque tandem corpus eius in proprio monasterio. Ex Teutonicis etenim in illo prelio sine numero ceciderunt. Vnde idem locus ubi prelium est commissum eorum lingua usque hodie *Florum pair* est vocatus, et *Weznemut* nostra lingua.

CAPUT III.

27. Cesar vero obtenta victoria descendit Alban ciuitatem, ubi Petro restituit regnum, et sic tandem reuersus est Ratisponam. Rege ergo Petro et Hungaris qui eum in regnum reduxerant vires et potentiam resumentibus, ceperunt esse insolentes. Qua de causa omnes Hungari sollicite intendebant, qualiter amoto Petro filios Zar Ladislai reducere potuissent. Dum autem ista ita fierent, Andreas Bela et Lewenta¹⁾ de Boemia in Poloniam transeuntes a Misca Polonorum duce amicabiliter sunt recepti; ubi Bela Pomeranie ducem duello deuincens, filia Miske sibi datur in uxorem. Quod Andreas et Lewenta egre fe-

¹⁾ Luenta constanter.

rentes, ne ipsius nomine viuerent in Polonia in Rutheniam transierunt. Et dum ibi a duce Lodomerie propter Petrum regem suscepti non fuissent, ad terram vadunt Comanorum. Qui cum eos perimere cogitarent, credentes ipsos exploratores regni sui, tandem per captiuum Hungarorum¹⁾ recogniti optime deinceps pertractantur. Interea vero Petrus rex Hungaros priori grauamine cepit molestare. Tunc in Chenad omnes in unum conuenerunt, consilioque habito communiter pro filiis Zar Ladislai transmittunt, unde²⁾ ad regnum remearent. Qui cum in Pest aduenissent absconse sicut poterant, statim in curia Petri regis una nocte in equis velocibus per nuntios trium fratrum proclamatur: Quod omnes Teutonici et Latini ubicunque inuenti perimantur, et resumatur ritus paganismus. Mane ergo facto sciscitatus Petrus facti causam, pro certo recognouit ipsos esse in Hungaria. Et licet immenso dolore tactus esset, se letum demonstrabat. Tunc clam mittens suos nuncios ut Albam occuparent, reuelato consilio Hungari per omnia loca incipiunt rebellare, occidentes uno tempore Teutonicos et Latinos, mulieribus quoque infantibus et sacerdotibus, qui per Petrum fuerant prepositi plebani et abbates, non parcentes. Et cum in Albam nequisset introire, arrepta fuga in³⁾ versus Musun, ubi exercitus venisse contra eum perhibetur, indeque declinans equitauit festinanter versus Albam. Ciues etenim demandauerant, quod rediret, et ciuitatem sibi darent. Cum vero in quamdam villam circa Albam peruenisset, subito exercitus ipsum circumdedit, ubi captiuatus oculi eruuntur, licetque superuueret in merore animi finiens vitam suam Quinqueecclesiis subterratur, quam fundasse perhibetur.

28. Tunc tres fratres Albensem ingressi ciuitatem, ab omnibus episcopis nobilibus omnique populo cum summa laude sunt suscepti. Et Andreas euo potior in regni solium sublimatur. Quidam autem istos fratres ex duce

1) hungarum. 2) ut. 3) iuit.

Wazul progenitos asseuerant ex quadam virgine de genere Tatum non de vero thoro oriundos et pro tali missitalia illos de Tatum nobilitatem inuenisse. Friuolum pro certo est et pessime enarratum. Absque hoc namque nobiles sunt et de Scitia oriundi, quia¹⁾ isti sunt filii Zar Ladislai.

29. Gerardus ergo episcopus de Chanad in istis casibus in Pest per Hungaros de monte submissus in biga, martyrio coronatur, qui monachus prius fuerat de Rosacensi abbatia, que est de territorio Aquilegie. Deinde Pannoniam ingressus in Beel fuit diutius Heremita.

30. Cum igitur Andreas diadema regni suscepisset, cum Noricis Boemis et Polonis guerram dicitur tenuisse, quos superans debellando tribus annis fecisse dicitur censuales. Propter quod Henricus imperator descendens usque Bodoct V mensibus Albam obsedit ciuitatem, ubi tandem sic viribus et potentia dicitur defecisse, ut ipsius Teutonici et Latini in suis tentoriis noctis tempore se viuos sepelirent. Nam Hungari in obscuris in eorum castra descendentes, eos crudeliter sagittis enecabant. Tandem vero Cesar ille ductus penitentia a rege Andrea et Hungaris veniam cepit postulare, quod omnia²⁾ dimitteret in Hungaria preter equos, faceretque iusiurandum, ut deinceps nec ipse, nec ipsius successores contra regnum Hungarie hostili manu in Hungariam introirent, nec etiam de Bodoct moueret interea suos pedes, donec Sophiam suam filiam Salomoni regi, de Alamannia ductam traderet in uxorem, quam primitus filio regis Francie cum maximo dederat sacramento. Rex vero habito consilio misericorditer eidem dicitur indulnisse. Qui amoto suo castro primum descensum in monte Barsunus fecisse comprobatur. Quia vero, fame ac siti defecerant, in eodem loco ex parte regis potus et cibus in maxima copia fuit ministratus. Indeque crapulati quamplurimi, cum Cesaris vigiles incau-

¹⁾ quare. ²⁾ onera add. He.

tis obtutibus Hungaros vidissent hinc inde equitantes, in pactis fraudem interesse crediderunt, quod exercitui declarantes dixerunt, ut ad persequendum eos aduenisset,¹⁾ et quamvis plures in feretis²⁾ habentes purpurea lectisternia egritudine fatigati ducerentur, dimissis feretis et lectis purpureis equos ascenderunt, orto sole villam Vrs coniungentes. Et cum castellanus, qui in porta erat cognouisset, quod gens armata per asperas et immeabiles indagines dimissa via regia pertransiret, cum suis se armauit. Dumque transeuntem turmam a longe³⁾ aspiciens tueretur, egroti qui dimissis feretis et lectisterniis in monte Barsunus in equis equitauerant, allocatis curribus per indagines transiebant. Quorum scutiferi ut retro viderunt aciem castellani, derelictis curribus et dominis super currus, sicut melius potuerunt abfugerunt. Tunc rustici venientes, currus auferendo, dominos in curru occiderunt, cadauera in aquis abiectantes. In quibus quidem egrotis, quidam milites, aliqui comites, nonnulli fuere et⁴⁾ marchiones. Vnde usque hodie in transitu ipso equorum feramenta, gladii et plura his similia, aquis exsiccatis solent inueniri. Mons vero Barsunus propter lectisternia sic relicta, que fuere purpurea, de terricolis extitit nominatus.

31. Post mortem itaque sancti regis Stephani transacti sunt anni XI menses IV.* usque ad annum primum imperii Andree regis. Interea vero Petrus rex primo et secundo regnavit annis quinque et dimidio. Aba vero regnavit annis tribus. Andreas autem confectus senio anno imperii sui XII filium suum Salomonem adhuc puerulum cum consensu fratris sui Bele et filiorum eiusdem Geiche et Ladislai regem constituit. Ipse autem obiit anno regni sui XV et in Tyhon monasterio proprio cum David filio suo sepelitur.

*) anni IX tantum. vide infra cap. 21. p. 163.

1) aduenissent. 2) feretris. 3) longis. 4) et om. He.

CAPUT IV.

32. Post hunc regnavit Benyn Bela. Quo regnante Hungari fidem derelinquunt et baptismum, anno.¹⁾ in fide oberrantes, ut nec pagani nec catholici viderentur. Postea tamen motu proprio fidei adhererunt. Iste enim omnia fora die sabbati esse voluit pro emendo et vendendo, byzantiosque currere fecit per districtum regni sui, qui denariis argenteis multum parvis, scilicet XL cambi debuit. Vnde usque hodie denarii XL numero aurum appellantur; non quod sint aurei, sed quia denarii XL argentei valebant byzantium unum. Regnavit autem duobus annis, et in tertio migravit ex hoc seculo, in suoque monasterio dicto Sceug Zard²⁾ sepelitur. Hic enim calvus erat, et colore brunus, propter quod suum monasterium diminutive sicut erat ipse corpore dispositus, sic vocari iussit.

33. Tandem vero inter Salomonem Ladislaum et Geicham grauis discordia suscitatur, alumpni patrie inter se diuiduntur. Quidam enim Salomoni, aliqui Ladislao et Geiche adhererunt. Rex autem Salomon Cesarem suum socerum contra Ladislaum et Geicham per Nitriam cum exercitu maximo introducit. Qui Vaciam perueniens, Ladislai exercitu speculato, finxit se infirmum, per Posonium in Austriam est reuersus, dimisso de Boemis et Noricis sufficienti auxilio Salomoni. Tunc Cesare retrogresso prelium in Munorod³⁾ inter ipsos est commissum. Et quid ultra? Salomon deuincitur, prostrantur Teutonici et Boemi. Et dum se suosque deuictos cognouisset fugam iniit. Danubium in Scigetfeu pertransiens inde in Musunium se collegit. In prelio autem Munorodino non solum Teutonici aut⁴⁾ Boemi ceciderunt, sed etiam maior pars de militia regni periit. Salomon ergo metuens fratres suos cum tota familia in Stiriam introiuit, ubi in Agmund monasterio familia sua derelicta, in Musunium est reuersus, volens colligere exercitum iterato. Sed cum de die in diem deficeret

¹⁾ forsitan: adeo. ²⁾ Steugzard. edit. ³⁾ Munorad. ⁴⁾ et.

illorumque processus reciperet felicia incrementa, confusus rediit ad Cesarem adiutorium petiturus. Et licet pro militia solidanda affluentem pecuniam tradidisset, Teutonici ob timorem Hungarorum recipere noluerunt. Unde spe omni destituus rediit in Agmund ad reginam, cum qua dies aliquos cohabitans in veste monachali deinde Albam venit. Et cum Ladislaus frater eius in porticu ecclesie Beate¹⁾ virginis manibus propriis pauperibus eleemosynam erogaret, ipse ibi inter eos dicitur accepisse. Quem mox cognouit Ladislaus ut inspexit. Reuersus autem Ladislaus a distributione eleemosine inquiri fecit diligenter, non quod ei nocuisset. Sed ille malum presumens ab eodem, secessit inde versus mare Adriaticum, ubi in ciuitate Pola usque mortem in summa paupertate in penitentia finiens vitam suam, in qua et iacet tumultatus, nunquam rediens ad uxorem usque mortem. Regina vero Sophia uxor eius in maxima castitate perseuerans nunciis frequentibus maritum visitabat, mittens ei expensam ut habere poterat, inuitando nichilominus, quod eam videre dignaretur usque mortem. Qui quamuis in corde habuisset, ob nimiam egestatem tactus verecundia, ire recusauit. Quem cum de medio sublatum cognouisset, licet multi principes de Germania sibi copulari matrimonialiter uoluissent, spretis omnibus, que habebat secularia faciens uenundari, egenis est largita. Ipsa uero monialis effecta, arctissimam vitam deducendo migravit ad Dominum, et in prefato monasterio tumultata, sicut sancta ueneratur.

34. Post Salomonem uero regnauit Geicha annis tribus, et mortuus est. Vacie quam fundasse dicitur, tumultatur.²⁾

35. Post Geicham uero regnauit Ladislaus XXX annis et tribus mensibus. In Warod³⁾ requiescit. Istius igitur temporibus in Septem castris, in monte qui Kyrioleis dicitur, Bessi Hungaris infestissimi, spoliata Hungaria fugi-

1) beatissime. 2) tumultatus. 3) Varad.

entes coniunguntur, et per eundem Ladislaum regem ac Hungaros taliter superantur, ut nec unus ex ipsis fertur remansisse.

36. Ladislao autem migrato regnavit post eum filius Geiche regis Kalomannus¹⁾ annis X et octo, cuius corpus iacet Albe. Hic quidem presul erat, et exinde translatus in regem coronatur. Qunwes²⁾ enim Kalman est vocatus, cum³⁾ libros habebat, in quibus ut episcopus legebat suas horas. Iste quoque in regnum Dalmatie misso exercitu occidi fecit regem Petrum, qui Hungaris, in montibus qui Gozd dicuntur occurrens, est devictus in montibus memoratis et occisus. Vnde iidem montes usque hodie in Hungarico Patur⁴⁾ Gozdia nominantur. Sedes enim huius regis in Teneu erat ciuitate. Hoc ergo facto, et regno Dalmatie conquistato⁵⁾ galeas naues et teritas cum Venetis solidauit, mittens cum eis exercitum Hungarorum in Apuliam, ubi Monopolim et Brundusium ciuitates occuparunt, ciuibus quibusdam fidem Venetis obseruantibus. Cumque easdem ciuitates ad tenendum Venetis reliquissent, concitatis cursibus planum Apulie in quibusdam locis deuastantes tribus mensibus in ea permansere. Tandemque ad naues redeuntes per mare in Dalmatiam reuertuntur, capitaneo Hungaro et regis Hungarie banerio ibidem cum Venetis derelictis. Quas quidem ciuitates Guillelmus iunior rex Siciliae per auxilium Pisanorum cum magnis sumptibus postmodum vix rehabuit.

37. Post Kalomannum⁶⁾ vero regnavit Bela annis IX. duobus mensibus. Albe tumulatur.

38. Post Belam autem regnavit Geicha XX annis. Tandem moritur et Albe sepelitur.

39. (Post hunc⁷⁾ regnavit Stephanus annis undecim mensibus nouem. Quo quidem imperante Ladislaus dux sibi usurpat regnum et coronam anno medio. Albe sepelitur.)

¹⁾ Kolomanus. ²⁾ Qunwes. ³⁾ quoniam. ⁴⁾ Petur. ⁵⁾ conquestrato. ⁶⁾ Kolomannum. ⁷⁾ ex He. suppleuimus que hic exciderunt.

40. Post istum Stephanum¹⁾ frater suus coronam usurpat mensibus V. et diebus V. tandemque deuincitur. In quo prelio plures regni nobiles occiduntur. Idem vero de regno expulsus, demum venit in Zemin, ubi et finiuit vitam suam. Albe requiescit.

41. Sed post hunc regnauit Bela Grecus, quem Becha et Gregor apud imperatorem Grecorum diutius tenuerunt. Hic quidem fures et latrones persecutus est, petitionibusque loqui traxit originem, ut Romana habet curia et imperii. Albe iacet tumultatus.

42. Post Belam vero regnauit Emiricus²⁾ filius eius.

43. Sed post hunc regnauit Andreas rex potens et illustris. Iste etiam terram sanctam visitauit, ubi per omnes principes christianorum capitaneus ordinatur, et exercitum soldani Babilonie cum Hungaris et Zaculis effugauit, et honore multiplici cum gente sua per Assyrios et alias nationes preuenitur. Indeque cum summa gloria reuertitur in Hungariam.

44. Post hunc autem regnauit Bela filius eius, apud Fratres Minores Strigonii tumultatur. Istius quidem in diebus Mongli siue Tartari de tribus partibus regni in Hungariam adeunt, cum quinquies centenis milibus armatorum, habentes adhuc centuriones et decuriones ad milia XL. Quibus in Soio rex prefatus conueniens a Mongalis³⁾ deuincitur anno Domini MCCXLI. Ubi fere tota regni militia est deleta, ipso Bela coram eis ad mare fugiente. Quo quidem de mari reuertente per ducem Fridericum de Austria bello impetitur. Quem ante Ciuitatem Nouam Hungari cum lancea in maxilla transfixum peremerunt.

45. Postea vero⁴⁾ regnauit Stephanus rex filius eius, qui Boemie regem nomine Otacarum ante fluuium Rebeha⁵⁾ contra eum venientem, cum Boemis videlicet Australibus Stiriensibus Brandeburgensibus⁶⁾ et ceteris mixtis gentibus

¹⁾ corrige Stephanus. ²⁾ Emericus. ³⁾ Monglis ⁴⁾ deest in He. ⁵⁾ Rebeha. ⁶⁾ Brandburgensibus.

expulit virtuose. Iste etiam ciuitatem Budum¹⁾ suo dominio subiugauit, dominumque Bulgarorum eo viuento sibi compulit obedire. Migrans tandem ex hoc seculo, et in insula vocata Beate²⁾ Virginis in cenobio monialium requiescit tumultatus.

CAPUT V.

46. Post hunc regnat Ladislaus tertius filius eius. Hic enim puerulus in regni solium Domino disponente coronatur. Istius ergo³⁾ diebus rex Otacarus⁴⁾ Boemorum, qui de iure imperii plura sibi usurpauerat de facto et iniuste, unde viros⁵⁾ resumserat ac potentiam inauditam, in confiniis Hungarie lacerauerat in diuersis locis maximam portionem, pro qua ex ipso eius genitor nondum receperat dignam vindicte ultionem, eo quod preuentus esset morte insperata. Sed cum inter ista Alamannie⁶⁾ principes Rudolphum comitem de Habusbure in curia Francuurtensi in regem sibi prefecissent, ut imperii iura que erant occupata deberet reuocare, ipse tanquam pheudorum imperialium redintegrator, in Austriam, que fuerat per Otacarum inuasa et possessa, primitus introiuit. Quo quidem Vienne diutius residente, ac iura sua de Boemis requirente rex Boemicus contra eum tam immensum commouit exercitum ac perualidum,⁷⁾ quod propriis viribus Alamannie princeps ei resistere dubitaret. Propter quod ergo Hungarie regem magnificum tanquam filium sancte ecclesie catholice sibi postulauit humiliter in auxilium, perpetua amicitia seipsum eapropter eidem obligando. Adiciens insuper, ut in eo quoque Sancte ecclesie Romane summum seruitium exhibere videretur. Ipse vero auxilio simili quocunque⁸⁾ a rege Hungarie foret requisitus, deberet subuenire. Quia vero Ladislaus Hungarorum rex in corde et animo occultabat Otacari presumptionem

¹⁾ Budun ²⁾ beatissime. ³⁾ in. add. He. ⁴⁾ Otocarus, ubique in sequentibus He. ⁵⁾ vires. ⁶⁾ Alemannie ⁷⁾ preualidum. ⁸⁾ quocunque.

temerariam contra patrem et ipsum attemptatam, eo quod tener esset viribus corporis et etate, petitioni principis Alamannie satisfacturum se disposuit. Egressus ergo¹⁾ de Albensi ciuitate velut Martis filius cuius quidem constellatio conceptioni natiuitatique²⁾ eius die in audacia, et ceteris virtutibus naturalibus vim et incrementum subministrat,³⁾ in virtute Altissimi et proauorum suorum, scilicet⁴⁾ S.⁵⁾ Stephani Emerici atque Ladislai regum, ac sanctorum votiuis presumens, confidensque suffragiis, erecto banerio regie maiestatis Rudolphum in Marhec coniunxit cum exercitu, qui ipsius aduentum et auxilium sicut Dei exoptabat.⁶⁾ Sed quoniam gens Rudolphi in motu grauis erat propter arma grauiora, nimisque timorata ad resistendum tam valide multitudini, ut Otacarus conducere ferebatur, pro eo contra ire et moueri dubitabat. Hoc autem Ladislao rege viso et percepto, Otacaro ad prelium properanti ac parato circa castrum Stilfrid prope fluuium Morowe adpropinquat, Boemicum exercitum conuallando circumquaque. Quorum quidem equos et etiam semet ipsos sagittis Hungari et Comani regis sic infestant vulnerando, quod Milot militie sue princeps, in quo copia exercitus presertim confidebat, sustinere non valens Hungarorum impetum ac sagittas, cum suis fugam dedit, et post ipsum Poloni conductitii dissoluto exercitu fugerent⁷⁾ cum Boemis; Comanis vero inter ista prelia honera et arnesia Boemorum regis, suiue exercitus sustollentibus dissipando. In isto igitur prelio rex Otacarus dispersa mente et confusa vagando in exercitu captus occiditur. Filius vero eius dux Nicolaus in Hungariam deducitur captiuatus, cum aliis captiuis baronibus comitibus et militibus sine numero. Mortuorum autem numerum in prefato prelio potuisset estimare sola diuina sapientia. Rudolphus ergo Teutonie rex atque Romanorum cum suis stabat inspiciendo que

¹⁾ igitur. ²⁾ nativitatisque. ³⁾ vim et incrementum om. He. ⁴⁾ eiue. ⁵⁾ deest in He. ⁶⁾ expectabat. ⁷⁾ fugierunt.

fiabant. Facta igitur hac victoria rex Germanicus Ladislao regi egit grates, quod per eum Austria et Stiria sibi fuit restituta illo die. Et sic Ladislaus rex Hungarie rediit cum victoria, rege Alamannico in Austria remanente. Hec est enim Ladislai regis victoria primitia,¹⁾ quam diuina clementia ei tribuit in etate adolescentie constituto. In quo quidem exercitu ipso die comes Renoldus filius Renoldi banerium regis tenuit viriliter et potenter de Bastech oriundus, adstantes domino regi fratres eiusdem Andreas Salomon Ladislaus, et alii regni Hungarie nobiles sicut stelle celi absque numero. Ut ergo in memoriam redeat regis Ladislai tam gloriosa triumphalisque victoria, in opprobrium sempiternumque dedecus Boemorum, Polonorum Morauorumque scuta et vexilla in Albensi ecclesia sede regni ac solio in pariete suspensa in eternum perseuerant.

47. Aliud quoque miraculosum prelium Ladislaus rex adolescens habuit cum Comanis, quod prelio precedenti comparatur. Igitur cum Comani per regem Belam pie memorie auum regis in Hungariam primo introducti, ut arena postmodum succreuisent, et ipsi regi Bele ipsos dispergere in animo peruenisset per prouincias, et nunquam id facere presumpsisset, in regno emergere lesionem sperans per eosdem; hoc ipsum dicitur rex Stephanus pater eius bone memorie de ipsis cogitasse, et propter cautelam memoratam retraxisse suum velle. Ladislaus vero rex illustris animosus ac magniuolus perfidiam contra eum cognoscens inter eos fabricari, taliter processit contra ipsos bellaturus, ut in prelio ipso acriter debellati, plurimi intercepti,²⁾ quidam vero ex ipsis, relictis uxoribus pueris et rebus omnibus, ad populos barbaros fugierunt. Nonnulli etiam qui sunt residui, regiis preceptis in tantum sunt subiecti, quod corde tremulo vix videre audent vultum regis. In hoc ergo prelio occiditur Oliuernus³⁾ filius Pata per Comanos de genere Aba, Andreas frater Laurentii filius co-

¹⁾ primitima. ²⁾ interfecti. ³⁾ Oliuerius.

mitis Nicolai de Wigman, Ladislaus filius comitis Ponyth de Miscouch et Demetrius filius parui Michaelis de genere KUSD perimuntur.

Appendix.

I. DE NOBILIBUS ADVENIS.

48. Cum pura Hungaria plures tribus vel progenies non habeat quam generationes centum et octo, videndum est unde esse habent illorum progenies, qui de terra Latina vel de Alamannia, vel de aliis regionibus descendunt. Dux namque Geicha de genere Turul, cui pre ceteris Hungaris oraculum profluisse¹⁾ de superius²⁾ dicitur, ut reciperet fidem catholicam et baptismum, quia³⁾ manus gestabat sanguine humano madatas,⁴⁾ nec erat idoneus ad fidem conuertere tantam gentem, licet ipse domusque eius per sanctum Adalbertum baptismi gratiam recepisset, tamen ei de celesti throno verbum venit, quod a tali resileret⁵⁾ cogitatu, quod hec omnia facienda sancto Stephano ex ipso nascituro Altissimi clementia ordinarat. Vnde hoc audito id quod potuit et debuit circa conuersionem sue gentis secundum ordinationem S. Adalberti Pragensis scilicet episcopi facere non omisit. Misit itaque suos nuntios in christianam regionem suam desiderium omnibus diuulgando. Quapropter hoc audito, multi comites milites et nobiles ex terris christianorum ad eum accesserunt. Quidam enim ex eis amore Dei, ut ipsum ducem contra paganos, qui fidem non acciperent, adiuuarent, et alii quod de ipsis paganis et persecutoribus⁶⁾ ipsorum essent liberati. Nam gens ipsa sub paganismo constituta crudelis persecutio fuerat christianis.

1) profluxisse. 2) supernis. 3) quare. 4) maculatas. 5) resiliret.
6) persecutionibus.

49. Tunc eo¹⁾ tempore ad ducem Geicham uenit comes Tiboldus de Fanberg, qui Graun²⁾ Tibold est uocatus. Vnde de eadem progenie Graun quidam usque hodie simpliciter nominantur. Ex isto illi de Bobocha orti deriuantur. Isti etenim³⁾ sunt de Deuchunlant⁴⁾

50. Post hec venit Hunt et Pazman duo fratres carnales, milites coridati orti de Sueuia. Hi enim passagium per Hungariam cum suis militibus facientes ultra mare ire intendebant. Qui detenti per ducem Geicham, tandem sanctum regem Stephanum⁵⁾ in flumine Goron Teutonico more gladio militari accinxerunt.

51. Postmodum intrat de Wasurburc comes Wece-
linus. Hic Kupan ducem in Simigio interfecit. Istius generatio de Iaki dicti sunt.

52. Postea Wolfer cum Hedrico fratre suo introiuit de Viltonia cum XL militibus phaleratis. Huic datur mons Kiscen per⁶⁾ descensum, in quo castrum fieri facit ligneum, tandem et cenobium monachorum, in quo post mortem sepelitur. Ex isto namque Hedrici origo esse habet.

53. Post hunc introiuit Pot de Lebyn, qui nomine alio Ernistus est uocatus. Hic cum multis nobilibus⁷⁾ adiit in Hungariam. De isto comitis Conradi de Altunburg⁸⁾ origo esse habet.

54. Sed postea tempore Petri regis Kelad et Guth intrans tres fratres ex genere Sueuorum de castello Stof sunt natiui.

55. Post illos Altmann intrat de Fridburc⁹⁾ miles coridatus ex patria Turingorum, de isto illi de Bolugi oriuntur.

56. Post hos intrans Oliuerius et Ratoldus tempore regis Kalomanni¹⁰⁾ de regno Apulorum. De Caserta ortum habent. Illi uero de Sambuk¹¹⁾ de comitibus Campanie ex Francia oriuntur.

¹⁾ ipso. add. He. ²⁾ Gravu. ³⁾ enim. ⁴⁾ Vandeuchunlat. ⁵⁾ Stephanum regem ⁶⁾ pro descensu. ⁷⁾ militibus. ⁸⁾ Altenburg. ⁹⁾ Fridburg. ¹⁰⁾ Kolomanni. ¹¹⁾ Sumbuk.

57. Betse¹⁾ vero et Gregory similiter de Francia generatio oritur, ex cognatione Guilielmi dicti Cornes.

58. Buzad autem generatio de Mesn originem trahit, nobiles de districtu Wurbure.

59. Hermanni siquidem generatio ex Nuremberc oritur, satis sunt nobiles cum regina Kiska intrauerunt.

60. Sed illi qui Rodoan et Bagath²⁾ nominantur eorum generatio de Boemia ortum habet; similiter et illorum, qui de Lodan sunt vocati.

61. Comitum vero Simonis et fratris eius Michaelis generatio qui Mertinsdorfarii nominantur, diebus regis Emirici³⁾ filii Bele tertii cum regina Constantia filia regis Aragonie, que uxor fuerat⁴⁾ regis Emirici honestis secum militibus, et familia decentissima introductis, in Hungariam pomposissime introiuit. Quia cum eorum generatio cum quodam magno comite pro iustis et certis causis continuo dimicaret, tandem contra ipsum comitem exercitum congregans fertur dimicasse. Vbi prefatus magnus comes per Simonem patrem scilicet comitis Simonis et comitis⁵⁾ Michaelis, ac Bertramum patruelem ipsorum captiuatus iugulatur. Simon vero et Bertramus inimicitiam perinde⁶⁾ contrahentes cum regina memorata primi adeunt in Pannoniam. Quorum quidem ingenuitatem experiens rex Emiricus letanter excepit, latisque et amplis pheidis in diuersis Hungarie partibus noscitur inuestisse. Quia vero generatio sepedicta in regno Ispanie plura castra possidet, unum tamen ex illis existit capitale, quod Boiot nominatur; unde prefati comites et eorum precessores primum descensum circa Nergedsceg Boiot vocauerunt. Generatio quoque eorundem in scuto aquilam ferre solet, quam alii milites comites in Ispania deferre non presumunt. Eapropter quidem, quod exercitum Soldani de Tunisio, qui Maioricam et Minoricam insulas per naues intrando et classes occupauerant, ceteris militibus regis Arragonie deficientibus,

1) Becse. 2) Bakath. 3) Emerici. 4) erat. 5) om. He. 6) proinde.

eorum generatio fertur expulisse. Vnde regis¹⁾ et communitatis militie decreto est statutum, quod priori signo, quod fuerat totum rubeum²⁾ sine aliqua expressa figura in aquilam mutaretur. Adduxerat etiam regina Constantia cum ea sororem comitis Simonis et Bertrammi nomine Totam, tam formosam et pulcerrimam, quod eo tempore vix in mundo sibi similis haberetur. Cui quidem virgini³⁾ Benedictus dux Conradi filius, cum villa Meretinsdorf⁴⁾ pro dotibus ex parte Emirici regis et regine Constantie est coniunctus.

62. Temporibus insuper Stephani regis tertii introiit in Hungariam quidam miles Gotfridus nominatus, de Mesnensi regione, a quo egreditur generatio Philippi Ladislai et Gregorii filiorum Kelad. Hic namque Gotfridus cum esset ingenuus, filius scilicet comitis Hersfeldensis in curia Francuurtensi ubi Cesar eligi debuit, seditione commota Lantgrauium de Turingia dicitur occidisse, et inde per fugam euadens ad regem Stephanum peruenit fugitans,⁵⁾ a quo etiam repetitur per suos inimicos.⁶⁾ Cumque rex Stephanus inimicis suis ipsum non traderet, in Alamannia contra eum proscriptionis sententia promulgatur, et sic remanet inuitus in Hungaria. Quem quidem postmodum aduersus ducem de Bozna cum exercitu rex transmittit, quo deuicto ad regem reuersus cum fauore de cetero pertractatur.

63. Myurk etiam de Chakan⁷⁾ cum Wenceslao et Iacobo fratribus suis, de ducibus Morauie habentes originem, regni Hungarie noui sunt incole, affinitate Bele regi quarto coniunguntur.

64. Intrauerunt quoque temporibus tam ducis Geiche,⁸⁾ quam aliorum regum Boemi Poloni Greci Bessi Armeni, et fere ex omni externa natione que sub celo est, qui seruiantes regibus vel ceteris regni dominis ex ipsis

¹⁾ regni. ²⁾ rubrum. ³⁾ in maritum add. He. ⁴⁾ Mertiusdorff.
⁵⁾ fugitiuus. ⁶⁾ nuncios. ⁷⁾ Kakar. ⁸⁾ Geiche ducis.

pheuda aquirendo, nobilitatem processu temporis sunt adepti. Quorum nomina comprehendere estimavi in presenti libro honerosa.

II. DE VDWORNICIS.¹⁾

65. Sed quoniam quosdam mouet quid sint udwornici, castrenses, alii conditionarii, libertini et mancipia, quibus fere Hungaria est repleta, et unde esse habeant, presenti opusculo apponere dignum duxi. Factum est quod cum Hungari possessa Pannonia christianos et paganos more gentium quosdam captiuos occiderent resistentes, aliquos ex captiuis virtuosos ad prelium deducentes secum, aliquam ipsis portionem de spoliis erogarent, quosdam vero diuersis seruitiis mancipando in proprietatem circa sua tabernacula solerent conseruare, iidem captiui ex fructu animalium et preda sola habebant vitam suam ut Comani. Mox vero ut fidem receperunt et baptismum, Romana ecclesia Christo cognito duci Geiche et sancto regi Stephano dedisse dicitur firmiter in mandatis, ut spolia non committerent, captiuos christianos deinceps relinquerent pristinae libertati, cum multi nobiles inter captiuos haberentur. Quia vero regnum erat amplissimum, et gentibus vacuatum, nec etiam communitas tota in hoc Apostolico assensum tribuebat, dispensatum est postmodum per papam in hunc modum: quod captiui terras colerent, et ex terre fructibus viuerent prout alii christiani. Ideoque captiui terras non habentes propria voluntate censum dare susceperunt, qualem domini tribuerunt.

66. Processu autem temporis fide roborata, potiores regni viuere volentes otiose, habentesque captiuos sine numero, non dimiserunt eos abire liberos, ut volebat Apostolicus, sed curie sue famulantes ordinarunt ex eisdem,

¹⁾ Caput II. de uduornicis castrensibus, conditionariis libertinis, et mancipiis.

quos patrio nomine udwornicos vocauerunt. Hoc enim obsequium licet eo tempore de suis captiuis plures regni nobiles habuissent, Kalomanni¹⁾ diebus filii regis Geiche extitit reprobatum. Voluit tantummodo huiusmodi seruitia de captiuis suis ipse solus obtinere, et prelatos quibus largitus erat de captivis suis. Et ne communitas nobilium reprobationem huiusmodi graue ferret Palatino regni qui pro utilitate nobilium preficitur, rex suos udwornicos uti dedit. Sed quia Hungari noui christiani graue habebant huius²⁾ fidei eo quod disuescere³⁾ de spoliis eos oportebat, graues labores et honera suis captiuis imponebant, quod displicens prelatis, Apostolico super his sunt locuti. Audiens vero Apostolicus clamorem prelatorum, scrutata via laudabili sancti regis Stephani de nunciis qui aderant, in talem vocem fertur prorupisse: Ego inquit sum Apostolicus, ille autem verus apostolicus. Vnde et ecclesias regni sui eius committo arbitrio ordinare, captiuos per eundem redemptos ei tantummodo possidere. Propter quod omnes redemit quos potuit, ab Hungaris, inuenire, preter illos, quos regni nobiles ecclesiis dimiserant possidere. Ex quibus quidem ordinauit seruire suis castris obsequio leuiori.

67.³ Iobagiones vero castri sunt pauperes nobiles, qui ad regem venientes terram eis tribuit de castri terris, ut pheuda castri et castrum guerre tempore custodirent. Alii vero conditionarii ex eisdem captiuis disponuntur, quos tandem Kalomannus⁴⁾ rex ad tantas maneries variavit. Statutum etiam extitit per sanctum regem Stephanum, quod conditionarius, si se vellet redimere centum byzantiis redimeret se et domum. Si vero esset sine coniuge et familia, personam suam XXIV byzantiis, vel seruitio tantundem compensante.⁵⁾ Inuiti enim Hungari captiuos suos regi redimere permiserunt. Compulsi quidem sunt per san-

¹⁾ Kolomanni. ²⁾ onus. ³⁾ desuescere. ⁴⁾ Kolomannus. ⁵⁾ competente.

ctum regem Stephanum ac prelatos. Ex illis captiuis hic¹⁾ scribitur et tractatur solummodo, quia²⁾ ex gente christiana fuere captiuati; de illis autem, qui de populo erant barbaro papa³⁾ nichil dicit. Vult namque sedes apostolica, ut pagani christianis sint subiecti. Vnde illi captiui uheg nominantur. Hos enim unicuique Hungaro dimisit ecclesia possidere et tenere.

¹⁾ hoc. ²⁾ qui. ³⁾ propterea.

III.**CHRONICON PICTUM VINDOBONENSE.**

Anno domini MCCC quinquagesimo octauo feria tertia infra octauas ascensionis eiusdem domini Incepta est ista Cronica de gestis Hungarorum antiquis et nouissimis, ortu et progressu, victoria eorundem et audacia, collecta ex diuersis cronicis veteribus earundem veritates ascribendo, et falsitatem omnino refutando. In nomine domini Amen.

Incipit prologus in Cronicam hungarorum.

Per me reges regnant ait dominus deus per sapientem Salomonem prouerbiorum VIII-o capitulo. Gloriosus deus in sanctis suis, in maiestate mirabilis, cuius ineffabilis altitudo prudencie nullis inclusa limitibus, nullis terminis comprehensa, recti censura iudicii celestia pariter disponit et terrena. Etsi cunctos eius ministros magnificet et altis decoret honoribus, et celestis efficiat beatitudinis possessores, illos tamen, ut dignis digna rependat, pocioribus attollit insigniis dignitatum, et premiorum*) uberiore retributione prosequitur, quos digniores agnoscit, et commendat ingentior excellentia meritorum. Prout apparet luculentissime in excellentia regum illustrium, et victoriarum exercitio celebratissimarum, per reges hungarorum patratarum, qui diuino freti auctoritatis presidio, gladiatorum aciebus validissime profligatis, castra subuertentes regum

*) parocemiorum. Toldy.

et imperatorum (2) fortes facti sunt in bello, nullo eisdem potente resistere in pugnando. Quod bene ostenditur in verbo diuino oraculo exarato: Per me, inquit deus, et non virtute propria reges regnant et regnabunt hungarorum. Vbi primo diuina exprimitur auctoritas, virtutem insuperabilem allatura: per me inquit, qui sum virtutis infinite, cunctos valens adiuuare presidentes. Quia ego occidam, et ego viuere faciam, percutiam et sanabo, et non est qui de manu mea possit eruere. Suscitans de puluere egenum, ut sedeat cum principibus et solium regale teneat. Ideo subditur: Reges regnant, qui habent iustitiae equitatem, sapientiae claritatem, patientiae tranquillitatem, et misericordiae pietatem, attestante sacro eloquio Prouerbiorum XX: Misericordia et veritas custodiunt regem et roboratur clementia thronus eius. Et iterum in alio loco dicit scriptura: Rex sapiens sedens in solio intuitu suo dissipat omne malum. Et rursus Salomon ait Sapientiae VI-o: Rex sapiens et misericors stabilimentum populi est, et dissipat impios, subiectos populos a tyrannis eripiendo. Quod bene impletur in regibus hungariae, qui cunctos tyrannos debellando, populos hungariae in pulcritudine pacis, et in requie opulenta sedere procurarunt, propter hoc, quia pre cunctis regibus timuerunt dominum deum. Vnde scribitur Deuteronomii XVII capitulo, loquens deus de regibus ait: Rex constitutus postquam sederit in solio regni sui describet sibi legem dei, et habebit secum, legetque illam omnibus diebus vite sue, ut discat timere dominum deum suum, et custodire verba eius, que in lege precepta sunt, ut longo tempore regnet ipse, filii eius super terram, et gloriam meam possideat in eternum. Quorum regum, scilicet hungarorum originem principium et egressum de Scytia diuersis sanctorum doctorum ystoriis hoc ordine declarabo.

I. De prima origine hungarorum secundum sacram scripturam.

Sicut scribit magister ystoriarum Genesis decimo capitulo : Iste sunt generationes filiorum Noe, et de istis tribus filiis eius, scilicet Sem Cam et Japhet exorte sunt post diluuium septuaginta due generationes. De Japhet (3) XV, de Cam XXX, de Sem vero XXVII. Isti disseminati sunt in tribus partibus orbis, Sem Asyam, Cam Affricam, Japhet Europam sortitus est. Nam secundum Josephum filii Japhet possederunt septentrionalem regionem a Tauro et Amano¹⁾ montibus Sycilie²⁾ et Syrie, usque ad fluuium Tanay, qui est in Scytia. Et hoc idem asserit beatus Jeronimus in libro de Ebraicis questionibus, quod filii Japhet possederunt in Asya (ab) Amano¹⁾ et Tauro montibus, usque ad fluuium Tanay. In Europa vero usque ad Gadyra, nomina locis et gentibus relinquentes, ex quibus postea mutata sunt plurima, cetera permanent in se, vel in aliquo simili, vel propinquo. Filii Japhet : Gomer, a quo nominati sunt Galathe, et postea Gallici, qui sunt Francigene a quodam Francione dicti, filio Paridis, filio Priamidis primi regis Troie, qui venientes de Troia post eius excidium in Pannoniam, que olim tempore Alexandri magni superior Grecia nuncupabatur, sub monte Sicaan circa fluuium Hystri, qui alamanice Dun nominatur, ciuitatem fortissimam construxerunt, et ei nomen Siccambriam³⁾ a monte Syccan imposuerunt, et ibidem quadringentis annis ante incarnationem Christi permanserunt, et tandem orientales timentes nationes, se ad partes occidentales transtulerunt, et regionem circa fluuium Sakana occupauerunt, cui nomen Franciam a Francione duce eorum dictam indiderunt, et ciuitatem principalem Paris, nomine patris eiusdem Francionis appellarunt. Secundus filius Japhet

¹⁾ Imao. ²⁾ Scythiae. ³⁾ Sicambria T.

Magog, a quo descenderunt Scythe secundum Ieronimum; et Maday, a quo dicti sunt Medi; Jauan, a quo Greci; unde in ebreo adhuc Grecia nominatur Jauan; et Tubal, a quo descenderunt Hyspani; et Mesoch a quo Capadoces descenderunt; unde et apud eos adhuc Mazecab ciuitas nominatur; et Tyras a quo nominati sunt Traces. Porro filii Gomer: Assenech, a quo Troiani; filii Jauan Elyza, a quo dicti sunt Elysei primo, et post Eolides; et Tarsis, a quo descenderunt Cylices. Vnde et ciuitas metropolis eorum vocata est Tharsus. Vnde natus Paulus apostolus. Vt habetur in Actibus apostolorum XXI-o capitulo, et sequitur: Ab his diuise insule gentium in regionibus suis. Vnusquisque secundum linguam suam. Hoc dicitur hic per anticipationem, quia factum fuit postea tempore diuisionis linguarum. Filii autem Cam: Chus, a quo dicti sunt Etyopes, unde in ebreo Etyopia Chus nominatur; et Mezarim, a quo Egipty. Vnde et in ebreo Egyptus Mezarim dicitur: (4) Phuth a quo Sibies. Qui tamen primo vocati sunt Phutei. Vnde ibidem est fluuius, qui usque nunc Phut dicitur. Et Chanaan, a quo dicti sunt Chanaei, quorum terra postea filiis Israel data est. Filii autem Chus: Saba, a quo dicti sunt Sabei; Euila, a quo descenderunt gentiles; et Sabatha, a quo Sabateni. Porro Chus genuit Nemproth. Iste fuit qui induxit posteritatem Noe ad faciendam ciuitatem et turrin, contra dominum, de qua dicitur Genesis XI-o capitulo. Ideo dicitur: Ipse cepit esse potens in terra; quia per potentiam alios sibi submittebat, et nolentes ad opus predictum compellebat. Ideo sequitur: Et erat robustus venator, id est oppressor hominum, coram domino. Quia nichil latet eius aspectui. Ob hoc exiuit prouerbum, id est verbum commune uel uulgatum: quasi Nemproth. Quando enim postea videbatur aliquis oppressor hominum, vocabatur alter Nemproth, vel similis Nemproth. Fuit autem principium regni eius Babilon, et eius posteritas obtinuit regiones ad mare oceanum. Ex quibus apparet omnibus dictum illorum esse

verum, qui dicunt, quod Hunor et Magor patres Hungarorum, fuerint filii Nemproth, qui fuit filius Cus, qui fuit Cam; qui fuit a Noe maledictus; tum quia non essent Hungari de genere Japhet, secundum dictum beati Ieronimi; tum etiam quia Nemproth nunquam habitauit circa fluuium Thanay, qui est ad orientem, sed ad mare oceanum. Ergo sicut dicit sacra scriptura, et sancti doctores, hungari descenderunt a Magor filio Japhet, qui post diluuium anno quinquagesimo VIII-o, sicut dicit sanctus Sigilbertus episcopus antyochenus in Cronica orientalium nationum, intrauit terram Euilat, et ex coniuge sua Enee genuit Magor et Hunor, a quo Magari et Huni sunt nominati.

II. **Prima origo dilatationis hungarorum in oriente Scytie.**

(5) Accidit autem dierum una venandi causa illos perrexisse, quibus in deserto cum cerua occurrisset, in paludes Meotydas illam insequentes fugit ante eos. Cumque ibi ante eos prorsus euanuisset, diutius requisitam nullo modo inuenire potuerunt. Peragratis tandem paludibus memoratis, pro armentis nutriendis ipsam conspexerunt opportunam. Deinde ad patrem redeuntes, ab ipso licentia impetrata, cum rebus omnibus paludes Meotydas pro armentis nutriendis intrauerunt moraturi. Regio quidem Meotyda Perside patrie est vicina. Quam undique preter vadum unum pontus gyrouallat, fluuiis currens,¹⁾ herbis siluis piscibus volucris et bestiis copiatur; aditus illic difficilis est et exitus. Paludes ergo Meotydas adeuntes quinque annis ibidem immobiliter permanserunt. Anno vero VI-o exeuntes, in deserto loco sine maribus in thabernaculis permanentes uxores ac filios²⁾ filiorum Bereka, cum festum tube colerent, et coreas ducerent, ad sonitum

¹⁾ currentibus. ²⁾ filias — quas — earum T.

simphonie casu repererunt. Quos cum eorum rebus in paludes Meotydas rapinis celeribus deduxerunt. Hec fuit prima preda post diluuium. Accidit autem Dule principis Alanorum in illo prelio inter illos pueros duas filias comprehendi, quarum unam Hunor aliam Magor sibi sumpserunt in uxorem.¹⁾ Ex quibus mulieribus omnes Huni siue hungari originem sumpserunt. Factum est autem, cum diutius in paludibus Meotidis habitassent, in gentem validissimam crescere ceperunt, nec eos capere ipsa regio poterat aut nutrire. Exploratoribus igitur abinde in Scytiam destinatis scrutinii astutia subtilissima Scythie regione explorata cum pueris et armentis,²⁾ ipsam patriam intrauerunt permansuri. Regnum igitur ipsum dum adissent, Alplozuros³⁾ qui nunc Pruteni nuncupantur in eo habitantes inuenerunt. Quibus deletis et expulsis ac occisis, usque hodie ipsum regnum inuitis vicinis possidere dignoscuntur. Scytia enim regio in Europa situm habet, et extenditur versus orientem ab uno latere ponto aquilonari, ab (6) alio vero Ripheis montibus includitur. Cui de oriente Asya, et de occidente fluuius Ethul, id est Don. Gentes siquidem in eadem procreate otia amplectuntur, vanitatibus deditae, nature dedignantis, actibus venereis intendentes, rapinas amant: generaliter colore plus nigre, quam albe. Scytia enim comprehensione una cingitur, sed in tria regna dividitur principando, scilicet in Bascardiam Denciam et Magoriam. Habet quoque prouincias C et VIII-o, que dudum per filios Hunor et Mogor ob centum et octo progenies, que egressae fuerunt ex femoribus eorundem de paludibus Meotydis, intrantes Scytiam sunt diuise. Regno autem Scytico de oriente regnum iungitur Iurianorum, et post hec Tarsia. Tandem vero Mangalia, ubi et Europa terminatur. Ex plaga autem estiuiali subsolari gens iacet Corosmina et Ethyopia, que minor India dicitur, et post hec inter meridiem et cursum Don fluuii est desertum inmeabile, ubi propter intemperiem

¹⁾ uxores. ²⁾ armatis. ³⁾ Alprosuros.

aeris illius zone sunt serpentes diuersi generis, rane velud porci basillicus,¹⁾ et plura animalia toxicata, tigris et unicornis ibi generantur. Don grandis fluius est, in Scytia oritur ab hungaris Etul nuncupatur, et ibi montes niueos, qui Scytiam cingunt, transeurrit, amisso nomine Don vocatur. Circa enim meridiem iuxta ipsum iacet gens Kytanorum, et gens Alanorum, tandem in mare cadit rotundum tribus ramusculis. Alter quoque fluius nomine Thogata, valde magnus in regno nascitur Scyticorum; qui per siluas vadit desertas, paludes et montes niueos, ubi sol nunquam lucet, discurrens, intrat tandem in Irchaniam, et ibi vergit in mare aquilonis. Longitudo quidem Scytie patrie trecentis et sexaginta stadiis extendi perhibetur latitudo C nonaginta. Situm enim habet tam munitum, quod in solo loco uno paruissimo vadus ibi reperitur, propter quod ipsi Scythe, nulli imperio nec etiam Macedonico aliquo tempore sunt subiecti, et pro tanto vocamus eos demptos, id est exemptos ab omni potestate. Dicimus etiam Dentos a dentositate, quia sicut dentes omnia corrodunt et triturant, ita ipsi omnes alias nationes triturabant. Vnde romani eos vocabant flagellum dei. Sola tamen dicta Scytia in quibusdam locis satis lata²⁾ esse dicitur. Nemoribus siluis herbis venustata, diuersique generis bestiis diues et referta. Cui de oriente vicini sunt Bessi et Cumani albi. Circa etiam mare aquilonis de occidente quod ei vicinaur usque Susdaliam est (7) desertum siluestre humano generi immeabile, quod ad magnum spatium extendi perhibetur, ubi nubium densitas per nouem menses continue iacet, ubi sol non cernitur per menses memoratos nisi in mense Julio Junio et Augusto, et hoc in tanta hora diei, quanta est a sexta usque ad nonam. In montibus enim deserti memorati cristallus inuenitur, grifones nidum parant, auesque legisfalk que hungarice kerecheth appellantur, pullos procreare dignoscuntur.

¹⁾ basiliscus. ²⁾ laeta.

III. **Primus ingressus hungarorum in Pannoniam.**

Anno ab incarnatione domini CCCLXXIII-o tempore Valentis imperatoris, et Celestini primi pape romanæ ecclesie, in sexta etate seculi multiplicati huni in Scythia habitando congregati in unum, inter se capitaneis constitutis Wele filio Chele de genere Zemein oriundo, Keue et Kadicha eiusdem (fratribus), Ethele Kewe et Buda filiis Bendekus de genere Kadar, ad occidentales regiones inuadere decreuerunt. De centum enim et octo tribubus, decies centena milia, scilicet de uno quoque genere decem milia armatorum virorum eligentes, derelictis aliis hunis in Scythia, qui ipsorum sedes regnumque ab hoste custodirent. Constituentes inter se rectorem unum nomine Kadar de genere Turda, qui lites sopiret dissidentium, fures et latrones ac malefactores castigaret, ita tamen, ut si rector idem immoderatam sententiam diffiniret, in irritum posset communitas reuocare, errantemque rectorem et capi(8)taneos deponerent quando vellent. Consuetudo itaque ista legitima inter hunos siue hungaros usque ad tempora ducis Geyche filii Toxun extitit obseruata. Ante etenim baptismum hungarorum in castris vox preconia clamando taliter hunos congregabat ad exercitum: Vox dei et communitatis uniuerse, quod unusquisque in tali loco armatus vel sicuti esse¹⁾ debeat precise comparere, communitatis preceptum ac consilium auditurus. Quicumque ergo edictum contempsisset, non valens pretendere rationem, cultu diuino²⁾ per medium lex Scytica sanciebat, aut ire in desperatas causas, vel in communium seruicium immisericorditer tradebatur. Vicia itaque et huiusmodi excessus, unum hunum ab aliis fecerunt separari. Alias autem cum unus pater et una mater hunos omnes generans procreauerit, quomodo unus nobilis et alter ig-

¹⁾ est. ²⁾ cultro diuidi.

nobilis esse diceretur, nisi victus per hos casus criminis haberetur? Tunc omnes capitanei simul uno animo unoque consilio egressi de Scythia intrantes tandem Bissos et cumanos albos deinde susdalos ruthenos, terramque nigrorum cumanorum intrare. Abinde egressi usque ad Tysciam peruenerunt, qua quidem regione circumspecta, concorditer placuit omni cetui ulterius non incedere cum uxoribus et armentis. Cum uxoribus enim et bigis, et suis thabernaculis de natali solo descenderant. Cumque eo tempore Pannoniam Pamphyliam, Frygiam Macedoniam et Dalmatiam tetrarcha Macrinus natione longobardus de Sabaria oriundus gubernaret armis¹⁾ bellicis informatus, audito quod huni super Tysciam resedissent, et de die in diem deuastarent regnum eius, cum alumpnis sui regni ipsos aggredi formidans, ad romanos nuncios suos destinavit, petens sibi auxilium commodari contra hunos. Ex gratia etenim romanorum imperatoris memoratis imperabat. Romani vero eo tempore Detricum de Verona natione alamanum voluntarie super se regem prefecerant. Quem petentes ut Macrino subsidium importaret, illo autem animo gratanti annuente, egressus est cum exercitu italico germanico ac aliis mixtis gentibus partis occidentis. Peruenit tandem in Zazholm ubi ipsi longobardi ad ciuitatem Potencianam conuenerant, ut tractarent cum Macrino consilium utrum hunos in eorum thabernaculis in suo descensu transmeando Danubium, vel in alio loco competentem inuadere oporteret. In istis itaque consiliis et tractatibus. De(9)trico Macrinoque residentibus, huni super utres noctis in silentio in Sicambria Danubium transectes, Macrini et Detrici exercitum, quem ciuitas Potenciana capere non poterat, in campis in tentoriis commorantem crudeliter trucidarunt. Ex qua enim inuasionem Detricus acerbatus exiuit contra hunos in campum Tarnukuolg pugnaturus, qui committendo prelium hunos fertur deuicisse,

¹⁾ artibus,

cum suorum maximo interitu et periculo. Ex hunis vero qui remanserunt, fugerunt ultra Tysciam. Ceciderunt autem illo die ex hunis C et XXV¹⁾ milia Keueque capitaneus interiit et in ipso prelio inter illos. Ex Detrici vero et Macrini exceptis illis, qui in suis tentoriis fuerant trucidati CC et decem milia corruerunt. Videns autem Detricus tantam cedem accidisse de²⁾ sui populi in prelio, post congressum altera die perrexit versus Tulnam ciuitatem cum Macrino, que tunc erat ciuitas latinorum inter urbes Pannonie computata. Tulna ciuitas est in Austria, tres rastas distat Vienne. Vt autem cognouerunt hui retrocessisse suos aduersarios, ad locum certaminis sunt reuersi, et cadauera suorum sociorum, et Keuam capitaneum more Scythico prope stratum —³⁾ ut putamus sollempnis lapidea est erecta, decentissime subterrarunt, locumque illum et partes illas Kewe oza vocauerunt. Experientes igitur in prelio precesso animositatem romanorum, et armorum paraturam,⁴⁾ resarcito exercitu versus Tulnam ciuitatem, ubi se inimici eorum collegerant, hui perrexerunt. Contra quos Detricus cum Macrino in Cesumaur diditur occurrisse, et a mane usque ad nonam preliantes romani sunt deuicti. Ubi et Macrinus mortuus est, et Detricus per sagittam in fronte vulneratus, totoque exercitu romanorum interempto ac fugato. Ex hunis vero in illo prelio quadraginta milia perierunt, Wela Kewe et Kadicha ibidem interfectis, quorum cadauera abinde remouentes⁵⁾ apud statuam memoratam cum aliis hunis sepulture traderunt. Postquam autem romanorum exercitus de Cesumaur est dispersus, nunquam deinceps per plures annos contra hunos congregari potuerunt.

1) triginta. 2) de, omittit T. 3) „stratam ubi statua.“ supplet T. 4) preparaturam. 5) semouentes.

IV. De eleccione Atyle regis hungarorum et de victoria eiusdem monarchiali.

(10) Anno ab incarnatione domini quadringentesimo primo, ab ingressu vero hungarorum in Pannoniam anno XXVIII-o hungari siue huni concordi voluntate Atylam filium Bendekuz consuetudine romanorum super se regem prefecerunt, qui primo unus de capitaneis habebatur, et ipse Budam fratrem suum de flumine Tysce usque Don principem constituit ac rectorem, vocarique se faciens regem hungarorum metum orbis flagellum dei. Atyla dei gratia filius Bendekus, nepos magni Magor, nutritus in Engadi rex hunorum medorum gottorum danorum metus orbis terre et flagellum dei. Erat enim rex Atyla colore teter, oculis furiosus, elatus incessu, pectore lato, barbam prolixam deferebat, venerens etiam erat ultra modum. In archa sua es tenere contempnebat, audacie quidem temperate. Astutissimus in preliis ac sollicitus, fortitudinis competentis suo corpore habebatur. In voluntate magnanimus, armis politis mundis thabernaculis cultuque utebatur. Amabatur siquidem ab extranea natione, eo quod esset liberalis ac communis, ex natura vero serenitatem¹⁾ quam habebat, mirabiliter a suis timebatur. Linguarum ideoque diuersarum nationes de finibus orbis terre ad eum confluebant, quibus liberaliter pro posse affluebat. Habebat enim decem milia currum falcatorum, diuersas machinas, et omnia ingenia, quibus castra urbesque confringuntur, que in suo exercitu secum ferebat. Thabernacula quidem variis modis diuersorum regnorum operata habere consueuerat. Vnum tamen habebat sic celebre ac sollempne, ut ex laminis aureis mirifice coniunctim solidata, modo solui et nunc reconiungi attendencium staret voluntate. Columpne eius ex auro laborate habentes iuncturas, opera ductilia, in medio tamen

¹⁾ seueritatem hab.

vacue, in suis iuncturis lapidibus preciosis fabrefacte iungebantur. Sed et sua maristalla dum pergeret ad exercitum, diuersarum patriarum equis —.¹⁾ Quos quamuis visus esset habuisse, largiter tamen egentibus tribuebat, ita quidem (11) ut duos²⁾ haberet aliquando pro usu equitandi. Iste vero maristalle ex bisso et purpura habebant paraturam, sed et regales selle ex auro fuerant, et lapidibus preciosis laborate. Mensa erat tota aurea, uasa etiam coquinaria aurea erant. Talamus autem eius ex auro purissimo mirifice fabrefactus, secum in exercitu ferebatur. In huiusmodi igitur et aliis seculi pompis Atyla rex hunorum erat gloriosus. Expeditio vero sua preter extraneas nationes decies centenis milibus virorum armatorum replebatur, ita quidem, ut si unum Scyticum decedere contigisset, statim pro ipso alter ponebatur. Arma quidem gentis eius ex corio maxime et metallis variis diuersimode fuerunt laborata, arcus habens et lanceas acutissimas pariter, et cultros accinctos in femore. Galnerium³⁾ quoque regis Atyle quod in suo scuto gestare consueuerat, similitudinem austuris in capite habebat cum corona. Quod signum hungari dum se regerent per communitatem, usque tempora ducis Geyche filii Toxun, in exercitu semper communium gestauere.

V. Continuatio Hystorie.

Postquam autem commisso prelio in Cezumaur redissent hui cum victoria ad sua thabernacula, diebus paucis ultra Tisciam cum uxoribus permanserunt, et hoc facto rex Atyla ad unum diem sollempnem curiam fecit congregari. In quam Detricus de Verona cum principibus Germanie accedens, omnem omaginem⁴⁾ et reuerentiam regi Atyle fecisse perhibetur. Suggestit itaque regi ad partes occidentales personaliter accedere, ubi magnum honorem

¹⁾ replebatur. suppl. T. ²⁾ vix. add. T. ³⁾ banerium. ⁴⁾ omagionem. T.

possit adipisci. Cuius quidem amplectens consilium, exercitu statim proclamato, egressus de Siccambria primo illiricos dicitur inuasisse, deinde Constancie regnum pertransiuit, cui Sigismundus rex occurrit circa Basileam cum exercitu magno. Quem cum gente tota conterens, suo dominio subiugauit. A loco autem illo egressus iuxta Renum Argentinam ciuitatem obsedit, quam quidem ciuitatem romanorum nullus cesar potuit primitus expugnare, ipse Atyla expugnauit diruendo murum eius in diuersis locis, ut cunctis aduenientibus sine grauitate via libera preberetur. Edicens firmissime, ne ipsius murus ipso viuente muraretur. Vt eadem ciuitas non Argentina, sed Strozburg vocaretur, propter viarum pluralitatem, quas in muro eius fecerat aperiri. Amoto igitur suo exercitu, de Argentina Luxouium (12) Bizanciam, Chalon, Masticon Ligonem Burgundiam et Lugdunum destrui fecit ciuitates usque terram. Et egressus inde iuxta fluuium Rhodanum peruenit Cathalaunis. Vbi diuiso suo exercitu, tertiam partem sue gentis contra Miramonmonam soldanum potentissimum cum electis capitaneis destinauit. Quo audito idem de urbe Sibilie fugit ante hunos in Marrochiam brachio maris quod strictum Sibilie dicitur transpassato. Hoc facto incerto regem Atylam romanorum patricius dictus Eucius cum decem regibus occidentis inuasit ex obrupto. Cunque insultum niterentur facere super Atylam, per nuncios petens inducias preliandi, ut copia sue gentis que fuerat aduersus soldanum destinata remearet. Illis renuentibus inter ambos exercitus a mane usque ad noctem in campo qui Be winde dicitur prelium est commissum. Erat enim inter duos exercitus fluuius discurrens tam paruissimus, ut si capillum in ipsum quis iactasset, suo lento motu vix potuisset inferius remouere. Prelio autem iam facto, animalium et hominum sanguinem inundando, tantus torrens fuisse perhibetur, ut aurigam cum curru intro traheret ac armatos, fieretque mortalitas non modica per torrentem in utroque exercitu. Illud ergo prelium, quod commissum extitit inter

reges occidentis et Atylam in campo Beusscite Cathalaunis, omnibus preliis huius mundi, que commissa sunt uno die et loco uno, terribiliora et magis ardua per veteres non memorantur. In quo quidem conflictu rex gottorum Marinus¹⁾ nomine Aldaricus extitit interemptus. Cuius quippe obitum dum alii reges cognouissent, qui occisi non fuerant, fuge latebras queritarunt. Ab illo ergo die eleuatum est cor hunorum et regis Atyle, timorque percussit orbem terre, quo audito censu eis et tributo, plurima regna seruiuerunt. Tertia vero pars exercitus Atyle regis, que non potuit in hoc prelio interesse, timens Atylam propter moram, usque vitam Atyle remansit Cathalaunis, eiusdem patrie habitatores tandem sunt effecti, Pannoniam nolentes remeare. Erant enim soli huius aduersus Mirammonam destinati sexaginta quinque milia, excepta extranea natione. Ex hys etiam huius plures fuerant capitanei constituti, qui lingua ipsorum Spani vocabantur. Ex quorum quidem nominibus Yspania tota nomen (13) assumsit. In loco siquidem prelii diebus paucis Atyla commorante, regressus est demum cum victoria, venitque in ciuitatem Tolosanam, in qua per ciues cum summa laude est receptus. Abinde se remouens abiit contra Remensem ciuitatem, scilicet capitalem urbem gallicorum, que ei cum pergeret Cathalauniam, resisterat vehementer, quam occupans sine mora omnes quos ibi reperit igne ac gladio deuastauit. Taliterque tota Francia et Flandria demolita peruenit Coloniam, ubi sanctam Ursulam Bractanorum²⁾ regis filiam cum undecim milibus virginum hunorum feritas crudeliter iugulauit. Regno³⁾ ibidem Colonie transpassato deinde intrans Turingiam apud Ysnacum ciuitatem curia sollempni in ipsa celebrata, super dacos normanos frisonos lytuanos et prutenos exercitum destinauit. Quos deuictos sibi fecit deseruire. Egressus vero curia celebrata Siccambriam Pannonie ciuitatem intrauit, in qua

1) maximus. 2) Britanorum. 3) Rheno.

propriis manibus Budam fratrem suum interfecit, ac corpus eius in Danubium proiecit, quoniam ipse, Atyla in partibus occidentalibus demorante, ibidem Buda inter ipsum et Atylam fratrem suum metas statutas transgressus fuerat dominando. Nam Siccambriam suo nomine fecerat nominari Buda Wara. Et quamvis rex Atyla hunis et aliis gentibus posuisset interdictum, ut eadem ciuitas non Budauara, sed urbs Atyle vocaretur, teutonici interdictum formidantes Ecyburg eam vocant, id est urbs Atyle, hungari vero interdictum non curantes adhuc eam Ovbudam usque hodie vocant et appellant. Hys itaque sic peractis quinque annis Siccambrie requieuit, speculatoribus suis per mundi quatuor partes destinatis, siue distributis. Speculatorum quidem¹⁾ prima societas de Siccambria ordinatim²⁾ in quantum unius clamor potuisset ad alium exaudiri die ac nocte Colonie Germanie ciuitate stare consueuerat; altera pars usque Lituam; tertia in littore Don fluuii idest Etul; sed quarta statio Yadrice Dalmatie ciuitate consistebat. Quorum quidem clamore et voce quid Atyla ageret, vel quali exercitationi esset deditus, mundi quatuor partes scire potuissent.

VI. **Fugat nationes.**

Pannonie Pamphilie Frigie Macedonie et Dalmatie ciuitates, que per hunos obsidione crebra erant fatigate, natali solo derelicto, in Apuliam (14) per mare adriaticum licentia ab Atyla impetrata, seruire ipsi Atyle renuentes dimissis armentis transierunt; vlachis qui ipsorum coloni³⁾ existere ac pastores remanentes⁴⁾ sponte in Pannonia.

VII. **Rex Atyla expugnat ciuitatem Aquilegiam.**

Cumque rex Atyla quinque annis Siccambrie repausasset, sui exercitus defectum, videlicet tertie partis, que

¹⁾ siquidem. ²⁾ ordinata T. ³⁾ coloniae. ⁴⁾ remanentibus.

dudum remanserat Cathalaunis, resarcire procurauit, curiaque celebrata egressus de Pannonia per Carinthiam Stiriam et Dalmatiam pertransiens apud urbem Salonam et Spaletum mari adriatico se coniunxit, ambasque urbes fecit concremari. Ab illo vero loco egressus perrexit circa mare Traguram Sardonam, Sibinicum, Jadram, Nonam, Sceniam Parentiam Polam, Caputstriam Terrestriam ciuitates et alia multa oppida in montibus discurrens¹⁾ peruenit tandem Aquilegiam, cuius quippe²⁾ magnitudine conspecta abhorruit, et se confusum deputans³⁾ si dictam urbem inexpugnabilem reliquisset, pro eo maxime, quia plures rebelles longobardi de Pannonia fugisse in ipsam ferebantur. Quos cum per nuncios a ciuibus repetisset, (15) illosque tradere recusassent, expugnare cepit diuersis machinis ciuitatem, quam cum capere nullatenus potuisset, obsedit eam uno anno et dimidio. Accidit autem die uno, ut ipsam ciuitatem circuiret multis Phitonicis eius lateri adherentibus, in quibus iuxta fidei sue opinionem spem maximam apponebat, videns ciconiam de mari euolantem, et in pinnaculo unius pallacy in quo habebat nidum suum resedissee. Accepto que in rostro pullo uno in maris arundines illum deportauit. Reuersa iterato, et alios pullos suos simul cum nido transportauit. Quo viso rex Atyla suos milites ad se vocans dicit eis: Cernite socy, quod ista ciconia futurorum fatorum indicia —⁴⁾ et urbem istam per nos sentit diruendam, ad fugam ne pereat cum ciuibus se communit. Estote ergo in prelio die crastina fortiores, videbitis ciuitatem ruituram. Tunc edicto proclamato, machinarum omnium genere adhibito, cum non potuisset ciuitatem expugnare cum machinis, consilio Scythicorum usus, sellam unam ex decies centenis milibus de quolibet postulauit, fecitque ex sellis iuxta muri circulum congeriem vehementem, et iussit incendi sellas ipsas, quarum flamma et ardore murus se dissoluens, cum turribus in ter-

¹⁾ destruens. ²⁾ quidem. ³⁾ reputans. ⁴⁾ notat. add. T.

ram est prostratus. Quo viso ciues omnes derelicta urbe in insulam maris fugerunt, quandam enim insulam¹⁾ maris Aquilegie contiguam decreuerunt introire eterno ibidem permansuri, que uera²⁾ Venecia usque hodie nominatur. In qua quidem aliquamdiu habitantes, propter metum regis Atyle ipsa derelicta, insulam que Realth dicitur intraerunt permansuri.

VIII. De ortu Venetorum.

Veneti quidam³⁾ sunt Troiani, ut Cronica canit veterorum; post excidium tamen Troie Aquilegie permanserunt, quam fundasse perhibentur. Veneti quidem non accipiunt originem de Sabaria, ut quidam opinantur. Nam Sabarie latini (16) longobardi videlicet inhabitabant, et erat ibi scola generalis tam ipsis longobardis quam aliis gentibus orbis terre, poetarum multis philosophorum dogmatibus luculenter illustrata, et vays ydolorum erroribus mancipata, quam quidam rex gottorum Arcellauus primo volens capere, diu obsessam non potuit. Demum metus orbis expugnauit. Cuius nempe incole per hunos expulsi nunc habitant Papye in Ytalia, iuxta flumen Ticini.

IX. Deuastant Alamaniam.

Destructa itaque ciuitate Aquilegie et Concordia, demum in Foro Julii destruxit Ciuitatem. Abinde in marchiam intrans Longobardie, Teruisium, Paduam, Veronam, Brixam, Cremonam, Mantuam, Pergamum, Mediolanum, Alexandriam et Ferrariam aliasque plures urbes ipsius regionis, suo subiugauit dominio. Post hec Rauennam dum venisset, Arianorum archipresul qui in ipsa ciuitate contra sedem apostolicam duodecim cardinales fecerat eleuari, sectam suam imitantes, habens thesaurum copiosum ciui-

¹⁾ ins-enim. T. ²⁾ vetus. ³⁾ quidem.

bus ignorantibus in urbem Rauennam clam hunos intro-
misit, filiosque baptismatis, qui in ipsa ciuitate erant po-
tiores, fecit iugulari, promittens nichilominus regi Atyle,
quod si secte sue adhererit, fueritque christianos persecu-
tus, totam Italiam et Romanam ciuitatem et Affricam sine
fatigatione sue gentis et expensis sibi subiugaret. Cunque
Atyla libenter annuisset, ac magis oblectatus amore do-
minii quam secte memorate; cognoscentes romani pericu-
lum quod inde potuisset emergere christianis, Leonem ade-
unt apostolicum ut (ad) Atylam debeat dirigere gressus
suos, petens eum ex parte romanorum, ut acciperet census
ac seruicia quamdiu viueret ipse Atyla. Interea rex Atyla
ad Apuliam exercitum suum destinauit, constituens ipsi
exercitui capitaneum Zorard ex tribu Zoard (17) orien-
dum, qui quidem Apuliam, Terram laboris et Calabriam
usque Regionam ciuitatem et Catonam, quam sapiens Cato
fundasse dicitur spoliauit, et cum summa preda reuertitur.
Cunque Leo papa cum cleri multitudine ac crucibus ad
Atylam Rauennam peruenisset, in campo simul in equis
colloquium habuerunt, et dum promissa et verba audisset
romanorum, onerosa videbantur regi Atyle. Admisit tamen
postulata, ob reuerentiam sedis apostolice, et timorem yma-
ginis apparentis. Nam cum idem rex oculos superius ele-
uasset, vidit supra caput suum pendere hominem in aere
habentem gladium in manu sua, qui ipsius caput quasi
stridentibus dentibus truncare minabatur. Et sic romanis
admittendo postulata, apostolico licentia data, rex Rauen-
nam est ingressus. In qua quidem archipresulem arrianum
fecit captiuari cum suis sequacibus pape imitatus consi-
lium.¹⁾ Et postquam exegisset ab eo et complicibus suis
sexaginta milia marcarum auri, ipso iugulato cum omni
copia sui exercitus frena retro uertit, Pannoniam²⁾ est re-
uersus. Dum ergo per meridiem occidentem aquilonem

¹⁾ T. male legit „cousilio“. ²⁾ T. add. „que“.

atque orientem longe lateque suum imperium extendisset, vertebat in animo suo transfretare, ut Egiptios Assirios et Affricam subiugaret.

X. **Atyla rex uxoratur.**

Tunc filiam regis Bractanorum nomine Mikolch supra formam humanam pulcriorem sibi adducunt ad amandum. Quam in tantum amasse perhibetur, ut modum excesserat, sicuti moris erat ei in potando. Factoque fine coitus puellae usque¹⁾ consumato, de naribus eius sanguis egrediens supino dormienti cruor per os in guttur intrauit, ubi sanguis coagulatus tractum impediens anhelitus, Atylam interemit. Mikolch vero de sompno excitata, cum suum dominum motu celeri tetigisset, et ille se mouere non potuisset, cernens corpus frigidatum et priuatum calore naturali cubicularios regios²⁾ eiulatu magno (18) ad se vocans, dominum suum eis demonstrans uniuerse carnis viam introisse. Qui sane clamore terribili perstrependo uniuersos vigiles ad hostia palatii eorum eiulatu fecerunt cursitare. Sepelieruntque eum cum Wele Kadicha et Kewe, et aliis capitaneis hunorum in loco superius memorato. Diuulgato igitur eius obitu, obstupuit totus mundus, et utrum inimici eius lugerent, an³⁾ gauderent hesitabant, filiorum multitudinem formidantes, qui quasi populi vix poterant numerari. Et credebant aliquem post obitum patris ex filiis regnaturum. Detrici vero et aliorum principum alamano- rum astutia, quibus rex Atila in collo imperando residebat, hunorum impartita communitas in partes diuersas est diuisa. Ita quidem ut quidam Chabam regis filium ex gregorum imperatoris, scilicet Honorii filia procreatum, alii vero Aladarium ex Germanie principissa scilicet domina Crumheldina procreatum in regem post Atilam sibi preficere nitebantur. Sanior uero —⁴⁾ hunorum dum Chabe

¹⁾ usque. T. ²⁾ regis. ³⁾ aut. ⁴⁾ pars add. T.

adhesisset, Detricus autem extera natio, cum paucis hunis Aladario, ambo regnare ceperunt. Dumque alter alteri se preferre moliretur, Detrici astutia, qui illo tempore Sicambrie Aladario adhaerebat, inter ambos reges tam durum prelium ac forte est commissum, ut per quindecim dies continuos, ita Danubium germanico sanguine inundavit, quod ¹⁾ si Teutonici occisionem que per hunos facta est diebus memoratis, ob odium non celarent, profecto possent confiteri, quod a Sicambria usque Potentianam, nec homines nec bruta animalia de Danubio aquam puram bibere potuissent. Istud est illud prelium, quod huni Crumheld prelium vocant usque in diem istum. In istis itaque preliis semper Chaba et huni victoriam habuerunt. Postmodum vero Detricus de Verona per tradimentum Chabam fecit superari. Deuicerat enim primitus Chaba fratrem suum, sed tandem in ultimo est deuictus, ut vix XV milia ex parte Chabe remanerent, aliis hunis et filiis Atyle totaliter deletis et occisis. Mortuo itaque Atila tam filii sui, quam Huni inter se sunt necati. Deuictus itaque Chaba et germani sui, filii Atile regis, qui ei assisterant ex aduerso, numero sexaginta, cum quindecim milibus hunorum ad Honorium auunculum suum fugisse perhibetur. (19) Et quamuis Honorius imperator grecorum incolam Grecie eum facere voluisset, illo renuente remanere, paternam sedem, videlicet Scythiam moraturus repetiuit. Manserat namque Chaba in Grecia cum Honorio annis XIII, sed rediit in Scythiam anno uno propter viarum discrimina, et difficultatem passigiorum. Hic autem in Scythiam, paternam scilicet sedem adiundo, uxorem de Scytia non accepit, sed traduxit de Corosmenia, de consilio Bendekuz aui sui, quem sanum, sed nimis decrepitem dicitur inuenisse. Ex ista quidem uxore sua genuit Ede-men et Ed. Hic igitur Chaba suo amonitu redire fecit Scyticos iterum in Pannoniam. Remanserant autem ex hunis virorum tria milia, qui per fuge interfugium erepti de

¹⁾ sic Cod.

prelio Crumheldino in campum Chigla mezei se colligere procurarunt. Qui cum timerent occidentis nationes ne eos inuaderent ex obrupto, ad Erdcelew¹⁾ intrauerunt, non se hungaros, sed Zekul alio nomine vocauerunt. In vita quidem Atyle infesti fuerant ipsi huni occidentali nationi.²⁾ Isti etenim Zekuli hunorum sunt residui, usque ad aliorum hungarorum reditum in campo prefato commorantes. Dum ergo hungaros iterato in Pannoniam redire cognouissent in Rutheniam eis occurrerunt conquestrantes simul Pannonie regionem. Qua quidem conquestrata, in eadem sorte remanserunt, ut tamen hungari voluerunt, non in plano Pannonie, sed cum Vlachis in montibus confinii sortem habuerunt. Vnde Vlachis commixti litteris ipsorum uti perhibentur. Isti namque Zekuli Chabam in Grecia perisse putauerunt. Vnde vulgus adhuc loquitur in communi: Tunc redire debeas, quando Chaba de Grecia reuertitur. Iste igitur Chaba filius Atyle est legitimus, ex filia Honorii imperatoris grecorum genitus, cui Edemen et Ed filii sui sunt vocati. Edemen autem cum Vngari in Pannoniam secundario sunt reuersi, cum maxima familia patris sui et matris introiuit. Nam mater eius de Corosminis³⁾ orta erat. Ed vero in Scithia mansit apud patrem. Ex isto enim Chaba generatio Abe est egressa. Cum igitur Chaba adiens in Scithiam nobilitate genitricis in communi se iactaret, hunorum nobilitas (20) ipsum contempnebat, asserentes eum non verum esse alumpnum regni Scitie, sed quasi missitalium extere nationis, propter quod ex Scytia uxorem non accepit, sed traduxit de genere Corosmina. Postquam autem filii Athyle in prelio Crumhelt cum gente Scytica fere quasi deperissent, Pannonia extitit decem annis sine rege, Sclauis tantummodo grecis vlachis teutonicis aduenis messianis⁴⁾ remanentibus in eadem, qui viuentem Atyla populari seruitio sibi seruiebant. Surrexit post hec quidam Zuatapolug nomine Moroti filius in Polonia qui Bracta

¹⁾ Erdeelw T. ²⁾ natione cod. ³⁾ Corosmis. T. ⁴⁾ Marchianis.

subiugando, bulgaris messianisque imperabat, incipiens similiter in Pannonia dominari post hunorum exterminium. Hunc quidam hungari de Erdelw et de fluvio Hung variis muneribus allectum, et nunciis explorantes, considerata illius militia immunita, ipsum Zuatapolug irruptione subita in quodam oppido circa pontem Bani iuxta Tatam, cuius oppidi adhuc apparet interruptio, cum tota militia peremerunt, et sic populis Pannonie memoratis, quos Moroti filius dilatando adauxerat, inceperunt dominari. Tradunt quidam quod hungari Morot non Zuatapolug in secundo eorum reditu in Pannonia reperissent principantem; hoc idcirco esse habet, quia Moroth pater eius nomine maior erat, sed confectus senio repausabat in castro quod Besprem nominatur. Audito infortunio quod filio acciderat, morte subita ob dolorem finiuit vitam suam. Filius vero in dominando nouus erat. Huius autem applicuerunt fluuio Tyscie, et de Tyscia egressi quinto anno. A prelio Kezumaur usque regnum Atile annus fluxit unus. Regnavit autem Atyla annis quadraginta quatuor; ducatum tenuit quinque annis; vixit autem centum viginti quatuor annis. Mortuus est autem post ingressum hungarorum in Pannoniam anno LXX-II-o, ab incarnatione autem domini anno quadringentesimo XL-o V-o tempore imperatoris Marciani secundi, et pape Gelasii primi. Nocte autem illa, qua Atyla mortuus est in Siccambria, vidit Marcianus imperator in somnis arcum Atyle fractum, ex hoc intelligens, ipsum esse mortuum; qui tunc Constantinopolim morabatur.

EXPLICIT PRIMA CRONICA HUNGARORUM.

XI. **In(21)cipit prologus de secundo ingressu, et de casibus prosperis et aduersis eorundem.**

De gestis¹⁾ igitur hunorum natalibus preliis felicibus et sinistris, quociensque eorum loca inmutauerunt, viden-

¹⁾ digestis. T.

dum nunc est, quo tempore in Pannoniam redierunt iterato, quique redeuntium fuerunt capitanei, quantusque numerus armatorum in exercitu, apponere in presenti opusculo dignum duxi.

Anno ab incarnatione domini sexcentesimo LXX-o VII-o, a morte vero Atyle regis hungarorum anno centesimo quarto tempore Constantini imperatoris tertii et Zacharie pape, sicut scribitur in cronica romanorum, hungari de Scytia secundo egressi sunt hoc modo. (22) Quod Eleud filius Vgeg ex filia Eunodbilia in Scytia genuit filium, qui nominatur Almus ab euentu. Quia matri¹⁾ eius in sompno innotuerat avis, quasi in forma austuris veniens, dum esset grauida; et quod de utero eius egrederetur torrens, ac in terra non sua multiplicaretur, ideoque factum²⁾ fuit, quod de lumbis eius gloriosi reges propagarentur. Quia vero sompnum in lingua nostra dicitur alm, et illius ortus per sompnum fuit prenosticatus, ideo ipse vocatus est Almus. Qui fuit Eleud qui fuit Vgeg qui fuit Ed qui fuit Chaba qui fuit Ethele qui fuit Bendekus qui fuit Turda qui fuit Scemen qui fuit Ethei qui fuit Opus qui fuit Kadicha qui fuit Berend qui fuit Zulta qui fuit Bulchu qui fuit Bolug qui fuit Zambur qui fuit Zamur qui fuit Leel qui fuit Leuente qui fuit Kulche qui fuit Ompud qui fuit Miske qui fuit Mike qui fuit Beztur qui fuit Budli qui fuit Chavad qui fuit Buken qui fuit Bondofard qui fuit Farcas qui fuit Othmar qui fuit Kadar qui fuit Beler qui fuit Kear qui fuit Keue qui fuit Keled qui fuit Dama qui fuit Bor qui fuit Hunor qui fuit Nemproth qui fuit Thana qui fuit Japhet qui fuit Noe. Almus genuit Arpad, Arpad genuit Zoltan, Zoltan genuit Toxun.

Anno igitur ab incarnatione domini sexcentesimo, vel sexingentesimo septuagesimo septimo a morte vero Atyle regis anno centesimo vulgariter Magori siue huni, latine vero Vngari, tempore Constantini tertii imperatoris

¹⁾ mater. Cod. ²⁾ fatatum T. ftm. C.

et Zacharie pape denuo ingressi sunt Pannoniam. Transeuntes igitur per regnum Bessorum, alborum Cumanorum Susdaliam et ciuitatem Kyo nominatam, deinde transierunt alpes in quandam prouinciam ubi viderunt aquilas innumerabiles, et ibi propter aquilas illas manere non potuerunt, quia de arboribus tamquam musce descendebant aquile et consummebant deuorando pecora eorum et equos; volebat enim deus ut citius descenderent in Hungariam. Exinde montes descendunt per tres menses, et deueniunt in confinium regni Hungarie, scilicet in Erdelw, inuitis gentibus memoratis. Ibiq̄ue terreis castris septem preparatis pro (23) uxoribus et rebus suis conseruandis, aliquamdiu permanserunt. Quapropter teutonici partem illam ab illo die Simburg, id est septem castra vocauerunt.

XII. De septem capitaneis electis.

Cumque in eisdem castris permanerent, irruptionem circumquaque iacentium dominorum formidantes, deliberato communi consilio, septem capitaneos inter se prefecerunt, et in septem exercitus sunt diuisi, ita ut unusquisque exercitus unum haberet capitaneum, sine centurionibus et decanis consueto modo posituis. Vnus namque exercitus habebat tria milia virorum armatorum sine centum viris. Ex centum itaque tribubus et octo, in secundo egressu de Scytia de qualibet tribu duo milia virorum armatorum sunt egressi, familiarium numero non appposito.

XIII. Primus capitaneus.

Fuerat autem ex istis capitaneis dicior et potencior Arpad filius Almus, filii Eleyd filii Vgeg. Huius autem pater Almus in patria Erdelw occisus est, non enim potuit in Pannoniam introire. In Erdelw igitur quieuerunt, et pecora sua recreauerunt. Audientes autem terre utilitatem

de habitatoribus, quod optimus fluuius esset Danubius, et melior terra in mundo non esset partibus illis: accepto itaque communi consilio miserunt nuncium nomine Kusid filium Kund, ut iret et totam terram prospiceret, habitatoresque terre agnosceret. Cum ergo Kusid venisset in medium Vngarie, et circa partes Danuby descendisset¹⁾ vidit locum amenum et circumquaque terram bonam ac fertilem, fluuium bonum et pratosum, placuit ei. Deinde venit ad ducem prouincie qui regnabat post Atilam vocatum Zuatapolug. Salutauitque eum de suis, et causam pro qua venerat manifestauit. Hec audiens Zuatapolug gauisus est gaudio magno, putabat enim illos esse rusticos, ut venirent et terram eius colerent; propter hoc nuncium delicatum remisit. Kusid autem de aqua Danuby lagenam implens et herbam periarum ponens in utrem, et de terra nigri sabuli accipiens ad suos reuersus est. Cunque narra(24)set omnia que audierat et viderat, valde placuit eis, et lagenam aque terram et herbam eis presentauit. De quibus ipsi sapiendo bene cognouerunt, quod terra optima sit, et aquam habebat dulcem, et pratum cum herbis similibus que nuncius eis recitauit. Arpad vero cum suis de aqua Danuby cornu implens et ante omnes hungaros super illud cornu omnipotentis dei clementiam rogauit; ut dominus eis terram in perpetuum concederet. Finitis hys verbis omnes hungari clamauerunt deus deus deus tribus vicibus. Et ibi inuentus est usus iste, et seruatur apud hungaros usque modo. Deinde communi consilio ad predictum ducem eundem nuncium remiserunt, et ei equum magnum cum sella deaurata auro Arabie, et freno deaurato miserunt pro terra sua. Quo viso dux ipse magis gauisus putabat, quod ei pro terra quadam hospitalary misissent. Nuncius ergo impetrauit ibi a duce terram herbam et aquam. Dux vero subridens ait: Habeant quantum cunque volunt pro hoc munere. Et sic nuncius ad suos re-

¹⁾ T. add. et.

uersus est. Arpad autem interim cum septem ducibus Pannoniam intrauit. Non sicut hospites, sed sicut terram iure hereditario possidentes. Tunc nuncium alium ad ducem miserunt et ei hanc legationem mandauerunt: Arpad cum suis tibi dicit: quod super ista terra, quam a te emerunt diutius nullo modo stes, quia terram tuam cum equo emerunt, herbam cum freno, aquam cum sella. Et tu propter emphiteosim, id est inopiam et cupiditatem terram herbam et aquam concessisti. Cumque duci dicta esset legatio subridens dixit: Equum illum malleo ligneo interficiant, frenum autem in pratum proiciant, sellam vero deauratam in aquam Danubii abiciant. Cui nuncius: Et inde domine quid dampni habebunt? Si equum interficis, canibus suis victualia dabis; si frenum in herbam proicies¹⁾ homines sui qui fenum falcant aurum freni inueniunt. Si vero sellam in Danubium abicis piscatores illius aurum selle super litus exponunt, atque domum reportabunt. Si ergo terram herbam et aquam habent, totum habent. Dux ergo hys auditis exercitum cito congregauit timens Vngaros et auxilium ab amicis impetrauit²⁾ et omnibus coadu(25)natis eis obuiam venit. Illi autem interdum prope Danubium peruenierunt, et in campo pulcherrimo summo diluculo pugnam inierunt. Fuit autem auxilium domini cum hungaris, a quorum facie dux sepe dictus se in fugam conuertit. Persecuti suntque eum hungari usque Danubium et ibi pre timore in Danubium se iactauit, in quo pre aquarum vehementia suffocatur. Retradidit autem dominus hungaris Pannoniam sicut tradiderat filij(s) —³⁾ tempore Moysi terram Seon regis Amorreorum, et omnia regna Chanaan in hereditatem. Dum ergo capitaneus iste Arpad uteretur speciali quadam dignitate in Scytia, et hanc haberet ipsius generacio consuetudinem Scithica legitima et probata,⁴⁾ ut unus in expeditione gradientibus debeat anteire, in redeundo vero retrocedere, ipse pro eo alios capitaneos in

¹⁾ proicis. T. ²⁾ imperauit. Cod. ³⁾ Israel suppl. T. ⁴⁾ sic. Cod.

Pannoniam adeuntes fertur precesisse. Eoque Arpad Zuatapolug cum ceteris hungaris, ut superius dictum est debellato et occiso castra fixit in monte Noe prope Alban, et ille locus est primus, quem Arpad sibi elegit in Pannonia unde et ciuitas Alba per sanctum regem Stephanum, qui de ipso processit, fundata est ibi prope.

XIV. **Secundus capitaneus.**

Zoboleh¹⁾ vero alius capitaneus unde Chak oritur generatio, descendisse dicitur in ipso campo et loco, ubi Chakuara nunc iacet desolata. Illud etenim castrum Zobolei¹⁾ fundauit capitaneus, quod postmodum Chak ipso mortuo, suo nomine a suis cognatis et familia iussit appellari;²⁾ primo quidem Zoboley³⁾ dicebatur. Illud etiam castrum temporibus Andree Bele et Leuente filiorum Zaar Ladizlai per commune consilium Vngarorum est confractum.

XV. **Tercius capitaneus.**

Tercius vero capitaneus Gyula fuit, unde Gyula filius Ladizlai deriuatur. Eratque iste Gyula dux magnus et potens, qui ciuitatem magnam in Erdelw in venatione (26) sua inuenerat, que iam pridem a romanis constructa fuerat. Habebatque filiam nomine Sarolt pulcherrimam, de cuius pulchritudine prouinciales duces diutius loquebantur. Quam Geysa dux consilio et auxilio Beliud, qui terram Kulan possiderat, traduxit in uxorem legittimam. Isti Beliud Kulan dedit filiam suam, ut contra fratrem suum Kean debellaret. Et post obitum suum terram suam idem Kulan Beliud hereditauit. Tandem cum Gyula hungaris in Pannonia habitantibus infestus esset, et multipliciter aggraua-

¹⁾ Zobolch, Zobolci. T. ²⁾ appellare. ³⁾ Zobolcy.

tus; per sanctum Stephanum regem in Pannoniam est deductus. Non tamen iste Gyula¹⁾ capitaneus, sed ab illo tertius.

XVI. Quartus capitaneus.

Quarti siquidem capitanei vocabulum fuerat²⁾ Cund, cuius filius Kusyd et Cupan, qui prope Nyr fixere sua castra, ibique post baptismum monasterium fundauere.

XVII. Quintus capitaneus.

Sed quintus Leel est nominatus qui messianos s.³⁾ Bohemicos de partibus Golgate expulit, ibique diutius castra metatus fuisse perhibetur. Ex isto quidem Zuard oritur generatio, siue prosapia et origo.

XVIII. Sextus capitaneus.

Sextus capitaneus Werbulchu nomen habuit, qui circa Balatun sua thabernacula fixisse probatur.

XIX. VII-us capitaneus.

Septimus capitaneus Vrs dicitur. Istius siquidem generatio Seyo locum habebat.⁴⁾

Alie vero generationes, que genere sunt istis pares et consimiles, acceperunt sibi locum et descensum ad eorum beneplacitum. Cum igitur codices quidam contineant, quod ipsi capitanei septem Pannoniam introierint, et Hungaria ex ipsis solis edita sit et plantata: unde ergo venit generatio Akus Bor (27) Abe, aliorumque nobilium hungarorum, cum omnes isti non hospites sed de Scytia descenderunt? Assignant enim hanc rationem solam quam uulgus

¹⁾ T. ubique „Gywla“ scribit. ²⁾ fuer. vocab. ³⁾ scilicet. ⁴⁾ habet.

dicit: septem hungaros. Si ergo septem soli sunt hungari cum familia, et non plures familie uxores filii filie accipi possunt serui et ancille: numquid enim cum tali familia regna possunt expugnari? Absit. Accidit autem temporibus Toxun hungarorum exercitum versus Galliam pro accipiendis spolys ascendisse. Qui cum in reditu Reno transmeato diuisi forent in tres partes, due sine honore, una cum honore in Hungariam descendebat. Quam dux Saxonie apud Ysnacum Thuringie ciuitatem sine VII hungaris omnes interfecit. Septem autem ex ipsis reseruatis amputatis auribus misit in Pannoniam. Ite inquit ad vestros hungaros taliter enarrantes, ut amplius non veniant in hunc locum tormentorum. Due vero partes iam Sueuiam introierant. Audito ut acciderat eorum socys et cognatis, dimiserunt spolia accipere in Sueuia, et quidquid eis occurrit a flumine Illirici usque flumen Saar, siue Leytah¹⁾ occiderunt ab homine usque ad pecus. Hungaris autem VII sine auribus, pro eo ut viui redierunt, et se occidi cum socys non elegerunt, communitas talem sententiam dedisse perhibetur: Omnia que habebant amiserunt, tam in re stabili, quam mobili, ab uxoribus et pueris illos separantes, pedite(s) sine calceis, proprium nil habere permiserunt. Semper etiam insimul de thabernaculo in thabernaculum mendicando usque dum viuerent ire compulerunt. Qui quidem septem ob offensam huiusmodi Lazari sunt vocati. Ex istis itaque sic dampnatis vulgus dicit, non de septem capitaneis istis primis. Preterea cum sit quodammodo proprium mundanorum arrogantie plausum plus de se assumere, quam ex alienis (de se ipsis componentes,²⁾) ideo isti capitanei VII de se ipsis cantilenas componentes, fecerunt inter se decantari ob plausum secularem, et diuulgationem sui nominis, ut quasi eorum posteritas hys auditis inter vicinos et amicos iactare arrogantia se valerent. Constat itaque non tantum septem capitaneos Pannoniam conquestrasse, sed etiam

¹⁾ Laytah. ²⁾ sic Cod. perperam.

alios nobiles, qui de Scytia (28) descenderunt. Vnde in ipsis venerari potest nomen dignitatis plus aliis, et potentie; nobilitatis vero equaliter. Cum ergo quidam sint hospites isto tempore nobilitate pares hungaris, inquirendum est quare istud esse habuit,¹⁾ cum hungari numero ad implendam Pannoniam suffecissent.

Geycha namque dux inter alios diuino premonitus oraculo conuertere cepit hungarorum gentem ad fidem christianam. Et dum monitu illos conuertere non posset paganismis²⁾ ritibus deditos et intentos, oportebat quosdam armis edomare, ad quod faciendum, quia plures fuere fidei repugnantes, quam quippe adherentes, necessarium habuit desiderium suum diuulgare regibus et principibus christianis. Quo audito huiusmodi desiderio, non solum iuuamen transmiserunt, sed etiam personaliter adierunt, quibus fuerat hungarorum crudelitas nociua ac exosa.

XX. De generatione Tata.

Intrauit ergo primo Deodatus de comitibus sancti Seuerini de Apulia, qui fundator extitit monasterii de Tata et parator. Iste etiam cum sancto Adalberto pragensi episcopo sanctum regem Stephanum baptizauit, cuius quidem monasterii nomen pro eo Tata appellatur. Quia cum beatus rex Stephanus ipsius nomen ob reuerentiam non exprimeret, sed eum tata appellaret, abolitum est nomen Deodati, sed Tata extitit vocatus. Vnde etiam ipsius monasterium taliter est vocatum. Huius quidem generatio in Pannonia non habetur, quia quamuis uxorem habuisset, tamen sine heredibus finiuit vitam suam.

XXI. Generatio filiorum Hedrih.

Post hec de Alamania Volphgerus cum fratre suo Hedrico de comitibus Heinburg ortus cum trecentis dex-

¹⁾ undeque processit. add. T. ²⁾ paganismi.

trariis falleratis introiuit. Cui dux Geycha montem Kyscen et insulam Danubii circa Jaurinum dedit pro descensu eterno ubi castrum lig(29)neum faciens, fecit quoque in eodem monte cenobium ubi est tumulatus. De istis Hedrici generatio deriuatur.

XXII. **Generatio Vecellini de Alamania venientis.**

Ascendit quoque de Bauaria Vecellinus videlicet de Wazunburg. Qui cum sancto Stephano in Symigio Cupan ducem interfecit. Capitaneus enim exercitus extitit illo die. Ex istis Jako nascitur principium et origo.

XXIII. **Generatio Hunt et Paznan.**

Adierunt etiam istis diebus Hunt et Paznan, qui sanctum Stephanum regem in fluuio Goron gladio Theutonico more accinxerunt. Istorum namque generatio ab istis nominibus distare non videtur. Istorum itaque comitum dux Geycha fretus auxilio, et sanctus rex Stephanus suus filius, et diuino potius, quosdam rebelles armorum terroribus, nonnullos voluntarie conuerterunt ad baptismum, quos quidem comites tam dux Geycha, quam filius suus latis et amplis hereditatibus, pro ipsorum seruitiis ditauere, prout apparet nunc manifeste. Qui quidem temporis in processu ungaris per contractus matrimoniorum sunt immixti. Istorum etiam consilio et auxilio super hungaros rex est constitutus, pluresque nobiles hungari duci Cupan adherentes, baptismum fidemque respuentes ad turpia seruicia sunt detrusi. Illis¹⁾ namque in gerendis²⁾ iudicatus erat nobilior, qui fidei Christi citius adhesisset.

¹⁾ ille. ²⁾ rebus. add. T.

XXIV. **Generatio Poth.**

Poth vero generatio de imperatore — Corardus ¹⁾ de Altinburg deriuatur, temporibus regis Salomonis filii Andree regis venit in Pannoniam. Hic Hernistus est vocatus. Scilicet propterea Poth fuit appellatus, quia internuntius erat inter imperatorem Corardum et Andream (30) ac Salomonem reges. Poth enim teutonice latine nuncius sonat.

Merse autem et Gregorii generatio de Francia est, ex consanguinitate Guilermi dicti Comes. ²⁾

Kyquini quidem et Renaldi ³⁾ origo est de Yspania, cum regina Margaretha coniuge Bele regis filii Zaar Ladizlai, Pannoniam adeuntes. Hic enim Bela primo uxorem de Polonia habuit.

De generatione ergo Gwth Keled plura enarrantur, sed pro certo per Petrum regem, dum idem fugit ad Henricum Cesarem, in adiutorium sunt ei adducti. De castro Stoph sunt exorti de Sueuia, unde imperator Fridericus ortum habet. Ista enim generatio de primatibus Sueuie extitit, pauperes enim sunt hereditatibus, sed probi et valentes sunt in patria memorata. Istius siquidem Guth Keled generatio temporibus Salomonis regis, Ladizlai et Geyche ducum extitit exaltatum. Nam tunc ipsa generatio in duas partes diuisa fuit, quidam ducibus adherentes, quidam vero Salomoni; et specialiter Wyd, quem Salomon exaltasse perhibetur super alios de generatione supradicta.

XXV. **Generatio Oliuerii⁴⁾ et Ratoldi.**

Post hec intrant Oliuerius et Ratoldus tempore regis Colomani de regno Apulorum. De Caserta ortum habent.

Illi vero de Sambuk ⁵⁾ de comitibus Campanie ex Francia oriuntur.

¹⁾ unde Conradus de Altenburg. T. ²⁾ corves. ³⁾ Rinaldi. ⁴⁾ Oliueri. ⁵⁾ Zambuk.

XXVI. **Generatio Hermani de Alamania.**

Hermani etiam generatio cum regina Keisla introiuit. Liberi homines sunt de Nurnburg, hereditatibus pauperes.

XXVII. **De generatione Buzad est dicendum.**

De generatione quidem Buzad est dicendum. Huius enim generatio per regem Stephanum filium secundi Bele in Hungariam adducitur in adiutorium regis memorati. Ex comitibus enim Orlamundi sunt. Primus enim qui venit Hadoch est vocatus, cuius filius similiter Hadolch et Arnol(32)dus. Ex istis origo procedit Buzad bani. Hic enim Hadolch exprimi non potuit, sed paralyzando Hoholt dicitur. Generatio quidem Chaak, cum aliis quibusdam generationibus conspirauerunt contra istum regem, quos per Hoholdum et suam militiam dicitur contriuisse.

XXVIII. **De generatione Keleed.**

Stephani Ladizlai et Gregorii filiorum Keleed prosapia de prouincia Meysie ortum habet. Stephanus enim filius fuit sororis Meysnensis marchionis, filius comitis de Herfold. Qui occiso Turingie Langrauo in Francfurd in sollempni curia, ubi imperator eligi debuit, per eum ac per alios, dum reoccidendi sententia per Alamanie principes contra ipsum lata esset, diebus Geyche regis filii secundi Bele descendit in Pannoniam cum dextrariis falleratis sexaginta, et a rege predicto receptus sollempniter, optimis et latis possessionibus inuestitur, prout patet, ipso in Meysnensis regionis proscriptionis penam intrante. Eorum vero generatio, qui dicuntur de Boiotha, de Samberg descendit in Pannoniam,

XXIX. De Symone et Michaele.

Symonis vero et fratris eius Michaelis generatio quidem Mortundorf nominatur; temporibus Andree regis filii Bele tertii descendit de Ispania. Castra quidem multa habet in Ispania illa generatio, ex quibus unum quod melius est Boyoth.¹⁾ Huius quidem Symonis auus dum cum rege Aragonum annis pluribus contendisset, tandem per eundem regem captiuatus in carcere detruditur. Quod Symon (32) comes et Bertramus formidantes, cum secunda uxore prefati regis Andree, que fuerat de Campania, in Vngariam intrauerunt. In Yspania enim nulla generatio in scuto suo aquilam ferre audet, nisi Symon et Michael, ea propter, quod exercitum Soldani de Tunisio, qui Maioricam et Minoricam insulas per naues intrando et classes occupauerant,²⁾ ceteris militibus regis Aragonie deficientibus, eorum generatio fertur expulisse. Unde regis et communitatis milicia³⁾ decreto est statutum quod priori signo,⁴⁾ quod fuerat totum rubeum sine aliqua expressa figura, in aquilam mutaretur.

XXX. Introitus diuersarum nationum.

Preterea intrauerunt in Vngariam tam tempore regis Geyche et sancti regis Stephani, quam diebus regum aliorum, Bohemi, Poloni, Greci, Ispani, Hismahelite, seu Saraceni, Bessi Armeni, Saxones, Turingi, Misnenses, et Rhennenses, Cumani, Latini. Qui diutius in regno commorando, quamuis illorum generatio nesciatur, propter matrimoniorum diuersorum contractus ungaris immixti nobilitatem pariter et descensum sunt adepti.

¹⁾ vocatur. add. T. ²⁾ occupauerat. ³⁾ militiae ⁴⁾ sic etiam Keza. „prius signum.“ T.

(33) XXXI. Recitantur facta tempore Toxun ducis.

Postquam autem Zuatapolug per ungaros ut superius dictum est, necatus, et hungari descendissent in Pannoniam, per sex annos eorum arma et equos meliorare curauerunt. Anno igitur septimo Morauiam et Bohemiam, in quibus eo tempore dux Vratizlaus regnare videbatur, crudeliter spoliauerunt. Exinde cum victoria redeuntes, treugis ordinatis cum prefato duce uno anno quieuerunt. Post hec Carinthiam hostiliter adeuntes, ultra castrum Leopah dux Meranie Gothfridus nominatus, et dux Carinthie Eberhardus, necnon Gregorius Aquilegie patriarcha ipsis occurrentes, insimul atrociter pugnauerunt, et quamuis ex hungaris plures ibi cecidissent, tamen ambos duces hungari occiderunt, patriarcha uero per fugam euadente. Abinde spoliata Carinthia, Corniola et Stiria, cum maxima preda sunt reuersi. Audito igitur Conrado Cesare, quod hungari imperii sui confinia intrassent, ducesque memoratos occidissent, decreuit venire in hungariam, et cum exisset de Italia, venissetque Augustam Sueuie ciuitatem, ut deinde in Pannoniam inuasurus hungaros descenderet, inter romanos bellum generatum est interea intestinum; propter quod ipsum retrocedere oportebat. Inter hec hungari immobiliter annis tribus ad nullas partes perrexerunt.

XXXII. Hungari deuastant Bulgariam.

Anno autem quarto hungari Bulgariam inuaserunt, et ex ea thesaurum et arma innumerabilia adduxere, castra ipsorum occupantes, et ciuitates eorum destruentes, que domino concedente, et nunc habent et possi(34)dent. Postquam autem memorata regna deuicerunt, per Forum Julii usque in marchiam Longobardie intrauerunt, ubi ciuitatem Paduam igne ac gladio consumpserunt. Ex hinc intrantes Lombardiam Linthar Vercelline ciuitatis episcopum impe-

ratoris Caroli consiliarium fidissimum occidentes, ex ipsius ecclesia thesaurum maximum rapuerunt, totamque pene Longobardiam spoliantes, cum maximo spolio in Pannoniam cum uictoria redierunt. Post hec decem annis repausantes, anno undecimo Saxoniam Turingiam Sueuiam Francosque orientales id est Burgundos demoliti, in confiniis Bauarie ultra castrum Abah citra Danubium Alemanorum exercitus ipsos in reditu honeratos inuaserunt ex obrupto. Quos hungari in fugam turpiter conuerterunt, cesis multis milibus ex eisdem. In quo quidem conflictu ex ungaris tria milia virorum perierunt, qui vero euaserunt ad propria redeuntes, annis sedecim immobiliter in Hungaria permanserunt.

XXXIII. De morte Leel et Bulchu capitaneorum.

Regnante vero per Alemaniam Corrado primo, decimo octauo anno Hungari egressi quibusdam partibus Teutonie deuastatis, cum ad urbem Augustam peruenissent, Urrico episcopo cum ciuibus et Sueuie primatibus resistentibus, tandem cum hungari eandem obsiderent ciuitatem, obstinati nolentes de urbe recedere, missis nunciis ad Corradum memoratum ut celeriter urbanis succurreret, idem non omisit. Ungaris igitur se incaute circa obsessionem ciuitatis ingerentibus alamanicus et ytalicus exercitus illos inuasit ex obrupto, ut si fugere uoluissent non potuissent, ex una parte fluuioli¹⁾ qui illis diebus per canales mirabiliter inundauerat, impedimentum faciens, ab altero vero exercitibus predictis circumvallantibus sicut murus, illosque constringentibus. Sic itaque artati ab hostibus, quidam captiuati ab eis (35) aliqui crudeliter sunt necati. In quo loco Leel et Bulchu illustres capitanei captiuati sunt, et ducti coram Cesare. Quos cum Cesar requireret quare christianis essent sic crudeles? dicunt: Nos sumus ultio

¹⁾ fluuiio Lih. T.

summi dei, ab ipso vobis in flagellum destinati, tunc enim per vos captiuamur et occidimur, cum persequi¹⁾ vos cessamus. Quibus imperator: eligite vobis mortem quam vultis. Cui Leel ait: afferatur mihi tuba mea, cum qua primum buccinans postea hec tibi respondebo. Allataque est tuba ei, et appropians Cesari, cum se ingereret ad buccinandum, ipsum Cesarem sic fortiter in fronte cum tuba fertur percussisse, ut illo solo ictu imperator moreretur. Dixitque ei: tu preibis ante me, michique in alio seculo eris seruiturus. Est namque fides Scithicorum, ut quoscunque viuentes occiderent, in alio seculo ipsis seruire teneantur. Detentique sunt sine mora, et Ratispone patibulo suffocati.

Alius autem exercitus hungarorum, in quo erant bene virorum armatorum milia quadraginta, qui castra metati sunt longe ab Augusta ciuitate, sentientes socios suos tam crudeliter artari, captiuari et occidi, seorsum in quamdam insulam se receperunt, expectantes, ut se ab inuicem imperatoris exercitus separaret, et dum maior pars Cesaris exercitus tenderet ire versus Rhenum, hungari in campo quodam illos coniungentes, sagittis prinitus illorum equos occiderunt, tota die ipsos nec descendere, nec quouquam fugere permittendo. Tandem vero se mouere dum non possent, captiuari se dederunt, cum quibus socios suos Ratispone detentos redimerent. Ipsi vero exinde tali fortuna eis occurrente monasterium de Wlta²⁾ combusserunt, ubi multum de auro haurientes, abinde Rheno transpassato Lothoringensem ducatum igne et gladio vastauerunt, ubi circa Strozburg, que in latino dicitur Argentina in quodam prelio Ekhardum ducem Lothoringie et Pertoldum ducem Barbancie, qui ei venerat in auxilium captiuantes decollauerunt. Inde vero Galliam atrociter affligentes, crudeliter in ecclesiam dei seuiantes, Metenseque, Treuerense et Aquisgranense territorium deuastantes (36), deinde per obrupta moncium Senoniensium per populos eterni mar-

¹⁾ prosequi. ²⁾ Wultha T.

tis¹⁾ viam sibi gladio aperientes parauerunt. Ubi siquidem Segusam Taurinamque ciuitates destruxerunt, montesque prefatos perforantes, planum Lombardie cum vidissent, totam pene prouinciam concitatis cursibus vastauere; et ita ad proprium regnum cum victoria reuertuntur.

XXXIV. **Greci deuincuntur per Hungaros.**

Vicesimo autem primo anno egressi in Bulgariam intrauerunt, et inde Ydropolim venientes ipsa expugnata Constantinopolim tandem obsederunt. In obsidione igitur urbis memorate hungaris constitutis, quidam grecus, sicut gygas emissus de urbe, ad luctandum cum eo duos hungaros impetebat altercari dicens: quod si ambos non deuinceret, grecorum imperator censu hungaris teneretur. Qui cum hungaris infestus esset ultra modum, unum contrarium ei inuenerant, qui oppositus greco ita ait: Ego inquit sum Bothond rectus hungarus, minimus hungarorum; adiungas tibi duos grecos, quorum unus conseruare debeat animam tuam exituram, alter vero cadauer tuum subter-(37)randum, quia certissime censualem faciam grecorum imperatorem genti mee. Unde capitaneus hungarorum nomine Opour qui illi²⁾ exercitui de communi³⁾ voluntate fuerat constitutus, iussit Botond cum dolabro suo pergere contra portam urbis que erat metallina, et in porta declarare vires suas cum dolabro. Veniens autem usque portam, talem ictum et cesuram in ipsa porta fecisse perhibetur, quod puer annorum quinque per ipsum foramen exire et intrare satis large potuisset. Facto namque spectaculo hungarorum et grecorum, parata area ad certandum ante portam urbis, parua hora simul in unum dimicantes, grecus in terram per hungarum est detrusus, et statim sine mora spiritum exalauit. Quod factum et casum grecorum impe-

¹⁾ locus deprauatus; apud Turoezium. „Senonensium: populos exterminantes.“ ²⁾ illum Cod. ³⁾ communitatis. T.

rator, qui stabat in urbis propugnaculo cum coniuge sua, pro ingenti verecundia reputantes, auerterunt facies suas pergentes in palacium. Verumtamen cum hungari censum repetissent, pro quo certamen commissum fuerat et pugnatum, dum risum faceret grecorum imperator de censu postulato, recedentes hungari de obsidione ciuitatis depopulati sunt totam Greciam, haurientes ex ea aurum gemmas et armenta infinita, sicque ad propria sunt reuersi. Communitas itaque hungarorum cum suis capitaneis siue ducibus hec et alia huiusmodi usque ad tempora Toxun ducis gessisse perhibetur.

XXXV Sanctus Stephanus primus rex hungarorum nascitur.

(38) Porro Toxun genuit Geycham et Michaelem, Michael vero genuit caluum Ladizlaum et Vazul. Geycha vero diuino premonitus oraculo anno dominice incarnationis nongentesimo sexagesimo nono, quemadmodum in Legenda beati Stephani regis scriptum est, genuit S. Stephanum regem ex Sarolth filia Gyula. At rex Stephanus plures quidem genuit filios, sed inter alios habuit unum filium nomine Emericum deo amabilem et hominibus honorabilem, cuius memoria in benedictione est. Hic autem per inscrutabile diuini consilii iudicium raptus est de medio, ne malicia mutaret intellectum eius, et ne ficcio deciperet animum eius, quemadmodum de immatura morte scribitur in libro sapientie. Vt ergo acta ne agamus et exposita ne exponamus, quot et quantis virtutibus floruerit, et quam feruens in dei seruitio sanctus confessor Christi Emericus dux fuerit scribere supersedimus. Quisquis enim hoc scire voluerit, ex legenda eiusdem beatissimi confessoris plenam sanctissime conuersationis eius noticiam habere poterit. Nos ea potius, que ab aliis scriptoribus pretermissa sunt breuiter ac summam scribere intendimus.

XXXVI. **Pugna sancti regis Stephani contra Cupan ducem.**

(39) Sanctus autem rex Stephanus iam pridem in adolescentia sua contra Cupan ducem fortem et potentem gessit bellum gloriosum. Erat autem Cupan filius calui Zyrind, qui etiam viuente Geycha duce patre sancti Stephani regis ducatum tenebat. Mortuo autem Geycha duce Cupan voluit matrem sancti Stephani regis sibi per incestuosum copulare connubium, et sanctum Stephanum occidere, ducatumque eius sue subdere potestati. Hic fuerat dux Symigiensis. Sanctus autem Stephanus conuocatis proceribus suis, per interuentum beatissimi Martini confessoris diuine misericordie implorauit auxilium. Postmodum vero congregato exercitu, perrexit obuiam hosti suo, et ad annem Goron primitus accinctus est gladio, ibique ad custodiam corporalis salutis sue duos principes Hunt et Paznan constituit. Tocius autem exercitus sui principem et ductorem Vencilinum¹⁾ hospitem alamanum genere prefecit. Commisso itaque prelio inter utrumque diu et fortiter est dimicatum; sed diuine miserationis auxilio beatus Stephanus dux gloriosam obtinuit victoriam. In eodem prelio Vencilinus²⁾ comes interfecit Cupan ducem, et largissimis beneficiis a beato Stephano tunc duce remuneratus est. Ipsum vero Cupan beatus Stephanus in quatuor partes fecit mactari: primam partem misit in portam Strigoniensem, secundam in Vesprimiensem, tertiam in Jauriensem, quartam in Erdelw. Beatus enim Stephanus dux votum quod tunc vouerat deo fideliter reddidit. Nam uniuersum populum in prouincia Cupan ducis degentem decimas liberorum, frugum ac pecorum suorum cenobio sancti Martini dare perpetuo iure decreuit. Predictus autem Vencilinus genuit Radi, Radi vero genuit Misca, Misca vero genuit Cupan et Martinum.

¹⁾ Vencellinum T. ²⁾ Welinus cod.

XXXVII. **Sanctus rex Stephanus (40) pugnatur cum Gyula duce Transilvano.**

Porro beatus Stephanus postquam regie celsitudinis coronam diuinitus est adeptus, famosum et lucrosum bellum gessit contra auunculum suum nomine Gyulam, qui tunc temporis totius ultra siluam regni gubernacula possidebat. Anno itaque domini M-o II-o beatus rex Stephanus cepit Gyulam ducem cum uxore et duobus filiis suis, et in Hungariam transmisit. Hoc autem ideo fecit, quia sepius amonitus a beato rege Stephano, nec ad fidem Christi conuersus, nec ab inferenda hungaris iniuria conqueuit. Vniuersum vero regnum eius latissimum et opulentissimum, monarchie Hungarie adiunxit. Dicitur autem regnum illud hungarice Erdeelw, quod irrigatur plurimis fluuiis, in quorum arenis aurum colligitur, et aurum terre illius optimum est.

XXXVIII. **Tercium bellum sancti regis Stephani contra Kean ducem.**

(41) Post hec autem mouit exercitum super Kean ducem bulgarorum et sclauorum, que gentes loca naturali situ munitissima inhabitant. Unde etiam multis laboribus et bellicis sudoribus predictum ducem vix tandem deuicit et occidit, et inestimabilem copiam thesaurorum, et precipue in auro et gemmis ac pretiosis lapidibus accepit, et locauit ibi unum proauum suum nomine Zoltan, qui postea hereditauit illas¹⁾ partes transiluanas, et ideo vulgariter sic dici solet: Erdeelui²⁾ Zoltan. Erat enim ille antiquissimus, qui vixerat usque tempora sancti regis, et ideo voluit ipsum esse super gentes opulentas. Ex hac itaque gaza multiplici sanctus rex Stephanus plurimum

¹⁾ istas T. ²⁾ Erdeelvi.

locupletatus, Albensem basilicam, quam ipse fundauerat aureis altaribus, crucibus quoque et calicibus indumentis etiam pon(42)tificalibus contextis auro purissimo et lapidibus preciosissimis copiauit ac ditauit. Vasa quoque ministratoria, et cetera utensilia eidem basilice necessaria: necnon et aliis ecclesiis dei regali donauit largitate. Inter cetera vero dedit eidem Albensi ecclesie quedam donaria sempiternae memorię digna, duo scilicet racionalia, quorum utrumque habebat oram contextam septuaginta quatuor marcis auri purissimi et lapidibus preciosis, que beatus Benedictus sancte romane ecclesie pontifex, ad preces sancti Stephani regis tante auctoritatis priuilegio insigniuit, ut quicumque in celebrando missam eis uteretur, legitime posset regem inungere, coronare, et gladio accingere. Et quia pecunia illius gyule fuit male acquisita, ideo ipsa ecclesia frequenter est passa incendium. In eadem autem ecclesia, ipsum auunculum suum cum tota familia sua absque velle compulit baptizari, sed postea¹⁾ honorifice tenuit sicut patrem. Regina vero Keisla, uxor sancti regis dictam ecclesiam aureis crucibus, fusoriis tabulis, calicibus gemmis et ornamentis ultra modum ditauit.

XXXIX. De edificatione templi per sanctum Stephanum regem in Veteri Buda pro canonicis.

Deinde sanctus rex venit in ciuitatem que Vetus Buda vocatur, una cum filio suo sancto Emerico et regina. Et cum ibi non inuenisset aliquod pium opus in Christo, in quo possit laudari creator omnium, statim sanctissimus rex de thezauro predicti Kean ducis bulgarorum et sclauorum, quem occiderat, cepit in medio ciuitatis edificare grande cenobium in honore apostolorum Pe(43)tri et Pauli, ditando illud multis prediis et simili libertate romane ecclesie fulciendo, in memoriam et honorem curie romane,

¹⁾ postmodum T.

quam corporaliter uisitarat.¹⁾ Dum igitur edificaretur, magistri lapicide de Grecia ducti erant et sanctissimus rex cum regina racione deuocionis ibidem degebant. Regina autem cruces tabulas et ornamenta procurabat. Quia uero illud grande opus inceptum multos annos conduxerat, ideo uiuente sancto Stephano rege illud cenobium non potuit consumari, sed uolente deo post multum temporis sanctissimus rex Ladizlaus nepos eiusdem beati Stephani, illud opus consumauit, ut scilicet possit adimplere votum pro-
 aui sui, sicut inferius plenius declarabitur. Consuetudo autem sancti regis Stephani maior ista fuit, quod omnes ecclesias quas ipse fundauerat, in quolibet anno ad minus tribus vicibus uisitabat. Et dum ad ipsas ecclesias deuenisset, primo ad omnia altaria pergebat, et singulis singulas preces effundebat. Tandem exeundo totam ecclesiam illam circuibat, et fracturas siue scissuras parietum ac tectorum perspicacibus oculis et morose inspiciebat, et statim remeliorari procurabat, nec a loco illius ciuitatis aut uille recedebat, nisi prius uidisset renouari. Quo experto regina Keisla dum ad aliquas ecclesias in Hungaria deuenisset, omnes apparatus in domo domini existentes sibi presentari faciebat, et renouanda tam in sindone quam in bysso omni anno renouabat. Filius autem ipsorum beatus Emericus proprias vestes purpureas ante altare deponebat, pro altaribus induendis, sicut patet in ecclesiis regalibus usque modo. Pater uero sanctissimus bursam auream in lumbis gestabat refertam denariis puri argenti, et dum pauperes uidisset, mox ibi accedebat, et propriis manibus eis prouidebat. Et ideo dextera²⁾ misericors est in corpore exterius coram oculis Hungarie, usque in hodiernum diem.

XL. Incidencia.

Anno domini M-o XX-o II-o in multis locis incendia multa et magna facta sunt, ingens etiam terre motus

¹⁾ visitavit. ²⁾ illa add. T.

contigit IIII-o Idus May decima hora (44) diei sexta feria post ascensionem domini. Quasi duo soles uisi sunt decimo Kalendas July.

XLI. De morte sanctissimi Emerici ducis et orbacione oculorum Vazul.

Postquam autem magnificauit dominus misericordiam suam cum beato rege Stephano, uertendo dorsa regum in fugam a facie gladii eius, et dominio eius principatus atque potestates subiiciendo omnium exterarum nacionum circumadiacencium, deliberauit sanctus rex Stephanus et firmiter statuit, ut omnibus pompis mundane glorie calcatis, et temporali regni dyademate deposito, solius dei seruiicio semet ipsum manciparet et ab exterioribus curis expeditus, contemplatiuam uitam, tranquillam pacem perageret, coronam uero regie celsitudinis filio suo duci Emerico, sanctissimis moribus diuinitus instructo, se daturum disposuit. Erat enim beatus Emericus in primeuo adolescencie flore, supra communem naturam hominum diuino munere sublimatus, iusticia prudentia fortitudine temperancia sapientia sciencia mansuetudine misericordia benignitate largitate humilitate et patientia armatus, ceterisque catholicis atque politicis uirtutibus adornatus, similiter et sanctus Stephanus pater suus. Cum itaque sanctissimus pater sanctissimo filio curam administrationis, et gubernandi regni sollicitudinem intenderet committere, beatus dux Emericus propria morte preuentus est. Fleuit autem eum sanctus rex Stephanus, et uniuersa Hungaria inconsolabiliter (45) planctu magno ualde. Tanta uero doloris acerbitate sanctus rex Stephanus exacerbatus, in grauissimam incidit infirmitatem, et post multos dies uix qualemcunque uite reparacionem recepit, sed pristinae sanitati nunquam plene potuit restitui. Nam et pedum doloribus urgebatur, et tristitia ac gemitibus afficiebatur, presertim propterea, quia nullus uidebatur de consanguineis suis ydoneus ad hoc, ut eo mor-

tuo regnum in fide Christi conseruaret. Pronior etenim erat gens hungarica ritui paganismo inclinari, quam fidei christiane. Interim uero uiribus corporis cepit destitui, et languore grauissimo se grauatum senciens, misit festinanter nuncium, scilicet Budam filium Egiruch, qui Wazul patruelis sui filium, quem recluserat rex propter iuuenilem lasciuam et stultitiam ut corrigeretur, de carcere Nitrie educeret, et ad se duceret, ut eum antequam moreretur, regem constitueret. Audiens autem hoc Keisla regina, iniit consilium cum Buda viro nephando. Et festinantissime misit nuncium nomine Sebus, filium ipsius Buda ad carcerem, in quo Vazul detinebatur. Sebus itaque preueniens nuncium regis, effodit oculos Vazul, et concauitates aurium eius plumbo obturauit, et recessit in Bohemiam. Post hunc autem ueniens nuncius regis, uidit Vazul oculis orbatum, in eisdem oculis¹⁾ vulneribus duxit ad regem. Quem sanctus rex Stephanus uidens tam miserabiliter destructum, in nimias erupit lacrymas, sed impediante egritudinis molestia debitam penam malefactoribus inferre non potuit. Conuocatis itaque filiis calui Ladizlai patris sui, scilicet Andrea Beela et Leuenta, consuluit eis, ut quanto citius possent fugerent, ut sic sibi salutem, et corporum suorum seruarent integritatem. Illi igitur salubri consilio sancti regis acquiescentes a facie malorum et dolorum in Bohemiam fugerunt.²⁾

XLII. **Beatus rex Stephanus moritur et Albe tumultatur.**

(46) Beatus autem rex Stephanus sanctitate et gratia plenus XLVI-o anno regni sui, in festo assumptionis beatissime Marie semper uirginis a presenti seculo nequam eripitur, et sanctorum angelorum consorcio adiungitur. Sepultus est autem in basilica Albensi, quam ipse in honore sanctissime genitricis dei semper uirginis Marie construxe-

¹⁾ oculorum. T. ²⁾ fugierunt.

rat, ubi multa signa et miracula fiunt interuenientibus meritis eiusdem sanctissimi regis Stephani ad laudem et gloriam domini nostri Jesu Christi, qui est benedictus in secula seculorum. Amen. Confestim quoque totius cythara Hungarie versa est in luctum, et omnis populus regni tam nobiles quam ignobiles, simul in unum diues et pauper planxerunt super mortem sanctissimi regis, piissimi patris pupillorum, lacrimis uberrimis et ululatibus plurimis. Iuvenes et virgines pre tristitia et merore scaldis induti per triennium choream non duxerunt, et omne genus musicorum delinitiuam, dulcisonam siluerunt. Planxeruntque eum planctu cordis fidissimi,¹⁾ eratque planctus magnus et inconsolabilis. At regina Keysla cum Buda satellite scelerum, Petrum Alamanum vel potius Venetum fratrem regine regem preficere statuerunt. Hoc intendentes, ut regina Keysla motus sue uoluntatis pro libitu suo posset complere, et regnum Hungarie amissa libertate teutonicis subderetur sine impedimento. Villelmus autem pater Petri regis, fuit frater Sigismundi regis burgundiorum, sed post interemptionem sancti Sigismundi uenerat ad imperatorem. Quem imperator collocauit Veneciis, et dederat ei sororem suam nomine Gertrud in uxorem, de qua genuit Keyslam reginam. Mortua autem Gertrud Villelmus duxit in uxorem sororem sancti regis Stephani, de qua genuit Petrum regem.

XLIII. De seuitia Petri regis.²⁾

(47) Postquam autem Petrus factus est rex, omnem regie serenitatis benignitatem abiicit, et teutonico furore seuiens nobiles Hungarie aspernabatur, bona terre superbo oculo et insaciabili corde cum teutonicis belluina feritate rugientibus, et cum latinis yrundinum garrulitate murmurantibus deuorabat. Municiones presidia et castella teuto-

¹⁾ fidelissimi ²⁾ De seuitia et de insolentia petri regis. A.

nìcis et latinis custodienda tradebat. Erat enim ipse Petrus nimium lasciuus, nullusque eo tempore tutus esse poterat de pudicitia uxoris sue vel filie seu sororis virginitate — ¹⁾ insultus satellitum regis, qui eas impune uiolabant. Videntes igitur principes Vngarie mala gentis sue, que contra deum eis inferebantur, communicato consilio rogauerunt regem ut preciperet suis a tam detestabili opere desistere. Rex autem faustu²⁾ superbie inflatus³⁾, pestiferum preconcepti ueneni fetorem in propatulum effudit dicens. Si aliquamdiu sanus fuero, omnes iudices tam clarissimos et spectabiles, quam pedaneos centuriones⁴⁾ ac uillicos, omnesque principes et potestates in regno Hungarie teutonicos constituam, et terram eius hospitibus⁵⁾ implebo, et eam uniuersaliter in potestatem teutonicorum redigam. Et dicebat: hoc nomen Hungaria deriuatum est ab angaria, et ipsi debent angariari. Hec itaque fuerunt fomenta discordie inter Petrum regem et hungaros.

XLIV. De fuga Petri, et de eleccione Abe.

(48) Anno igitur regni Petri tercio principes hungarorum et milites consilio episcoporum conuenerunt aduersus Petrum regem, et solliciti querebant, si aliquem de regali progenie in regno tunc inuenire possent, qui ad gubernandum regnum esset⁶⁾ ydoneus, et eos a tyrannide Petri liberaret. Cunque neminem talem in regno inuenire potuissent, elegerunt de semet ipsis quemdam comitem nomine Abam sororium sancti regis Stephani, et eum super se regem constituerunt. Aba vero congregato hungarorum exercitu, contra Petrum regem processit preliaturus. Petrus autem uidens se hungarorum auxilio destitutum,

¹⁾ propter A. T. ²⁾ fastu. ³⁾ ac furore, malitiam, quam in corde gerebat et in animo, cum toto ueneno effudit in patulo dicens. A. ⁴⁾ et decuriones. add. A. ⁵⁾ adimplebo, et dominium tradam teutonicis et alienis. Et dicebat. A. ⁶⁾ foret. T.

uehementer expauescens transfugit in Bauariam Herrici regis teutonicorum adiutorium imploraturus. Petro itaque per fugam de manibus hungarorum elapso, ungari scele-
ratissimum Budam barbatum omnium malorum incentivo-
rem, cuius consilio Petrus Vngariam afflixerat, in frustra
concidentes interfecerunt, et duorum filiorum suorum oculo-
los effoderunt. Sebus autem qui oculos Vazul eruerat, con-
fractis manibus et pedibus peremerunt. Quosdam vero la-
pidibus obruentes, alios autem in manganis ferreis uastan-
tes occiderunt. Aba vero regali potestate sublimatus con-
secratus est in regem. Omnes autem constitutiones et
exactiones, quas Petrus rex secundum consuetudinem suam
statuerat, Aba rex in irritum reuocauit. In hys autem re-
bus gerendis tres de principibus regni precipui fuerunt.
Vnus uocabatur Wisce, secundus Toyzlau, tercius uero
Pezli, qui libertatem gentis sue querebant, et regnum re-
gali semini restituere fideliter nitebantur. In tertio uero
anno regis Abe Petrus cum Herrico rege teutonicorum
descendit cum exercitu magno contra Abam regem. Rex
igitur Aba audiens Petrum ab hungaris derelictum et ab
Herrico (49) rege teutonicorum benigne susceptum, anno
domini M-o XL-o II-o misit nuncios ad Cesarem ut per-
quireret an inimicaretur ei pro eo quod Petrum de regno
expulerat, an etiam pacem stabilem cum eo posset habere.
Cui Cesar in respondendo se inimicum esse ostendit dicens:
quia meos iniuriis laccessit, quid uel quantum possum ipse
sentiet. Rex Aba hys auditis intellexit, quod Cesar inten-
deret Petro regnum restituere. Inflammatus ira, congregato
exercitu magno inuasit Austriam et Bauariam, et ex utra-
que parte Danubii fluminis bipertitis alis pugnatorum for-
tium, percussit eos in ore gladii. Tulit itaque spolia eorum, et
plurimos captiuos ex eis secum trahens a flumine quod voca-
tur Traysama, pertransiuit captiuando usque ciuitatem Tulnam,
in qua pernoctauit. Factum est autem hoc secunda feria¹⁾

¹⁾ LX-e add. A.

a crepusculo usque¹⁾ noctem. Mane autem facto cum innumerabili multitudine captiuorum in Hungariam reuersi sunt gaudentes. Post hec misit bellatores fortes in Karinthiam, qui plurimos captiuos receperunt, et in Hungariam redierunt. Gothfridus autem Austrie marchio circa Petouiam insultum faciens super eos eorum spolia fertur abstulisse. Tunc enim Austria non duces, sed habebat marchiones. Eo autem tempore Cesar pascha domini Colonie celebrauit, et cum principibus suis consiliatus est, qualiter regno suo iniuste illatam ab hungaris iniuriam deberet uindicare. Qui concorditer consuluerunt ei, ut hungaros, qui sine causa regnum suum hostiliter irruperant armis inuaderet, et captiuos suos ab eorum seruitute liberaret. Mouit itaque expeditionem ingentem, et consilio Baratzlai²⁾ ducis Bohemorum ex aquilonari parte Danubii uenit ad confinium Hungarie. Legati uero hungarorum promiserunt Cesari, quod hungari in omnibus starent ad mandatum eius, nisi quia Petrum in regem non susciperent, quod tamen Cesar summo opere perficere affectabat. Obligatus enim erat Petro³⁾ promissione, quod ei regnum restitueret. Hungari uero nullatenus consenserunt, et missis muneribus, data quoque fide, quod captiuos teutonicorum abire permitterent, Cesar rediit festinanter contra insultus Gothfridi ducis Lothoringorum, filii ducis Gozzilonis.

XLV. Aduentus Cesaris in Hungariam contra Abam.⁴⁾

Sequenti anno Aba rex missis legatis ad Cesarem, que pacis sunt querebat, promittens captiuorum dimissionem, quos habebat. Eorum autem quos reddere non poterat, condignam compensacionem. Cesar uero noluit componere, donec in Bauariam ueniret, ut qui per hungaros iniuste lesi fuerant, conposicioni pacis interessent Venit

¹⁾ ad. add. A et T. ²⁾ Vratizlai. T. ³⁾ sacramento. add. A ⁴⁾ De aduentu Cesaris in hungariam secundario. A.

ergo Cesar ad terminos Hungarie, et in crastinum expugnare disposuit obstacula, quibus hungari fluuium Rabcha concluderant. Interim uero a legatis Abe regis rogatus est Cesar, ut competentem terminum figeret, in quo omnes captiuos ei remitteret, et donaria insuper ei donaret. Cesar itaque allectus muneribus, et aliis grauioribus negotiis prepeditus (51) rediit Bizancium quod est oppidum Burgundie. Exhinc itaque rex Aba securitate accepta factus est insolens, et cepit crudeliter seuire in ungaros. Arbitrabatur enim, ut omnia communia essent dominis cum seruis, sed et iusiurandum uiolasse pro nichilo reputabat. Nobiles enim regni contempnens, habens semper cum rusticis et ignobilibus commune. Hungari uero nobiles nolentes ei id sustinere, exacerbacionem eius moleste ferentes conspirauerunt, et coniurauerunt, ut ipsum occiderent. Quidam autem ex ipsis notificauit regi in necem eius coniuratos, ex quibus eos quos potuit captos fecit interfici, sine iudicii examine, quod in magnum detrimentum regis uersum est. Cum enim rex quadragesimam Chanadini celebraret, in eadem quadragesima circiter quinquaginta uiros nobiles sub pretextu consiliandi in quadam domo conclusit, et ab armatis militibus fecit eos obtruncari nec contritos nec confessos. Vnde beatus Gerardus Chanadiensis episcopus canonica seueritate regem corripuit, et sibi periculum imminere predixit. Quidam itaque ex coniuratis propter hoc magis incitati fugientes uenerunt ad Cesarem, et oblocuti sunt contra Abam dicentes: Quod pro nichilo iuramentum reputaret, nobilesque qui eum regem super se constituerant contempneret, et cum rusticis ignobilibus ederet equitaret et continue loqueretur. Quibus dixit imperator: Ista enim consuetudo non est nobilis hominis, sed eius oppositi. Ipsum ergo Cesarem efficaciter instigauerunt, ut super Abam regem iniuriam vindicaret, quia nec captiuos suos remiserat, sicut Cesari iurauerat, nec illata damna resarciret. Cesar itaque animatus instigationibus hungarorum, cum exercitu Norico et Bohemico et

Flangribus aulicorum suorum venit in marchiam Austrie, dissimulans se intraturum in Hungariam, simulans autem se pactum ab Aba rege exacturum, et reuersurum. Tunc legati Abe regis uenientes ad Cesarem repetebant hungaros qui ad Cesarem fugerant, conquerentes et dicentes: quod ipsi essent predones et latrunculi regni Hungarie, et precipui incentores guerrarum et discordie inter hungaros et Cesarem (52), qui Cesari fideliter obsequerentur: ideoque huiusmodi seminatores discordie tradi oportere in manus Abe regis hungarorum. Quod Cesar nullo modo se facturum respondit. Concitato itaque¹⁾ inuasit fines Hungarie intrans per Supronium, et cum vellet per Bobuth Rabcha pertransire, fluuium Rabcha stagnantibus aquis et densissimis nemoribus et scaturientibus paludibus impermeabilem transire non potuit. Hungari ergo qui erant cum Cesare et Petro rege duxerunt exercitum tota nocte equitantes sursum iuxta fluuios Raba et Rabcha, quos illucescente sole facili vado transierunt. Occurrit autem ei Aba rex in Menfew iuxta Jaurinum cum magna multitudine armatorum, nimium presumens de uictoria, quia Bauari quidam intimauerant ei quod Cesar cum paucis super eum ueniret. Et ut dicitur Aba rex uictoriam habuisset, nisi quia hungari quidam amiciciam Petro regi reseruantes super terram sua vexilla proiecissent et fugissent. Tradunt autem teutonici, quod cum ad prelium appropinquassent, cum celesti signo nebula tenuis apparuit, turboque uehemens diuinitus incitatus terribilem puluerem obtutibus ingressit ungarorum, quos iam pridem ut dicitur, quia Petrum suum regem dehonestauerunt, dominus apostolicus anathemate dampnauerat feriendo. Commisso igitur prelio inter utrumque diu et acriter pugnatum est, sed tandem Cesar diuino fretus auxilio felicem obtinuit uictoriam. Aba uero rex deuictus fugit uersus Tysciam et (in) uilla quadam in scoobe²⁾ ueteri ab hungaris, quibus regnans nocu-

¹⁾ cursu. add. T. ²⁾ scrobe.

erat, crudeliter iugulatur. Cuius quidem corpus est sepultum in ecclesia que fuerat prope ipsam uillam. Post aliquos autem annos, cum esset effossus de sepulchro, sudarium et ipsius uestimenta inuenerunt incorrupta, et loca uulnerum resanata. Tandem sepelierunt corpus in proprio monasterio in Sarus. Cesar autem reuersus ad castra ante sacrosanctum lignum salutifere crucis se humiliter ac deuote prostrauit, discalceatus pedes, cilicio ad carnem indutus, una cum omni populo suo misericordiam dei glorificauit, quod ipsum illo die liberauit de manibus hungarorum. Ex teutonicis illo die in loco ipso infinita corruit multitudo. Itaque idem locus usque hodie Fer(53)lorum payer, in lingua eorum, in lingua autem nostra Westnempti nominatur. Ob fetorem namque mortuorum per duos menses homo non poterat bono modo per partes illas pertransire, sagittarii enim occiderant eos. Interea hungari congregati supplices uenerunt ad Cesarem veniam et misericordiam implorantes. Quos Cesar placido vultu et benigne suscipiens, quod rogabant concessit. Indeque cum omni multitudine sua Albam venit que teutonice Veyzinburg dicitur, que est principalis sedes regni Hungarie. Ibi ergo Cesar imperiali honore et latissimo preparatu ab ungaris honoratus, Petrum regem regali corone plenarie restitutum, et sacris insignibus sancti regis Stephani more regio decoratum, in regali throno manu sua deducens, in basilica gloriose genitricis dei semper virginis Marie regaliter sedere fecit, et ibidem regem hungaris, et hungaros regi reconciliauit. Concessitque petentibus ungaris hungarica scita seruare, et consuetudinibus iudicari. Hys itaque taliter ordinatis Cesar Petro rege cum presidio suorum in Hungaria relicto, cum optata prosperitate Ratisponam rediit.

XLVI. De reuersione imperatoris in Hungariam.

Sequenti vero anno reuersus est Cesar in Hungariam, cui Petrus rex in ipsa sancta sollempnitate regnum

Hungarie cum deaurata lancea tradidit coram hungaris simul et teutonicis. Multis eciam insuper et magnificis muneribus Cesar honorificatus a rege, ad propria rediit cum gloria. Interea Endre et Bela et Leuente, qui fugerant in Bohemiam, inde propter paupertatis inopiam transierunt in Poloniam, et a Misca duce Polonie benigne sunt suscepti, et honorati. Tunc vero Pomorani annuas pensiones duci Polonorum cui tenebantur, reddere recusarunt. Dux vero censum sibi debitum a Pomoranis armata manu cepit exigere. Pomoranis itaque paganis et polonis christianis communiter (54) placuit, ut duces eorum duello confligerent, et si caderet deuictus pomoranus, consuetam persolueret pensionem; si vero polonus, tantummodo dampna fleret. Cum igitur Misca dux et filii eius horrerent duellum assumere inpositum, Bela seipsum per uerbum interpretis in medium introducens, sic dicebat: Si vobis polonis et domino duci placet, quamuis sim nobilior quam paganus ille, tamen pugnabo pro regni uestri commodo et honore ducis. Placuit itaque tam pomorano¹⁾ et polonis. Cumque armati cum lancea se iunxissent,²⁾ tam uiriliter pomoranum fertur Bela de suo dextrario detrusisse, ut de loco suo se mouere non potuit, et gladio perfossum prostrauit. Confessusque est ipse dux pomoranus se culpabilem. Quo viso pomorani duci Polonie humiliter subditi solitum tributum sine contradiccione persoluerunt. Dux vero inde reuertens cum uictoria per Belam aquisita, audaciam et potentiam ualoris in Bela duce collaudans, cum toto censu pomoranico ei tradidit filiam suam in uxorem, et uniuersa que sibi necessaria fuerant³⁾ sufficienter et copiose ministrari precepit, et eum in omnibus honoratum in ducatu suo tenuit, ac bona quantitate de terra eundem hereditare non omisit.

1) quam duci. add. A. 2) iunxissent. A. 3) forent T.

XLVII. De Bela duce Benyn dicto.¹⁾

Bela vera dux ipse in Polonia duos genuit filios, quorum unus Geysa, alter autem Ladizlaus nomine aui sui est uocatus. Displicuit autem Endre et Leuente quod per Belam apud ducem Polonie quasi appendices degerent, de-dignatique sunt occasione sui nominis in ducis curia per-manere. Et accepta a duce licentia, Bela fratre suo ibidem relicto, euntes iuerunt ad regem Lodomerie, qui ipsos non recepit. Cumque non haberent ubi caput suum reclinarent, abinde ad cumanos perrexerunt. Videntes autem ipsos cu-mani optime personatos, arbitrati sunt, ut eorum terram aduenissent explorare. Et nisi captiuus hungarus illos cog-nouisset re uera occidissent; et sic postmodum aliquo tem-pore ipsos tenuerunt. Abhinc postea in Rusciam sunt pro-fecti. Eo tempore quidam magnates Hungarie desolacionem regni gementes et liberacionem Hungarie a tyrannide Petri cupientes, Endre Bele et Leuente, qui de genere sancti Stephani regis progeniti erant, intemeratam fidelitatem ser-uabant, et eis per nuncios bona que habere poterant mit-tendo, fideliter seruiebant. Erant autem isti magnates Visca Bua et Buhna, et alii eorundem cognati qui semper cum suspiriis et gemitibus expectabant opportunum tempus, quando Andream Belam et Leuentam possent reducere in Hungariam, et regnum generi sancti Stephani regis qui eos dilexerat et exaltauerat, omnibus uiribus suis resti-tuere laborabant. Petrus uero rex per potestatem regis teutonicorum elatus, non iam regnabat sed potius tyran-nidis sue crudelitate Hungariam deprimendo flagellabat. Quibusdam autem perfidis Buda scilicet et Deuecher sug-gerentibus, audiuit Petrus, quod predicti nobiles Hungarie scilicet Visca Bua et Buhna et eorum cognati cogitabant, qualiter regnum regio semini possent restituere, et An-

¹⁾ De beela duce patre sancti Ladizlai. A.

dream Belam atque Leuentam contra Petrum regem in regnum reducere. Petrus uero rex uehementi furore succensus fecit eos comprehendi, et in eculeo suspensos interfici, quosdam autem effossis oculis tormentari. Et totam Hungariam tam magnis afflixit angustiis, ut magis eligerent mori, quam ita miserabiliter uiuere. Tunc nobiles Hungarie uidentes mala gentis sue, in Chanad in unum conuenerunt consilioque habito tocus Hungarie nuncios miserunt sollempnes in Rusciam ad Andream et Leuentam, dicentes eis: quod tota Hungaria eos fideliter expectaret, et uniuersum regnum eis, sicut regali semini libenter obsequeretur, tantummodo ipsi in Hungariam descenderent, et eos a furore teutonicorum defenderent. Hoc etiam eis iuramento firmauerunt, quod statim ut ipsi in Vngariam introirent, omnes hungari unanimiter ad ipsos confluerent, et eorum dominio(56)se subderent. Endre uero et Leuente timentes palliatas insidias clanculo miserunt nuncios in hungariam. Cum autem venissent ad Nouum castrum, quod rex Aba construxerat, ecce uniuersa multitudo hungarorum cateruatim confluit ad ipsos, et instinctu dyabolico inflammati peruiaciter petierunt ab Endre et Leuente, quod permetterent uniuersum populum ritu paganorum uiuere, episcopos et clericos occidere, ecclesias destruere, christianam fidem abicere, et ydola colere. Per miseruntque eos secundum desideria cordis eorum, ut irent et perirent in adinuencionibus antiquorum patrum suorum, aliter enim non pugnabant contra Petrum regem pro Endre et Leuente. Primus autem inter hungaros nomine Vatha de castro Belus dedicauit se demoniis radens caput suum, et cincinos dimittens sibi per tres partes ritu paganorum. Cuius filius nomine Janus, multo postmodum tempore ritum patris sequendo congregauit ad se multos magos et phitonissas, et aruspices, per quorum incantaciones ualde graciosus erat apud dominos. De multis autem deabus suis una nomine Rasdi capta fuit a christianissimo rege Bela, et tamdiu in carcere fuit reclusa, do-

nec recomederet pedes proprios, ibidemque moreretur. Est autem scriptum in antiquis libris de gestis hungarorum, quod omnino prohibitum erat christianis uxorem ducere de consanguineis Vatha et Janus, qui sicut Dathan et Abyron in ueteri lege sedicionem mouerunt contra dominum, sic et isti tempore gracie ungaricum populum a fide Christi auerterunt. Tunc itaque detestabili et execrabili ammonicione illius Vathe omnes populi libauerunt se demoniis, et ceperunt comedere equinas pulpas, et omnino pessimas facere culpas. Tam quippe clericos quam laicos catholice fidei seruatores interfecerunt, et quamplures ecclesias dei destruxerunt. Deinde contra Petrum regem rebellantes uniuersos teutonicos et latinos qui in officiis diuersis prefecti per Hungariam sparsi fuerant, turpi neci tradiderunt. Mittentesque in Petri castra in equis uelocissimis nocte tres precones (57) qui deberent proclamare edictum et uerbum dei Endree et Leuente, ut episcopi cum clero sint necati, decimator trucidetur, tradicio resumatur paganisma, penitus abolenda sint collecta cum suis teutonicis et latinis, Petri pereat memoria in eternum et ultra. Mane igitur facto sciscitatus est rex rei factum, et certissime experiens, quod isti fratres redissent, eorumque intuitu sui prefecti per hungaros fuissent trucidati, non se ostendit perterritum de rumoribus, sed letum se demonstrans, et suo castro de loco remutato transiuit Danubium in Sytianten¹⁾ Albam cupiens introire. Hungari autem prescientes eius uelle preuenerunt occupantes campanilia et turre ciuitatis, et seratis ianuis illum excluserunt.*²⁾ Inter hec autem Endre et Leuente cum eadem multitudine procedentes per medium Hungarie appropinquauerunt ad portum qui uulgo dicitur Pesth Quo audito Gerardus Bostricus²⁾ Buldi et Benetha episcopi et Zonunc comes de ciuitate Alba egressi sunt obuiam Endre et Leuente ducibus, ut

¹⁾ Situatu. ²⁾ Bestricus. T. qui male Boztrus legit in Codice.

*²⁾ nouum caput: De martirizatione beati Gerardi. A.

eos honorifice susciperent. Cumque festinanter predicti episcopi ad locum uenissent qui dicitur Gyod, ibi in ecclesia sancte Sabine, priusquam ad dominos irent missam audire uoluerunt. Beatus itaque Gerardus episcopus sacerdotalibus uestibus ad celebrandam missam indutus, exortacionis gratia locutus est eis dicens: Fratres et coepiscopi mei et omnes alii fideles qui adestis, scitote nos hodie ad dominum Jesum Christum cum corona martirii in eterna gaudio peruenturos. Ego enim notum facio uobis archanum dei quod michi in hac nocte reuelatum est. Vidi enim dominum nostrum Jesum Christum in pluteo sanctissime matris sue semper uirginis Marie sedentem, nobisque ad se uocatis de manu sua corporis et sanguinis sui eucharistiam communicantem. Beneta uero episcopus cum ad eum accessisset, retraxit ei Christus eucharistiam. Vnde ipse hodie martirii nostri consortio priuabitur. Post hoc autem beatus Gerardus admonuit eos ut confiterentur alterutrum peccata sua, et audita missa orationi iucumbentes, et certa spe eterne beatitudinis per martirium adipiscende letificati, omnes communicauerunt. (58) Deinde perrexerunt per iter uersus portum Danubii in Pesth. Beatus autem Gerardus episcopus cum esset breuis statura, omnesque uires suas in seruicio dei funditus consumpsisset, currus subueccione utebatur. Cumque ad predictum portum uenisset, ecce uiri impii, scilicet Vatha et complices sui, demonibus pleni, quibus se ipsos dedicauerant, irruerunt in episcopos, et in omnes socios eorum, et lapidibus eos obruebant. Beatus autem Gerardus episcopus eos qui se lapidabant, indesinenter crucis signo insigniebat. At illi hoc uiso multo magis seuiantes impetum fecerunt in eum, et euerterunt currum eius in rippam Danubii, ibique abstracto eo de curru eius, in biga positum de monte Kelenfeld submiserunt,*) et dum adhuc palpitaret in pectore lancea percussus, ac deinde super unum lapidem contri-

*) T „submerserunt“ legit in cod. sed non ita est.

uerunt cerebrum eius, sicque gloriosus martir Christi ab erumpnis mundi huius ad eternam beatitudinem transiit. Danubius sepe redundans super molem lapidis, in qua contritum est caput sancti Gerardi, non potuit sanguinem diluere per septem annos, donec recoligatus est a sacerdotibus. Et lapis ille nunc est Chanadini in superficie sui altaris. Nunc in eodem loco ubi contritum est caput eius, in honorem beati Gerardi martiris ecclesia sub monte apparet fabricata. Hic siquidem Gerardus monachus de Rosacio nacione Wenetensis, qui in Pannoniam ueniens primus in Beel uitam ducens heremiticam, tandem in Chanadiensem cathedram in episcopum est translatus. Buldi quoque episcopus lapidibus obrutus transiit ad gloriam. Beztricus autem et Beneta cum transissent Danubium nauigio ad Endre et Leuente, heretici qui in ulteriore litore erant Veztricum episcopum uulnerauerunt, qui tertia die postmodum mortuus est. Endre autem dux interim superueniens Benetam episcopum a manibus eorum liberauit, et sic prophecia sancti Gerardi impleta est. Omnes enim preter Benetam martirizati sunt. Zonuk quoque comes super dextrarium suum Danubio insiliens natabat, quem in nauis ueniens quidam nomine Murthmur leuauit (59) in nauim, ut eum a morte liberaret. Erat enim iste Murthmur baptizatus a comite Zonuk. Qui cum predictum comitem saluare uellet, ceperunt ei heretici mortem comminare, nisi ipse Zonuk comitem interficeret. Quorum minas Murthmir metuens, ipsum comitem in nauis gladio interemit. Tanta ergo multitudo clericorum et laicorum pro Christi fide eadem die martirium pertulit, ut eorum numerus deo tantum et angelis est cognitus.

XLVIII. De morte Petri regis.

Petrus autem rex uidens hungaros unanimiter adhesisse ducibus Endre et Leuente, ipse cum suis teutonicis fugam iniit uersus Musun, ut abinde in Austriam per-

transiret, sed euadere non potuit. Interim enim hungari portas et exitus regni primo occupauerunt, sed et legatus ducis Endre reuocauit Petrum regem sub pretextu pacis et honoris sibi congrui. Qui credens ei reuertebatur ut dicitur. Sed maxime coacte, quia exercitum sibi iam absconditum cognouerat, et uolebat reuerti festinanter in Albam. Qui cum diuertisset in villam Zamur, predictus legatus insidiis uoluit eum capere, et uinctum ad Endre ducem ducere. Petrus autem prenoscens hoc collegit se in quandam curiam, et per triduum uiriliter dimicando semetipsum defendebat. Tandem milites eius omnes a sagittariis sunt interempti, ipse uero uiuus captus est, et obcecatus, Albanque ductus, pre nimio dolore uitam in breui finiuit. Sepultusque est Quinqueecclesiis, quam ipse fundauerat in honore beati Petri apostoli, anno regni sui secunda vice tercio.

XLIX. **Rex Andreas per hungaros coronatur.*)**

(60) Porro dux Andreas a perturbationibus hostium securus effectus in regia ciuitate Alba, regalem coronam est adeptus. A tribus tantum episcopis, qui in illa magna strage christianorum euaserant, coronatus est anno domini M-o XLVII-o. Precepit itaque uniuerse genti sue sub pena capitalis sentencie, ut deposito ritu paganismo prius eis concesso, ad ueram Christi fidem reuenterentur, et in omnibus secundum legem illam uiuerent, quam sanctus rex Stephanus eos docuerat. Leuente uero in eisdem diebus mortuus est; qui si diutius uixisset et regni potestatem obtinuisset sine dubio totam Hungariam paganisma ydolatria corrupisset. Et quia ipse Leuente catholice non uixit, ideo circa uillam Toxun ultra Danubium est sepultus, ubi iacere dicitur Toxun auus suus more paganismo. Tradunt quidam istos tres fratres filios fuisse Vazul ducis ex

*) De coronatione primi Andree regis Vngarie. A.

quadam puella de genere Tatum, et non de vero thoro ortos esse, et ob hanc coniunctionem illos de Tatum nobilitatem accepisse. Falsum pro certo est, et pessime enarratum. Absque hoc namque sunt nobiles; quia isti filii sunt calui Ladizlai, qui uxorem de Ruthenia dicitur accepisse, ex qua tres isti fratres generantur. Iste quidem rex albus Andreas et catholicus est uocatus. Tribus enim annis Polonos Bohemos et Australes hungaris suis armis fecit censuales.

Rex autem hic Andreas fratre orbatus misit in Poloniam ad alterum fratrem suum Belam, cum magna dilectione vocans eum et dicens: nos qui quondam penurie participes fuimus et laborum, rogo te dilectissime frater, ut ad me non tardes uenire, quatenus consortes simus gaudiorum, et bonis regni corporali presencia gaudentes communicemus. Neque enim heredem habeo, nec germanum preter te. Tu sis michi heres, tu in regnum succedas. Hys itaque uerbis Bela adlinitus, cum omni familia sua uenit ad regem. Quem rex uidens gauisus est gaudio magno ualde, quia fraterno fulcitus est robore. Post hec autem rex et frater eius Bela habito consilio diuiserunt regnum in tres partes, quarum due in proprietatem regie maiestatis seu potestatis manserunt, tertia uero pars in proprietatem ducis est collata. Hec igitur prima regni huius diuisio seminarium fuit discordie et guerrarum inter duces et reges Hungarie. Eo tempore rex Andreas iuxta lacum Balatum construxit monasterium in honore sancti Aniani, in loco qui dicitur Tyhon. Duxit autem sibi uxorem filiam ducis Ruthenorum, de qua genuit Salomonem et Daud. De concubina autem quam habuit de uilla Moroth genuit Georgium. Porro dux Bela in Polonia genuit liberos Geyzam¹⁾ et Ladizlaum. In Hungaria autem genuit Lampertum et filias. Viuebantque rex et dux in magna pacis tranquillitate.

¹⁾ Geyzam.

L. **De rege Theutonicorum.*)**

Eo tempore teutonicorum rex cum magno exercitu obsedit castrum Poson, uolens iniuriam Petri uindicare, et Hungariam suo dominio subiugare. Extruxit autem multas machinas bellicas ad pugnandum¹⁾ castrum, et per octo ebdomadas obsidendo nichil profecit. Venerat enim predictus rex nauigio ad obsidendum castrum Poson. Tunc hungari qui in castro erant natatorie prudentissimum inueniunt hominem nomine Zothmund, quem noctis in silentio ad naues imperatoris miserunt, qui sub aqua veniens omnes naues perforauit, que subito aqua plene facte sunt, et potencia teutonicorum contrita est, et sic effeminati, eneruatique viribus reuersi sunt ad propria. (62) Multi enim milites erant in Poson, sed precipui erant inter eos Woytech, Endre, Vylunpard, Vrosa et Martinus, qui cotidie cum teutonicis dimicabant acriter.

Sequenti vero anno Cesar cum magna multitudine bellatorum ob easdem causas uenit in Hungariam iuxta fontes riuorum Zala et Zelice. Sed et naues uictuales oneratas per Danubium misit in Hungariam, prefecitque eis episcopum Gebarth fratrem.²⁾ Hys auditis Andreas rex et dux Bela omnes aceruos segetum et tirsos herbarum igne combusserunt, habitatoresque cum uniuersis animalibus eorum de partibus illis per quas Cesar erat transiturus procul abduxerunt. Cumque Cesar intrasset ad Hungariam, et uenisset in regiones combustas; neque militibus suis inuenire potuit uictualia, nec equis; et nesciebat ubi naues eius essent, nullunque subsidium ex eis poterat habere. Transiens autem siluas, appropinquauit montibus Bodohot, omnium uictualium penuria laborans. Interea autem Gebarth episcopus uenit in Geurinum, et mittens

¹⁾ oppugnandum. ²⁾ suum add. T.

*) De tertio aduentu imperatoris. A.

epistolam ad Hericum Cesarem sciscitabatur ab eo, ubi deberet ipsum expectare. Is autem qui ferebat litteram deo sic uolente captus est a latrunculis Andree regis, et ad eum ductus. Cumque Nicolao episcopo interpretante tenorem litterarum percepissent, rescripserunt episcopo Gebarth litteras, quas per quendam hospitem eidem miserunt. Ille autem simulans se a Cesare missum, obtulit litteras Gebarth episcopo talia continentes: Noueris optime Gebarth episcope; quod magna et ardua negotia nostri imperii nos ab Hungaria in Teutoniam ire conpellunt; nam inimici nostri imperium nostrum hostiliter occuparunt. Ergo age festina, et destructis nauibus quam cicius poteris nobis Ratispone occurras. Nec enim tibi tutum est amplius in Hungaria commorari. Hys itaque cognitis¹⁾ Gebarth episcopus festinanter fugit in Teutoniam. Cesar igitur spe sustentationis quam a nauibus expectabat frustratus, ad mortem incepit egere, similiter et uniuersus exercitus eius cum equis et subuectoribus miserabiliter fama periclitabantur. Insuper etiam hungari et bissemi singulis noctibus acriter eos infestabant, toxicatis sagittis eos interficiendo, et funes extendentes inter papiliones²⁾ eorum, quamplures aliqua seruicia facientes rapiabant. Pre timore autem imbrium sagittarum, quibus teutonici compluebantur et consumebantur, fodiebant sibi terram, et desuper insertis clipeis etiam uiui cum mortuis iacebant in sepulchris. Nam sepulchrum quod mortuo fodiebatur³⁾ uiuus iacebat in eo de nocte, et quod uiuo fodiebatur pro nocte, mortuus sibi uendicabat de die. Cesar ergo videns tot et tantis periculis se esse perplexum, misit ad Andream regem et Belam ducem, rogans perpetue pacis firmitatem. Dicebat enim, quod si rex Andreas securum ei iter preberet ad reuertendum, et exercitui suo fame oppresso subsidia uite largiretur, ipse nunquam Andree regi et successoribus eius inimicaretur, et nunquam anmodo regem hungarorum dictis vel factis aut

¹⁾ cognatis Cod. ²⁾ pampiliones. Cod. ³⁾ in die, add. T.

consilio ledere attemperaret. Sed etiam si quis de successoribus suis ad debellandum Hungariam arma moueret, indignacionem omnipotentis dei incurreret, et perpetuo eius anathemati subiaceret. Filiam quoque suam Sophiam nomine Salomoni filio regis Andree daret in uxorem, quam primitus filio regis Francie cum maximo dederat sacramento, propter perpetue pacis federa firmiter roboranda. Hic autem omnia fideliter seruaturum iusiurandi religione interposita confirmabat. Rex itaque Andreas et dux Bela, magis amatores pacis quam discordie seminatores esse uolentes, pacem cum Cesare composuerunt. Cesar autem in propria persona sua iureiurando confirmauit omnia que dixerat fideliter facturum. Tunc rex Andreas solita regum¹⁾ Hungarie largitate utendo misit Cesari quinquaginta corpora immensorum usonum,²⁾ et duo millia lardorum, mille tauros ingentes. De panibus autem plus quam secum ferre poterant. Oues quoque et boues seu pecudes pascuales, et uini copiam supereffluentem. Plurimi eciam teutonico-~~rum~~ rum de immoderata ciborum ingestione³⁾ et potus ingurgitatione crapulati et infusi mortui sunt. Residui uero a faucibus mortis miseracione hungarorum liberati, relictis tentoriis et clipeis, et uniuersis supellectilibus suis abiectis adeo concitato cursu in Teutonium redire (64) properarunt, quod nec retro prospicerent. Ex hoc autem euentu locus ille unde teutonici tam turpiter dedecorati abiectis clipeis fugerunt usque hodie Werteshege nuncupatur.

LI. De coronacione Salomonis patre suo Andrea rege adhuc uiuente.

Postquam autem Cesar Hericus cum tanto dedecore fugit in terram suam de Vngaria, rex Andreas mittens ad eum legatos petiuit ab eo ut Sophiam filiam suam Salomoni filio suo matrimonio copulandam ut promiserat

¹⁾ regem. Cod. ²⁾ husonum. T. ³⁾ gestione. Cod.

concederet. Cesar autem quemadmodum iureiurando promiserat fideliter compleuit. Regalibus itaque nuptiis iuxta fluuium Morua celebratis, et federibus pacis firmiter roboratis Cesar et rex cum gaudio sunt reuersi. At rex Andreas post hoc cito incidit in paralisim, et tam niuali quam estiuali tempore super traham ferebatur. Post mortem itaque sancti regis Stephani transacti sunt anni undecim, ^{novem} menses quatuor, usque ad annum primum imperii Andree regis. Interea uero Petrus teutonicus uel uerius Venetus primo et secundo regnauit annis quinque et dimidio. Aba uero regnauit annis tribus.*) Quia uero carnalis amor et consanguineitatis affectio solet impedire ueritatem, uicit amor filialis in Andrea rege iusticiam, et rupto federe sue promissionis, quod in regibus esse non deberet, filium suum Salomonem infantulum adhuc quinque annorum super totam Hungariam anno imperii sui duodecimo confectus senio in regem fecit inungi et coronari. Simulabat enim quod pro perdicione¹⁾ regni hoc faceret, quia imperator filiam suam filio suo Salomoni non dedisset si non eum coronaret. Cum autem in coronacione Salomonis canerent: Esto dominus fratrum tuorum; et hoc per interpretem Bele duci innotuisset, quod Salomon infantulus sibi dominus constitueretur, grauitur est indignatus. Dicunt alii quod (65) Bela duce et filiis eius Geycha scilicet et Ladizlao cunctisque regni optimatibus consencientibus Salomon unctus esset in regem,²⁾ postmodum seminariis discordie instigantibus odium ortum est inter eos. Susurratores enim, quales nostris temporibus complacent, precipue suggerebant regi, non posse regnare Salomonem, nisi fratre suo Bela extincto. Ab alia uero parte duci Bele persuadebant, quod tempus oportunum esset regnum acquirere, dum Salomon puerulus esset, et pater eius senio confectus ac ualetudinarius. Venerunt itaque rex et dux in Varkun.

¹⁾ pace. T. ²⁾ sed add. T.

*) novum caput: De coronacione Salomonis regis. A.

* Hic XI ponitur pro IX in diplomate Ladislai IV. i. anni 1282 ponitur IX pro XI, anno in. dom. MCC octogesimo tercio quarto kal. Iunii regni autem nostri anno nono? C. D. V. 3. p. 152. Incipit 1272 mense Aug. - 1272 + 11 = 1283. Vide supra cap. 31. p. 85.

Rex autem cognoscebat, quod filius suus absque voluntate ducis post obitum suum regnare non posset. Vocavit ad consilium suum duos fideles suos, cum quibus consilium iniit dicens: Volo attemptare ducem et¹⁾ duobus interrogare; si vult habere coronam uel ducatum. Fecitque rex ei coronam iacere ante se super rubeum stramentum, et gladium iuxta, qui ducatum designat. Si ducatum dux cum bona pace habere uoluerit, habeat; si vero coronam, statim vos duo principes surgite, et eodem gladio ducem Belam decollate. Et illi promiserunt se facturos. Cum autem hoc consilium inirent comes preconum Nicolaus tenens hostium pallatii deforis hec omnia audiuit, cumque ducem ad regem uocassent, et in hostio intraret, dixit citissime duci causam (comes) preconum: Si uitam optas, accipe gladium, et plus dicere non potuit. Cum autem dux intrauit, uidit coronam iacentem cum gladio ante regem, et mirabatur. Statimque cum sedisset, rex iacens se leuauit, et in lecto sedens dixit: Dux! ego coronam filium meum non tamen causa cupiditatis, sed (pro) perditione²⁾ regni, que nudius tercius ab imperatore acta fuere.³⁾ Sed tu uoluntatem liberam habeas; si uis regnum, accipe coronam: si ducatum, accipe gladium; ex hys aliud concedas filio meo, sed corona cum iusticia tua est. Statim dux cognouit de uerbis Nicolai comitis et dixit: Habeat filius tuus coronam, qui unctus est, et da mihi ducatum. Statimque gladium accepit. Rex itaque inclinauit se ad pedes eius, quod raro factum est. Putabat enim de eadem simplicitate dedisse coronam filio suo, sicut sibi Leuente dederat. Sed dux pre timore hoc fecerat. Tandem sinistris suggestionibus malorum (66) hominum rex et dux discordauerunt. Dux autem erat sicut sagacissimus, precauens sibi ab insidiis regis, cum omni familia sua secessit in Poloniam ad socerum suum. Quod audiens rex Andreas, timens illius machinamenta filium suum Salomonem trans-

¹⁾ in. add. T. ²⁾ pace. T. ³⁾ fuit.

misit ad imperatorem socerum suum. Secuti sunt autem eum plurimi primates Hungarie. Interea dux Bela omnem iniuriam, quam ei frater suus rex Andreas intulerat notificavit socero suo duci Polonie. Dux autem Polonie auxiliatus est ei fideliter et efficaciter. Dux itaque Bela tribus agminibus soceri sui munitus reuersus est in Hungariam. Rex autem Andreas prenoscens eum cum exercitu intrasse in Hungariam, ab imperatore teutonicorum duos duces, videlicet Vilelmum et Poth in auxilium suum fecit adduci. Ducem quoque Bohemorum, qui consanguineitate eidem attinebat, mercede conduxit, et confidebat in multitudine conductorum. Hungaros autem non multos habebat, quamplurimi enim Salomonem filium suum secuti fuerant, et ex his qui in regno remanserant, plurimi ad ducem Belam confluxerant. Nunciatum est autem Bele duci, quod rex Andreas maximam haberet multitudinem conductorum, elegitque magis mori in bello, quam sine pugna ab exercitu regis declinare. Tunc intrepidus concitatum duxit exercitum super Andream regem versus Tysciam. Vilelmus vero et Poth duces theutonicorum furore concitati cum agminibus suis festinanter Tysciam transierunt, et commisso prelio ab utraque parte fortiter est pugnatum. Sed adiuuante deo dux Bela victoriam obtinuit, fere omnibus teutonicis ibidem interfectis, et ducibus eorum comprehensis. Porro hungari qui erant apud regem Andream, uidentes victoriam fecisse ducem Belam, dimisso rege Andrea uersi sunt ad ducem Belam. Rex autem Andreas fugit versus Teutoniam, sed euadere non potuit, captus est enim ad portas Musum, et negligenter detentus in silua Bocon ad crucem¹⁾ suam que dicitur Scirc mortuus est. Sepultus est autem in monasterio sancti Aniani confessoris, quod idem rex construxit in Tihon iuxta lacum Balaton. Sed et dux Bohemorum captus est, et sine scitu ducis Bele exoculatus. Vilel(67)mus vero et Poth duces adducti sunt ad Belam ducem, qui eos liberos abire permisit.

¹⁾ curtem. T.

LII. **Dux Bela feliciter coronatur in regem.*)**

Dux igitur Bela vocatus Benyn uictor cum triumpho uenit in ciuitatem Albam, ibique regali dyademate inungentibus eum episcopis feliciter est coronatus. Tenuit autem regnum pacifice, sine molestatione hostium et quasiuit bona genti sue. Inter cetera siquidem pericie sue argumenta, fecit fabricari nummos magne monete ex purissimo argento, et precium rerum uenaliu secundum terram¹⁾ quantitatem iusto moderamine discrete rationis constituit. Non enim permittebat mercatores et nummularios per detestabilem auaricie uoraginem a simplicibus et rusticis superfluum lucrum congregare. Hec est enim causa, que maxime solet populos paupertatis et inopie periculis obuoluere, sed²⁾ statutum precium unusquisque vendebat et emebat, sine iniuria et circumuencione. Iste etenim omnia fora die Sabbati constituit pro vendendo et emendo, bisancinosque misit currere per districtum regni sui. Argenteos eciam denarios ut supra scriptum est cudere fecit, quorum quadraginta bisancius census erat. Vnde et nunc denarii numero quadraginta aurum appellantur, non quod sint aurei, sed quod tot denarii bisancium ualere illo tempore uidebantur. Omnibus enim diebus uite sue in tota Hungaria non est mutata moneta.

Multa etiam alia fecit sempiterna digna memoria. Omnium enim qui secuti fuerant Salomonem regem uxores et filios et omnia que habebant integra et illesa fecit custodiri, ut ad eum sponte reverterentur, bonis suis in pace degerent. Unde plurimi de illis facti fideles redierunt.

Alleuiavit hic etiam pietatis —³⁾ onus hungarorum, a debito seruicio relaxans eis consuetas (68) pensiones,

¹⁾ certam. T. ²⁾ secundum. add. T. ³⁾ affectu. supp. T.

*). De coronatione primi beele regis filii Ladislai calui, filii Toxun. A.

et antiquas exactiones. Quapropter Hungaria quamplurimum locupletata super omnes circumadiacentes regiones caput extulit uincentes¹⁾ eas diuiciis et gloria. Tunc in ea pauperes locupletabantur, et diuites gloriabantur.

Misit eciam rex clementissimus per totam Hungariam precones, ut de singulis uillis uocarentur duo seniores facundiam habentes, ad regis consilium. Quo audito non tantum hy qui uocati fuerant, sed eciam omnes rustici et serui cum uniuersa plebe Hungarie uenerunt ad regem in Albam. Rex autem et episcopi cunctique proceres uidentes immensam multitudinem, timuerunt, ne forte irruerent in eos. Et intrantes ciuitatem obseruauerunt eam. Plebs autem eonstituit sibi prepositos, quibus preparaerunt orcistrum de lignis, unde ab hominibus possent uideri et audiri. Prepositi uero miserunt ad regem et ad proceres nuncios dicentes: concede nobis ritum patrum nostrorum²⁾ paganismo uiuere, episcopos lapidare, presbiteros exentherare, clericos strangulare, decinatores suspendere, ecclesias destruere campanas confrangere. Hys auditis contristatus est rex et petiuit inducias dierum trium ad deliberandum super negocio. Interim uero prepositi plebis in eminenti suggestu residentes predicabant nephanda carmina contra fidem. Plebs autem tota congratulanter affirmabat: fiat. Cum autem tertia die responsum expectarent, milites armati ex precepto regis irruerunt super eos, aliquos ex eis obtruncauerunt, prepositosque eorum ab altis precipitando contriuerunt, reliquos autem ligatos duris uerberibus flagellauerunt, et sic occidendo, ligando flagellando sedicionem eorum milites uix edomauerunt. Postquam enim sanctus rex Stephanus conuertit Hungariam ad Christum, bis ad paganismum uersa est. Semel tempore regis Hendree; secundo tempore regis Bele, sicut nunc scriptum est.

¹⁾ sic pro: vincens. ²⁾ more. add. T.

Piissimus autem rex Bela completo regni sui anno tercio in Demes regali allodio, corruente solio confractus corpore, irremediabiliter cepit egrotare. Duxeruntque eum seminecem ad riuulum Kynisua propter quasdam regni necessitates, et ibi migravit a seculo. Sepultus est autem in monasterio sancti Saluatoris, quod ipse construxerat in loco qui dicitur Zugzard. Hic enim Bela erat (69) caluus, et in colore brunus, propterea suum monasterium, ad suam dispositionem Zugzard appellavit.

LIII. **De aduentu imperatoris cum rege Salomone genero suo.*)**

Rex autem Salomon audita morte Bele regis, accessit ad socerum suum imperatorem teutonicorum, rogavitque eum ut regnum Hungarie sibi restitueret. Cuius precibus imperator libenter acquieuit, et cum illo nobili romane artis¹⁾ exercitu, et illustri cetu imperialis glorie Salomonem in Vngariam reduxit. Interim Geysa filius regis Bele sicut erat prudens et circumspectus, cum duobus fratribus suis adolescentibus, assumpsit se seorsum in partes Polonie. Non enim poterat impetum Salomonis et teutonicorum tunc sustinere. Rex itaque Salomon cum imperatore sine difficultate intrauit in Hungariam rege orbatam, et securus venit in ciuitatem regiam Alban, ibique ab omni clero et populo totius Hungarie honorificentissime susceptus est. Concionatus est autem imperator ad uniuersum cetum hungarorum pro genero suo rege Salamone,²⁾ pacemque inter eos reformatam iusiurandum³⁾ religione interposita confirmavit. Regem autem Salomonem in paterno solio glorie coronatum cum assensu et clamacione totius Hungarie sedere fecit. Ipse uero imperator diuite gaza Hungarie a rege Salomone remuneratus prospere rediit ad propria.

¹⁾ arcis. T. ²⁾ Salomone T. ³⁾ iurisiurandi. T.

*) De aduentu inperatoris quarta uice. A.

Statim autem ut imperator discessit, Geysa illinc quo se caute contulerat, in Hungariam accessit. Rex autem Salomon, tanquam nouus, et necdum in regno roboratus, timens ne forte Geysa cum exercitu polonico super eum irrueret, paulisper retrocessit cum suis, et in castro Musum munitissimo tuta statione resedit. Porro episcopi et alii uiri religiosi instanter satagebant inter eos pacem componere. Maxime (70) autem Desiderius episcopus delinquentiis ammonicionibus et dulcibus allocucionibus suis mitigauit animam Geyse ducis, ut Salomoni quamuis iuniori regnum cum pace redderet, et ipse ducatum quem pater eius habuerat pacifice teneret. Cuius salubribus persuasionibus Geysa deposito rancore paruit. In festo autem sanctorum Fabiani et Sebastiani martirum rex Salomon et Geysa dux coram Hungaria in Geur pacem firmauerunt. Deinde festum Dominice resurrectionis ambo simul cum plena curia Quinqueecclesiis celebrauerunt. Vbi rex Salomon ipso die Pasce assistentibus regni proceribus per manus Geyse ducis honorabiliter est coronatus, et in regiam beati Petri principis apostolorum basilicam ad audiendam missam gloriose deductus. Vniuersa ergo congregatio hungarorum videntes pacem regis et ducis et mutuam inter eos dilectionem, laudauerunt deum pacis amatorem et facta est leticia magna in populo. Nocte autem secuta prognosticum future discordie et turbacionis prouenit. Totam enim ecclesiam illam et omnia pallacia ceteraque edificia et appendencia repentina flamma corripuit, et uniuersa, uastante incendio corruerunt. Accepit autem omnes timor pre nimia concussione flammaram stridencium, et terribili furore campanarum ex turribus ruencium; nec sciebat quisquam quo se diuerteret. Rex et dux vehementi stupore attoniti, et suspicione mali doli perterriti, quantocius in diuersa se transtulerunt. Mane autem facto, per fideles nuncios et in ueritate rerum cognouerunt, quia nichil mali ex utraque parte perniciosa fraude fuerat excogitatum, sed forte inopinatum euenerat incendium. Rex et dux cum bona pace iterum conueniunt.

Misit itaque rex Zolomerus Dalmacie, qui sororius Geyse erat, nuncios ad regem Salomonem et ducem Gey-sam, et rogauit eos ut propria persona eorum contra aduersarios suos scilicet Carantanos ipsum adiuuarent, qui tunc marchiam Dalmacie occupauerant. Rex igitur et dux collecto exercitu iuerunt in Dalmaciam, et ablatam sibi restituerunt integre. Regi ducique dona regalia ac preciosa pallacia¹⁾ aurum et argentum multum (71) donauit. In reuersione autem eorum Atha palatinus rogauit regem et ducem, ut in constructione monasterii sui quod in honore sancti Jacobi edificauerat in Zelyz interessent, quod et factum est.

LIV. Quod rex Salomon et Daud liberos non habuerunt.

Rex autem Salomon et Daud frater eius liberos nunquam habuerunt, et in ipsis semen regis Andree defecit. Quod ideo diuinitus factum esse credimus, quia quando Andreas primo in Hungariam reuersus est cum Leuente fratre suo, propter hoc, quod ipse regnum posset obtinere, permisit Vatam prophanum, et alios pessimos sanctum Gerardum et multos christianos interficere. Dux autem Geysa genuit Colomanum et Almun ac filias. Viguit autem tranquilla pax inter regem et ducem circiter annos tredecim. Interim autem Bohemi superbia inflati irruerunt versus urbem Trenchen, et magnam predam hominum et ceterorum animalium rapiantes abduxerunt. Rex autem et dux pro magna iniuria hoc reputantes, cum suis exercitibus Bohemiam inuaserunt. Et Bohemis ad conflictum uenire non audentibus, hungari fere totam Bohemiam igne ac gladio uastauerunt. Ibi Bator Opus Martini filius, quendam Bohemum instar gygantee magnitudinis corpus habentem, in certamine singulari uiriliter prostravit, propter quod memoriale factum semper postmodum apud regem et omnes

¹⁾ pallia. T.

optimates Hungarie gloriosus emicuit. Rex itaque et dux iniuriam suorum super Bohemos grauiter uindicantes, cum maxima preda captiuorum Bohemorum in Hungariam gaudentes sunt reuersi.

LV. **Deuastant Cuni Hungariam.**

(72) Post hoc autem pagani Cuni a superiori parte porte Meses ruptis indagibus irruerunt in Hungariam, totamque prouinciam Nyr usque ciuitatem Byhor crudeliter depredantes, infinitam multitudinem uirorum ac mulierum, ceterorumque animalium secum trahentes, per annum Lapus et fluenta Zomus inopinabiliter transeuntes remeabant. Rex igitur Salomon et dux Geysa cum fratre suo Ladizlao collecto exercitu festinantissime accelerauerunt per portam Meses transeuntes, prius quam Cuni montes transcenderent in urbem Dobuka, pene per totam septimanam ibi aduentum paganorum expectarunt. Quidam autem de speculatoribus nomine Fantiska, qui erat de Nouo castro, certificauit regem et duces in quinta feria, quod exercitus Cunorum appropinquaret. Rex autem et duces cum exercitu equitauerunt illuc usque properantes, et in nocte illa descenderunt prope Cunos. Surgentes autem summo diluculo sexta feria, omnes eucharistie communionem se ipsos munierunt, et ordinatis agminibus suis ad confligendum contra paganos perrexerunt. Quod cum uidisset princeps milicie paganorum nomine Osul, qui fuit seruiens Gyule ducis Cunorum, sicut erat plurimum inflatus superbia, ac nimium de se presumens, inquit suis, vadant iuuenes super inermes hungaros, et cum eis ludi simile bellum committant. Nullos enim credebat esse, qui cum eis congredi auderent. Procedentes autem pagani contra hungaros, uiderunt terribilia eorum agmina, et prepropere renunciauerunt Osul principi suo. Qui coadunato conducto exercitu Cunorum, festinanter collegit se in supercilium montis altissimi, putans hoc sibi fieri pro maximo tuta-

mento. Est enim ascensus gra(73)uissimus montis illius, qui ab incolis uocatur Kyrieleys. Congregatus est autem uniuersus exercitus hungarorum ad radicem montis eiusdem. Milites enim regis Salomonis omnes pariter gestabant vexilla sua facta de syndone. Pagani autem in cacumine montis iam collocati¹⁾ fuerant, ex quibus forciores et audaciores sagittarii descenderunt in medium deuexi montis, ut hungaros ab ascensu montis procul arcerent. Ceperunt itaque tempestuosis ymbribus densissimarum sagittarum in turmas legionum regis et ducis deseuire. Quidam autem incliti milites hungarorum irruerunt super illos sagittarios, et quamplures ex eis in latere eiusdem montis occiderunt, et ualde pauci equos suos arcibus suis verberando urgentes, uix ad socios suos ascendere potuerunt. Rex autem Salomon acerrime animositatis audacia fremebundus, per grauissimum ascensum cum agmine suo, quasi reptando ad paganos ascendit, qui super eum densissimos sagittarum ymbres effundebant. Dux autem Geysa sicut erat semper prouidus, per leuiorem ascensum ascendens, sagittis irruit super Cunos. Cuius frater Ladizlaus quatuor ex fortissimis paganorum primo impetu interfecit, et a quinto eorum sagitta grauius est uulneratus, eodem mox ibidem interfecto. Postmodum diuina miseracione a uulnere illo cito est sanatus. Pagani ergo atrocissima mortis illacione ab hungaris coartati, miserabiliter fugiebant. Quos hungari celerius persequentes acutissimos gladios suos et sitibundos in sanguinibus Cunorum inebriauerunt. Capita quippe Cumanorum²⁾ nouiter rasa tanquam cucurbitas ad maturitatem nondum bene perductas gladiatorum ictibus disciderunt.

Vidit denique beatissimus Ladizlaus dux unum paganorum qui super dorsum equi sui ducebat unam puellam hungaram speciosam. Sanctus ergo dux Ladizlaus, putans illam esse filiam episcopi Waradiensis, et quamuis

¹⁾ collecti T. ²⁾ Cunorum. T.

esset grauiter uulneratus, tamen illum celerrime persecutus est super equum illum, quem Zug nominabat. Cum autem attingeret ut eum lancearet, minime poterat, quia nec —¹⁾ eius celerius currebat, nec equus il(74)lius aliquantulum remanebat, sed quasi brachium hominis erat inter lanceam et dorsum Cuni. Clamauit itaque sanctus dux Ladizlaus ad puellam et dixit: Soror speciosa accipe Cunum in cingulo, et iacta te in terram. Quod et fecit. Cumque beatus Ladizlaus dux procul illum lanceasset in terra iacentem, uoluit eum interficere. Quem puella ualde rogauit ne eum interficeret, sed ut dimitteret. Vnde in hoc notatur, quod fides in mulieribus non sit, quia forte amore stupri illum liberare uoluit. Sanctus autem dux diu cum eo luctando et absciso neruo illum interfecit. Sed illa filia episcopi non fuit. Rex igitur et gloriosi duces fere omnibus paganis interfectis, et omnibus christianis a captiuitate liberatis, una cum felici embola totius Hungarie cum triumpho uictorie gaudentes redierunt. Facta est igitur leticia magna in tota Hungaria, et in ymnis et confessionibus benedicebant deum, qui dedit eis uictoriam.

LVI. **De aduentu Bissenorum in Hungariam.*)**

Factum est autem tertio anno post aduentum Cunenorum, Bisseni per Albam bulgariam uenientes transnatauerunt flumen Zaua in campum Buzias, et non modicam gentem captiuorum et predarum diripientes, in suam terram abduxerunt. Rex autem et dux imposuerunt crimen tradicionis Albe bulgarice, eo quod pace defraudata uoluntarie permisissent latrunculos Bessorum depredari Hungariam. Collectis itaque exercitibus, conuenerunt in Zalkankemen, ubi consilia deliberantes, decreuerunt Albam traditricem²⁾ obsideri oportere, et expugnari. Inde castramouentes descenderunt circa flu(75)men Zaua in directo

¹⁾ equus. suppl. T. ²⁾ tradicem. Cod.

*) De expugnatione albe bulgarice. A.

Nandorfeirwar. Exiit autem edictum a rege et duce, ut uniuersus exercitus hungarorum quantocius transiret fluuium Zauam in Bulgariam. Greci autem et bulgari nauigantes in celonibus suis per ingenia sufflabant ignes sulphureos in naues hungarorum, et eas in ipsis aquis incendebant. Victi sunt autem igniuomi greci ab hungaris pre multitudine nauium, quibus flumen operuerant. Fugientibus autem grecis ac bulgaris, transierunt hungari et terminos bulgarorum occupauerunt.

Rex autem et dux secunda feria transierunt Zauam, et mane facto ordinauerunt acies suas, et plenis manipulis suis uniuersaliter per turmas suas insertis umbonibus obsederunt ciuitatem. Greci igitur et bulgari timentes ex obsidione periculum sibi imminere orauerunt Bissenos per clam destinatos nuncios ut sine pauore uenirent in adiutorium ipsorum, eo quod nec rex nec dux ciuitatem eorum obsedisset, sed tantum comes Vid cum Bachiensibus militibus eos inuasisset. Bessi ergo fraudulentibus uerbis eorum seducti, festinanter uenerunt in adiutorium ipsorum, et cupiditate prede allecti, quam de comite Vyd deuicto sperabant se habere, precipites irruerunt super agmina Suproniensium, quorum rector erat comes Jan nomine. Hic autem insultus bessorum uiriliter et fortiter cum Supruniensibus superauit, plurimis eorum ibidem in ore gladii prostratis, residuis autem eorum in captiuitatem subactis. Princeps bisсенorum nomine Kazar cum paucissimis fugiendo manus hungarorum uix euasit. Rex igitur et dux eidem militi Jan munera regalia condignasque grates liberalitate¹⁾ contulerunt, eo quod ipse multa milia bisсенorum tamquam lapis limpidissimus uasa fictilia contriuisset, priusquam rex et dux cum exercitu suo de gentaculis capita leuassent. Regi autem et ducibus Geysa et Ladizlao super rupem, que eidem ciuitati proxima est, residentibus, ceperunt hungari presentare captos bisсенos et capita interfectorum, et

¹⁾ supple: regia. Toldy „liberaliter“-posuit contra cod.

equos et supellectilia, quae in quarta feria a mane usque ad inclinacionem meridiei plene perficere non potuerunt. Hoc autem ideo factum est, ut greci et bulga(76)ri qui obsidebantur, uidentes bissenos, in quibus sperabant tam crudeliter ab hungaris obtruncatos, timerent et semet ipsos cum ciuitate regi et ducibus contraderent.

Porro rex et duces ad expugnandam ciuitatem conuenienciora loca prospicientes preceperunt carpentariis, ut ibi turre lignear octo altitudinem murorum duplo superantes fabricarent, unde milites in medium ciuitatis lapides et sagittas super homines iacularent. Inter turre uero totidem tormenta ad destruendum ¹⁾ muros erexerunt, longos etiam pluteos ad defendendos introitus turrium, ceteraque instrumenta bellica composuerunt. In quibusdam itaque locis destruxerunt muros eius usque ad fundamentum, sed ciuitatem capere non poterant, quia eam intrinsecus fortissimi bellatores defendebant. Obsederunt itaque ciuitatem duobus mensibus, infra quos sepius congressi sunt cum sarracenis de ciuitate egredientibus, et ex eis alios occiderunt, alios autem fugauerunt. Post hoc tres sarraceni fortissimi et audacissimi de urbe prosiliunt, iaculis lanceis et sagittis duram plagam hungaris propinantes. Salomon autem balistarius regis unum illorum ictu baliste fulminauit, cuius cadauer hungari nitebantur rapere, socii uero eius de predictis acriter dimicantes defenderunt. Rex autem et dux uidentes eorum conflictum, circumstantibus aiunt militibus: utinam sanguis et cor Machabeorum efferbesceret in militibus, qui defensarent hungaros ab his sarracenis pre municione arcis ²⁾ audacter pugnantibus, ut hungari cadauer sarraceni raperent.

Hoc audito Obus ³⁾ Georgius et Bors milites bellicosi, concitato impetu in modum fulguris irruerunt super illos. Quos quidem Obus nimium audacter persequens, usque ad urbis portas fugauit. Pugnatores iactabant lapi-

¹⁾ destruendos. T. ²⁾ praemunitione artis. ³⁾ Opus ubique T.

des et sagittas de pugnaculis ciuitatis, Obus tamen sine lesione rediit. Interea autem Georgius et Bors exortati sunt hungaros, qui corpus sarraceni rapuerunt, et in turpitudinem proiecerunt. In tercio uero mense obsidionis quedam puella hungarica olim illuc per captiuitatem abducta, in quarta (77) feria ciuitatem succendit. Flabat autem subsolanus uehementissime, cunctaque edificia occupauerunt incendia. Exercitus itaque hungarorum irruit in ciuitatem ea parte, qua muri eius per tormenta iam corruerant, et grecos sarracenos atque bulgaros crudeliter trucidarunt. Qui autem residui fuerant cum Nicota duce eorum fugierunt in arcem. Hungari ergo capta ciuitate sequenti die postquam ignis resederat, uidentes scrobes grecorum deiscentes, tulerunt exinde aurum multum et argentum, lapides preciosos, gemmasque prelucidas, et thesaurum fere inestimabilem. In cuius particione orta est discordia inter regem et ducem. Nullusque fuit ex hungaris, qui ibi locupletatus non fuisset.

Porro in arce inclusi rogauerunt regem et duces, ut eis uitam et libertatem donarent, arcem et uniuersa sibi uendicarent. Manibus itaque regis et ducum in fidei pignus extensis, quod eos amplius non lederent, omnes qui in arce erant descenderunt. At dux Nycota portans argenteam yconam sanctissime genitricis dei semper uirginis Marie cum magna multitudine populi ueniens in potestatem ducis Geyse se contulit. Sciebat enim Geysam ducem deuotum deo, et captiuos seu afflictos misericordie uisceribus refouentem. Ad manus autem regis Salomonis pauci uenerunt, quia nouerant ipsum esse austerum, et pessimis consiliis Vyd comitis in omnibus auscultantem.¹⁾ Qui Vyd deo et hominibus detestabilis erat. Cumque uidisset rex plures ad ducem ex illis confugisse, paucos autem ad se, plurimum indignatus est. Cum autem reuersi essent cum thesauro inestimabili, uenerunt in uillam Buzias, in pre-

¹⁾ auscultantem. T.

dium Vyd, volebatque diuidere thesaurum et captiuos, et illos eciam qui ad fidem illorum de castro uenerant. Dux autem regi in hoc contradicens diuidere non potuerunt. Hec ergo causa fuit malorum et seminarium discordie inter eos. Sed cum thesaurum diuiderent, rex cum consilio Vyd, et Frank episcopi, et Radoan filii Bugar, et Iliia generis Vyd, in quatuor partes diuisit. Et quartam partem duci,¹⁾ de tribus partibus unam haberet ut omnibus militibus,²⁾ secundam autem Vid, tertiam autem Iliia. Vnde (78) dux ualde molestatus est.

LVII. **Discordia regis et ducum.**

Interea imperator grecorum audita liberalitate ducis Geyse misit ad eum nuncios ad firmandam pacem et amicitiam. Dux autem remisit ei omnes captiuos, et omnes qui ab arce descenderant. Ad regem autem Salomonem, rex nequaquam misit grecorum. Vnde rex Salomon super Geysam ducem magis inuidie faucibus³⁾ ac magis exarsit. Comes eciam Vyd peruicaciter instigabat regem, ut ducem Geysam expelleret, et ducatum eius sibi de leui posset uendicare. Et hoc facile fieri dicebat eo quod rex multo plures milites quam dux haberet; nec hoc differendum, sed magis accelerandum esse suggerebat. Seducebatque regem hoc prouerbio: Quod sicut duo gladii acuti in eadem vagina contineri non possent, sic nec vos in eodem regno conregnare potestis. Rex ergo uenenosis uerbis comitis Vyd tragefactus, odium et rancorem concepit. Exinde itaque querebat oportunitatem aut capiendi ducem Geysam per insidias, aut bellandi. Dissimulabat tamen rex, et simulata amicitia dimisit ducem abire in ducatum.

¹⁾ sic ut. inserit T. ²⁾ unus ex militibus. ³⁾ faucibus.

LVIII. **De concordia eorum.**

Post itaque misit rex ad utrumque ducem, ut ambo simul ad regem uenirent, et cum exercitu super (79) Nys castrum grecorum proficiscerentur. Rex enim dolose intendebat eos perdere, ut si ambos improuisos capere posset, de cetero securus fuisset. Duces autem insidias regis percipientes, sibi caute consulerunt. Ladizlaus cum medietate exercitus in partibus Nyr remansit, Geysa uero cum rege profectus est, nec ausi sunt quicquam molestie ei inferre, quia Ladizlaum in manu ualida fratris ultorem fore non dubitabant.

Interea uiri de Nys multam in auro et argento et preciosis palliis regi et duci habundanter obtulerunt. Deinde reuertentes ab urbe Keue rex et dux ab inuicem sunt diuisi. Ladizlaus autem consilio fratris sui de ciuitate Byhor iuit in Rusciam, querere auxilium amicorum suorum, ut contra machinamenta regis sese premuniiret. Iam enim omnibus innotuerat iniuria et discordia regis et ducum. Post hec collectis exercitibus, nunciis frequenter missis, tandem rex et dux uenerunt Strigonium, ibique ex conducto*) utrique eorum tantum cum octo hominibus inter episcopos et principes nauigauerunt in insulam ciuitati proximam ad colloquendum. Vbi diu semet ipsos incusantes et excusantes, tandem roborato federe pacis, Geysa rediit in ducatum, rex autem uenit in Albam. Post hec misit ad Geysam ducem rex Vyd deo detestabilem, et Ernei mansuetum, quos Geysa fecit caute custodiri, pre timore tradicionis Vyd. Misit eciam dux ad regem episcopum Waradiensem et nequam Vatha, quos rex fecit similiter custodiri. Rex autem de villa Meger iuit uersus flumen Rabcha in occursum trium ducum theutonicorum, quos in auxilium sibi contra ducem Geysam expectabat.

*) conducto. T.

Quia vero dux nec fratrem suum presentem habebat, nec amicorum auxilium, misit Vyd et Ernei ad regem, data treuga a festo sancti Martini, usque ad festum sancti Georgii. Quo audito rex misit Vatham et episcopum Waradiensem. Porro eo tempore rex Natale celebravit in loco qui dicitur geminum castellum. Deinde uenit in Zalam ubi Marchrat dux theutonicorum et Vyd instigauerunt regem, ut ducem debellaret. Sug(80)gerebat enim Vid regi hoc et huiuscemodi: Ecce nunc facile potes et indubitanter ducem deuincere, quia destitutus est omni auxilio, et si distuleris eum aggredi usque ad datas inducias, erit spes euadendi. Cumque rex Salomon uenisset ad Zugzard, et castra metatus esset super locum Kestelci, uenit audire uesperas in monasterio sancti Saluatoris. Post uesperas in monasterio Vyd et alii consuluerunt regi dicentes: Domine noueris, quod Ladizlaus in Rusciam iuit, et Lampertus in Poloniam, conducere exercitum fratri eorum duci Geyse; sepe consulimus tibi ut nunc ueniatis super ducem, qui uenatur in Igfan noctis in silencio impetum faciamus super eum, capiamus eum, et oculos eius eruamus. Et cum Ladizlaus et Lampertus uenerint, uel exercitum secum duxerint, contra nos stare non possint. Et cum hec audierint eciam regnum intrare non audebunt. Et potestis facere, quia omnes consiliarii sui tibi fideles sunt. Et ducatum michi dabis, et ita confirmabis coronam tuam.

Rex autem hoc audito promisit se cogitaturum usque ad matutinas. Et placuit consilium ante oculos eius. Abbas autem eiusdem loci, nomine Willermus latinus, qui erat in absconso loco clausus, quasi deum precans in monasterio, audiuit consilium quando factum est. Qui statim nuncium misit ad ducem et litteras, ut sibi de rege caueret. Cum autem nuncius ad ducem uenisset, erant ibi iniqui consiliarii, et ipsius ducis traditores, Petrud scilicet, Zounuk et Bykas. Qui dixerunt: Domine dux ne timeas, quoniam abbas ebriosus est, et in ebrietate sua ad uos nuncium misit, et nescit quid loquatur. Hoc autem dice-

bant, quia uolebant tradere ducem in manus Salomonis. Dux autem in illis confidens, ibidem, scilicet in Igfan uenabatur. Sed fratrem suum Ladizlaum misit in Bohemiam, quia iam tunc reuersus erat de Ruscia sine subsidio, ut rogaret Otthonem ducem Bohemorum, ut ipsis in necessitate positus auxiliaretur. In eodem mane quando rex se cogitaturum statuerat, cum uenisset ad matutinas, abbas idem abscondit se in monasterio, ut audiret (81) consilium, eo quod fidelis erat duci, quia filius fundatoris ecclesie sue fuerat. Cantatis igitur matutinis cum omnes exiissent, rex et Vid ibidem remanserunt, et tale consilium statuerunt, sicut Vid regi facere laudauerat. Hoc autem predictus abbas audierat, monachalem statim deponens habitum, et laicalem induens, gladiumque accingens, ascendit equum, et uenit citissime ad ducem, quem mane dormientem inuenit, et excitauit eum dicens ei: Fuge dux, et si non fugeris, statim milites Salomonis ad capiendum te appropinquant. Dux uero collecto exercitu suo uoluit ut citissime iret in partes Bohemie pro fratre suo Ladizlao, sed rex obuiam ei ueniebat. Regebat autem Vid sic regem, sicut magister discipulum, eratque sibi de iure, sine omni iure subditus. Quod cauendum est omnibus hominibus, sed maxime regibus. Lactatusque est pessimo Vyd perfidi consilio, mouitque exercitum super ducem.

Dux uero cum exercitu suo obuiauit regi in Kemey, principes autem ducis ymo traditores miserunt clanculo nuncios ad regem dicentes: Quod si rex eos in dignitatibus suis teneret, et in gratiam susciperet, ipsi in bello, relicto duce, ad regem confluerent. Rex autem certificauit eos super hoc, prestito iuramento, et securus tunc transiuit Tysciam glaciata super ducem. Cumque appropinquassent ad prelium, rex apud ecclesiam filii Nog armauit se, et coadunauit agmina sua ad dimicandum, et impetum fecit super ducem, ac ducem auxilio suorum fraudulenter destitutum superauit. Principes autem Geyse Petrud et Bykas in ipso prelio cum tribus agminibus castrorum uer-

terunt se ad Salomonem, sicut sibi promiserunt. Dux vero Geysa, quamvis maxima parte exercitus sui esset destitutus, non tamen abhorruit, uno tantum agmine stipatus contra triginta Salomonis agmina seuissimum prelium committere. Traditores autem fugientes leuabant clipeos suos in signum, quod regi dederant, quemadmodum Iudas traditor qui dederat signum, ne milites regis eos persequerentur. Exercitus autem regis ignarus prodicionis signi, et ui(82)dentes agmina ducis fugere, persecutus est ea usque ad interempcionem, ita quod uix paucissimi ex illis traditoribus mortem euaserunt, et utinam ex eis nullus euassisset, qui dominum suum benefactorem sceleratissime tradiderunt. Omnibus autem militibus suis pereuntibus, declinavit dux a bello, transiuitque Tysciam in Cothoid*) et Georgium nigrum capellanum suum ad fratrem suum Ladizlaum transmisit, ut quamcitus posset ad eum festinaret. Iuancam vero clericum suum litteratum misit ad Lampertum. Cumque Geysa equitasset usque Vaciam, obuiauit fratri suo Ladizlao, et Otthoni duci sororio eorum, cum auxilio ualido venientibus.

Cumque dux Geysa uidisset fratrem suum Ladizlaum, pre nimio dolore flebat quia bonos et fideles suos amisisset, et de traditoribus conquerebatur. Ladizlaus autem animo fortis fratrem suum confortabat ne fleret, sed potius omnipotentis dei clemenciam exoraret, ut uictorem uictis subiugaret, quemadmodum forma bellorum est. Rex autem et dux ante Quadragesimam pugnauerunt in Kemei, quarta feria post dominicam qua cantatur Exurge. In hoc autem bello Opus filius Martini de genere Vecellini miles gloriosus, militem ducis nomine Petrum audacissimum super equum submirteum, ceterosque precedentem, radiante lorica et deaurata galea perspicuum, atque ad conflictum milites prouocantem, singulari certamine superauit. Nam de agmine Salomonis ad predictum militem solus Opus

*) Thocoyd. T.

super gilium equum in lorica cucullata euulsus, in modum fulminis ictu lancee rupta lorica Petrum per medium cor transfixit. In eodem autem bello tantam stragem crebris ictibus gladii sui fecit Opus, quod pre nimia reciprocatione ictuum dexta eius obriguerat, et capulo gladii sui adheserat. Rex autem Salomon et maxime theotonici mirabantur de potencia et audacia Opus in prelio.

Rex uictoriam potitus transiit Tyseiam congelatam in Thoroyd et descendit in curia filii Petri ibique audiuit Geysam obuiasse Ladizlao et Otthoni (83) ducibus cum ualida multitudine pugnatorum ad se ueniencium. Vid vero detestabilis urgebat regem hys uerbis: Nouiter exercitum eius confecimus, nobiliores occidimus, timorem ei immisimus, et nunc seruos congregauit, messoros coadunauit, et eorum agmine se stipauit. Nichil ergo de eis debemus dubitare, quin eos in momento deuorabimus. Bohemicum uero agmen omnibus consodalibus meis acquiescentibus ego cum Bachiensibus premature mortis periculis afficiam. Erney autem semper pacis amator, cum hoc audiuit flebat. Quem cum Salomon uidisset flere, dixit: Comes Erney, uidetur michi quod tu fidelis sis duci, tantummodo apud me simulatus manes. Cui Erney respondit: Nequaquam domine, sed nollem, quod cum fratribus tuis pugnares, et ut milites interficerent se ad inuicem, filius patrem, uel pater filium. Deinde Vid comiti dixit Erney: Tu laudas domino pugnare cum fratribus et dicis: Quia falcatores et furcantes coadunasset. Vide quia mille falcantes quod incidunt, decem milia furcatorum congregare non potuerunt, et absque deo numerare¹⁾ non ualebunt. Nobis aptum est pro rege mori, sed esset melius ut pociori uteremur consilio.

Rex ergo in uerbis Vyd confidens festinauit cum exercitu suo, et in quarta feria descendit in Racus.²⁾ Sed et duces Geysa Ladizlaus, et Ottho ac totus exercitus

¹⁾ numeranre. Cod. ²⁾ Rachus. T.

hungarorum, qui erat cum eis, descenderunt circa Vaciam. Fuit autem ibi magna silua, et nemo in ea manserat preter unum heremitam nomine Wach, sancte uite, ex cuius nomine dux Geysa illi ciuitati postea ibi constructe nomen imposuit. Cum igitur exercitus predictus Salomonem contra se expectaret, duces quodam mane in equis causa consiliandi stabant in loco ubi modo est capella lapidea beati Petri apostoli, tractantes, qualiter sint pugnaturi. Et dum ibi starent clara die uidit beatus Ladizlaus uisionem de celo, et ait ad Geysam ducem fratrem suum: Vidisti aliquid? Qui respondit: nichil. Tunc beatus Ladizlaus subiunxit: Dum staremus hic in consilio, ecce angelus domini descendit de celo, portans coronam auream (84) in manu sua, et impressit capiti tuo, unde certus sum quod nobis uictoria donabitur, et Salomon exul fugiet debellatus extra regnum. Regnum uero et corona tibi tradetur a domino. Cui Geysa ait: Si domiuus deus fuerit nobiscum, et custodierit nos ab inimicis nostris, et uisio hec fuerit adimpleta, edificabo hic in loco isto ecclesiam sacratissime uirginis Marie genitricis sue.

Hoc dicto castra mouerunt, et descenderunt in alodio quod dicitur Zingota.¹⁾ Mons autem quidam nomine Monorod interiacebat exercitum, et lucescente quinta feria uolebant preliari, sed densissima obscuritas superuenientis nebule eos impediuit. Nocte uero insequenti dextrarios suos per habenas in manibus tenentes, ortum solis prestolabantur. In diluculo autem sexte ferie rex ordinatis agminibus suis, equitauit trans uerticem montis Monorod, et precepit salmariis ut in latere eiusdem montis remanerent, quatenus hostes uidentes turmas illorum, non sarcinas, sed in presidio constitutos esse putarent. Vyd autem dicebat: Statim ut exercitum nostrum uiderint fugient Sed et duces summo mane suas acies ordinauerunt. Cumque Ladizlaus se armaret in terram se prostrauit,

¹⁾ Zyngota.

et omnipotentis die clemenciam postulauit, et beato Martino uotum uouit, ut si dominus ei uictoriam concederet, in eodem loco ecclesiam in honore beati Martini construeret. Quod et factum est. Et in medio siquidem Bihoriensi agmine Ladizlaum¹⁾ locato ex sinistra parte, Otthonem uero ex dextera constituerunt. Geysam uero in Nitriensi agmine in medio collocauerunt. Preterea ex utraque parte ter tria agmina quaternatim connectendo conseruauerunt. Cumque rex de monte descenderet, exercitus Geyse, qui inferiori loco erat uidebatur eleuancior²⁾ cunctis exercitibus Salomonis. Quo uiso dixit Erney ad comitem Vyd: Mirum est si agmina ista fugiant a facie nostra, quia Danubium post dorsum eorum non misissent; sed puto ut ipsi proposuerunt uincere siue mori.

Dux autem Ladizlaus ante exercitum suum super arduum equum residens, gratia exortandi suos, et animandi, in girum (85) flexit abenas. Cumque tetigisset ueprem lancea, quedam hermellina albissima mirum in modum lancee eius insedit, et super ipsam discurrendo in sinum eius usque deuenit. Cum autem commissum esset prelium comes Vyd et bachienses in primo ictu a Bohemis miserabiliter sunt prostrati. Ladizlaus autem dux commutauerat signa sua cum vexillo ducis Geyse ea intentione, quod Salomon audacius inuaderet illud agmen, in quo signa Geyse gestabantur, putans esse agmen Geyse quem nuper deuicerat. Dux autem Ladizlaus affectabat custodire fratrem suum Geysam ducem ab insultu Salomonis, et ideo primos impetus belli in se maluit experiri. Rex itaque cum uenisset ad agmen Ladizlai, ipso cognito timore eius perterritus precepit signiferis declinare agmina super agmina ducis Geyse.

Ladizlaus autem uidens regem pre timore diuertisse a se, ipse primus omnium irruit super agmina regis. Cunctique milites sui impetum fecerunt super eum a tergo. Sed

) Ladizlao. T. 2) elevatior.

et ex aduerso Geysa dux cum suis acriter inuasit eosdem. Milites autem Ladizlai agmina Salamonis, tamquam in cortinis retro respicientia terribili tinnitu gladiatorum sauciata, in morte conclusit crudeli. Sed ex transuerso milites Geysae pocula dire mortis eisdem propinarunt. Ceduntur theutonici, fugiunt latini, locumque fuge non inueniunt, et cadunt ante hungaros ut boues in maccello. Rex autem Salomon fere omnibus suis interfectis, aufugit, et in Zygetfeu Danubium transiens, cum Opus Martini filio venit tandem in Musun ad matrem et uxorem. Persecutusque est eum et suos, exercitus ducum a mane usque ad uesperam. In prefato namque prelio non solum teutonici aut latini ceciderunt, sed maior pars milicie regni Hungarie dicitur corruisse.

Duces autem Geysa et Ladizlaus triumpho uictorie diuinitus sublimati super cadauera interfectorum deo ter laudes proclamauerunt. Dux autem Ladizlaus sicut erat semper eximie pietatis uidens tot milia interfectorum, quamuis inimici eius fuissent qui occisi erant, tamen (86) commota sunt omnia viscera eius super illos, et fleuit eos amare, scindens sibi genas et capillos planctu magno, tamquam mater in funere filiorum. Postea de spoliis eorum constructa est ecclesia de Monorod. Marchart uero dux teutonicorum, et Sentepolug dux Bohemorum capti sunt, militibus suis interfectis, et ipsis grauiter uulneratis.

Cumque Ladizlaus perambularet gemens in cadaueribus mortuorum uidens cadauera Erney comitis, statim de equo prosiliit et ipsum amplexatus est, cui flens dicebat: Erney comes pacis amator doleo super te, quasi super fratrem meum, quia cor tuum et consilium tuum pace plenum erat. Quem manu propria leuans osculatus est eum, precepitque militibus suis, ut eum Bacie honorifice sepelirent. Cumque idem Ladizlaus ex alia parte ambularet, uidit cadauer Vyd et ait: Doleo super morte tua, quamuis nobis semper inimicus fuisses; utinam uixisses et conuersus fuisses, et pacem inter nos firmasses.

Sed miror, quia de genere ducum non fuisti, cur ducatum uolebas, nec de propagine —*) quare coronam optabas? Video nunc quia cor quod ad ducatum anhelabat lancea perforatum iacet, et caput quod coronam optabat gladio scissum est. Sed et ipsum sepelire precepit.

Milites ergo Geyse et Ladizlai, qui consilio Vyd in bello de morte fratrum uel filiorum, amaritudine complexi fuerant, statim de equo descenderunt, et pectus cum cutello scindentes, ad oculos suos diuerterunt, et terram in oculos eius proicientes dixerunt: Nunquam oculi tui rebus et nobilitate saciati sunt, nunc autem oculos tuos et pectus terra saciet.

Dux autem bohemorum Ottho, qui animam suam pro eis posuerat, copiose remuneratus repatriauit. Cumque Salomon uenisset ad Musun, videns mater eius fleuit super eum, sicut debet super unicum filium suum, qui tantis bonis a deo priuatus fuerat, et increpabat dicens: Fili karissime nunquam consilium meum audisti, nec consilium Erney, nec consilium aliorum fidelium tuorum, sed semper acquiescebas consilio Vyd, et ecce destruxisti te et tuos! Nonne semper lau(87)dauisti et dixi, quod sufficit tibi corona Hungarie, et ut dares ducatum in pace fratribus tuis. Nunc autem Vyd dux esse non potuit, nec tu amplius coronaberis. Quo audito rex iratus, uoluit matrem suam in faciem percutere, cuius manum uxor sua retinuit. Iam enim cognouerat rex Salomon, quod non auxiliaretur ei dominus in bello, et in eadem nocte collegit se festinanter in Musun et Poson, que castra iam pridem muniuerat. Matrem quoque et uxorem suam quando in prelium iuit illic reliquerat; ob quam causam uictus in prelio, ob timorem ducum ibi se recepit.

*) regum-supplet T.

LIX. **De coronacione Geysae regis.**

Porro duces Geysa et Ladizlaus cum exercitu Albam uenerunt. Deinde castrum porte Bobuth et Albam ac alia castra fortissimorum militum presidio munientes, dimissoque exercitu, habitabant in Hungaria. Tunc Geysa dux Magnus compellentibus hungaris, coronam regni suscepit. Post coronacionem autem ueniens in locum ubi facta uisio fuerat, et ceperunt cum fratre suo Ladizlao proponere de loco fundamenti ecclesie ad honorem Virginis matris¹⁾ fabricande. Et dum ibi starent iuxta Vaciam, ubi nunc est ecclesia beati Petri apostoli, apparuit eis ceruus habens cornua plena ardentibus candelis, cepitque fugere coram eis versus siluam, et in loco ubi nunc est monasterium fixit pedes suos. Quem cum milites sagittarent, proiecit se in Danubium, et eum ultra non uiderunt. Quo uiso beatus Ladizlaus ait: Vere non ceruus, sed angelus dei erat. Et dixit Geysa rex: Dic michi dilecte frater, quid fieri uolunt omnes candele ardentes uise in cornibus cerui. Respondit beatus Ladizlaus, non sunt cornua sed ale, non sunt candele ardentes, sed penne fulgentes, (88) pedes uero fixit, quia ibi locum demonstraui, ut ecclesiam beate Virgini²⁾ non alias, nisi hic edificari faceremus. Vt autem locus prime uisionis non sit sine edificio, a Geysa³⁾ rege et suis fratribus decretum est, ut ibi capella in honore beati Petri principis apostolorum fundaretur. Rex igitur Geysa fundauit ecclesiam Vaciensem, et dotaui eam prediis multis et possessionibus. Non solum ecclesiam illam, uerum etiam Budensem, cui constituit tributum de Pesth, et tres uillas in Simigio, ac ornamenta preciosa.

Eo tempore Bisseni unanimiter rogauerunt regem Geysam, ut si eos libertati donaret, ipsi insultus regis Salomonis omnino cohercerent, ita quod nec auderet exire

1) Mariae. T. 2) Virginis. 3) Geysa. T.

de Musun et Poson, ad temptandam Hungariam. Rex autem Geysa petitioni eorum condescensurum promisit, si ipsi hoc quod promiserant adimplerent. Bisseni itaque cum principe eorum Zultan nomine equitauerunt super regem Salomonem. Rex autem Salomon marchionem theutonico-
rum promissa pecunia in auxilium ascivit. Cumque obuiam ageret Bissenis, marchio uidens horribiles aspectu et terribiles, timuit. Presertim quia subiit in mentem sibi quam miserabiliter perierant per hungaros Willermus et Poth et Marcard duces. Dixitque regi simulatorie: quod in quadragesimali tempore bellum non committerent. Sed si rex uellet confligeret, et si Bisseni preualerent, tunc ipse indubitanter auxiliaretur. Et sic ascendit cum suo exercitu in montem Bachy, et inde prospiciebat conflictus preliancium. Cum autem uenissent ad conflictum, Bisseni fugerunt a facie Salomonis, sicut fluit cera a facie ignis, et multis ex eis interfectis, alios in stagno Ferteu submersis, pauci cum Zultan fugiendo euaserunt. Victis itaque Bissenis, marchio pecuniam petiuit a Salomone, cui ille nichil dedit. Ipse autem minabatur ei, quod eum ante imperatorem accusaret, quia pre timore se ostendere non esset ausus uilissimis Bissenis. Marchio itaque predictus nomine Hernuh iratus uoluit uenire super Salomonem, sed timens imperatorem cessauit, et tristis reuersus est ad propria.

LX. **Aduentus Imperatoris.**

Postea autem rex Salomon metuens Geysam regem (et) ipsius fratres cum rebus et familia Stiriam introiuit, et in claustro Agmund matre et uxore derelictis in Musun est reuersus, uolens collecto exercitu inuadere fratres suos. Cumque de die in diem Salomon deficeret, sed illorum processus reciperet felicia incrementa, confusus ad Cesarem direxit gressus suos, ut ei auxilium tribueret in Hungariam reuertendi. Et licet pecuniam dedisset affluenter

pro militibus solidandis, theutonici tamen et latini cum ipso ob metum non uenerunt hungarorum. Rex autem Salomon conquerebatur Cesari de amissione regni dicens: quod de regno suo uiolenter esset expulsus, et non tantum sibi sed magis imperio Cesaris hec iniuria esset illata. Et dicebat in tanto: tua quippe Hungaria, tuum regnum in quo me regem constituisti; me regnante optima regni illius tue maiestati gratanter offerebantur annuo censu, et secundum mandatum tuum tibi seruiabatur. Nunc autem hec omnia tibi denegantur ab his, qui imperio tuo detrimenta machinantur. Quapropter uenias in Hungariam, et tuam ulciscaris iniuriam, super hostes tuos, et regnum tibi vendices.

Hys igitur uerbis imperator motus cum magno exercitu intrauit Hungariam. Alimentum uero ad usum sui exercitus habunde nauigio ferebatur in Danubio. Cumque uenisset imperator ad fluuium Wag, Salomon acceptis tribus agminibus equitauit de Sempte super Nitriam. Exeuntes autem iuuenes confligebant secum nunc hys nunc illis fugientibus, et diu sine uulnere certantibus. Opus miles (90) electus ex milibus sedens super dextrarium suum irruit super portam ciuitatis, et unum de pugnansibus fulminauit. Nitrienses uero de morte socii sui turbati, acriter ingemebant, in Opus iaculantes lanceas, dextrarium suum interfecerunt. Ipse autem fortiter eis resistens illesus euasit. Inde ergo reuertentes theutonici narrabant imperatori audaciam Opus, et incredibilem eius potenciam in prelio. Imperator autem accersito eo magnis eum laudibus commendauit, et uerbis dulcibus gratificauit. Quesiuitque a Salomone, si apud Geysam et Ladizlaum essent multi tam boni milites? Salomon autem intendens laudare hungaros, inpremeditate respondit: Multi sunt inquit, etiam multo meliores. Cui imperator: Si ita est, talibus militibus repugnantibus non recuperabis regnum. Rex autem Geysa audiens imperatorem peruenisse Vaciam, prudenti usus consilio, iussit attemptare et demulcere patriarcham aquilegi-

ensem, cuius consiliis imperator plurimum ascoltabat,¹⁾ simul etiam omnes duces theutonicorum, promittens eis multam pecuniam si imperatorem reuerti facerent. Patriarche igitur et duces muneribus illecti, et auri amore capti, satagebant uariis figmentis inducere imperatorem ut reuerteretur. Patriarcha enim finxit se uidisse sompnum, cuius coniectura manifestissime totum exercitum imperatoris diuina ulcione periturum, nisi quamcitus reuerteretur. Sed et duces finxerunt similiter se diuinitus attonitos.²⁾ Conquerebanturque imperatori nescio quid opinari³⁾ mali imminere, si non cito reuerterentur. Sequenti uero nocte duces theutonicorum instruxerunt quosdam astutos milites suos, ut ipsi uociferando, et clipeos suos alternatim percuciendo sedicionem ortam in exercitu simularent. Quod cum fecissent milites, magnus horror irruit super imperatorem, et uniuersum exercitum excogitate fraudis et simulationis inscium. Factus est itaque tota nocte illa tumultus magnus in castris. Mane autem facto conuocauit imperator patriarcham et duces in consilium, ut deliberarent quidnam (91) esset agendum. Patriarcha ergo et duces pecunia corrupti modis omnibus consuluerunt ei ut reuerteretur. Cesar autem ingeniis deceptus, simulans se Salomoni in posterum auxiliaturum, destructis nauibus in Theutoniam est reuersus.

LXI. **Fugit Salomon.**

At rex Salomon spe fraudatus gemebundus ac metus collegit se in Poson. Confortatumque est regnum in manu Geyse regis, et ex eo tempore uocatus est magnus rex. Ducatumque dedit fratri suo Ladizlao. Dux autem Ladizlaus obsedit castrum Poson multis diebus. Milites uero Salomonis de castro exiebant, et cum militibus Ladizlai decertabant. Salomon autem et Ladizlaus aliquando exie-

¹⁾ auscultabat. T. ²⁾ amonitos. ³⁾ inopinati.

bant, signa sua cambientes, et uelut milites pugnabant. Contigit autem ut Ladizlaus in meridionali silentio ad castrum ueniret. Vidit autem Salomon uenientem, mutatis armis ignorabiliter exiuit ad eum, sed nec eum Ladizlaus agnoscebat. Milites uero Salomonis super castra sedentes illos aspiciebant; putabatque Salomon illum esse seruientem, et propterea iuerat decertare cum illo. Statimque cum ad eum uenisset, et faciem eius respexisset, uidit duos angelos super caput ipsius Ladizlai igneo gladio volantes, et inimicos eius minantes. Quo uiso Salomon fugit in castrum. Cui milites sui dixerunt: Domine quid est hoc quod uidimus? nunquam te a duobus vel a tribus fugere uidimus, quid ergo nunc? Quibus ipse dixit: Noueritis, quod homines non fugissem sed iste non est homo, quia protegunt eum igneo gladio. Quo audito mirabantur. Vnde ipsum magis timere ceperunt. Milites uero eiusdem Salomonis necessitate conpellente ad Ladizlaum ueniebant, ipse uero (92) ducali libertate*) et benignissima largitate refouebat, et ad dominum suum reuerti libere permittebat. Rex autem Magnus eo tempore natale Domini in Zugzard celebrauit. Quo petente archiepiscopus Desiderius sollempnem missam celebrauit, et sermone lucidissimo animum regis deliniuit, et ad bonum pacis inclinauit. Celebrataque missa, omnibus rite peractis, precepit rex ut omnes egredierentur preter episcopos et abbates. Tunc rex cum lacrimis prostratus est archiepiscopo et aliis ecclesiasticis personis seu prelatis, dicebat se peccasse, qui regnum legitime coronati regis occupauerat promisitque regnum redditurum Salomoni cum pace firma hoc modo, quod ipse coronam iure teneret cum tertia tamen parte regni, que ducatu appropriata erat; Salomon quoque duas partes regni coronatus teneret, quas prius detinebat. Episcopi ergo letas deo gratias egerunt, quia regem Spiritus sancti gracia uisitatione compunctum et illustratum esse uidebant. Tunc

*) regali liberalitate. T.

rex Magnus missis nunciis ad regem Salomonem explicauit ei per literas modum pacis pretaxatum. In^{ter}currentibus itaque nunciis, et super hac re diuersis diuersa sentientibus, consumpcio reconciliationis effectum sortiri non potuit. Interea rex Magnus in grauem egritudinem incidit, et VII-o Kalendas May uiam carnis uniuerse uirtutibus adornatus est ingressus. Erat enim fide catholicus, deo deuotissimus, et princeps christianissimus. Regnauit autem tribus annis, et Vacie tumultus in ecclesia B. Virginis, quam ipse construxit. In primo etiam anno regni sui ualidissima fames regnum Hungarie afflixit.

LXII. **Sanctus Ladizlaus coronatur in regem.**

(93) Audita uero morte regis Magni conuenit uniuersa multitudo nobilium Hungarie ad fratrem eius Ladizlaum, et eum communi consensu, parili uoto et consona uoluntate ad suscipiendum regni gubernaculum concorditer elegerunt; ymo uero magis affectuosissimis et instantissimis precibus compulerunt. Omnes enim nouerant ipsum esse uestitum consumacione uirtutum, fide catholicum, pietate precipuum, largitate munificum, caritate conspicuum. Emicuit quippe quasi stella matutina in medio nebule, fugans tedia tenebrarum, et quasi luna plena lucet in diebus suis, uelut etiam sol refulgens, sic effulsit in populo suo; quasi adeps separatus a carne. Et cum leonibus et ursibus lusit quasi cum agnis ouium. Numquid non occidit gygantem et abstulit obprobrium ex Israel? Conuertit enim inimicos suos undique, et exstirpauit aduersarios. Erat enim magnus secundum nomen suum maximum. Nam si ethymologie nominis eius alludamus. Ladizlaus, quasi laus diuinitus data populo dicitur. Laos enim populus interpretatur, dosis autem dans, uel dacio, siue datum. Prima enim sillaba nominis eius laus est per paragogen. Et quamuis ipsum Hungari in regem absque uoluntate sua elegerunt, nunquam tamen in capite suo coronam posuit, propter

quod potius celestem coronam optabat quam terrenam, et uiui regis coronam. Sed usque legitime coronari et coronam habere noluit — in eius¹⁾ animo, ut si firma pax inter eos esse posset, regnum Salomoni redderet, et ipse ducatum haberet.

Postquam autem diuina dispensatione regni gubernacula suscepit, non mundanam gloriam caducam et transitoriam, sed celestem patriam et diuinam gloriam toto cordis affectu promereri studuit. Semper enim timorem domini pre oculis habuit in omnibus iudiciis suis, et maxime in causis (94) criminalibus, ubi ulcio siue pena sanguinis irrogatur. Diuina quidem inspiratione illustratus sciebat quod rex non tam regat, quam regatur. Vnde in omnibus iudiciis suis mitigata legum seueritate, semper utebatur misericordie lenitate. Erat enim consolator afflictorum, subleuator oppressorum, pius pater orphanorum, a cunctis enim regnicolis mutato proprio nomine pius rex uocabatur. Qui etiam uictor honoratus inclitus augustus extitit, non tam nominum proprietate, quam rerum ueritate;²⁾ adauxit enim reipublicam Hungarie. Ipse prius Dalmatiam atque Croatiam sue monarchie iure perpetuo subiugauit. Cum enim rex Zolomerus sine liberis decessisset, uxor eius soror regis Ladizlai ab inimicis viri sui multis iniuriis pregrauata, auxilium fratris sui regis Ladizlai in nomine Iesu Christi implorauit. Cuius iniurias rex grauius uindicauit, et Croatiam atque Dalmatiam integraliter sibi restituit. Quam postea a predicta regina suo subdidit dominio. Quod tamen rex non fecit propter cupiditatem, sed quia secundum regalem iusticiam sibi competebat hereditas. Quoniam quidem rex Zolomerus in primo gradu affinitatis eidem attinebat, et heredem non habuit.

Porro Salomon erat in Poson. Reuerentissimi autem episcopi laborabant pacificare eos. Rex autem Ladizlaus

¹⁾ desideratur uerbum: statutum erat uel simile. ²⁾ male legit T. uarietatem.

quamuis sciret Salomonem nimis esse trucem et impacibilem,¹⁾ uictus tamen pietate, et maxime iusticia compellente, quia ius legitimum Ladizlaus non habebat contra eum, sed omnia ex facto fecit non de iure, quarto anno regni sui pacificatus est cum Salomone, donans ei stipendia ad regales expensas sufficiencia. Optimates autem regni futura pericula bellice cladis caute precauentes, non paciebantur regnum partiri cum Salomone, ne nouissima fierent peiora prioribus. Salomonis autem cauteriatam conscientiam preconcepte iracundie amaritudo laniabat. Cepit itaque fremebundus estuanti animo machinari dolos, in perniciem innoxii sanguinis Ladizlai. Sed incidit in foueam quam fecit. Eodem etiam anno crux domini que Albe constituta fuerat percussa est a fulgure.

Rex autem (95) Ladizlaus deprehenso flagitio, cepit Salomonem, et in Vyssegrad retrusit in carcerem. Erat autem apud Salomonem Bodus filius Bokon in carcere. Hoc autem non causa timoris fecit, sed pro consanguinitate regis, qui semper minabatur facere peiora prioribus, et ut furor illius paululum temperaretur. Ipse enim assidue pro Salomone orabat, ut ad legem dei conuerteretur. Si uero Salomon conuersus fuisset, ueraciter regnum plenarie sibi restituisset, ipse ducatum sibi elegisset. Et quamuis Salomon in carcere fuisset, Ladizlaus multo magis ei condolebat. Sed postmodum Salomon rex dimissus de carcere, in eleuacione corporis sancti regis Stephani, et beati Emerici Confessoris ~~astitit~~ ^{astitit} regi paucis diebus, et tandem fugiens adiit ducem Cunorum qui uocabatur Kutesk. Cui iurauit quod Transiluanam prouinciam proprietario²⁾ sibi traderet, et filiam eius in uxorem acciperet, si ille in auxilium eius super Ladizlaum ueniret. Dux autem Kutesk inani spe seductus, cum magna multitudine Cunorum inuadens Hungariam, deuenit usque in prouinciam castrorum Vng et Borsua. Quo audito rex Ladizlaus irruit super

¹⁾ impatibilem. T. ²⁾ iure. add. T. 7-1081 & 1083.

eos, et contriti sunt a facie eius, cecideruntque in ore gladii multa milia Cunorum. Rex autem Salomon cum¹⁾ Kutesk sicut anates auulsis pennis ab unguibus austuris fugientes euaserunt. Rex itaque Ladizlaus tulit spolia eorum et in ympnis et confessionibus benedicebant deum, qui dedit eis gloriosam uictoriam. Fecit autem construi ibidem ecclesiam ad honorem dei omnipotentis, ob memoriam uictorie quam adiutorio dei obtinuerunt.

At rex Salomon cum latrunculis Cunorum inuasit Bulgariam et confinia Grecie, ubi ab exercitu imperatoris Grecie miserabiliter sunt percussi, e quibus pauci ualde euaserunt. Cum enim uidissent Cuni magnam multitudinem loricatorum, timuerunt ualde, ceperuntque festinare ut transirent Danubium, priusquam ab hostibus concluderentur. Qui ergo loricas non habebant, celerius pre leuitate precedebant. Salomon autem et sui atque alii loricati armorum pondere prepediti precedentes socios tardius sequebantur, et yems erat, ningebatque densissime, repleuerantque niues oculos eorum, et preoccupante niuium densitate non poterant uidere socios suos, qui precesserant. Errantes itaque ferebantur per inania. Sed et hostes persequebantur eos cominus. Cumque deuenissent ad quoddam castrum desertum et uacuum, intrauerunt illuc, et tota die et nocte ibidem manserunt. Hostes autem circumdederunt castrum undique. Obsessi uero uidentes se periculo famis perire, elegerunt magis pugnando mori, quam fame periri. Summo itaque diluculo exierunt in hostes et simul cum interfectoibus suis interierunt, et quamplures ex eis occidebantur, qui eos interficiebant. Rex autem Salomon fugiens cum paucis uix euasit, et facili cursu transiuit Danubium, quia glaciatus erat. Cumque uenisset ad quoddam nemus magnum, dixit suis, ut pro recreandis equis paululum pausarent. Ipse uero deposito scuto, finxit se confestim reuersurum, et abiit in opacas partes siluarum;

¹⁾ et. T.

suis nichil tale opinantibus absentauit se ab illis, nec unquam ultra comparuit. Fractus quippe tot aduersis, uisitatus a spiritu salutari, qui ex ipsis aduersis non est effectus durior, nec contra iustissimam dei ueritatem libero pugnans arbitrio, sed manum misericordissime corripientis dei senciens, in recordacione commissorum ingemuit, et quantum iuste humanitatis arbitrato pensari potest, cum cordis contricione et satisfactione de peccatis suis penituit. Vere felix necessitas, que compellit ad meliora; nam reuera necesse est, ut quem mundus odit, diligatur a deo. En nobile corpus regis Salomonis, regalibus deliciis educatum, iacet in puluere et cinere fatigatum, et qui prius pugnabat pro temporalibus, nunc solum intendit celestibus. Totum enim tempus uite sue in peregrinacione et oratione, in ieiuniis et uigiliis in laboribus et obsecrationibus consumauit. Visus est etiam semel in Hungaria tempore regis Colomani, sed statim delituit, nec unquam amplius comparuit. Migravit autem ex hoc seculo ad dominum et sepultus (97) est Pole in ciuitate Istria. Vxor autem et mater in Agmund requiescunt.

Post hec autem quidam de Cunis nomine Copulch filius Krul*) cum ualida manu intrauit in Hungariam, ut debellaret. Qui ultrasiluanum regnum depredauit, et predam secum ducebat. Qui depopulata terra transiluania transiens uenit ad Byhor, et circa flumen Vmsoer aliquantis diebus permoratus est. Deinde transiens Tysciam in Thocoyd, exercitum suum in tria agmina diuisit; duo agmina uersus sabulum uastare proposuit, unum uero circa Tysciam debellare dimisit. Debellantes uero et predantes uenerunt in locum, qui dicitur Bechey, cum multitudine predarum, et ad propria redire statuerunt. Qui dicebant: Venimus debellando, nunc reuertamur uenando. Tantam ergo predam de Hungaria habuerunt, quantam unquam aliqua gens potuit habere. Vxores etiam et filios nobilium secum in cap-

*) Kwl. T.

tiuitate ducebant. Rex autem Ladizlaus cum suis in Sclauonia fuerat. Cumque in reuersione sua hec omnia nunciassent, citius quam sciuerat reuersus est et cum suis militibus celeriter post eos equitauit. Quos circa fluuium Temes inuenit. Et illi putantes se omnino esse liberatos, plus affectabant uenationem quam bellum. Rex autem Ladizlaus militibus suis dicebat: Vtilius est michi mori uobiscum, quam uxores uestras et filios uidere in captiuitate. Hec dicens lacrimabatur, et primus uexillo rubeo impetum fecit in castra Cunorum. Contriuitque dominus Cunos ante faciem hungarorum. Rex itaque Ladizlaus militibus suis clamabat: Non interficiamus homines istos, sed capiamus eos, et si conuersi fuerint uiuant. Kopulch uero et meliores mortui sunt, et alii quamplures capti sunt, et nemo ex eis euasit preter unum seruientem nomine Escembu. Rex autem cum suis omnibus pro tanta uictoria gratias egit omnipotenti deo, qui eripuit eos de manibus hostium suorum, nominauitque fluuium Paganti, propter paganos usque in presentem diem. Hoc audientes Cuni de seruiente illo qui euaserat ualde contristati sunt, qui etiam coniurantes promiserunt se in(98)iuriam Kopulch uindicaturos. Miseruntque ad regem nuncios, et captiuos dimittere preceperunt uerbis superbis et contumeliosis, regem deriserunt, et statuerunt diem in Hungariam intrandi. Cumque rex audisset subrisit, et diem quam in Hungariam uenire proposuerant. Rex prius obuiam eis equitauit, timens depopulationem Hungarie. Et quodam sabbato sumpmo mane prope Danubium impetum super Cunos fecit. In primo autem impetu rex ducem Kunorum nomine Akus percussit, et Cusem quem rex sibi infidelem putabat, in eadem die fideliter ac uiriliter seruiuit. Contriuitque dominus Kunos ante faciem hungarorum, et rex cum uictoria reuersus est.

LXIII. **Rex vadit contra Rutenos.**

Post hec autem rex gloriosus inuasit Rusciam, eo quod Kuni per consilium eorum Hungariam intrauerunt. Cumque uidissent se Ruteni male coartari, rogauerunt regis clemenciam, et promiserunt regi fidelitatem in omnibus. Quos rex piissimus grauit¹⁾ suscepit. Deinde irruit in poloniam. Poloni uero contra ipsum uenientes pugnauerunt, sed hungari adiuuante deo uictoriam habuerunt. Exinde hungari castrum Korokou tribus mensibus obsederunt. Interim obsessi et obsidentes ceperunt egere. Rex autem et principes pecierunt ab omnibus hungaris noctis silencio, ut portaret unusquisque ocream solam²⁾ de terra plenam (99), quod et factum est. Fecerunt autem ante castrum montem magnum de terra illa, quam desuper cum farina coperuerunt. Videntes autem obsessi, quia obsidentes habundarent uictualibus, et quod diu possent manere ante castrum, arcem cum uniuersis regi reddiderunt, et pacem ad uoluntatem regis ordinauerunt, seu composuerunt. At inde transiuit in Bohemiam, et multos captiuos de Bohemis duxerunt impune in Hungariam. Et sic rex uictoriosissimus ad propria rediit cum gaudio.

LXIV. **De constructione Waradiensis ecclesie, et de morte regis Ladizlai.**

Post hec in parochia castri Bihor inter flumen Keres in uenacione sua inuenit locum, ubi angelico amonitu proposuit constituere monasterium in honore Virginis Marie, quem locum Varad nominauit. At rex Ladizlaus in ampliora semper se extendens, et de uirtute in uirtutem proficiens, non solum in Hungaria, sed in omnia regna christianitatis sue respersit suauitatis odorem. Vnde mortuo

¹⁾ gratanter. T. ²⁾ suam.

romanorum imperatore, duces et tetrarche theutonicorum, cunctique barones et optimates communiter et concorditer rogauerunt ipsum, ut susciperet imperium. Quia vero tempore suo non solum sua, sed que Iesu Christi sunt que-rebat, et illud diuinum (100) oraculum mente sedulo re-uoluebat: Non transgrediaris terminos patrum tuorum. Suis itaque terminis contentus esse maluit, quam supra men-suram iuris augere affectans, alienigenarum et ignotarum gentium regimen suscipere recusauit. Vix autem in Hun-garia deo pie ac fideliter seruiendo, et leges conuenienti vigore sanciendo poterat remanere.

Cumque celebrasset Pasca domini in Bodrog, ecce nuncii de Francia, et de Hispania, de Anglia et Britania ad eum uenerunt, et precipue de Wyllermo fratre regis Francorum, et ei omnipotentis dei iniuriam se ulcisci ma-nifestauerunt, et sanctam ciuitatem, et sanctissimum se-pulchrum de manu sarracenorum liberare pensauerunt. Vnde gloriosum regem rogauerunt, ut eis rector et guber-nator in exercitu Iesu Christi existeret. Rex autem hoc audiens, gauisus est gaudio magno, et in eadem festiuitate a nobilibus Hungarie licenciatus est: tristabaturque tota Hungaria propter eum. Sed ipse quod inceperat, nullo modo dimittebat. Misitque nuncium ad Corardum ducem Bohemorum filium Othonis, et petiit ab illo ac precepit, ut secum ultra mare ire pro iniuria Iesu Christi prepara-ret. Ille autem libenti animo se promisit. Interim cognatus Corardi ducis nomine Sentapolug, noctis silencio Pra-gam ueniens, ipsam ciuitatem cepit. Mane facto ab episcopo pragensi in solio ducali sedit, et a quibusdam honorifice susceptus est. Corardus autem ad gloriosum regem auun-culum suum uenit, et que ei acciderant narrauit, et regem in auxilium sibi uenire in propria persona rogauit. Rex autem concedens ei ita, quod de seruiicio dei dux non remaneret. Et quia consanguinitatis uinculo illi iungebatur, etiam memor sue accionis¹⁾ ducis patris eius, qui sibi in

¹⁾ Otthonis. T.

auxilium contra Salomonem uenerat, promisit se in propria persona eum adiuturum. Habebatque rex secum fratres suos filios Geyse regis Colomanum et Almun. Pro-nosticatusque ita erat rex de Colomano, quia fusor san-guinis fieret. Voluit enim Agriensem episcopum eum facere. Audiens eadem nocte secessit in Poloniam, audiens quod pater eius et auus (101) Polonie honorifice suscepti essent. Secuti sunt eum de Hungaria Marcus et Vgra et alii.

Rex autem congregato exercitu suo, cepit ire contra Bohemos propter iniuriam nepotis sui. Cum autem per-uenisset in confinium Bohemorum, grauis infirmitas eum inuasit. Conuocatisque principibus suis ad Colomanum nun-cios misit, scilicet¹⁾ Marcellum prepositum, et Petrum comitem, ut ad Hungariam reuerteretur. Beatus autem Ladizlaus sic ordinauit, ut post ipsum Almus regnaret, qui sincera simplicitate ductus honorauit fratrem suum Colo-manum, preferendo sibi coronam regni, tanquam cui iure primogeniture uidebatur competere.

Si quem autem scire delectat, quot et quanta bona genti sue beatus Ladizlaus fecit, de gestis eiusdem plenam poterit habere notitiam. Sanctitate igitur et gracia plenus transiit ad consorcia angelorum anno regni sui XIX-o et sepultus Waradini in monasterio suo. Anno domini MXCV-o III-o Kal. Augusti feria prima.

LXV. Sanctus rex Ladizlaus moritur, et Colomanus filius Geyse regis in regem legittime coronatur.*)

Colomanus itaque filius regis Geyse de Polonia festi-nanter rediit, et coronatus est, et duci Almus ducatum plenarie (102) concessit. In cuius etiam temporibus multa mala sunt perpetrata ut inferius patebit. Erat namque ha-bitu corporis contemptibilis, sed astutus et docilis, ispidus

¹⁾ in Cod. scm. sanctum, legit T.

*) De Colomano rege dicto Cunues. A.

pilosus luscus gibosus claudus et blesus. Cumque predicti peregrini Jesu Christi audissent de morte gloriosi regis Ladizlai, ualde condoluerunt, ac inde miserunt nuncios ad regem Colomanum ut quemadmodum gloriosum Ladizlaum rogauerunt, ita et de ipso petierunt, putantes ipsum esse de eadem pietate, quia ipse de eodem sanguine fuerat. Colomanus autem rex hoc audiens, non solum non ire cum eis promisit, sed etiam per terram suam uiam illis minime concessit. Exercitum autem contra eos misit, ut ad regnum introire non permitterent, putans ipsos esse tyrannos, et non peregrinos. Illi autem spem in deo ponentes, et cuius signum portabant Iesu Christi, in illo confidentes Hungariam audacter intrauerunt, et ex Hungaris multos interfecerunt. Hoc audito rex congregauit exercitum suum circa Temes, et illos simulata pace ire dimiserunt.¹⁾ Cumque ad Zemlin peruenissent, et se in pace esse sperantes castra metati sunt. Castrum autem Zemlin ceperunt, quod rex alias insidias non faceret, et peiora prioribus non fierent. Deinde marchiam illam totam deuastabant, propter uictum, et quicquid rapere poterant ad castrum portabant. Rex autem in Temes utiliori consilio usus, pacem cum illis firmavit, et multis muneribus et uictualibus eos honorauit, et in pace ire dimisit. Illi autem peregrini proficientes ceperunt Anthiochiam, et adiuuante deo Ierusalem abierunt.

Cumque rex ad propria reuerteretur, et dux Almus ad ducatum iret, quidam iniqui dyabolico freti consilio ceperunt inter eos accusare. Dicebant enim duci: Domine dux! rex insidiatur tibi, et capere uult te. Deinde regi dicebant: Dux tibi posuit insidias, et si non custodieris te, scias procul dubio te moriturum. Hoc autem audientes ambo iuuenes et lasciui congregauerunt exercitum. Rex autem cum exercitu uenit contra ducem in Warkun, (103) et dux e contra uenit prope Warkun, Tisciam autem in-

¹⁾ dimisit. T.

ter eos dimiserunt. Fideles autem Hungari treugas ab ipsis petierunt, et ut colloquium haberent. Dixerunt: Quid est quod nos pugnamus? Isti nos obpugnant, moriemur; et cum ipsi euaserint fugient: sicut nudius tertius patres nostri uel fratres cum patribus eorum uel fratribus pugnauerunt, et ipsi mortui sunt. Nec nos uidemus causam pugne. Sed eis si pugna placet, ipsi duo pugnent, et quis eorum preualuerit ipsum pro domino habeamus. Quo statuto consilio principes reuersi sunt. Cunque Grak regi dixisset quemadmodum statuerant, et Ilia duci reuelasset, absque uoluntate eorum quieuerunt.

Post hec autem rex inuasit Rusciam, et ducissa Rutenorum nomine Lanca eiusdem regis, uenit obuiam regi, pedibus prouoluta obsecrabat regem cum lacrimis, ne disperderet gentem illam. Cunque regem non audientem instantissimis sollicitaret precibus, calcitrauit eam rex et amouit a se dicens: Non oportet regalem maiestatem fletu muliebri deturpari. Illa autem gemens reuersa est retrorsum, et rogabat omnipotentis dei auxilium. Plurimi autem Kuni cum Mircode cum precibus uenerant in auxilium Rutenorum. Qui de nocte consurgentes sumpmo mane percusserunt castra regis, usque ad interempcionem dissipauerunt ea crudeliter. Nobiles autem Hungarie communiuerunt regem circumquaque, fueruntque regi pro muro inexpugnabili. Kⁿⁱ autem persequentes comitem Euzem de genere Almasi, virum fortem et alacrem, interfecerunt eum, et omnes qui cum eo erant. Similiter et episcopos Kupan et Laurencium, multosque alios bellatores fortes sagittarum transfixionibus occiderunt. Vnus autem ex Kunis nomine Monoch acriter persequabatur hungaros. Quem Mattheus miles regis optimus uolens conprehendere, impetum fecit in illum. Ille uero fugiens, missa post tergum sagitta pedem Matthei transfixit, et nisi socii multi insertis clipeis illum protexissent mortem non euasisset. Petrus itaque uersus est ad Monoch; cunque ad Petrum (104) sagittasset, sagittare non potuit, et usquedum aliam sagit-

tam acciperet, Petrus latus Monoch perforauit, quem captiuum ad regem uiuum perduxit. Tunc Iula comes in pedibus vulneratus euasit, de quo vulnere in Hungaria mortuus est. Rex itaque et omnes sui celeriter fugiendo uenerunt in Hungariam. Thesaurum autem regis, et omnes qui celeriter fugere non potuerunt Kumi rapuerunt. Tanta strages ibi fuit, quod raro hungari in tanta strage fuerunt. Qui autem ex hungaris in siluis euaserant, pre necessitate famis soleas calceamentorum suorum assando comedebant. Quid plura? Tanta tunc pericula facta sunt, que dici non possunt.

Rex autem de prima uxore sua genuit Ladizlaum et Stephanum anno domini MCI. Cumque rex esset in Dalmacia, in ciuitate Zadur, et cogitaret ciuitatem succendere pre duritia gentis illius, dormierat in pallacio suo, quod ibi edificauerat; et ecce sanctus — ¹⁾ Zadriensis episcopus uenit ad eum horrido uultu, quem per capillos capiens traxit, et cum uirgis laureis valde uerberauit. Quem cum dimisisset et excitatus fuisset, illum non uidit, sed dolorem sentiebat, et ictus uirgarum super corpus suum aspiciebat. Quapropter a molestacione ciuitatis patienter cessauit. Deinde rex uolebat ire in Rusciam. Anno domini M-o C-o VI-o reuersus est dux Almus de Patauia, qui propter regis timorem illuc fugierat. Quem rex suscepit ad pacem. Deinde fugit in Poloniam, et accersito Polonorum et hungarorum consilio et auxilio reuersus est in Hungariam, et cepit Nouum castrum, et intrauit illud. Rex autem hoc audito obsedit castrum. Cumque in crastinum pugnare uellet, ecce dux subito equum ascendens portas castri exiens citissime equitauit solus ad castrum regis. Et cum ad tentorium regis uenisset, statim de equo descendens, et ad pedes regis uenit, ²⁾ et in ore omnium se culpabilem proclamauit. Rex autem nichil tale scientibus duci indulisit. Nam et indignationem suam ab hungaris qui

¹⁾ N. literam interponit T. ²⁾ uenisset. Cod.

in castro erant, per intercessionem ducis amouit. (105) Deinde dux Iherosolimam profectus est, et cum prosperitate rediens, rex eum suscepit ad pacem. Delectabatur autem dux in uenacionibus, et assiduus erat in eis, et dabat ei rex omnia ad uenandum necessaria.

LXVI. De constructione ecclesie Demes.

Dux autem construxit monasterium de Demes, rogauitque regem, ut ad consecracionem ueniret, et sic factum est. Post quam palatini accusabant ducem, quod insidias preparasset, ut interficeret regem in constructione¹⁾ monasterii sui. Quod et forte fecisset, nisi amici regis ipsum uigilantissime custodissent. Rex autem iratus uoluit²⁾ capere eum, sed reuerentissimi³⁾ episcopi et alii boni principes scientes falsum esse quod ex confectione⁴⁾ inimicorum duci imponebatur, intercesserunt pro eo apud regem, et pacificauerunt eos iuramento, dimisitque ducem in pace, ut in Bokon uenaretur. Misitque cum eo duos iobagiones sub pretextu honorandi eum; quos tamen clanculo instruxerat, ut animum ducis sollercius explorarent, si dux aduersus regem⁵⁾ machinaretur, regi nunciarent. Cumque uenisset dux in Chour, et asture misso cornicem cepisset, simplici animo dixit iobagionibus: Nonne cornix ista iuraret asturi, ut si eam dimitteret, de cetero non uociferaretur? Illi autem respondent: Quod nec astur dimitteret cornicem propter iuramentum, nec cornix iurare posset, cum sit animal irrationale. Eadem uero (106) nocte uerba ducis regi nunciauerunt. Dux autem ueniens in Bokon causa uenandi statim absentauit se ab illis, et fugit iterum ad Patauos, regis teutonicorum auxilium imploraturus. Anno domini M-o C-o XII-o N. filius regis Colomani mortuus est, et rex secundam duxit uxorem de Ruscia, quam in

¹⁾ Cod. pro: consecratione. ²⁾ uolebat T. ³⁾ reuerentissimum. Cod. ⁴⁾ confictione. T. ⁵⁾ eum. T.

adulterio deprehensam peccantem, nec uiolenta temeritate dimisit. Sciebat enim quia scriptum est: Deus quos coniunxit, homo non separet. Scilicet sine lege et absque ratione. Ideo non ipse ab ea se separauit, sed lex ab ea eum separauit, quam reatus accusauit, culpa dampnauit, malefium coartauit. Remisit ergo eam lex in terram suam. Que in¹⁾ ex adulterio genuit filium nomine Borith, Borith autem genuit Calamanum.²⁾

LXVII. **Dux Almus et filius eius exoculantur.**

Anno domini MCXIII-o imperator propter ducem Almun mouit exercitum ingentem, et uenit in confinium Hungarie, ut colloquium cum rege haberet, et inter eos pacem formaret. Et quod³⁾ factum est. Rex autem imperatori plurima dona misit, et sic honorifice repatriauit. Post hoc rex reduxit ducem Almun ad pacem. Confirmata autem pace, tandem rex cepit ducem, et filium eius Belam infantulum, et obcecavit eos. Sed et Belam infantulum preceperat castrare. Sed obcecator timens deum et regni sterilitatem, castrauit catulum, cuius testiculos tulit regi. Et de nobilibus regni obcecavit Vros, Vatha, et Paul. Nichil (107) tamen profuit innoxii sanguinis profusio, quem diuina ulcione premature mortis deglutiuit sorbicio, et puniuit temporalis regni destruccio. Vnde dictum est: Non sic impii, in omnes, et cetera. Ductus est autem⁴⁾ dux Almus in monasterium suum in Demes. Post hec autem rex cepit egrotare grauer, et habebat quemdam medicum latinum nomine Draconem, cui nimium credebat. Hic apposuit emplastrum super aures regis, qui ex capitis dolore urgebatur et per concauitates aurium vis emplastrum non modicam extraxit partem cerebri eius. Remoto autem emplastro, quod diucius tenere non poterat ostendit Othmaro comiti. Comes Othmarus inspiciens emplau-

¹⁾ in et ex T. ²⁾ Colomanum. T. ³⁾ quod et. T. ⁴⁾ autem est.

strum, uidit in eo cerebrum extractum, dixitque regi: Domine expedit tibi, ut prepares te ad uiaticum. Quo audito timuit rex et ingemuit. Postea autem iniit rex consilium cum sceleratissimis Mark filio Syma, et Achille filio Iaco, et cum aliis comitibus, quorum consilio ducem et filium eius de gremio matris sue extractum excecauerat. Misitque ex eis quendam nomine Benedictum, filium Both apprehendere ducem, ne forte mortuo rege ipse ei succederet. Rex autem in morte precepit filio suo et principibus, ut ipsi post mortem suam super Rusciam ulciscerentur iniuriam, quam ipsi fecerant. Cum autem Benedictus recessisset, dux ante monasterium sedebat, plangens dolorem proprium. Qui cum audisset, quod equites festinanter uenissent, presensit animo sibi periculum imminere, et fecit se introduci in monasterium, et tenebat manibus altare sancte Margarethe uirginis, ut saltem pro reuerencia dei et sanctorum eius eum inde abstrahere non presumant. Benedictus autem per antifrasim dictus, sacrilegas manus iniecit in eum, et tenentem altaria uiolenter extrahebat. Dum quoque sic conaretur extrahere, diuulsa est cutis manus ducis, et infectum est altare sanguine. Sacerdotes autem obseruabant hostia ecclesie, et uolebant illum Benedictum capere. Ille autem hoc percipiens corde furibundo quomodo potuit exiuit, et dum festinanter equitaret per siluam Pelys, cecidit de equo, et ceruice fracta mortuus est. Et canes (108) eius qui sequebantur ipsum, deuorauerunt carnes eius et ossa.

Iste Colomanus, sicut quidam dicunt, fuit episcopus Waradiensis, sed quia fratres quos habebat, morte sunt preuenti, ideo summo pontifice cum eo dispensante regnare compellitur. Qui ab hungaris Cunues Calman appellatur. Eo quod libros habebat, in quibus horas canonicas, ut episcopus persoluebat. Iste Dalmatie regnum occiso suo rege Petro nominato in montibus Petergozdia Hungarie adiunxit. Galeas quoque Venetorum et naues solidans, et allocans pecunia maxima exercitum copiosum in Apuliam

destinauit. Qui Apulia spoliata per tres menses permanserunt in ea. Vbi etiam Monopolim et Brundusium ciuitates expugnantes, Venetis ad tenendum pro utilitate regis Colomani reliquerunt. Ipsi autem in Hungariam abinde sunt reuersi. Que quidem ciuitates, per soldados Parisanorum¹⁾ missos per Cesarem expulsis Venetis sunt rehabite. Regnavit autem annis XXV mensibus VI. diebus V. Anno domini M-o C-o XIII-o tertio Nonas Februarii feria tertia migravit ex hoc seculo. Cuius corpus Albe quiescit.

LXVIII. **Stephanus Colomani filius coronatur in regem.**²⁾

Potentiores regni Stephanum Colomani filium in regem coronauerunt. Erat enim adhuc impubes, sed spiritus eius in manibus eius. Anno autem nono regni sui intrauit Dalmatiam, et a dalmatiensibus honorifice est susceptus. Inde reuersus missis exercitibus suis fines polonicos³⁾ deuastauit. Placuit autem regno, ut rex Stephanus cum duce Bohemorum colloquium haberet. Cumque uenisset ad confinium Hungarie prope (109) fluuium Orsoua, et dux Bohemorum obuiam illi uenisset, fluuius tamen eos interiacebat. Erat autem Solth semper inique cogitationis auctor, qui per iniquitatem suam de Hungaria fuerat expulsus, qui tunc ibi cum Bohemis presens erat. Antequam uero rex cum duce colloquium haberet, misit Solt nuncium ad regem clanculo dicens: Fidelis sum domino meo. Et quod noui de Bohemis sibi notifico. Vnde statim cum colloquium habebit cum duce, dux eum capiet. Quia audiuit tuos uenisse sine armis. At reuersus idem duci dicebat: Statim cum colloquium habueris cum rege, rex te capiet. Sed potius arma tuos, et ita in castris sedeant.

¹⁾ galiotas Pisanorum. T. ²⁾ De Stephano rege secundo. Potenciores proceres Stephanum filium Colomani in locum patris subrogarunt. Erat autem adhuc impubes A. ³⁾ m. exercitibus deuastauit poloniam. A.

Bohemi ergo, sicut furibundi et bibuli, fecerunt quemadmodum illis Solt laudauerat. Et alium nuncium misit ad regem dicens: Mittat rex sagittarios circa castra ducis, ne cito ad castra sua equitare preualeant. Rex autem ut fuit impetuusus, fecit sicut Solth dixerat, sine suorum consilio. Bohemi uidentes sagittarios uenire, sine dubio sciuerunt, ueritatem esse quod audierant. Qui impetum super sagittarios fecerunt. Bisseni atque Syculi uilissimi usque ad castrum regis, absque uulnere fugierunt. Rex autem hoc audiens, cum paucis celeriter equitauit uersus Hungariam, quia sui absque armis uenerant, et qui arma habebant armare se non poterant, quia inscii regis consilii erant. Putabatque rex in consilio equalem se Salomoni, in fortitudine Samsoni, in audacia Daud. Sed illis equalis non erat. Bohemi autem acriter deuastabant castrum regis. Ianus uero filius Vrosa palatinus comes — longe descenderant¹⁾ de rege. Qui cum audissent, silenter ac suauiter suos armauerunt, et impetum super Bohemos, qui castra deuastabant fecit.²⁾ Contriuitque dominus eos in ore gladii hungarorum, et dire morti³⁾ sauciauit. Misitque Ianus post regem nuncium, et manifestauit illi uictoriam, quam dominus sibi dederat. Rex itaque reuersus gauisus est gaudio magno. Sed ualde doluit, quia Solt in eodem prelio mortuus non fuit, qui tanta mala mendaciis⁴⁾ simulabat.

Rex autem Stephanus legittimam nolebat ducere ux(110)orem, sed concubinis meretricibus iunctus erat. Quare barones et optimates dolentes de regni desolacione et regis sterilitate, duxerunt ei uxorem dominam nobilissimam filiam regis Roberti Viscardi de Apulia. Venit itaque dux teutonicorum⁵⁾ nomine Bezen ad regem, et conquestus ei est, ut frater suus eum de ducatu eiecisset, rogansque regis clemenciam, ut in propria persona sua

¹⁾ descenderat, audisset, armauit. T. post comes excidit aliquid.

²⁾ T. putat, fecerunt legi in Cod. ³⁾ dira morte T. ⁴⁾ suis add. T.

⁵⁾ Iam in editione notatur legendum esse Ruthenorum.

ipsum adiuuaret. Rex autem Stephanus uolens iniuriam patris sui regis Colomani uindicare, promisit ducem adiuuaturum, et collecto exercitu iuit in Rusciam. Cumque peruenisset, primus obsedit castrum. Contigit autem summo diluculo, quod predictus dux Bezen ambulabat circa castrum, preuidendo loca expugnandi municiones. Obsessi uero exiuerant de castro causa uisitandi hungaros. Cumque dux uidisset illos, impetum fecit super illos, qui uiriliter pugnantes, ducem usque ad mortem uulnerauerunt. Cumque rex audisset de morte ducis, indignatus est ualde et precepit omnibus hungaris ut castrum obpugnarent, et eodem die eligerent municiones possidere uel mori. Principes autem Hungarie habuerunt consilium et dixerunt: Quid et quare morimur? Si ducatum uendicabimus, quem rex ex nobis constituet ducem? Stabilitum igitur sit inter nos, quod nullus castrum obpugnet, et dicamus regi, quia hec omnia absque consilio suorum principum facit. Cum uero principes uenissent ad consilium regis, omnes in duas partes se transtulerunt. Sed Cosma de genere Paznan erexit se, dicens regi: Domine quid est quod facis? Si cum multitudine morte militum tuorum castrum capis, quem ducem constitues? Si inter principes tuos eligis, nullus remanet. Numquid uos uultis regno relicto habere ducatum? Nos barones castrum non obpugnabimus. Si obpugnare uis, solus pugna. Nos autem in Hungariam recedimus, et nobis regem eligemus. Vnde ex precepto principum precones in castris clamabant, ut hungari quam citissime in Hungariam reuerterentur. Rex itaque cum uidisset se suorum auxilio iuste destitutum, reuersus est in (111) Hungariam. Post hoc tertio anno fines polonicos missis exercitibus deuastauit. Deinde misit exercitum, solummodo falangos¹⁾ aulicorum suorum, partes Bulgarie et Seruie deuastatum.

¹⁾ phalanges. T.

Interea imperatrix constantinopolitana filia regis Ladizlai nomine Pyrisk nunciauit regi Stephano¹⁾ dicens: regem Hungarie esse hominem suum, quam etiam contradicentem imperator castigauit. Cum autem hoc audisset rex, pro nimia reputauit iniuria, et collecto exercitu in impetu spiritus sui inuasit partes Grecie,²⁾ atque alias ciuitates Grecie igne et gladio deuastauit, et cecidit timor super omnes³⁾ ciuitates prouincie illius. Timebantque omnes reges Stephanum regem, tamquam ictum fulminis, unde infantes uagientes comminatione nominis regis Stephani quiescere compellebantur.⁴⁾ Habebatque rex secum septingentos milites Francos, quum quibus Bulgariam deuastabat, et per eorum ingenia muros castrorum Grecie destruebat. Ea de causa, quod imperator ad conflictum non ueniebat ad ipsum, misit rex nuncium ad imperatorem Grecorum, et uituperauit eum dicens: Quod non esset dignus uocari imperator neque rex, sed anus et vetula, quia sicut vetula semper est in ocio. Quo audito respondit imperator dicens: Indubitanter credat rex, quod sua in presenti anus⁵⁾ simul cum umbilico virilia incidam. Ea de causa misit imperator exercitum ingentem in Hungariam. Venientesque transiuerunt in Hungariam in Haram, et hungari aliquod impedimentum facere non poterant. Quia greci per ingenia inflammabant ignes sulphureos in naues hungarorum, et eas in ipsis aquis incendebant. Misit itaque rex omne robur regni sui contra grecos, quibus prefecit Setephel. Qui uenientes pugnauerunt cum grecis ultra rinulum Karaso uersus Boron. Fuitque manus domini cum grecis, nec potuerunt hungari resistere.

¹⁾ imperator Maurinas maritus eius impropersset regi Stephano. add. A. ²⁾ brudinsium et Scardicum nec non et Nys aliasque ciuitates grecorum igne et gladio uastauit. A. ³⁾ prouincias illas que imperio constantinopolitano subdite fuerant. Timebant enim omnes regem Stephanum. ⁴⁾ cum rex ille dicebatur a parentibus illis infantibus qui uagiebant: ecce rex Stephanus uenit, statim conquiescebant. A. ⁵⁾ anno. T.

Tanta ergo strages raro facta est, quanta ibi contigit; riuulus enim Karasu humano sanguine in tantum mixtus fuerat, quod omnino sanguis esse putabatur. Iacebantque loricati homines in fluuio tanquam trunci, super quos fugientes (112) et persequentes transiebant riuulum quasi super pontem. Mactabantur autem Hungari tanquam boves, nec erat qui redimeret eos de manibus grecorum. Ciz vero Comes et alii boni milites ibi occubuerunt. Post hec imperator et rex per fideles nuncios conuenerunt ad colloquendum nauigantes in insulam que ciuitati Bororich¹⁾ proxima est. Ibi uero inter principes suos diu excusantes et incusantes, tandem pace roborata redierunt ad propria.

Rex itaque Stephanus multa mala faciebat que non debebat in impetu animi sui. Dominam Christianam conbussit, et super homines cocturas cum stercore equino faciebat fieri. Cereos magnos ardentem in fundamentum hominis stillare faciebat. Dux Almus seueritate regis Stephani minoris, seu mediam capitis diminucionem passus fuerat. Quamuis fuisset obcecatus, tamen mortem timens de rege Stephano, fugierat in Greciam. Qui ab imperatore honorifice susceptus erat, inposuit sibi nomen Constantinus; qui et ibi iam pridem edificauerat ciuitatem Constantinam in Machedonia, et multi hungari atrocitate regis Stephani fugierant ad ipsum. Quo mortuo corpus eius preceptu regis Fulbertus episcopus reportauit, et in Albensi ecclesia sepeliuit. Bela uero filius eius in Hungaria occulte tenebatur a principibus propter furorem regis. Qui omnes inuito consilio regi manifestauerunt, quem post excecationem mortuum credebat. Quem cum rex ueraciter sciisset uiuere a Paulo episcopo et Othmaro comite, quorum consciencia retentus erat, gauisus est gaudio magno. Quia absque dubio sciebat se heredem non habere. Statimque misit nuncios in Seruiam et filiam Vros comitis magni in legittimam uxorem Bele traduxerunt. Que non post mul-

¹⁾ Boronch. T.

tos dies procreauit Geycham. Quo audito rex gauisus est ualde. Disposuerat eum rex viuere in Talna. Et dabantur ei regalia stipendia. Antequam uero rex Belam sciuisset, coniurauerat regnum, ut post regem filius sororis sue Sophie nomine Saul regnaret. Contigit autem ut rex incidere in gra(113)uem infirmitatem Agrie, ita ut omnes mortem illi¹⁾ uidebant. Bors uero Comes et Iwan inani spe ducti, a traditoribus in regem electi sunt. Cum autem deo uolente rex conualuisset, Iuani caput decollauit, Bors uero comitem turpiter de curia reiecit in Greciam, et ita statutum est, quod de propagine sua amplius ad curiam regiam nullus dignus esse iudicaretur intrare. Propter hoc principes ausi sunt regem Belam manifestare, quia super hoc rex ualde condolebat, qui sibi succederet.

Rex autem Stephanus diligebat Kunos tunc temporis plus quam deceret. Quorum dux nomine Tatar, qui a cede imperatoris cum paucis ad regem fugerat, cum rege morabatur. Rex autem incidit in dissenteriam. Kuni uero qui promissionibus²⁾ regis fuerant assueti sceleribus, nec tunc minus seuiebant in hungaros. Hungari uero uillani cum audissent, quod rex in mortis esset articulo, interfecerunt Kunos, qui eorum bona diripiebant. Tatar autem dux Kunorum conquestus est regi de nece suorum. Rex autem putabat anime³⁾ aliquantulum alleuiatum esse ab egritudine. Cumque uidisset Tatar lacrimantem ceterosque Kunos circumfusos lamentantes, quia supra modum diligebat eos, infremuit et dixit: Si sanitati restitutus fuero pro uno quoque, quem ex uobis interfecerunt, decem interficiam. Nunc de vita mea ne desperetis, quia conualui. Et hys dictis extendit manus suas in Kunos. Qui precipites irruerunt ad osculandum manus eius, et pre nimia pressura defatigauerunt regem. Vnde etiam recidiuo dolore corruptus sublatus est de medio. Sed cum esset in articulo mortis, monachalem habitum, relicto regno, suscepit, anno regni sui X-o VIII-o et sepultus est Varadini.

¹⁾ imminere. add. T. ²⁾ permissionibus. T. ³⁾ anima.

LXIX. Hic Bela cecus filius Almi ducis ceci in regem legitime coronatur.*)

(114) Regnavit autem post eum Bela cecus, filius ducis Almi ceci, omnemque numerum malorum deuitans, bonorum operum exercitacioni humiliter adherebat. Nec posuit carnem brachii sui in adiutorium, nec habuit fiduciam in homine, sed ad Altissimum posuit refugium suum, et factus est Dominus protector eius. Et deduxit eum in multitudine misericordie sue, de fructu uentris sui posuit super sedem suam. Confirmatum est ergo regnum in manu eius, et inimicos eius dedit Dominus in obprobrium eius, usque in presentem diem. Genuitque quatuor filios, scilicet Geysam, Ladizlaum, Stephanum et Almun. Quo regnante regina Elena, habito consilio regis et baronum, fecit congregationem generalem in regno iuxta Arad. Illa igitur die dicte congregacionis, dum rex sedisset super solium regni sui, uenit regina cum filiis suis et sedit circa regem. Dixit autem ad populum uniuersum: Omnes fideles, nobiles senes et iuuenes diuites ac pauperes audite! Cum cuique uestrum deus uisum dederit naturalem, uolo audire cur dominus noster rex suis oculis sit priuatus, et quorum consilio hoc sit actum, modo mihi propalate, et eos fideliter in hoc loco uindicantes, nobis de ipsis finem date. Ecce enim deus regi nostro pro duobus oculis dedit quatuor. Facta igitur hac uoce irruit omnis populus super illos barones, quorum consilio rex obcecatus fuerat. Et quosdam ex ipsis ligauerunt, quosdam uero detruncauerunt. Sexaginta autem et octo prophanos ibidem crudeliter occiderunt, et omnes successores eorum tam uiri quam mulieres eodem die sunt registrati. Insuper omnis illorum possessio ecclesiis cathedralibus est diuisa. Et sic omnes uille conditionales de Hungaria donaciones regum nominantur.

*) De beela ceco secundo rege. A.

Quia uero hungari semper fluctuant (115) iniuria sicut mare salsum, filii nequam Leuiatan per nuncios inuitabant Borith adulterum, ut ueniret, et eorum adiutorio regnum sibi uendicaret, credentes ipsum esse filium regis Colomani. Borith itaque ascito rutenorum polonorumque auxilio, uenit in confinium Hungarie in directo loco qui dicitur Seo. Rex autem collecto exercitu ibat obuiam ei. Plurimi autem ex nobilibus, in partem Borithi cesserant. Proceres autem Hungarie uocati sunt ad colloquendum cum rege. Interrogauit autem eos rex, si scirent Borichium adulterum esse, uel filium regis Colomani? Fideles autem regni responderunt, quod indubitanter scirent Borichium esse adulterum, et nullatenus dignum iam esse corona regis. Infideles autem et contradictores musitabant incerta, et titubantes in duas partes claudicantes.¹⁾ Rex autem et consiliarii eius, quantum in ipsis erat segregauerunt hedos ab agnis, et firmiter statuerunt, ut ibidem interficerent proditores. Ne forte si diutius differrent, traditores transferrent se ad Borich, et hoc regni reuerteretur in periculum. Orta est igitur seditio, et ibidem ceperunt Lamper-tum comitem, quem cum extraxissent a rege, frater eius germanus sedili — —²⁾ scidit per medium caput eius et cerebrum per scissuram exiuit. Nicolaum comitem filium eius ibidem decollauerunt. Moynolth de genere Acus, et alios ibidem occiderunt. Residui uero ex traditoribus secesserunt in partes, et collectis uiribus suis uolebant regem inuadere. Fideles autem occurrerunt eis. Erat autem caput traditorum Tyodor de genere Symad, et Folcus, et Tytus, et precipuus Sampson. Laudauit autem Sampson, qui erat pater comitum Thomas et Turda, quod iret³⁾ in conuentum regis, et ipsum coram multis uituperaret. Quo audito omnes laudauerunt. Et ipse Borich inani spe seductus, grates ei magnas retulit, et quod inceperat, hoc

¹⁾ claudicabant. T. ²⁾ quodam. add. T. ³⁾ irent — vituperarent T.

adimplere non simulauit, putans enim de uituperacione regis regnum habere. Rex autem descenderat prope fluuium Seo, et cum sederet in papilione sua cum suis principibus et militibus, ecce Sampson intrauit et regi dixit: Quid facis uilissime canis cum regno? Vtilius est (116) domino tuo Borich regnum habere, et tu uiuas in monasterio tuo, sicut uixit pater tuus. Cum uero¹⁾ principes regni subito commoti fuissent, Johannes filius Otthonis notarius regis, Symigiensis prepositus dixit ad comitem Bud: Quid expectamus, quare non apprehendimus eum? Cumque apprehendere uoluissent, ille citissime equum ascendens fugiebat. Illi autem ad presens equum non habebant, qui de circulo regis ad consilium pedes uenerant; sed tamen clamor magnus fuit. Cum autem seruiens comitis Bud clamorem audisset, equum sine sella ascendit, et ipsum cum lancea usque Seo persecutus est. Tyodor autem et alii socii eius uolebant nauem intrare, illum citissime traducere, sed usque huc non potuerunt. Sampson uero equitans cecidit in fluuium, quem persecutor in fluuio lanceauit. Habebatque Sampson sub tunica panceriam, qui pre grauamine lorice natate non potuit.²⁾ Borich autem cum magna multitudine rutenorum et polonorum castra metatus est prope ad regem. Proceres autem regni Hungarie miserunt ad ducem rutenorum et polonorum, qui pro Boricho uenerant dicentes: Non decet uos contra iusticiam querere regnum homini adulterino. Nos enim scimus quod de iure regnum habere debeat Bela, et ipse regnat cum consensu totius regni. Hys auditis duces Ruscie et Polonie destiterunt amplius adiuuare Borichom, et reuersi sunt singuli in suas prouincias. Borich autem cum multitudine populorum uenit pugnare contra regem. Rex autem diuino fretus auxilio contriuit omne robur Borichi in prelio, et fugauit illum in gladio, conclusit exercitum Polonorum in morte, in ipsa festiuitate Marie

¹⁾ autem T. ²⁾ sed in flumine submersus interiit. add. T.

Magdalene, accipiens spolia eorum, et reuersus est cum magna uictoria. In ipso autem prelio acriter et precipue pugnauerunt Myksa, Gaab, et Batur, et multos ex illis ceperunt et interfecerunt. Eratque eorum lorica sanguine humano confecta. In hoc prelio Miksa cepit Tyodorium intentorem malorum, Vosos cepit Vitalem, Gaab uero fratrem comitis de Cracouia polonum, Batur cepit Endre. Quos cum ad regem dux(117)issent, grates multas retulit eis, et elegantissime remunerauit eos. Postquam autem regnum confirmatum esset in manu regis Bele, utebatur ex uino multum. Cuius aulici consueti erant, ut quidquid in ebrietate regis petebant, habebant. Et post ebrietatem rex recipere non poterat. Poch et Saul viros religiosos in ebrietate sua tradidit in manus inimicorum suorum, qui absque causa interfecti sunt. Regnauit igitur ipse Bela cecus annis nouem, mensibus XI. diebus XII. Migravit autem ad dominum anno domini MCXLI-o Idus Februarii feria quinta. Cuius corpus Albe quiescit.

LXX. **Hic Geysa coronatur in regem.*)**

Respexit autem dominus Hungariam, et dedit propugnatores gradientem in multitudine fortitudinis sue. Dedit enim dominus regnum Geythe puero suo. Qui in die sancte Cecilie uirginis coronatus est. Cuius dextram apprehendit et confortauit, subiecitque ei gentes multas, et dorsa regum uertit in fugam a facie gladii eius. Rapolt uero miles Alamanus castrum Posen ex — probitate¹⁾ Iuliani comitis ceperat. Quod hungari non pro modica habuerunt penuria. Sed rex adolescens ea non silenter quieuit. Duxit enim rex exercitum contra furorem teutonicorum insultantium, et Hungarie (118) confinia deuastan-

¹⁾ lacunam in cod. industria et improbitate explet. T.

*) De secundo Geysa rege. A.

cium. Quamuis enim Cesar in propria persona non uenerat super regem, uniuersum fere robur regni Teutonicorum ad extirpandam Hungariam commouerat. Herricus autem quidam dux Austriae, principalis aduersarius regis, omnes bellatores de Saxonia et de Bauaria secum adduxerat. Erat enim tutor pupilli¹⁾ ducis Herrici Leonis, cui Saxonia et Bauaria hereditario competebant. Congregati sunt itaque teutonici in multitudine fortitudinis sue confidentes, et sicut gygantes steterunt contra hungaros. Rex autem cum uniuerso exercitu suo posuit spem suam in deo, et ordinatis agminibus cepit ire contra hostes suos. Sed et sacerdotes et leuite cunctique clerici qui aderant in spiritu contribulato et corde contrito implorabant adiutorium domini nostri Iesu Christi, et presidia sanctorum angelorum, et maxime inuocabant clemenciam dei genitricis uirginis Marie, cuius patrocinio beatus rex Stephanus Hungariam specialiter commendauit. Rex autem accinctus est gladio et gloria Domini apparuit super eum, confortatumque est illico cor eius diuinitus, et ipse robustior factus quam prius, exhilarata est facies eius, et totus alacer ibat in prelium. Cumque appropinquasset Guncel, quidam authenticus qui utramque linguam eorum bene nouerat, nunciavit regi, quod exercitus teutonicorum appropinquaret. Et dixit optimum tempus esse regi ut irrueret super eos, quia pauci sunt, et non omnes, quos in adiutorium uocauerant uenissent. Tunc rex cum omni exercitu suo accelerauit super eos trans metas Hungarie. Teutonici uero quasi gygantes obstupebant in equis arduis et optimis, superbi et abusione insultantes impetebant Hungaros, ut contumeliis suis terrorem eis incuterent. Hungari uero ex aduerso appropinquauerunt ad prelium, et intonuerunt buccinis, et clanxerunt classicis, et clamauerunt ad Dominum, et clamor uociferantium ascendit in celum et belligerentium et commissum est prelium. Bisseni uero pessimi et

¹⁾ popli. Cod.

Siculi uilissimi omnes pariter fugierunt sicut (119) oues a lupis, qui more solito preibant agmina hungarorum. Tunc etiam priusquam hungari conflagrare cepissent, quedam agmina hungarorum perterrita sunt a furore teutonicorum. Preualuerunt teutonici hungaros in initio bellici conflictus, qui sicut heretici, circa principia semper feruescunt, et in fine tepescunt. Tunc auunculus domini regis, Bele ban nominatus, gloriosus in milibus suis irruens super agmina teutonicorum, percussit eos ex aduerso grauiter, et magnam stragem fecit in illis. Sed electi milites regis impetum fecerunt in hostes: grauatum est prelium contra teutonicos, et fortitudo eorum dissipata est, et corruerunt in ore gladii plus quam septem milia bellatorum, residui uero fugierunt. Saluauit igitur deus hungaros in die illa de faucibus draconum crudeliter seuiencium. Ibi usque adeo contritum est robur teutonicorum, quod nec rusticis hungaris in confinium eorum habitantibus aliquam iniuriam, seu quodcunque grauamen inferre presumpserunt. Rex autem diuina gracia felici potitus uictoria, simul cum uersa gente sua benedixit et glorificauit deum. In eodem autem prelio comes Vros cepit comitem Rapolt teutonicum, qui iam pridem nocturnis insidiis castrum Poson occupauerat, et Gabriel Accionem.¹⁾ Post hec in diebus illis fames afflixit Hungariam, que magnam partem hominum in morte obsorbuit.

LXXI. **Cesar Corradus per Hungariam uadit Iherosolimam.**

(120) Circa etiam eadem tempora Corradus Cesar iter faciens Iherosolimam, per Hungariam. Hungarie uero non Christi peregrinus apparuit, in qua non pacem, sed potius iram tyranni et predonis exercuit. Nam petitionis simulacione inuenta, aditum,²⁾ a regno Hungarie pecuniam

¹⁾ Otthonem. T. ²⁾ pro aditu. T.

non modicam extorsit, ita ut nulla mater ecclesia siue monasterium totius Hungarie remaneret, de quo pecunia non extraheretur et peregrinanti Cesari pre timore non offerretur. Cuius Cesaris precessum egregius rex Francorum uenerabiliter, et ut decet Christi peregrinum subsequutus, a rege Geycha honorabiliter susceptus est. Apud quem aliquamdiu commoratus, conpaternitatis uinculo regi Geyche sociatur, et tali dileccionis nodo internexo, multis muneribus, a rege Geycha honeste conducitur, et preter omnem regni molestiam,¹⁾ Hungarie fines cum suo exercitu²⁾ in Greciam penetrauit. Postmodum autem rex Geycha, referente quodam milite suo nomine Gurk, audiuit quod Borich, adulterius regis Colomani esset in comitatu regis Francie, misitque ad eum dicens: Non est bonorum reddere malum pro bono, nec insidiantem uite mee uestrum erat defendere. Hys auditis facta est contencio inter reges Francorum; querebant enim milites eius, quisnam esset inter eos, qui mortem regis machinaretur, ut inuentus ab hys interficeretur. Borich autem uenerat consilio quorundam hungarorum, ut si ipse regnum intrare posset, tunc a multis pro domino haberetur, et relicto rege ei multi adhererent. Qui uero cum talia audisset statim ad pedes regis Francorum se prostrauit, uitam ab eo et ueniam rogaturus, ut eum absque lesione extra regnum cum eo ire permitteret. Cumque rex Geycha audisset Borich apud regem Francorum, rogans eum ut pro amicitia sua Bori(121)chium ei uinctum remitteret. Cumque hoc rex Francorum audisset, dixit: Nouerit rex, quod domus regis quasi ecclesia, pedes eius quasi altare, et quomodo possum reddere uinctum eum, qui ad domum regalem quasi ad ecclesiam, et ad pedes regis quasi ad altare se prostrauit? Cui nuncius ait: Quoniam magistri nostri sic interpretantur ut adulterinam progeniem ecclesia non communicat. Borich autem uidens sibi mortem imminere, ea nocte

¹⁾ excidit: per. ²⁾ transeundo. add. T.

rapuit unum dextrarium regis Lodouici, et aufugit. Quidam autem de agazonibus occurrens ei uoluit eum tenere, quem Borich cum gladio percuciens, a uertice usque ad medium pectus eius descendit, et ipse manus sequentis euasit.

Post hec autem rex Geycha dedit ducales expensas fratribus suis Ladizlao et Stephano, duxitque exercitum in Rāsciam super Lodomerium ducem ut uindicaret iniuriam soceri sui Minosloy, pro quo etiam iam pridem miserat exercitum, qui male tractatus fuerat a Rutenis et Cunis. Regnauit autem annis uiginti, mensibus tribus, diebus XV. Migravit autem ad dominum anno domini MCLXI-o pridie Kal. Iunii feria quarta. Cuius corpus Albe quiescit.

LXXII. **Stephanus coronatur.***)

Loco eius coronatur Stephanus filius eius et regnauit annis XI. mensibus nouem, diebus tribus. In cuius imperio dux Ladizlaus filius regis ceci usurpauit sibi coronam dimidio anno. Migravit autem ad dominum anno domini MCLXXII-o¹⁾ Kal. Februarii feria prima, cuius corpus Albe quiescit.

LXXIII. **Stephanus usurpat sibi coronam.**

(122) Post hunc autem Stephanus frater eius usurpauit sibi coronam mensibus quinque. Coronatus est autem tercio Idus Februarii in dominica Exsurge, deuictus est autem in festo sanctorum Geruasii et Protasii feria tertia, ubi nobiles Hungarie corruerunt. Post hoc expulsus est de regno. Obiit in castro Zemlen anno domini MCLXXIII-o tercio Idus Aprilis feria quinta. Cuius corpus Albe quie-

¹⁾ XIX. add. T.

*) De tercio Stephano rege hungarie. A.

scit. Idem uero rex Stephanus filius Geyse migravit ad dominum anno domini MCLXXIII. quarto Nonas Martii, feria prima. Cuius corpus Strigonii quiescit.

LXXIV. **Bela tercius coronatur.**^{*)}

Postea regnavit Bela frater eius, qui fures et latrones persecutus est, et petitionibus loqui traxit originem ut romana habet curia et imperii. Qui coronatus est in diebus¹⁾ Ianuarii feria prima. Regnavit autem annis XXIII. mense uno diebus XIX. Obdormiuit autem in domino anno eiusdem MCXC Kal²⁾ May feria tertia. Cuius corpus Albe quiescit.

LXXV. **Emericus coronatur.**³⁾

(123) Cui successit Emericus filius eius et regnavit annis VIII-o mensibus VII diebus VI. Huius uxor Constantia filia regis Arragonie, Cesari Frederico per consilium apostolici copulatur. Migravit autem ad dominum anno domini MCC pridie Kal. Decembris feria III. Cuius corpus requiescit in ecclesia Agriensi.

LXXVI. **Ladizlaus secundus coronatur.**⁴⁾

Post eum regnavit Ladizlaus filius eius, et coronatus est VII Kal. Septembris feria quinta. Regnavit autem mensibus VI diebus V. Migravit autem ad dominum anno eiusdem MCC primo Nonis May. Cuius corpus Albe quiescit.

1) Idibus. T. 2) MCXCVI. IX. Kal. T. 3) De Emerico rege filio regis beele tercii. A. 4) De secundo Ladizlao rege.

*) De beela rege tercio. A.

LXXVII. **Andreas pater sancte Elyzabeth coronatur in regem.**¹⁾

(124) Huic successit Andreas filius Bele tertii. Qui Andreas coronatus est uicesimo septimo die post obitum regis Ladizlai, quarto Kal. Junii in Penthecostes. Cuius uxor fuit domina Gertrudis de Alamania, de qua genuit Belam, Colomanum, Andream et beatam Elyzabeth. Sed proh dolor humani generis inimico procul dubio suadente, uxorem Bank bani magnifici uiri domina memorata ui tradidit cuidam fratri hospiti deludendam. Quam ob causam idem Bank banus de genere Bor oriundus, suum gladium in regine sanguine miserabiliter cruentauit, et diro vulnere sauciatam anno domini MCCXII interfecit. Cuius corpus in monasterio griseorum monachorum de Pelis tumulatur. Pro cuius nece vox flebilis insonuit in tota Pannonia, et in omni genere Bank bani execrabilis et horrenda²⁾ est sanguinis effusio subsecuta.

LXXVIII. **Andreas vadit Iherosolynam.**

Post hec Andreas terram sanctam uisitauit ad mandatum domini pape. Quod mandatum acceperat dum esset adhuc dux, sicut habetur extra de uoto et uoti redemptione³⁾: Licet uniuersis. Quia ipse compleuit et redemit votum patris. Et ibi in terra sancta super exercitum Christianorum contra Soldanum Babilonie capitaneus et dux preficitur, et mox uictor efficitur gloriosus. Mansit autem tribus mensibus. Regali denique thesauro exposito diuersorum sanctorum per ipsum reliquie comparantur: caput uidelicet protomartyris Stephani, et caput beate Margarete uirginis et martyris (125), dextera beati Thome apostoli,

¹⁾ De secundo rege Andrea filio beele tercii. A. ²⁾ horrendas. C.
³⁾ vocab. extra hic ponit T.

et sancti Bartholomei; item de uirga Aaron, et una de sex idriis illis in quibus Christus mutauit aquam in uinum, et alie multe, quas potuit tunc congregare. Reuersusque in Hungariam cum pretiosis thezauris sanctorum.

Regnum autem suum reinuenit in prospero statu. Non tamen hoc suis meritis sed sanctorum quorum reliquias afferebat ascribi uoluit. In occursum ergo regis Benedictus filius Ega cancellarius regine omnes prelatos ecclesie conpellebat. Modo autem illas reliquias sanctas specialiter ille ecclesie habent, quorum prelati regi uenienti obuiam occurrerunt. Transactis itaque nouem annis rex generosam Elyzabeth filiam suam nobili uiro Lodouico Turingie Lanthgrauio copulauit. Qui post multos annos similiter cruce signatus deuote Iherosolimam pergens, ibidem migravit ad Christum. Cuius festum Iherosolimis deuote celebratur. Migravit autem rex Andreas ad dominum anno domini MCCXXV, tricesimo anno regni sui. Cuius corpus in monasterio de Egrus feliciter requiescit.

LXXIX. **Rex Bela quartus coronatur.*)**

Rex Bela post eum filius eius coronatus est pridie Idus Octobris feria prima qua cantatur: Da pacem domine! in cathedrali ecclesia beati Petri Albe, quam ipse consecrari fecit, Colomano duce fratre eiusdem ense regalem ad latus ipsius honorifice tenente, Daniele uero duce Rutenorum equum suum ante ipsum summa cum reuerencia ducente. Regnauit autem XXXV annis. Anno domini MCCXLI ipso Bela regnante Mangali siue

LXXX. **Aduentus primus Tartarorum.**

Tartari cum quinquies centenis (126) milibus armorum regnum Hungarie inuaserunt. Contra quos Bela rex

*) De rege Bela quarto. A.

iuxta flumen Seo prelians uincitur, in quo prelio fere extinguitur militia regni Hungarie, uniuersa. Ipso uero Bela rege ad mare fugam faciente, Tartari usque ibi ipsum crudeliter insecuntur. Manserunt enim ipsi Tartari in regno Hungarie tribus annis. Et quia seminare illis temporibus non potuerunt hungari, ideo multo plures post exitum illorum fame perierunt, quam illi, qui in captiuitatem ducti sunt, et gladio ceciderunt. Post hec autem rex Bela reuersus est de maritimis partibus, et ducem Austrie Fredericum uirum bellicosum ante Nouam ciuitatem gens occidit in prelio hungarorum, et transfixit per maxillam. Licet tamen idem dux ceciderit in hoc bello, Bela rex prefatus triumphum cum hungaris perdidit.

LXXXI. **Pugnat rex cum Othocario.**

Post hec idem rex anno domini MCCLX-o congregauit exercitum copiosum contra Othocarum regem bohemorum circa Morauiam una cum filio suo Stephano et Alpra duce cumanorum. Sed uictus fugit circa Haymburg III-o Idus Julii. Erat enim uir pacificus, sed in exercitibus et preliis minime fortunatus.

LXXXII. **Flagellat se populus.**

(127) Ipsius etiam tempore anno domini MCCLXIII-o plebs flagellis se feriendo uniuersaliter discurrebat. Obiit autem anno domini MCCLXX-o V¹)-o Nonas May feria VI-a in festo Inuencionis sancte crucis in insula Budensi. Et sepultum est corpus eius Strigonii in ecclesia Fratrum minorum, constructa ad honorem uirginis gloriose, quam ipse dominus rex Bela adhuc uiuens sumptuoso opere et pulchro fecerat incoari. Vbi cum domina regina consorte

¹) Codex recte. Toldy in nota 161 putat erratum esse: „V. P. et ceteri male MCCLXXV. Nonas May.

sua Maria nomine, filia imperatoris grecorum et duce Bela filio suo carissimo feliciter requiescit. Vir virtutibus plenus, cuius memoria quasi mel dulcorosum usque in diem hodiernum in ore omnium hungarorum, et aliarum plurimum nationum suauescit. Cuius corpus Philippus archiepiscopus Strigoniensis de ecclesia memorata auferri exhumando fecerat contra iura, et in sua ecclesia cathedrali indebite tumulari. Super quo facto coram supremo¹⁾ pontifice causa diutius uentillata, Fratres minores cum honore maximo rehabere ex integro meruerunt, et coram uirginis ara gloriosius condiderunt, ubi hi pulchri uersus continentur: Aspice rem caram tres cingunt uirginis aram, Rex dux regina, quibus assint gaudia trina. Et sequitur: Dum licuit, tua dum uiguit rex Bela potestas Fraus latuit pax firma fuit regnauit honestas.

LXXXIII. **Stephanus filius Bele coronatur.**²⁾

Post ipsum anno domini MCCLXX-o cepit regnare filius eius Stephanus super totam Hungariam. Qui Othacarum regem bohemorum in Hungariam cum bohemis australibus bramburgensibus ac ceteris mixtis gentibus cum potentia uenientem ante fluuium Rapcha deuicit uiriliter (128) ac fugauit. Preterea Budun ciuitatem bulgarorum expugnauit, et bulgaros superauit, regem eorum sibi compulit deseruire. Regnauit autem duobus annis et mortuus est in anno tertio regni sui in Magna insula, et sepultus est in ecclesia beate Virginis in insula Budensi, in loco Beginarum.

LXXXIV. **Ladizlaus filius Stephani coronatur in regem**³⁾

Cui successit Ladizlaus filius eius, et coronatus est eodem anno, quo mortuus est pater eius, uidelicet anno

¹⁾ summo. T. ²⁾ De Stephano rege quarto. A. ³⁾ De Ladizlao rege tercio.

domini MCCLXXIII-o. ¹⁾ Qui ²⁾ imperatore adiuuante circa Morauiam occidit regem Othocarum supra dictum in prelio. Postea cum anno domini MCCLXXXII-o Oldamir dux Cumanie congregato exercitu cumanorum, circa lacum Hood uocatum, uolens hostiliter regnum inuadere hungarorum ut suo dominio subiugaret, contra eum rex Ladizlaus, ut fortis Iosue pro gente sua et regno pugnaturus accessit. In cuius exercitu Lorandus filius Thome miles strenuus contra Cumanos lanceauit cum impetu uirtutis sue, et laudabiliter percussit plurimos et prostrauit. Postea cum prelium committeretur inter partes fortissimum, subito et inopinate ex diuina clementia pluuia grandis exoritur contra faciem paganorum, et qui in arcubus sperabant et sagitta, propter ymbrium densitatem, iuxta propheticum, facti sunt ut stercus terre. Et sic rex Ladizlaus uictoriam obtinuit diuino fretus auxilio. Tandem postea pauci de ipsis Cumanis qui euaserant ad Tartaros fugientes quorum instinctu Tartari anno domini MCCLXXXV-o secunda uice

LXXXV. **Secunda uice intrant Tartari.**

(129) intrauerunt in Hungariam, et usque Pesth uniuersa miserabiliter combusserunt. Iste enim rex Ladizlaus filiam regis Karoli de Apulia in coniugium habebat. Sed spreto thoro coniugali filiabus adhesit cumanorum, Cyduam Cupchech et Mandulam uocatas, ac alias quamplures in concubinas habebat; quarum amore cor eius est merito deprauatum et a suis baronibus et regni nobilibus odio habebatur.

¹⁾ milesimo ducentesimo septuagesimo secundo. T. ²⁾ rex Ladizlaus anno domini milesimo ducentesimo septuagesimo sexto. add. T.

LXXXVI. **Firmanus legatus intrat.**

Hinc insuper contra eum, qui cumanice et non catholice conuersabatur Philippus Firmanus sedis apostolice legatus aduenit, qui barbas radere, crines detruncare contra mores hungaricos, et pileos cumanicos, quorum usus in hungaria iam in consuetudine habebatur, abicere demandabat. Regem etiam anathematis uinculo feriens, ut paganos odiret, ritum christianorum diligeret, et thoro uiueret coniugali. Sed nichil in rege proficiens repatriauit.

LXXXVII. **Rex Ladizlaus interficitur.**

Post hec in breui ipse rex anno domini MCCXC-^o feria secunda proxima ante festum sancte Margarethe uirginis et martyris prope castrum Kereszeg ab ipsis cumanis quibus adheserat est miserabiliter interfectus. Tempore enim istius regis Ladizlai cepit Hungaria a sua magnifica gloria reflecti, ut casus flebiles et euentus inferius ostendent. Ceperunt namque in ea (in)testina bella con(130)-surgere, ciuitates confringi, ville per combustiones ad nichilum redigi, pax et concordia penitus conculcari, diuites deficere, et nobiles rusticari pre inopia paupertatis. Illo tempore biga, scilicet duarum rotarum uehiculum a regni incolis, currus regis Ladizlai ducebatur, quia propter continua spolia animalia uehicula trahentia defecerant in regno, sed homines more pecorum bigis iuncti uices animalium impendebant.

LXXXVIII. **Dux Andreas de Veneciis in Hungariam inducitur.*)**

Post cuius regis mortem eodem anno XVIII-^o die Andreas dux de Veneciis coronatur. Qui uiuente adhuc

*) De Andrea rege tercio. A.

Ladizlao rege adductus in Hungariam fuerat. Cuius Andree regis ortum et originem uideamus, qua ratione meruerit coronam Hungarie accipere. Cum enim rex Andreas secundus, pater quarti Bele regis et Colomani ducis mortua prima uxore sua, uel potius interfecta ut superius dictum est, mare ad mandatum ecclesie transfretasset in terram sanctam, ad expugnandum pro sepulchro domini, ibi uictor existens reuertebatur feliciter cum honore. Tandem in Ytalia applicuit, et quadam uice apud marchionem Estensem est magnifice hospitatus. Ille uero marchio cognoscens regem esse uiduum, filiam suam excellenter pulchram et bene ornata[m] conspectui regis astare fecit. Rex uero uidens eam pulchram, et suis oculis gratiosam, cum absque hoc ducere uellet uxorem, cum eadem domicella eodem die contraxit matrimonium, et in Hungariam secum duxit. Mortuo uero rege Andrea, domina ista uolens redire ad parentes suos, conuocatis principibus regni Hungarie archiepiscopis et episcopis, se grauidam prole manifestis indiciis demonstraui[t], et sic est reuersa in terram suam Esth uocatam, et ibi apud patrem suum puerum masculum peperit, quem in baptismo Stephanum uocauerunt. (131) Qui nutritus et educatus sub hoc titulo, quod esset filius regis Hungarie, tandem ad etatem ultimam deueniens¹⁾ usurpare dolose marchionatum uoluit aui sui; sed idem auus suus preualens ipsum remotius aufugauit. Et sic Stephanus fugiens abiit in Ispaniam ad Iacobum regem Aragonie, qui habebat in uxorem sororem istius Stephani, filiam Andree regis Hungarie; et ibi aliquamdiu commoratus, iterum in Ytalianam ueniens electus est potestas a ciuib[us] in Rauenna. Inde fugatus uenit Venecias. Ibi autem uir quidam ciuis Venetensis ciuitatis potior et dicio[r] cognoscens et sciens ueraciter hunc esse filium regis Hungarie, tradidit sibi filiam suam in uxorem, et omnium bonorum suorum participem eum constituit. Ex illa autem

¹⁾ deuenientis. T.

habuit filium Stephanus, quem Andream uocauit nomine patris sui. Qui Andreas auxilio et consilio auunculorum suorum, qui erant infinitarum diuiciarum, uiuente adhuc rege Ladizlao in Hungariam subintrauit, eo quod esset dux, qui deberet habere portionem in regno regis Andree, titulo aui sui. Cum autem rex Ladizlaus fuisset occisus, a baronibus regni Andreas dux feliciter coronatur. Qui anno secundo regni sui cum exercitu maximo Austriam debellauit.¹⁾ In cuius imperio quidam nobiles regni Iohannes scilicet et Herricus banus filii Herrici ac Vgrinus filius Pouch de Vylac aliique quamplures in preiudicium regis Andree a papa Bonifacio VIII-o regem petierunt.

LXXIX. Rex Karolus adhuc²⁾ existens, in Hungariam³⁾ de Neapoli per quosdam barones regni Hungarie introducitur.

Quorum instantiam papa admittens, quendam puerum XI annorum nomine Karolum anno (132) domini MCCXCIX-o uiuente adhuc Andrea rege in Hungariam destinauit. Cuius Karoli generacio et origo tali modo habetur. Rex Stephanus quintus filius Bele quarti regis Hungarie inter alias filias habuit unam nomine Mariam uocatam, quam Karulo claudo filio Karuli magni, qui ex donacione ecclesie fuit rex Sycilie, tradiderat in uxorem. Qui rex Carolus claudus ex illa filia Stephani regis genuit Carolum Martellum nomine. Carolus uero Martellus ex filia imperatoris Rodolphi Clementia nomine genuit filium, quem primo in terra sua uocauerunt Carobertum, quasi Carolum Robertum. In Hungaria autem ablato Roberto,

¹⁾ ita enormiter, quod unus teutonicus emebatur pro denario. Nam in primo anno regni sui duxit uxorem de polonia, que obiit in aduentu domini, anno domini MCCLXXXVI-o. In eodem autem anno ante ascensionem domini duxit in uxorem filiam ducis Austrie. In cuius imp. etc. add. A. ²⁾ excidit vox: puer. ³⁾ Hungaria. T.

ipsum Hungari Carolum uocauerunt. Vt autem iste Carolus regnare ualeret, et contra Andream regem potestatem accipere, papa prefatus unum et alium de latere suo contra regem Andream pro Carolo destinauit. Qui nichil agere ualentes ad propria redierunt. Interim anno domini MCCCIO in festo sancti Felicis in Pincis idem rex Andreas, in castro Budensi requieuit in domino, et sepultus est in ecclesia S. Iohannis Euangeliste apud Fratres minores.

XC. **Dux Vencezlaus de Bohemia inducitur.**

Postea mortuo rege Andrea barones regni eodem anno in duas partes celerius diuiduntur, ita quod Matheus, Omodeus, et Vgrinus potentissimi principes in regno ac alii nobiles quamplures Carulo puero adhererunt, et eum regem nominabant uerbo non facto. Dominicus uero filius Stephani dicti Porch magister Thauarnicorum quondam regis Andree, Demetrius filius Nicolai, Herricus filius Herrici, uiri ualde magnifici, cum Iohanne archiepiscopo Colocensi, et Andrea episcopo Agriensi, Emerico episcopo Waradiensi, Haab (133) episcopo Vaciensi, Anthonio episcopo Chanadiensi, Nicolao episcopo Boznensi, et Iacobo episcopo Scepsensi, cui usque uitam fuerat concessus episcopatus, in mense Iulio uersus Bohemiam processerunt ad regem Vencezlaum, ut regni susciperet gubernacula hungarorum, ne regni liberi libertatem amitterent in suscepcione per ecclesiam dati regis. Ad ipsum autem regem Bohemie ob hanc racionem posuerunt gressus suos, quia rex Othocarus, qui per regem Ladizlaum fuerat interfec-tus, sicut est superius enarratum, habuit in uxorem filiam domine Anne, filie Bele regis quarti, qui ex ea genuit filium nomine Vencezlaum, qui regnauit in Bohemia patre mortuo multis annis. Qui Vencezlaus uenire noluit, sed filium suum ex filia imperatoris Rodolphi procreatum et genitum nomine similiter Vencezlaum in quadam villa Godin uocata circa Morouam ex parte Bohemie, quo pre-

fati nobiles et episcopi conuenerant, in regem hungaris tradidit naturalem. Et ipsi confectis instrumentis literarum, et roborato fidei firmamento unanimiter susceperunt. Ab hinc Te deum laudamus altissime proclamantes ad Alban ciuitatem regiam deuenerunt, ubi Iohannes archiepiscopus Colocensis cum episcopis aliis superius nominatis honorifice eum coronarunt. Sedes namque tunc archiepiscopatus Strigoniensis, uacabat. Inde Budam uenientes, ibique Iohannes archiepiscopus obdormiuit in domino, et Iacobus episcopus Scepsensis quieuit in pace. Tumulantur autem in ecclesia sancti Iohannis apud Fratres minores.

XCI. Rex Ladizlaus reuertitur ad patriam suam scilicet Bohemiam.

Postea rege iam dicto, quem Hungari Ladizlaum uocauerunt, in Buda degente nullum castrum, nulla potentia seu potestas, nullum ius regale, sicut Carulo puero, ex parte baronum restituuntur. Sed (134) una pars regni Carulum, altera Ladizlaum regem appellabant nomine tantum sed non re uel effectu regie maiestatis, seu potestatis. Tunc rex Vencezlaus pater Ladizlai nouiter coronati, uidens et considerans palliatis uersucias hungarorum, anno domini MCCCIII-o cum multitudine exercitus Pannoniam est ingressus, et iuxta Danubium circa Pesth aliquantulum residens, Ladizlaum filium suum cum corona regni accipiens, et Ladizlaum filium Vernerii rectorem seu iudicem budensem, in suum regnum in pace reuertitur.

XCII. Papa per sacerdotes budenses excommunicatur.

Eodem tempore Frater Nicolaus de Ordine Predicatorum episcopus Hostiensis Cardinalis, apostolice sedis auctoritate suffultus, in Hungariam pro Carulo aduenit. Qui Bude residendo diebus aliquot, uidens se nichil posse proficere, reuersus est in curiam, et ibi mortuo Bonifacio

VIII-o in summum pontificem eligitur et creatur, et Benedictus appellatur. In suo autem recessu ciues ciuitatis budensis pro quodam casu in interdictu reliquerat. Interdictum quippe religiosis et plebanis stricte seruantibus, surrexerunt pseudo-sacerdotes et perfidi, qui manifeste diuina populo celebrabant, et sacramenta ecclesiastica ministrabant publice interdictis. Insuper malum malo cumulantes perniciosius, conuocato populo, accensis lucernis summum pontificem Christi uicarium, archiepiscopos et episcopos uniuersos regni Hungarie, ac uiros religiosos communiter excommunicatos altis vocibus promulgabant. Hoc factum est castrum budense quodam dicto Peturmano regente, quem Ladizlao captiuato rex prefecerat Vencezlaus.

XCIH. **Dux Ottho introducitur.**

(135) Interdum uero filii Herrici, et quidam alii nobiles Otthonem ducem Bauarie subintroducunt in regem Hungarie, qui ueniens, et coronam regni a Vencezlao ablatam petiuit sibi dari, ac secum ferens anno domini MCCCV-o Albam regalem ciuitatem petiit ut ibi coronaretur legittime in regem. Quem Benedictus episcopus Wesprimiensis, et Frater Anthonius episcopus Chanadiensis in regem inunxerunt, et dicta corona regia coronarunt. Inde Budam ueniens, et in die sollempni — in decoro regio coronam sanctam habens in capite per omnes plateas et uicos incedebat eques cum populo copioso, ut cunctis se esse regem legitimum publicaret. Qui in breui terram Erdelw cum Beke filio Thome censuit uisitare, ubi Ladizlaus Woyuoda ipsum captiuauit et in castro suo tenuit uinculatum multis diebus. Qui miserabili fortuna sibi occurrente, de regno expellitur hungarorum.

XCIV. **De inuencione sacre corone.**

Nec hoc pretermittendum est, quod cum sacra corona per dictum Otthonem ducem ad Hungariam portaretur, propter timorem hostium fecit illam includi per artem tornatoriam in flasconem. Cum autem equitaret cum suis sub noctis silencio in strata publica, in qua plurimi uia-tores transibant, casu de sella corrigiis, ubi erat flasco ille ligatus, quasi uas uinarium, nullo uidente cecidit resolutus. Postmodum vero luce clarescente, dum uidissent non esse thesaurum illum preciosum, quo citius potuerunt, timore percussi, retro celeriter cucurrerunt. Quam coronam inter multos transeuntes in terra iacentem in medio publice strate inuentam a nemine repererunt. Forsitan ceciderat (136) in prima uigilia noctis, reinuenta est autem sequenti die circa tempus non dubium uespertinum. Mirum certe et miraculum non tacendum! Quid enim per hoc quod illa corona cecidit intelligo, nisi quia dux ille usque uitam suam portare non potuit hanc coronam, sed amisit de capite coronam ipsam pariter et honorem. Quid est quod a nullo inuenta, sed ab ipsis qui portabant? nisi quod ne Pannonia data sibi corona ab angelo priuaretur. Quo facto in eisdem euentibus Ladizlaus filius Wernerii de captiuitate regis Vencezlai anno fere tercio liberatur, et cum Iohanne filio Chaak castrum budense per portam que est iuxta synagogam iudeorum feria quinta post festum beate Petronelle virginis noctis in silencio subintrauit, et quosdam ciues budenses suos aduersarios et proditores inuasit subito et destruxit. Peturmanus autem iudex ciuitatis nudus fugiens uix euasit. Duos enim ex ipsis ciuibus, scilicet Martunherman¹⁾ et magistrum Martinum, iuratos ciues de duodecim, in caudis equorum per uicos et plateas ciuitatis crudeliter trahi fecit, et eorum ossa ignibus con-

¹⁾ Marcum Hermann. T.

cremari. Bona eorum obtinuit et possedit. Sacerdotes insuper illos perfidos superius nominatos manibus cathenatis et pedibus Thome Strigoniensi archiepiscopo destinavit. Quos idem archiepiscopus carceri mancipavit, et in eodem tristem spiritum emiserunt.

XCV. **Dominus Frater Gentilis Cardinalis uenit in Hungariam.**

Cum igitur puer Karolus absque regni solacio in Hungaria moraretur, Frater Gentilis tituli sancti Martini in montibus presbyter Cardinalis de ordine Fratrum minorum ex auctoritate summi pontificis plenaria anno domini MCCCVIII-o Pannoniam intrauit. Vno siquidem anno in pace transacto anno domini MCCCIX-o constitucione terribili promulgata, nobiles regni anathematis uinculo innodauit, pauperibus uero et diuitibus uniuersis diuina strictius interdixit. Et hec fecit illis nobilibus, qui iura regalia et reginalia nolabant restituere regi Carulo supradicto, et qui eum regem minime appellarent. Ladizlaum uero Voyuodam Transiluanum speciali excommunicatione feriens, eo quod coronam regni, quam ab Otthone duce dum eum captiuauerat, receperat, indebite detinebat. Et quia filiam suam idem Ladizlaus tradiderat filio Stephani regis Seruie scismatico in uxorem. Quapropter cum prefati nobiles extra cimiteria corpora iacencia conspicerent defunctorum, amaro spiritu perturbati, anno domini MCCCX-o congregati in campum Racus circa Pesth Carulum sepe dictum in regem concorderiter susceperunt, et Alban properantes, feria quinta in octauis sancti regis Stephani sollempniter cum leticia coronarunt cum sacra corona a Ladizlao Voyuoda restituta. Anno eodem papa Clemens quartus, per cruciferos sancti Iohannis inter christicolos mundi huius inestimabilem thesaurum fecit sagaciter procurari ad passagium generale pro terra sancta expugnanda; tradens dictis cruciferis gratiam

singularem, pecuniam largientes ab omnibus criminibus absoluendi usque ad continuos quinque annos. Sed postea de illo tanto thezauro nichil factum uidimus effectiue.

XCVI. Pugna regis Karoli prope Cassam cum suis contra Matheum et filios Omodei.

(138) Anno domini MCCCXII-o cum rex Carolus regale castrum Sarus uocatum a Demetrio filio Nicolai ex mandato Mathei potentissimi principis possessum suis uiribus obsideret, idem Matheus filius Petri de Trinchinio mille et septingentos milites lanceatos conducticios, et omne penitus suum posse contra regem in adiutorium Demetrii destinauit, ut ipsum regem de sub castro procul pelleret prepotenter. Principes autem exercitus Demetrium supra dictum, et Abam dictum pulchrum siue magnum constituit. Quorum aduentum rex audiens, putauit se non posse resistere, in Sepes se recepit. Cui Scepsenses equites patiter et pedestres fideliter concesserunt, cum quibus rex hostes suos audacius est aggressus. Qui interdum ciuitatem Cassa uocatam expugnare ceperunt, pro morte Omodei Palatini, quem in Cassa cassenses theutonici vel potius Saxones peremerant innocentem. Quibus cum exploratores conclamarent regis aduentum, dimissa ciuitate intrepidi obuiam regio exercitui processerunt. Et ad locum pugnandi magis aptiorem rex et ipsi plurimum festinabant, quem locum ipsi primitus occuparunt. Rex interim in quadam valle circa Harnad cum exercitu confessione sacramentali premissa, et absolutione accepta, susceptoque dominici corporis sacramento, a cruciferis supradictis, mori se per omnia parauerunt. At ipsi durissimi pacis hostes bellica arma induti, de montis cuiusdam cacumine, in uallem prefatam protinus certaturi obuiam regi descendebant, et in latere dicti montis, feria sexta in festo sanctorum Viti et Modesti prelium durissimum est commissum, quale a tempore tartarorum in Hungaria non contigit cele-

brari. In quo prelio de familia regis Kokos filius Stephani dicti Porch, et Stephanus filius Bagen,¹⁾ Ladizlaus filius Thome, Iacobus filius Aladarii, Michael filius Petri, (139) Gurke et Michael filii Gurke, et Petrus castellanus de Berreg preclari nobiles corruerunt. Gurke sub uexillo regis uexilliarius existens occisus, uexillo regis cadente, sub uexillo cruciferorum rege pugnante. Ex parte uero altera Demetrius filius Nicolai et Aba principes exercitus, ac duo filii Omodei mortis iaculo uulnerati prepropere ceciderunt, et alii quamplurimi letaliter sauciati ibidem et alibi mortis debita persoluerunt; et licet ex parte regis plures ceciderunt, tamen rex uictoriam obtinuit gloriose. Quod factum a deo esse credimus et fatemur.

XCVII. Obitus domine Marie prime uxoris regis Karoli.

Anno domini MCCCXV-o domina Maria prima consors domini regis nacione polona filia ducis Kasmerii tercio die post festum beate Lucie uirginis et martyris in Themeswar uite cursum feliciter terminauit, et in Alba regali in ecclesia beate uirginis terre gremio commendatur. Anno domini MCCCXVIII-o accepit rex dominam Beatricem filiam regis romanorum sororem regis bohemorum de terra Luchumburgensi, que in reuolucione eiusdem anni obdormiuit in domino, et Waradini in cathedrali ecclesia tumulatur. Eodem anno ecclesiam beate uirginis albensem, que frequenter incendio uastabatur, incepit rex tegere plumbeis tegumentis, et cum gloriosa testudine decorare. Insuper eciam columnnis firmissimis stabilire. Eodem anno mortuus est Matheus palatinus.

¹⁾ Bageri. T.

XCVIII. Rex Karolus ducit in uxorem dominam Elyzabeth.

(140) Anno domini MCCCXX-o accepit rex Karolus filiam Ladizlai regis polonorum Elyzabeth nomine, de qua anno domini MCCCXXI-o habuit rex filium nomine Karolum. Qui puer mortuus est eodem anno quo natus est, et in Alba sepultus. Anno domini MCCCXXIV-o in Vyssegrad in festo sancti Remigii de eadem regina rex genuit filium nomine Ladizlaum.

XCIX Fundatio claustris Lypuensis.

Anno domini MCCCXXV incoavit dominus rex Fratribus minoribus edificare ecclesiam in Lyppua ad honorem beati Lays noui sancti, episcopi tholosani et confessoris, qui fuit frater carnalis patris sui, scilicet primogenitus regis Sycilie, filius Marie regine, filie Stephani regis Hungarie, filii Bele quarti, professor uoto et habitu ordinis Fratrum minorum.

C. Lodouicus nascitur.

(141) Anno domini MCCCXXVI-o III-o Nonas Martii natus est eidem regi filius, quem nomine huius sancti confessoris consanguinei sui Lays pre gaudio appellauit. Anno domini MCCCXXVII-o feria quarta ante Dominicam ramis palmarum ecclesia beate virginis de Alba regali quamuis plumbo tecta fuisset contra incendium ut superius memini, tamen flebiliter est combusta, et tota plumbea materia in laminas producta de tecto eius a facie ignis uehementis fluxit liquide sicut cera, excepto uno campanili, quod supra sacristiam est, ubi sanctorum reliquie quam-

plurime posite conseruantur; quod nemo dubitat eorum meritis remansisse. Sed nichilominus eandem ecclesiam postea iterum plumbo texit.

CI. **Andreas dux nascitur.**

Eodem anno in festo sancti Andree apostoli natus est ei filius, quem Andream appellauit.

Chronicon acephalum continuat: „Anno domini MCCCXXIX. mortuus est Ladizlaus filius eius, et in Alba terre gremio commendatur.“ Inseritque de archiepiscopo Chanadino nonnulla in ceteris chronicis desiderata.

De archiepiscopo Chanadino.

Eodem anno dominus Chanadinus episcopus agriensis filius comitis Thome filii Pangaracii de Telekd de genere Chanad, egregius doctor in iure, multum actiuus ac astutus in omnibus suis factis, per papam Johannem XXII-um diuina prouidencia archiepiscopus Strigoniensis creatur. Qui mox sanctuarium Adalberti gloriosi martiris cathedralis sue funditus euersum et totaliter demolitum sectis lapidibus et dolatis ac curiosis celaturis columpnis duris basibus et epistiliis mirifice fabricatis arte lathomica, et cum gloriosa testudine inchoauit, ac inchoatum opus cum fenestris uitreis decorando, et exterius propugnacula faciendo, nec non totam ecclesiam tegendo celeriter et feliciter consumpmauit. Nam et eandem ecclesiam tabulis deauratis, calicibus peroptimis et ornamentis preciosis, ac aliis utensilibus ecclesiarum, super omnes suos predecessores magnifice et habundancius opimauit, ac uberius fecundauit. Mena etiam et turres castri, que pre nimia uetustate, et ex negligentia suorum predecessorum fere approximabant ruine, fecit totaliter renouari, turres destructas erigere tegere, et omnia studuit curiosius meliorari. Nam et alias turres in robur castri quamplures altas et solidissimas edificauit, inter quas unam arcem in debiliori parte castri tam fortem et altam

fieri procuravit, ut omnibus aliis turribus premineret. Quam cum solario et meniano roborans, ut omnium intuentium apparet oculis mirabiliter uenustavit. Et licet castrum esset inexpugnabile et firmum, propter multipliciter turrium, ut superius est premissum, tamen alio muro solido et forti usque ad Danubium circumuallando firmiter roboravit. Palatium etiam archiepiscopale ab antiquo desertum et inhabitabile fecit summo studio restaurare, et duas capellas de latere palatii consurgentes fecit edificare omnium oculis graciosas. Insuper civitatem castro annexam firmam edificavit et ualidam, quam menibus solidissimis et turribus firmissimis premuniuit, quam etiam Nementuaras censuit appellare. In qua quidem civitate plures ecclesias fecit construere, quibus debita necessaria largiter condonavit. Edificavit etiam fratribus minoribus cenobium in possessione propria Telekd uocata, quod multis calicibus, ornamentis diversis, libris multis et optimis liberaliter copavit. Benedictus Deus, qui talem prefecit prelatum, qui post aurum non abiit, nec speravit in pecunia et thesauris, sed omnia in usum et utilitatem ecclesiarum consumpsit pariter et exegit. Redeamus unde sermo prius uertit.

De Feliciano perfido.

CII. Felicianus uulnerat dominam Elyzabeth reginam.

Anno domini MCCCXXIX mortuus est Ladizlaus filius eius.¹⁾ Cum autem hysdem temporibus regnum Hungarie pacis optate tranquillitate gauderet, et securum esset ab hostibus circumquaque, pacis emulus et inuidie seminator dyabolus misit in cor cuiusdam militis nomine Feliciani de genere Zaah, inueterato dierum, et canicie iam respersum,²⁾ ut dominum suum regem Karolum, et dominam Elyzabeth reginam, et duos filios eius Lays et

¹⁾ et in Alba terre gremio commendatur. add. T. ²⁾ inueterati respersi. T.

Andream occideret gladio uno die. Qui Felicianus per Matheum de Trinchinio quondam palatinum fuerat exaltatus. (142) Tandem relicto Matheo uenerat ad regem. Quem rex regio fauore diligens, securo ingressu, regis ianua absque obice sibi patebat. Porro cum rex una cum regina et filiis suis prefatis anno domini MCCCXXX-o XV-o Kal. May feria quarta post octauas Pasce in suburbio castri Wysegrad in domo sua pranderet, ante regis mensam clam subintrando idem Felicianus astitit, et euaginato acutissimo gladio, uehementissimo impetu more canis rabidi inmisericorditer regem reginam filiosque uoluit iugulare. Sed misericordia misericordis dei prohibente, quod uoluit non potuit effectui mancipare. Tamen regis manum dexteram leuiter uulnerauit. Sed proh dolor! regine dextere manus quatuor digitos, quos pauperibus et miserabilibus atque abiectis personis misericorditer in elemosinis extendebat, protinus amputauit. Cum quibus etiam digitis innumerabilibus ecclesiis paramenta uaria consuebat et altaribus sacerdotibusque ornamenta de preciosis purpuris trans mittebat, et calices indefesse. Cum etiam pueros regios ibidem astantes uellet occidere, pedagogi puerorum, uidelicet filius Gyula de Kenesich, et Nicolaus filius Iohannis Palatini se interponentes, euadentibus pueris memoratis, letaliter uulnerantur in capite. Tunc Iohannes filius Alexandri de comitatu potokensi bone indolis iuuenis uicedapifer regine tunc existens, in ipsum Felicianum quasi in cruentam bestiam irruit, et cum bicello inter collum et scapulam fortiter feriendo transfixit, et ad terram deiecit. Hinc et inde per hostia gladiatores milites regis gladiis terribilibus membratim miserum laniantes, quoddam quasi monstrum gladiis effecerunt. Caput eius Budam mittitur, manus et pedes aliis ciuitatibus destinantur. Denique filius eius unicus adolescens, et unus sibi fidelis famulus fugam capientes euadere minime potuerunt, in caudis equorum uite terminum perceperunt. Quorum omnium cadauera canes in platea cum ossibus corroserunt.

Et dignum quippe erat ut Felicianus, qui multos christi-
colas membris suis feraliter mutilando priuauerat, ipse
membris omnibus iusto dei iudicio priuaretur; et qui fue-
rat tortor pauperum indefessus (143) a communi morte
hominum exclusus canina et subitanea morte moreretur,
ut quasi canis cum canibus perciperet porcionem.*) Filia
quoque eius Clara vocabulo virgo pulcherrima de aula
regia extrahitur, et naribus cum labiis turpiter mutilatis
solum dentibus patefactis, et octo digitis ambarum manuum
amputatis pollicibus saltem remanentibus per plurium ci-
uitatum uicos et plateas perducta in equo semiuiua et
misera proclamare compellitur in hec verba: Qui regi in-
fidelis est per omnia recipiat talionem. Altera insuper filia
Feliciani maior Sebe nomine cuidam nobili nomine Kopay
matrimonialiter nupta, ante castrum Lewa iussu Emerici
dicti de Bechei castellani ipsius castrum capite truncatur, et
ipse Kopay in captiuitatis uinculo mortis debitum soluit.
Filius eiusdem insuper in insulam marinam per cruciferos
transportatur, nunquam terram natiuam reuisuri. Multi
Denique de ipsius genere Feliciani nobiles trucidantur.

Sic igitur Felicianus infelix lese maiestatis crimen
incurrit, turbauit regnum, extinxit semen proprium, suam
gentem infamauit, et perdidit esca canum effectus, solutus
a seculo ligatus est in baratro, ac sepultus in inferno:
mundo extitit fabula, et infidelibus disciplina. Tam enorme
factum uno die vix creditur accidisse. Huc usque quo
istud accidit rex Karolus uentis prosperis nauigauit, et
crispancia maris equora sue fortune carina ad uotum sul-
cauit. Sed iam fortuna uertibilis auersa¹⁾ facie ualefaciens
terga uertit, quia undique bellis insurgentibus sua expe-
ditio uincebatur; pedum etiam ac manuum dolore nimium
torquebatur.

¹⁾ aduersa. T.

*) Vnde versus: Vir nimis insanus qui regem Felicianus Perdere
temptauit quem rex furens trucidauit. A.

CIII. **Rex uadit cum exercitu contra Bazaraad.*)**

(144) Nam anno eodem quo Felicianus indigne memorie periit, videlicet anno domini MCCCXXX. cum rex copiosum exercitum congregasset, non tamen totum suum posse, quia ad confinia regni sui in diuersas expeditiones contra aduersarios eiusdem regni, quam plurimos destinauerat pugnatores. Ipse uero per Zeurim in mense Septembri transtulit se in terram Bazarad Woyuode Vlachorum, ad induccionem Thome Woyuode transilvani, et Dyonisii filii Nicolai filii Jancha, que terra est inhabitabilis genti ignote; ut de ipsa terra ipsum Bazarad rex expelleret, aut certe terram ipsius uni ipsorum insultancium traderet possidendam: cum tamen ipse princeps censum debitum regie maiestati semper fideliter persoluisset. Cum autem rex Zeurim et castrum ipsius recepisset Dyonisio tradidit memorato omnia cum dignitate banatus. Quo facto Bazarad regi sic mandauit nuncios per honestos: Quia vos domine mi rex laborastis in conuocacione exercitus, laborem uestrum recompensabo VII milibus marcarum argenti. Ipsam etiam Zeurim cum suis atinenciis que nunc habetis pre manibus per potentiam, pacifice uobis tradam. Insuper censum quo teneor uestre corone, fideliter persolui faciam omni anno. Et nichilominus unum ex filiis meis uestre curie ad seruiendum deputabo cum meis pecuniis et expensis, tantummodo reuertimini in pace uestra, et personarum periculis precauete; quia si ueneritis ulterius, periculis minime euadetis. Quo audito rex elata mente in tale uerbum prorupit nunciis sic dicens: Sic dicite Bazarad: Ipse est pastor ouium mearum; de suis latibulis per barbas suas extraham. Tunc quidam fidelis baro Donch nomine, comes de Zolio et de Liptou, sic ait regi: Domine cum magna humilitate uobis et ad honorem uestrum ipse

*.) De bazaarad Olacorum bano. A.

Bazarad loquitur, idcirco regie benignitatis fauorem et plenam dileccionem gracie sibi uelitis per (145) uestras literas remandare. Tunc rex uerbum superbie et comminationis superius propositum iterauit. Relicto consilio saniori, protinus ultra pugnaturus processit. Et cum sibi et suis in terra incognita et inter alpes et montes siluarum uictualia inuenire nequirent, famis inedia ipse rex milites et equi sui laborare protinus ceperunt. Quo facto treuga ordinata cum Bazarad, et data fide ut ipse regi pareret, et securitatem regi cum suis omnibus redeundi preberet, et iter rectum ostenderet; rex reuertebatur securus, confidens de fide perfidi scismatici. Venit in quandam uiam cum toto exercitu que uia erat in circuitu et in utraque parte ripis prominentibus¹⁾ circumclusa, et ante unde erat dicta uia patencior indaginibus in pluribus locis fortiter fuerat circumsepta per Vlachos. Rex autem et sui omnes nichil tale quid penitus opinantes, in ripis undique Vlachorum multitudo innumerabilis superius discurrendo iacula iacentes super regis exercitum, qui erant in fundo depresse uie, que nec uia dici potest, sed quasi nauis stricta, ubi propter pressuram cadebant dextrarii fortissimi cum militibus circumquaque. Quia nec ad ripas utriusque lateris uie propter precipitium ascendere poterant contra Vlachos, nec ultra procedere, nec fuge locum habebant propter indagine ibi factas; sed erant omnino sicut pisces in gurgustio, uel in rethe comprehensi. Cadebant iuuenes et senes, principes et potentes sine delictu.²⁾ Durauit quippe sic iste miserabilis euentus a sexta feria usque ad secundam feriam, in quibus diebus collidebantur inuicem milites electi, sicut in cunis mouentur et agitantur infantes, uel sicut arundines que uento mouentur. Facta est autem ibi strages maxima, et cecidit militum et principum ac nobilium inconputabilis multitudo, feria sexta in uigilia beati Martini, et post in sequenti. Ibi etiam occubuerunt

¹⁾ praeeminentibus. T. ²⁾ delectu. T.

tres prepositi, videlicet: Magister Andreas prepositus albensis ecclesie, uir ualde uenerabilis, vice-cancellarius regie maiestatis existens cum sigillo regis periit. Item Michael prepositus de Posoga, et Nicolaus prepositus de Alba transilvana. Item Andreas plebanus de Sarus, et Frater Petrus de ordine Predicatorum, vir honestus, dire mortis poculum acceperunt, quia in cerebra capitum eorum ligneos clauos miserabiliter affixerunt. (146) Quidam etiam sacerdotes qui erant capellani regis sunt occisi. Cumanorum denique corruit inestimabilis multitudo. Cadauera enim omnium, tam uirorum ecclesiasticorum quam laicorum nobilium in loco certaminis ibidem tempus resurrectionis generalis expectant; nec cari eorum potuerunt suos dilectos propter hostium incursus aliquatenus reuolare. Tulerunt enim Vlachi multos captiuos, tam vulneratos quam illesos, et acceperunt plurima arma vestesque pretiosas omnium elisorum, pecuniamque in auro et argento, in uasis pretiosis, et baltheis, et multa marsupia latorum grossorum, et equos multos cum sellis et frenis, que omnia portauerunt et traderunt ipsi Bazarad uoyuode. Rex autem mutauerat armorum suorum insignia quibus induerat Desev filium Dyonisii, quem putantes esse regem crudeliter occiderunt. Rex uero ipse cum paucis pro tuitione suorum aliquorum fidelium vix euasit. Stabant enim in circuitu eius quasi muri lapidei: magister Donch cum Ladizlao filio suo, et militibus aliis de familia regis; et Magister Martinus filius Berend, qui omnes ictus gladiatorum et sagittarum super se recipiebant, velut ymbres pluuiarum, ut regis uita a mortis impetu seruaretur. Cadebant etiam in circuitu exercitus undique de canina multitudine Vlachorum quasi musce, que perdiderunt suauitatem unguenti, cum christianum populum, et unctos christi sacerdotes immisericorditer percusserunt. Quorum Vlachorum numerum ibi per hungaros occisorum, subtilis solummodo infernalis comptista collegit. Rex autem cum tali euentu uenit in Vyssegrad. Porro cum hungari fortissima et durissima prelia ubique gessis-

sent, istud tamen eis accidit, ne propter uictoriarum¹⁾ frequentiam superbirent, vel certe post superbiam precedentem corripenterentur, ut humilitatem discerent, et docerent, quatenus²⁾ diuine dilectionis gratiam per paterne correctionis flagella uberius³⁾ mererentur: quia illos corrigit deus pater, quos diligit.

¹⁾ uictoriam. C. ²⁾ Hic desinit in media linea codex, integra pagina sequente vacua. Librarius nempe codicem ad finem non perduxit. ³⁾ impressius. T.

Chronicon acephalum subiungit iter Caroli regis et filii Andreae italicum anni 1333, et in fine narrat obitum regis.

Porro sepedictus rex Karolus continuis et grauissimis laborans infirmitatibus, quas maxime in pedibus et manibus a longo tempore patiebatur, et per eas nimium afficiebatur, ad extremum deueniens anno domini MCCXLII illucescente feria tertia proxima post festum beate Margarete uirginis in castro Wysegrad loco sue habitationis migravit ad dominum. Cuius corpus feria sexta proxima post suum decessum in ecclesia Albensi terre gremio commendatur. Regnavit autem a tempore sue coronacionis cum sancta corona XXXII annis VI mensibus, et VII. diebus.

De Lodouico rege.

Successit autem sibi Lodouicus filius eius, quem mox ibidem tercio die post tumulacionem sui patris, videlicet die dominica proxima ante festum beate Mariae Magdalene habentem XVII annos sue etatis, reuerendus pater dominus Chanadinus archiepiscopus Strigoniensis ac alii episcopi et prelati ecclesiarum Vngarie qui tunc potuerunt adesse, cum omnibus baronibus regni unanimiter et concorditer in predicta ecclesia beate uirginis Albe cum sancta corona sollemniter et honorifice coronarunt.

OBSERVATIONES.

De locis nonnullis veterum scriptorum cum Anonymo Belae regis notario communibus, et de editione huius operis anno 1849 Sangalli facta.

I.

Collata sunt cum auctore nostro opera scriptorum: 1. Daretis Phrygii de bello troiano.

2. Annales Reginonis abbatis Prumiensis.

3. Continuatio Reginonis.

4. Res gestae Alexandri Magni, et liber de proeliis eiusdem.

5. Chronicon pictum Vindobonense.

1.

Anonymus prologo. Dum olim in scolari studio simul essemus, et in hystoria troiana, quam ego cum summo amore complexus sum, — pari uoluntate legeremus. lin. 5—9.

Dares. Historiam Daretis Phrygii — quam ego summo amore complexus etc. Prolog. edit. Meister 1873.

Optimum ergo duxi, ut uere et simpliciter tibi scriberem, quod legentes possint agnoscere, quomodo res geste essent. I. 26—27.

Optimum ergo duxi ita ut fuit vere et simpliciter perscripta, sic eam ad verbum in latinitatem transvertere, ut legentes cognoscere possent, quomodo res gestae essent. I. 7—10.

Erat ipse Almus facie decorus sed niger, et nigros habebat oculos sed magnos, statura longus et gracilis. Manus uero habebat grossas et digitos prolixos. IV. 5, 1—2.

Castor et Pollux oculis magnis, — Palamedem gracilem longum, — Polyxenam digitis prolixis. Capp. 12, 13.

Super quem exercitum constituti sunt principes et ductores. — Exercitus, cui praefecit principes et ductores. XLI, XLVII.

His exercitibus praefecit Priamus principem et ductorem Hector. m. 18.

Successit ei filius suus Zulta similis patri moribus, dissimilis natura. — Erat dux Zulta parum blesus et candidus, capillo molli et flavo, statura mediocri, dux bellicosus, animo fortis, sed in ciuibus clemens, uoce suavi, sed cupidus imperii. LIII. 42. 1—4.

Hectorem blaesum candidum — bellicosum, animo magno, in ciuibus clementem. Alexandrum candidum, capillo molli et flavo, uoce suavi, cupidum imperii. Deiphobum et Helenum similes patri, dissimiles natura. Cassandram mediocri statura. C. 12.

2.

Scithia igitur maxima terra est uersus orientem, finis cuius ab aquilonali parte extenditur usque ad nigrum pontum. A tergo autem habet flumen quod dicitur Thanais, cum paludibus magnis. Scithica autem terra multum patula in longitudine, et latitudine, homines uero qui habitant eam nullius unquam imperatoris potestate subacti fuerunt. Non habebant domos artificio paratas. Carnes et pisces et lac et mel manducabant, et pigmenta multa habebant. Dicta gens fatigata in bello ad tantam crudelitatem peruenit, ut quidam dicunt hystoriographi, quod iracundia ducti humanam manducassent carnem, et sanguinem bibissent hominum. Scithica gens a nullo imperatore fuit subiugata, nam Darium regem persarum cum magna turpitudine Scithici fecerunt fugere. Item Scithici Cirum regem persarum occiderunt. Scithica terra quanto a torrida Zona remotior est, tanto propagandis generibus salubrior. Et quamuis admodum sit spatiosa, tamen multitudinem populorum

inibi generatorum nec alere sufficiebat nec capere. — Constituerunt, ut ad occupandas terras, quas incolere possent, a natali discederent solo. C. I.

Regino ad annum DCCCLXXXVIII. A Scythicis regnis et a paludibus, quas Thanais sua refusione in immensum porrigit, Scythia ut aiunt, in orientem extensa includitur ab uno latere ponto. Patet autem multum in longitudinem et latitudinem Homini- bus hanc inhabitantibus nulli fines. Ipsi perpetuo ab alieno imperio aut intacti, aut inuicti mansere. Nec domus illis ulla aut tectum vel sedes est, armenta et pecora semper pascentibus. Venationum et piscationum exercitiis inseruiunt, lacte et melle vescuntur. Carnibus. ut fama est, crudis vescuntur, sanguinem bibunt, corda hominum quos capiunt particulatim dividentes, veluti pro remedio deuorant. Darium regem persarum turpi a Scythia submoverunt fuga. Cyrum cum omni exercitu trucidauerunt. Abundant vero tanta multitudine populorum, ut eos genitale solum non sufficiat alere. Septentrionalis quippe plaga quanto magis ab aestu solis remota est et nivali frigore gelida, tanto salubrior corporibus hominum, et propagandis gentibus coaptata. Ad exquirendas quas possent incolere terras iter arripiunt. Apud Pertz, SS. I. 599 — 601.

Terra illa nimis erat plena ex multitudine populorum inibi generatorum, ut nec alere suos sufficeret, nec capere. V.

Pro eo quod tantos mortalium germinat, quantos alere vix sufficit. SS. 601.

Sed et carinthinorum, moroanensium fines crebris incur- sibus irripuerunt. Quorum multa milia hominum in ore gladii occiderunt. L.

Carantanorum, Marahensium, ac Vulgarum fines crebris incur- sionum infestationibus irrumpunt, perpauca gladio, multa milia sagit- tis interimunt. SS. I. 600.

Per forum iulii in marchiam lombardiam uenerunt, ubi ciuitatem paduam cedibus et incendiis et gladio et rapinis mag- nis crudeliter deuastauerunt. Quorum uiolentie ac belluyno fu- rori cum terre incole in unum augmen conglobate resistere conarentur, tunc innumerabilis multitudo lombardorum per

hungaros ictibus sagittarum periit, quamplurimis episcopis et comitibus trucidatis. Tunc ludwardus episcopus uercellensis ecclesie, uir nominatissimus, caroli minoris quondam imperatoris familiarissimus amicus, ac fidelissimus a secreto, hoc audito assumptis secum opibus, atque incomparabilibus thesauris, quibus ultra quam estimari potest habundabat, cum omnibus uotis effugere laboraret eorum cruentam ferocitatem, tunc inscius super hungaros incidit, et mox ab eis captus interficitur, et thesaurum estimationem humanam transcendentem, quem secum ferebat, rapuerunt. Eodemque tempore Stephanus frater Waldonis comitis cum in secessu residens super murum castrum in nocturnis aluum purgare uellet, tunc a quodam hungaro per fenestram cubiculi sui uulneratur, de quo uulnere eadem nocte extinguitur. LIII. 42, 13—30.

Anno dominicae incarnationis DCCCCI gens Hungarorum Langobardorum fines ingressa caedibus incendiis ac rapinis crudeliter cuncta deuastat. Cuius violentiae ac beluino furori cum terrae incolae in unum agmen conglobati resistere conarentur, innumerabilis multitudo ictibus sagittarum periit. Quamplurimi episcopi et comites trucidati sunt. Ludwardus episcopus Vercellensis ecclesiae, Caroli quondam imperatoris familiarissimus et consiliarius a secreto, assumptis secum opibus atque incomparabilibus thesauris, quibus ultra quam aestimari potest abundabat, cum effugere eorum cruentam ferocitatem omnibus votis elaboraret, super eos inscius incidit, ac mox interficitur, quae secum ferebantur diripiuntur.

Eodem anno Stephanus comes frater Walonis cum in secessu residens nocturnis horis aluum purgaret, a quodam per fenestram cubiculi sagittae toxicatae ictu grauius uulneratur. ex quo uulnere eadem nocte extinguitur. SS. I. 609. Per forum Iulii usque in marchiam Longobardie intrauerunt, ubi ciuitatem Paduam igne ac gladio consumpserunt. Ex hinc intrantes Lombardiam Linthar Vercelline ciuitatis episcopum, imperatoris Caroli consiliarium fidissimum occidentes, ex ipsius ecclesia thesaurum maximum rapuerunt. Chr. P. V. c. 32.

3.

*Felix hungarorum embola totam bauariam et aleman-
niam ac saxoniam et regnum lathariense igne et gladio con-
sumpserunt. Et erchangenum atque bertoldum duces eorum de-
collauerunt. LV. 43, 17—19.*

Continuator Reginonis. Anno dom. incarn. DCCCCXV
Ungarii totam Alemanniam igne et gladio vastaverunt. Anno dom.
incarn. DCCCCXVII Ungarii per Alemanniam in Alsatiam et usque
ad fines Lothariensis regni peruenerunt. Erchanger et Berahtold de-
collantur. SS. I. 615.

*Exinde egressi in quadragesima transierunt renum flu-
uium, et regnum latariense in arcu et sagittis exterminauerunt.
Vniuersam quoque galliam atrociter affligentes, ecclesias dei
crudeliter intrantes spoliauerunt. LVI. 44, 11—13.*

A. DCCCCLIII. Ungarii ducentibus inimicis regis in quad-
ragesima Rheno transito peruadentes Galliam, inaudita mala in aec-
clesias Dei fecerunt, et per Italiam redierunt. SS. I. 623.

4.

*Dux uero almus ordinata acie ibat huc et illuc confor-
tans suos milites, et dixit eis: Nolite turbari de multitudine
ruthenorum et cumanorum, — sic multitudinem eorum time-
amus, ut muscarum multitudinem. VIII. 8, 7—22.*

Gesta Alexandri Magni. Alexander congregata omni
militia sua ascendit in locum eminentiorem, et confortauit milites
suos dicens: Multitudo nostra non comparatur multitudini persarum,
sed non conturbet vos multitudo illorum, etiam si centupliciter auge-
retur, quia non preualet multitudo muscarum paruitati vesparum.
Cod. membr. seculi XIV-i biblioth. Caes. Vindob. N-o 545. fol. 606.

*Inimici eorum cadebant ante eos, sicut manipuli post
messores. XLIV. 35, 7.*

Occidebat eos, iacebantque sicut messis in campo. Gesta
Al. ibid.

Dux uero almus armis indutus ordinata acie super equum suum sedendo ibat huc et illuc confortans suos milites, et dixit eis: O Scithici et commilitones mei uiri fortissimi, nolite turbari de multitudine ruthenorum et cumanorum, qui assimilantur nostris canibus, quia uirtus non ualet in multitudine populi, sed in fortitudine animi. An nescitis, quia unus leo multos ceruos in fugam uertit? Vnde strenue et fortiter pugnemus contra eos. Statimque sonuerunt tubas bellicas per partes, et commixta utraque acies hostium, ceperuntque pugnare acriter inter se, et interficiebantur plurimi de ruthenis et cumanis. Videntes eos deficere in bello, in fugam uersi sunt. VIII. 8, 1—27.

E libro de proeliis Alexandri Magni a viro docto nuper exscripta: Alexander currens huc et illuc confortabat milites suos. O commilitones fortissimi Macedones et Greci! qualiter turbati estis de multitudine Persarum. Canis qui multum latrat nullum effectum laesionis habet. Virtus enim non ualet in multitudine populi, sed in multitudine animi. An nescitis, quia unus leo multos ceruos in fugam uertit? Oportet nos strenue et fortiter pugnare cum illis. Statim sonuerunt tubas bellicas per partes, et ceperunt acriter pugnare inter se, et interficiebantur ex utrisque maxima pars. Videns Porus suos in bello deficere etc.

Dux Arpad et omnes sui primates celebrantes uuptias magna fecerunt conuiuia, et fere cottidie comedebant nuptialiter. LII. 41, 12—20.

Celebrantes conuiuia pluribus diebus nuptialiter epulabantur.

Dux Zulta genuit filium, quem nominauit tocsun. Comam habebat ut leo. LV. 43, 28—29.

Coma capitis eius erat sicut coma leonis.

5.

Vgek erat quidam nobilissimus dux Scithie, qui duxit sibi uxorem in dentumoger filiam eunedubeliani ducis, nomine emesu. De qua genuit filium qui agnominatus est almus. Sed

ab euentu diuino est nominatus almus, quia matri eius praegnantanti per sompnum apparuit diuina uisio in forma asturis, que quasi ueniens eam grauidauit. Et innotuit ei, quod de utero eius egrederetur torrens, et de lumbis eius reges gloriosi propagarentur, sed non in sua multiplicarentur terra. Quia ergo sompnum in lingua hungarica dicitur almu, et illius ortus per sompnum fuit pronosticatus, ideo ipse uocatus est almus. III. 4, 19—28.

Eleud filius Vgeg ex filia Eunodbilia in Scytia genuit filium, qui nominatur Almus ab euentu. Quia matri eius in sompno innotuerat auis, quasi in forma austuris ueniens, dum esset grauida, et quod de utero eius egrederetur torrens ac in terra non sua multiplicaretur; ideoque factum fuit, quod de lumbis eius gloriosi reges propagarentur. Quia uero sompnum in lingua nostra dicitur alm, et illius ortus per sompnum fuit pronosticatus, ideo ipse uocatus est Almus. Chronicon P. V. p. 21.

Tonsa capita cumanorum almi ducis milites mactabant tanquam crudas cucurbitas. VIII. 8, 31—32.

Capita quippe Cumanorum nouiter rasa, tanquam cucurbitas ad maturitatem nondum bene perductas gladiatorum ictibus disciderunt. p. 73.

Peto ab ipso duce uestro, ut mittat mihi gracia ipsius duas lagungulas plenas aqua danubii, et unam sarcinam de herbis sabulorum olpar. — Dux arpad misit ei XII. albos equos, et XII camelos etc. XIV. 14, 16—24.

Kusid autem de aqua Danuby lagenam implens, et herbam periarum ponens in utrem, et de terra nigri sabuli accipiens ad suos reuersus est. — Duci equum magnum (album et magnum. Bud.) cum sella deaurata auro Arabie, et freno deaurato miserunt pro terra sua. p. 23—24.

Domino suo de bonitate illius terre multa dixit. Quod terra illa irrigaretur optimis fluuiis, et quod in arenis eorum aurum colligerent, et aurum terre illius optimum esset. XXV. 21, 28—30.

Dicitur autem regnum illud hungarice Erdeelw, quod irrigatur plurimus fluuiis, in quorum arenis aurum colligitur, et aurum terre illius optimum est. p. 40.

Quidam dicunt eos iuisse usque ad constantinopolim, et portam auream constantinopolis botondium cum dolabro suo incidisse. XLII. 33, 10—11.

Capitaneus hungarorum nomine Opour iussit Botond cum dolabro suo pergere contra portam urbis, que erat metallina, et in porta declarare vires suas cum dolabro. Veniens autem usque portam, talem ictum et cesuram in ipsa porta fecisse perhibetur, quod puer annorum quinque per ipsum foramen exire et intrare satis large potuisset. 34, 37.

Omnes exercitus eius liquefacti tamquam cera a facie ignis, in ore gladii consumpti sunt. XXXIV. 35, 10—11.

Bisseni fugierunt a facie Salomonis, sicut fluit cera a facie ignis. p. 88.

Exinde transierunt renum fluuium et regnum latariense in arcu et sagittis exterminauerunt. Vniuersam quoque galliam atrociter affligentes ecclesias dei crudeliter intrantes spoliauerunt. Inde per abrupta senonensium per populos aliminos ferro sibi uiam et gladio aperuerunt. Montes senonum transcenderunt, et segusam ceperunt ciuitatem. Deinde egressi Taurinam ciuitatem opulentissimam expugnauerunt. Et postquam planam regionem lambardie aspexerunt, totam pene Italiam bonis omnibus affluentem et exuberantem concitatis cursibus spoliauerunt. Deinde felici uictoria fruentes ad propria regna reuertuntur. LVI. 44, 11—21.

Abinde Rheno transpassato Lothoringensem ducatum igne et gladio vastauerunt, ubi circa Strozburg in quodam prelio Ekhardum ducem Lothoringie et Pertoldum ducem Barbancie qui ei venerat in auxilium captiuantes decollauerunt. (Erchargenum atque Bertoldum duces eorum decollauerunt. Supra. n-o 3.) Inde vero Galliam atrociter affligentes, crudeliter in ecclesiam dei seuentes, — deinde per obrupta moncium Senonensium per populos eterni martis viam sibi gladio aperientes parauerunt. Ubi siquidem Segusam Taurinamque ciuitates destruxerunt, montesque prefatos perforantes planum Lombardie cum vidissent, totam pene prouinciam concitatis cursibus vastauere; et ita ad proprium regnum reuertuntur. p. 35 - 36.

II.

Editio Belae regis notarii Sangallensis anni 1849 Endlichero attributa multa continet a contextu codicis Vindobonensis diversa. Conferentes hanc, et editionem Schwandtneri cum codice, has notavimus discrepantias.

Co d e x	Cap.	pag	lin.	Editio Sangallensis 1849.	pag.	Schwandtner ed. 1765.	pag
I.							
Transposita.							
dicitur nunc budu-	I.	2	28	nunc dicitur b.	3		
uar	I.	3	34	a zona torrida	5		
a torrida zona	V.	5	29	generatione eius	7		
de eius generatione	XV.	15	20	utilis erat regibus	18		
utilis regibus erat	LVI.	43	32	n. m. facere ei	51		
nichil mali ei fa-							
cere							
II.							
Addita.							
inter danubium et	XIV.	14	11	int. dan. et inter			
Thysiam				This.	16		
cum exercitu Ca-	LIII.	42	13	c. ex. in Carin-			
ranthino decre-				thiam ire de-			
uerunt				creuerunt	49		
Lelu bulsu botond	LV.	43	2	Lelu Bul. et Bo-			
III.				tond	50		
Omissa.							
impeditus et tue	prol.	1	18	impeditus tue	2	imped. tuae	2
et si tam nobi-							
lissima			28	si tam nob.			

Codex	Cap.	pag.	lin.	Editio Sangallensis 1849.	pag.	Schwandtner ed. 1765.	pag.
qui habitant eam vulgariter dentumoger	I.	2	16	qui hab. eam. Den- tum.	3		
habentes animalia multa et uic- tualia	I.	3	8	hab. anim. et uic- tual.	4		
duces uero ruthe- norum	VIII.	8	33	duces ruthenorum	10		
tributumque an- nuatim	IX.	9	14	tributum annuatim	11		
firmissimam cum eis fecerunt	XII.	12	3	firmiss. fecerunt	14		
inito consilio, et accepto iura- mento omni- um suorum dux almus	XIII.	13	10	inito consilio dux almus	15		
misit ducisse duo- decim pelles ermelinas et XII zobolos et XII pallia	XIV.	14	26	misit ducisse duo- decim pallia	17		
cacumen montis primus	XVI.	20	32	cacumen primus	18		
castrametati sunt iuxta	XXII.	20	32	castra metati iuxta	24		
qualitatem et fer- tilitatem terre	XXV.	21	18	qualitatem terre			
a die illo locus. egressi uenerunt	XXVII.	22	31	a die locus	26		
usque ad zegu- holmu	XXVIII.	23	17	egressi usque ad Zeguhalmu	27		

Codex	Cap	pag.	lin.	Editio Sangallensis 1849.	pag	Schwanitner ed. 1765.	pag
in illo loco ubi fons honrad.	XXXI.	24	28	in loco ubi fons hon.	28		
huba borsu et omnis	XXXIV.	26	21	Huba et omnis	30		
castrum ursoua ce- perunt, et per mensem unum ibi habitauerunt, et boytam.	XLIV.	35	20	castr. Ursoua cep. Boytam	40		
soba, id est stultus populus quia	XLV.	36	7	soba i. e. stultus quia	41		
usque in hodiernum diem.	XLVI.	37	20	usque hodiernum diem	43		
tercio decimo autem die	LI.	40	21	tercio autem die	47		
in confinio franco- nie et bauarie multis milibus eorum cecis ictibus sagittarum	LIV.	42	32	in confinio franco- nie et bau. ictib. sagittar.	50		
ruentes in hostes alios grauer	LV.	43	12	ruentes hostes	50		
uulneratos	LVI.	44	27	alios uulneratos	52		
IV.							
Immutata.							
pigmenta multa hab.	I.	3	4	iumenta multa hab.	4		
adhuc eos agnos- cetis	I.	3	4	adhuc eos cognos- cetis	4		

Codex	Cap.	pag.	lin.	Editio Sangallensis 1849.	pag.	Schwandtner ed. 1765.	pag.
in forma asturis de eius generatione descenderent	III.	4	23	in f. austuris	5		
	V.	5	29	de eius gen. des- cenderant	7		
statura ipsorum pre ceteris gen- tibus	VI.	6	21	statuta ip.	8		
hospicio recepit	VII.	7	11	pre cet. generibus	8		
tremor irruerat	XI.	11	5	hospitem recepit	13		
ut caperent eum	XII.	12	25	trem. irruit	15		
nemo potest au- ferre	XIII.	13	1	ut. cap. illud	15.		
cum suis nobili- bus	XX.	18	18	nemo poterit au- ferre	21		
usque ad lutum Zerep	XX.	19	12	cum ceteris nobi- libus	21		
castrum Borssed Zouolon uocatur	xxviii.	23	16	us. a. locum Zerep	27	us. a. locum Z.	31
dux nitriensis fac- tus erat	xxxiv.	27	13	cast. Borssod Zo- uol.	31		
iuerunt usque ad fluuium moroa	xxxv.	27	27	dux nitr. factus est	32		
fixit metas usque ad fluuium mo- roa	xxxvii.	29	1	u. a. fl. Moroua	33	u. a. fl. Moroua	37
virum prudentis- simum	lvii.	45	9	f. m. u. a. fl. mo- roua	53		
descenderat oht- tum	xliv.	34	5	virum prudentem	39		
communicon- silio	xliv.	34	15	descendit ohtum	39		
contra menumo- rout pugnaturi ceperunt	L.	39	26	communiconsensu	46		
	—	—	34	con. men. pugnare cep.	46		
rogare hos duos	—	40	24	rog. post duos	47		
filius suus Zultus	li.	41	6	fil. suus Zulta	48		

C o d e x	Cap.	pag.	lin.	Editio Sangallensis 1849.	pag.	Schwandtner ed. 1765.	pag.
post istam cau- sam	LII.	41	27	post illam causam	48		
incole in unum a u g m e n c o n - g l o b a t e	LIII.	42	17	i. u. agmen con- globati	49	i. u. agmen cong.	55
milites Zulte du- cis hungarie	LV.	43	3	m. Z. d. hungaro- rum	50		
mensuram in peri- culum	—	—	10	mensura in peri- culo	—	mensurando peric.	57
finis Hungarorum deuastare	LVI.	44	8	fin. Hungarorum inuadere	53		

DISQVISITIO

de aetate Anonymi Belae regis notarii.

Ex quo tempore opus Belae regis notarii a Iohanne Georgio Schwandtnero inter scriptores rerum hungaricarum editum fuit,¹⁾ complures non vulgaris eruditionis viri magno studio in definienda scriptoris huius aetate desudarunt.

Quatuor Bela nominati reges ab anno 1060, ad annum 1270 rem publicam hungaricam gubernarunt. Viri docti horum nullum praetermiserunt; et rationibus partim ex ipso codice, partim ex historia et archaeologia depromptis, auctorem iam unius, iam alterius nota-

¹⁾ Viennae 1746.

rium fuisse, aliquando dubitanter, plerumque certo affirmantes, magnam attulerunt lectorum animis, in cuius sententiam concederent, dubitationem.

Inter disquisitiones typis vulgatas tam pretio quam mole principem locum tenet Danielis Cornidesii opus postumum a I. Christiano Engel editum,¹⁾ ubi quidquid de aetate et fide auctoris huius eo usque disputata fuerant, ordine recensentur, novisque argumentis primum quidem Belae III-i, post mutata opinione II-i potissimum tempore designantur, quibus Anonymum floruisse similitudine veri maxima adfirmari possit. „Si ergo verum est, scribit auctor Vindiciarum, quod nemo dubitat, scriptorem nostrum post obitum regis alicuius, cui Belae fuerit nomen, suam adornasse historiam; si verum praeterea est, eum et Bela primo posteriorem, et Bela quarto vixisse priorem; si verum denique est eum nec post tertii Belae mortem potuisse scribere, quod nunc plane praestitimus: nihil sane relinquitur aliud, quam ut auctorem nostrum ad Belam II-um referas velis nolis.“ p. 121.

Opinio de aetate Belae II-i vel III-i etsi optimis rationibus niti videbatur, tamen diuturna esse non poterat. Iosephus Keresztury notarium nostrum Belae tantum primo adsignari posse contendit.²⁾ Doctissimus vero Georgius Bartal errare omnes, qui scriptorem hunc temporibus Belae IV-i antiquiorem statuunt, novis, et speciosis evincere conatus est argumentis.³⁾

Eodem fere tempore confecit et protulit commentarios suos de antiquitatibus hungaricis, eruditus vir Felix Cassel,⁴⁾ ubi Anonymus primi Belae notarius fuisse non tam rationibus novis, quam apposita ad persvadendum oratione ostenditur.

Peregrini, nec indiserti hominis sententia popularibus nostris eruditionis laude conspicuis adeo arrisit, ut ulteriore inquisitione re-

¹⁾ Vindiciae Anonymi Belae regis notarii. Budae 1802. 4-o pp. 370. Cum tabula geographica regionum et locorum ab A. memoratorum. ²⁾ Dissertationes historico — criticae que's Belae notarii aetas etc. vindicatur. 1814. ³⁾ Commentarii ad historiam status iuris publici hungar. aevi medi libri XV. Posonii 1847. ⁴⁾ Magyarische Alterthümer von Selig Cassel. Berlin, 1848.

mota, hanc solam per tria et amplius lustra et ipsi amplecterentur, et aliis sequendam proponerent.

Postquam primus calor, in propugnanda scriptoris huius praeter ceteris historicis domesticis vetustate, defervescere coepisset, commode accidit, ut Universitas scientiarum Pestiensis praemio proposito novam disquisitionem ediceret, qua status quaestionis de aetate regii notarii novis argumentis stabilita exponeretur.

Nec mora, exstitit quidam, qui rem ab initio exorsus, variis variorum opinionibus breviter perstrictis, doctores illos, qui Anonymum in Belae I-i tempora reponunt pro meritis suis haud parce collaudaret, diversaque sentientium argumenta nullius esse pretii, non tam rationum pondere, quam verborum circuitu persvadere conaretur. Nec frustra; mercede enim gratiosi laboris accepta laudes insuper publicas promeruit libro suo idiomate hungarico vulgato cui titulus: Anonymi Belae regis notarii aetas, ex inquisitionibus historicis recentiorum. Pestini 1865.

Non tulit hanc semidoctorum in solvendis problematis obscurissimis facilitatem quidam e grege grammaticorum; et habitis in collegio academicorum hungaricorum quinque per annos (1866—1871) totidem orationibus, omnem de aetate Belae primi opinionem vanam, et Anonymum tam ex stilo, quam e rebus ab ipso narratis in Belae III-i aula officio notarii functum fuisse demonstravit.

Senserunt vim horum argumentorum magni nominis illi inter populares suos eruditi, et potioem esse de aetate Belae III-i sententiam assensu suo comprobarunt.

Res iam confecta videbatur, cum septennio nondum completo novus pro notario Belae IV-i in arenam descendit pugnator, qui non tantum nomen scriptoris bene novit, Magistrum Pous eum appellans, sed etiam triennium illud, quo auctor opus suum conscripserit definire non dubitat: regnante nempe in Hungaria rege Ladislao III-o dicto Cumano intra annos 1279—1282.

Haec de statu praesenti quaestionis. Progrediemur nunc ad argumenta, quae ex opere „De gestis Hungarorum Magistri P.“ ad definiendum compositionis tempus ducere potuimus. Omissisque auctoritatibus, ipsa re et ratione conabimur exquirere veritatem.

Aetas Belae primi regis.

Bela I incepit regnare anno 1061, desiit 1063. In consideranda regis huius aetate observabimus I historica, II geographica.

I. Historica.

1. Belam et fratres eius Ándream atque Leventam filios fuisse ducis Vazul annales Altahenses, auctor legende S. Gerardi, et chronicon Zagrabiense simul cum Varadiensi testantur. Ceteri historiarum scriptores domestici patrem eorum Ladislaum Calvum fuisse perhibent. „Stephanus bonae memoriae avunculus ipsius (Petri regis), cum filius eius patre superstite esset mortuus, quoniam alium non habuit filium, hunc fecit adoptivum, ipsumque regni heredem locavit. Filium fratris sui (Vazulem) digniorem regno, quia hoc non consensit, cecavit, et parvulos eiusdem exilio relegavit.“ Annal. Altah. SS. XX. 794.

„Cum maxima discordia orta fuisset inter Petrum regem et Ungaros, Ungari miserunt solempnes nuncios post filios Wazul: Endre Bela et Leuenthe“. Legenda S. Gerardi. Cap. 19. Endl. Monum. 227.

„Iste Thoxon habuit duos filios, quorum primus fuit dux Gexche pater beati Stephani regis. Secundus fuit Michal dux. Iste dux Michal habuit duos filios, primus fuit dux Wazul, secundus fuit dux Ladizlaus Calvus. Iste dux Wazul habuit tres filios: horum primus fuit dux Andreas postea factus rex; secundus fuit dux Bela postea factus rex, ut infra apparebunt; tertius fuit dux Levente. Dux autem Ladizlaus, de quo supra, habuit filium, qui vocatus est Bonuzulo. — Post haec regnavit Bela dictus Wagon filius secundus Wazul, de quo supra.“ Chronica Zagrabiense et Varadiense.

Vetus haec de ortu fratrum istorum fama, successu temporis mutationem subiit. Chronographi quippe seriores, regibus a Bela oriundis gratificare, Stephanumque in coetum sanctorum relatum, ab exprobatione crudelitatis liberare volentes, Vazulem crimine perduellionis

absolverunt, filiisque eius Ladislao Calvo adscriptis, omnem poenae in Vazulem statutae invidiam in Gislam reginam, sororem ut putabant Petri contulerunt. Sic Simon de Keza cum ceteris chronographis. Perstitit interim prior etiam Vazulis eiusque filiorum genealogia, quam refellere conatur scriptor Kezam secutus. „Tradunt quidam istos tres fratres filios fuisse Vazul ducis ex quadam puella de genere Tatun. — Falsum pro certo est, et pessime enarratum — quia isti filii sunt Calvi Ladislai, qui uxorem de Ruthenia dicitur accepisse, ex qua tres isti fratres generantur.“ Chron. P. V. Cap. 49.

Habemus aliam etiam ducis Ladislai Calvi genealogiam in charta manu seculi XV-i scripta, cuius specimen lithographicum e bibliotheca Caesarea Petropolitana edidit Bielowsky in Monumentis Poloniae I. p. 483; cuius varias lectiones signamus litera B. Eadem leguntur apud Pelbartum sermone XLIX-o de sancto Ladislao: „Quod autem regnum hungarie legitime concernebat (commeabat ad B) beatum regem Ladislaum potius quam Solomonem (Salomonem) regem, patet (scimus) per hungarorum cronicam, ubi habetur, quod in secundo ingressu hungarorum in Pannoniam primus princeps fuit Arpad (Harpad), secundus Zothan (Zotham), tercius Thoxon, qui genuit tres filios, scilicet Geysam Michlem (Michlemum) et Calvum Ladislaum. Geysa genuit sanctum regem Stephanum; Michl Wazul (Wanzul) et (qui) obiit per effossionem oculorum per reginam Kesla consortem regis sancti Stephani. Ladislaus vero genuit tres filios, scilicet Andream Belam et Leventhe (Leventhem), qui propter metum dicte regine profugerunt in Poloniam. Ubi Bela in singulari certamine† deicit quemdam Alemanum statura magnum. Ideo rex Polonie filiam suam tradidit ipsi Bele in coniugium. De qua genuit in Polonia† Geysam et Ladislaum, et in Hungaria unum, scilicet Lumpartum.“

Maxime diversa a reliquis est genealogia Chronici Monacensis: „Nomina regum hungarie: S. Stephanus filius Michaelis filii Toxun.“ p. t. „Genitus est sanctus Stephanus primus rex hungarorum a patre Michaele, qui fuit filius Toxun anno domini non-gentesimo LXIX et matre Sarolth filia Gyula. — Gessit etiam sanctus idem Stephanus in sua adolescentia bellum contra Cupan filium Zy-rind ducis tempore Geyche patruis S. Stephani.“ p. 159-a.

Belae regis notarius recentiorum de patre Andreae sententiam

no rege
Polonie
Bielowsky
duos filios
Michl

tenet: „Terram illam, quae nunc Ketelpotaca vocatur, posteritas eius ad tempora Andreae regis filii Calvi Ladislai habuit.“ Cap. 15.

2. Scriptor noster populum cumanicum post pugnam ad civitatem Kyeu hungaris aequo foedere iunctum fuisse narrat. „Hoc etiam quod verbo dixerunt Almo duci, fide iuramenti more paganismo firmaverunt; et eodem modo dux almus et sui primates eis fide se et iuramento constringerunt.“ c. 10.

Populus hic una cum Almo et hungaris migrat, ac subiugat Pannoniam, et ut fidos commilitones decet, terris etiam aliaque parta praeda ab Arpad duce donantur. Compar etiam cumanis cum gente hungarica connubium. Samuel rex originem a cumanis ducit, ipsaque sancti regis Stephani avia cumanici generis. „Tunc dux Arpad in silva Matra dedit terram Edunec et Edumernece, ubi postea Potanepos eorum castrum construxit, ex quorum etiam progenie longo post tempore rex Samuel descendit, qui pro sua pietate Oba vocabatur.“ c. 32.

„Dux Zulta duxit filio suo Tocsun uxorem de terra cumanorum. Dux vero Tocsun genuit filium nomine Geysam quintum ducem Hungariae.“ c. 57.

Haec sera post Belam I. tempora denotant, ut patet ex appellatione cumanorum, et ex tempore quo populus huius nominis primum in Hungaria sedes et domicilia collocavit.

Nomen cumanorum, ante annum 1061, quo primum e pristinis ad Tanaim sedibus moti Russis, quibus Polowci dicebantur negotium facessere coeperunt, populis occidentalibus ignotum; posteriori tempore, scriptoribus tantum byzantinis usitatum. Anna Comnena filia Alexii imperatoris Bissenos et Comanos eodem uti idiomate scribit initio seculi duodecimi: *Πρόσεισι τοῖς Κομάνοις ὡς ὁμογλώττοις*. Edit. Bonn. VII. c. 5. p. 404.

Gens ista ab hungaris olim sicut hodie Cun appellabatur, nec aliter chronicorum domesticorum scriptores usque medium seculum duodecimum eam nominant, exceptis duobus locis, ut videtur interpolatis. Chronicon Pictum Vindobonense (cap. 47) Andream et Leventam fratres e Lodomeria ad cumanos perducit, inde in Russiam. Sed cumani tunc temporis nondum ibi comparuerant; Bisseni tenebant regiones Kioviae finitimas. Horum tantum meminit etiam Thi-

etmarus de expeditione Boleslavi anno 1018 in Russiam facta scribens: „Urbs Kitava (Kiew) nimis valida ab hostibus Pedeneis ortatu Bolizlavi crebra impugnatione concutitur. — Fuerant in auxilio predicti ducis ex parte nostra trecenti, et ex Ungariis quingenti, ex Petineis autem mille viri. — In magna hac civitate, populi ignota manus, quae multum se nocentibus Pecinegis hactenus resistebat.“ Libro VIII-o. SS. III. 871. Iterum appellatio cumanorum Chron. P. V. c. 55. Aliis in locis semper Cuni dicuntur hungaris, russis vero Polowci.

„Anno 6569 (1061) venerunt Polowci primum, Russiam bello adgressi. Princeps eorum vocabatur Sokal.“ Nestor. edit. Schierer. p. 150.

In Hungaria primum regnante Salomone anno 1066 compa-
ruerunt. „Post hoc autem pagani Cuni a superiori parte porte Me-
ses ruptis indagibus irruperunt in Hungariam, totamque provinciam
Nyr usque civitatem Byhor crudeliter depredantes remeabant.“ Chr.
P. V. LV. p. 72. Annus ex adnotationibus chronologicis seculi duo-
decimi eruitur: „MLXVIII ciuitas bulgarorum a rege Salomone ca-
pitur, rursusque ab isdem bulgaris et grecis dolo recipitur.“ Cuius
rei chronicon supra laudatum hac nota temporis meminit: „Factum
est autem tertio anno post adventum cunorum. Bisseni per Albam
bulgariam venientes etc.“ C. 56 p. 74.

Circa annum 1085 Cuni ducente eos Salomone rursus in
regnum irrumpunt: „Dux autem Kutesk inani spe seductus cum
magna multitudine Cunorum invadens Hungariam devenit usque in
provinciam castrorum Vng et Borsua.“ Chr. P. V. p. 95. Tertia Cu-
norum mentio triennio post: „Post hec autem (mortem Salomonis
regis) quidam de Chunis nomine Copulch filius Krul cum valida manu
intrauit in Hungariam ut debellaret. Rex Ladizlaus primus vexillo
rubeo impetum fecit in castra Cunorum, contrivitque Dominus Cunos
ante faciem Hungarorum.“ c. 62 pp. 97.

Quarto memorantur quum clade affecerunt Colomanni regis
exercitum sub castro Peremisl in Ruthenia, anno 1099: „Plurimi
autem Kuni cum Mircode venerant in auxilium Ruthenorum. Qui de
nocte consurgentes summo mane percusserunt castra regis, usque
ad interempcionem dissipauerunt ea crudeliter. c. 65 p. 103. Memi-

nit huius cladis etiam Nestor: „Anno 6607 (1099) adgressus est Swätopolk Davidem in Wolodimir et expulit eum ad Lechos. Eodem anno Ugri apud castrum Peremisl victi sunt. p. 168. Et Adnotationes supra laudatae: „MC. Cupanus episcopus interficitur a Chunis, et Laurentius episcopus obiit.“ Idem testatur etiam chronographus: „Kuni similiter et episcopos Kuppan et Laurentium, multosque alios bellatores fortes sagittarum transfixionibus occiderunt.“ Chr. P. V. c. 65. p. 103.

Hostes erant Cuni, ut vidimus, Hungarorum toto seculo undecimo, et initio duodecimi; nec ulla eorum in Hungariam migratio usque ad tempora Stephani II-i regis. Hic partem Cunorum, qui a Johanne Comneno imperatore fusi et fugati fuerant in regnum recepit: „Rex autem Stephanus diligebat Cunos tunc temporis plus quam deceret. Quorum dux nomine Tatar qui a caede imperatoris cum paucis ad regem fugerat, cum rege morabatur.“ c. 66. p. 113. Res de qua sermo est evenit „quinto Johannis anno, quum Scythae Istrum transgressi Thraciam popularentur“ ut scribit Nice-tas. Imperium Johannis incipit ab obitu patris eius Alexii, anno 1118; clades igitur et fuga Cunorum ad Stephanum regem contigerit circa annos 1122 vel — 23. His sedes circa Agriam civitatem adsignatae; qui idiomate populari hodie Palóci vocantur, id est Polowci a polonico polow, praeda, quasi rapto viventes, praedatores.

Post haec ultimum commemorantur Cuni tempore expeditionis, quam Geiza II rex, leviro suo Isäslavo Ruthenorum duci auxilium ferens, susceperat circa annum 1152: „Rex Geycha duxit exercitum in Russiam super Lodomerium ducem ut vindicaret iniuriam soceri sui Minosloy, pro quo etiam iam pridem miserat exercitum, qui male tractatus fuerat a Rutenis et Cunis.“ Chron. P. V. c. 71.

Neque exteri scriptores, praeter Graecos, usque ad medium seculum duodecimum, populum istum Cumanos, sed Plaucos Flavos Falones et Valanos appellabant. „Boleslawo (Polono huius nominis III-o anno 1099) itaque milite noviter constituto, in Plaucis Deus revelavit, quanta per eum operari debeat in futuro. Contigit namque, noviter eo militari balteo precincto Plaucos in unum innumerabiles convenisse, seseque more solito per Poloniam, discursuros in partes seiunctos Wyslam fluvium nocturno tempore natavisse etc.“

Chron. Polonor. SS. IX. 452. „Rutheni gens crudelis et aspera, qui Flavorum Pruscorum, et Pomoranorum auxiliis freti, acrius diutiusque illi restiterunt.“ Herbordi Vita S. Ottonis Bambergensis. SS. XII. 796. „Pannonia attingitur inter aquilonem et item orientem Pecenatorum et Falonum, maximam venationum copiam habente, sed vomere ac rastro pene experte campania.“ Otto Frising. Gesta Friderici imp. SS. XX. 368. „Comani qui dicuntur Capchat a Teutonibus vero dicuntur Valani.“ 1254. Cod. D. IV. 2. 268.

Cumanorum nomen Hungaris prius ignotum, post obitum Geizae II-a Graecis bellorum civilium tempore acceptum, in Hungaria apud scriptores tantum coepit esse in usu: idioma populare priscum nomen Cun retinuit usque in hodiernum diem. Sic Andreas II rex in charta anni 1211: „Cruciferis de Hospitali S. Mariae in Jerusalem quandam terram Borzani nomine ultra silvas versus Cumanos — contulimus — et ad munimen regni contra Cumanos castra lignea et urbes ligneas construere eos permisimus.“ C. D. III. 1. 107. In Adnotationibus quoque chronologicis, scriptor seculi duodecimi ad annum MC Chunos posuerat; iam manus recentior ad annum MCCXLI Cumanos scribit: „Uxor Johannis occiditur, et uxor Chucar a Cumanis captivatur.“

Non igitur potest regius notarius Belae I-o adscribi, quia Cunos Cumanos nominat, eosque seculo nono in Pannoniam immigrasse, in unumque cum Hungaris populum coaluisse scribit. Sed longius abest hic scriptor etiam ab aetate Stephani II-i; nam quod rex iste Cunis opem eius implorantibus praestitit, id Anonymus Almo et Arpadio tribuere non dubitat.

Quod vero Abam regem „pro pietate“ sic vocatum refert, posteriorum temporum scriptoris est indicium. Recens erat Samuelis dicti Oba vel Aba memoria aetate Belae I-i; septendecim tantum anni erant ab obitu eius elapsi. Nec pietatem eius celebravit quisquam rerum ab ipso gestarum probe gnarus.

Ceterum cognomen Oba vel Opa usitatum erat non solum Cumanis, sed etiam Bissenis. Sic ipso anonymo teste: „De terra Bysenorum venit quidam miles de ducali progenie, cuius nomen fuit Thonuzoba.“ c. 57. Donuz turcis porcus. Nestor in exercitu conjuncto Bissenorum, Turcorum et Cumanorum commemorat: Altun-opam

Arslan-opam et Urus-obam. Appellatio denique *Oba* occurrit in Hungaria ante Cunorum adventum: „In Cupan vinitores: Curmes, Mikula, Manhat. In Arpas: Zacan, Ketel, Feketeydi, *O b a*, Mogurdi. 1086. Monum. I. 35. lin. 52.

II. Geographica.

Belae regis notarius confinia regni Hungariae sua aetate nota, per primos duces et principem Zultam constituta fuisse opinatur. „Duces ordinatis custodibus castrorum iuerunt usque ad fluvium *M o r o a*, et firmatis obstaculis constituerunt terminos regni Hungarorum.“ C. XXXVII. 29. 1. „Dux vero Zulta fixit metas Hungarie ex parte grecorum usque ad portam *Wazil*, et usque ad terram *Racy*. Ab occidente usque ad mare, ubi est *Spaletina* ciuitas. Et ex parte Teutonicorum usque ad pontem *Guncil*. Et in eisdem partibus dedit castrum construere *Ruthenis*, et in eodem confinio ultra *lutum Musun* collocavit etiam *Bissenos* non paucos habitare pro defensione regni sui, ut ne aliquando furibundi Teutonici propter iniuriam sibi illatam fines Hungarorum deuastare possent. Ex parte vero Boemorum fixit metas usque ad fluvium *M o r o a*. c. LVII. „Terram *Racy* subiugauerunt, hinc vero egressi usque ad mare peruenerunt, et omnes nationes illius patriae dominatui *Arpad* ducis hungarorum potenter et pacifice subiugauerunt.“ C. XLII. „Hinc egressi siluam que dicitur *Peturgoz* descendentes iuxta fluvium *Culpe* castra metati sunt.“ C. XLIII.

Pontem *Guncil* ibi fuisse, ubi hodie oppidum *Bruck* ad *Litaham* situm est his demonstrari potest. Fluvius *Litaha* Hungaris usque ad seculum XV-um *Saar* (lege *Schahr*) dicebatur, et *Bissemi* ab Anonymo memorati secundum ripam eius orientalem habitabant. „Quidquid eis occurrit, a flumine *Illirici* usque ad flumen *Saar* sive *Leytah*, occiderunt.“ Chron P. V. p. 26. Locus *Guncel* in confinio regni situs nominatur etiam in laudato Chronico: „Cumque appropinquasset (*Geiza* II rex anno 1146) *Guncel*, quidam authenticus, qui utramque linguam eorum bene nouerat, nunciauit regi, quod exercitus teutonicorum appropinquaret. — Tunc rex cum omni exercitu suo accelerauit super eos, trans metas Hungarie.“ C. 70. p. 118.

Auctarium Zwettli ad annum 1147. „Castrum Bresbure a nostris in dolo capitur, et pro pecunia redditur. Vngari ea causa ex utraque parte Danubii terram nostram devastaverunt. Cedes facta est iuxta Litha III idus Septembris. SS. IX. 538. De Bissenorum colonia iuxta fluvium Litaha sic Emericus rex in charta anni 1203: „Predium quod Bisseni quondam possidebant, de iure Mossuniensis castri exemptum coenobio S. crucis contulimus possidendum. Prima meta sumit initium ad septentrionem, a fluuio qui uocatur Sar; deinde protenditur ad orientem iuxta rivulum qui fluit in predictum Sar; deinde descendit in magnam vallem ad occidentem et tandem terminatur in prenotato fluuio Sar.“ Mon I. 98.

Si Bisseni ad fines regni contra Teutonicos collocati fuerunt; si termini Bissenorum occidentales, eodem fluuio finiebantur: certum est ipsum Sar, seu Litaham pro fluuio Hungaros a Teutonicis dirimente habitum, pontemque Guncil super eundem factum fuisse. Mentio Bruckae iuxta Saar occurrit in charta anni 1337, cui insertae sunt tabulae foederis inter Fridericum III-um imperatorem, et Carolum I regem „anno Domini 1328 undecimo Kal. Octobris, regni autem predicti domini Friderici regis anno quarto decimo in Brukka circa fluuium Saar confecte et emanate.“ C. D. VIII. 4. 237.

Narratio notarii regii de terminis regni occidentalibus, statui rerum seculi undecimi non congruit. Fines enim regni initio eiusdem seculi ultra Moravam et Litaham fluuios protendebantur. Croatia, et Dalmatia ubi urbs Spalatum per proprios regebantur principes, a Ladislao et Colomanno regibus exeunte seculo undecimo Hungariae adnexae. Nec montium Peturgoz appellatio ante caesum a Colomanno Petrum regem cuiquam cognita.

Contractio finium occidentalium sub Aba rege contigit. Ditis S. regis Stephani fluuio Fische terminabatur. „MXXX Imperator Vngariam inuasit, eamque citima ex parte circa Fische fluuium deuastauit.“ Ann. Sangall. mai. „MXLIII Henricus rex iterum Pannonias petens, ab Ovone vix impetrante pactum, satisfactionem, obsides, munera, regni que usque ad Litaham flumen partem accipiens discessit.“ Herimannus. SS. V. 124. „Ex huius Alberti sanguine Albertus, qui postmodum marchiam orientalem, id est Pan-

noniam superiorem Vngaris ereptam romano imperio adiecit, originem duxisse traditur." Otto Fris. SS. XX. 235. „Hic est Leopoldus, qui cum patre suo Adalberto marchiam orientalem Vngaris eripuit." ibid. p. 244. „Donavimus pro remedio animae nostrae, pro pace etiam et stabilitate regni, decimum mansum, rec-tanque fructuum decimationem totius regionis in finibus Vnga-rorum gladio ab hostibus adquisitae in pago Osterriche, ex una parte Danubii inter Fischha et Litaha; ex altera autem inter Strachtin et ostia Fischha usque in Maraha." Forschungen zur deutschen Gesch. IV. p. 363. et C. D. I. 337. Strachtin hodie Tracht supra Nikolsburgum, iuxta flumen Thaya.

Conditiones pacis inter Henricum regem et Abam factae ac-curate perscriptae leguntur in Annalibus Altahensibus: „Tandem venere supplices legati, dolore animum stimulante desperati, pacem et veniam pro delictis orantes, et quidquid regi et optimatibus placeret, se facturos spondent. Tunc condixerunt (1) captivum po-pulum ut praedictum est remittere, vel precium sub iure iurando reddere; et (2) partem regni retradere quae quondam Stephano data fuerat causa amicitiae; et (3) insuper pro lenienda regis offensa dare CCCC auri talenta, totidemque pallia; et (4) reginae Gislae reddere cuncta, quae maritus eius idem Stephanus ei donaverat, quae iste, sicut Petrus illi pridem abstulerat. Haec autem rex Vngaricus ipse iureiurando promisit, et insuper datis septem obsi-dibus, quos nostrates voluerunt, stabilivit ea lege, ut in festo An-dreae his perfectis reciperentur, aut infectis perderentur." SS. XX. 798.

Quod ad silvam Peturgoz attinet, praeclarum de expeditione Colomanni testimonium dat Simon de Keza: „Iste in regnum Dal-matiae misso exercitu occidi fecit regem Petrum, qui hungaris, in montibus qui Gozd dicuntur occurrens, est devictus in montibus memoratis et occisus. Vnde iidem montes usque hodie in hungarico Petur Gozdia nominantur." Et Chronicon P. Vindobonense: „Iste Dalmatie regnum occiso suo rege Petro nominato in montibus Petergozdia Hungarie adiunxit." C. 67. p. 108. Confirmat rem An-dreas Dandulus in suo chronico: „Hoc tempore (post electum 1096 Michaelem Venetorum ducem) Colomannus rex Hungariae misit exer-

citum in Dalmatiam, et occidi fecit regem Petrum. Muratori SS. rer. Ital. XII. 259.

Quae a regio notario de finibus regni per primos hungarorum duces fixis et stabilitis narrantur Belae I-i notarius scripsisse non potuit. Ab anno enim 1043, quo rex Samuel partes regni ultra Moravam et Litaham fluvios sitas Teutonicis concedere coactus est, usque obitum Belae I-i 1063 viginti tantum numerantur anni. Nec credibile est „amicum suum N. arte literalis scientiae imbutum“ cui auctor opus suum dicat, tam grandi, de rebus ipsis viventibus gestis, anachronismo ludificare voluisse.

Quia igitur notarius noster terminos regni qui sua aetate fuerant, iam in prima occupatione constitutos scripsit: non aetate Belae I-i, sed multo serius, post subiugatam nempe a Colomanno rege Dalmatiam „usque ad mare, ubi est Spaletina civitas,“ vixisse non dubitanter adfirmamus. Certe post appellatam novo nomine silvam Peturgoz; et longiori quidem tempore elapso, ita ut res sub Colomanno gestae iam oblivioni datae videantur.

Aetas Belae II-i regis.

Bela II filius Almi ducis regnavit ab anno 1131 usque annum 1141. In conferendis temporum eius, cum opere Anonymi, notis considerabimus I historica, II. diplomatica.

I Historica.

Belae regis notarius iter septem principalium personarum per Russiam describens, perducit eos in civitatem Lodomer, hinc vero in Galiciam; unde per silvam Houos in Pannoniam perveniunt. „Dux Almus cum suis in Galiciam venit, et ibi locum sibi et suis elegit. Hoc cum Galicie dux audiisset obviam Almo duci cum omnibus suis, nudis pedibus venit, et diversa munera ad usum Almi ducis presentavit, et aperta porta civitatis Galicie, quasi dominum suum proprium hospicio recepit. Dux Galicie ceterique consocii sui Almum ducem et suos nobiles rogare ceperunt, ut ultra Houos versus occidentem in terram Pannonie descenderent.“ C. XI.

Ut de aetate scriptoris ex hac narratione statuere possimus operae pretium erit ex annalibus russicis breviter perstringere bella, quae in regione aetate Anonymi Galicia dicta a regibus Colomanno et Geiza II gesta sunt.

Wladimirus I dux Kiowiensis, qui baptismum suscepit anno 988, oppida Russiae dictae Rubrae, hodiernam scilicet Galiciam armis subegit, factusque vicinus Hungaris obiit anno 1015. Filii eius et nepotes regnum a patre acceptum diviserunt inter se. Anno 1095 Swätopolk erat dux Kiowiensis; David Igorevicius Wolodomirensis; Wolodarius et Wasilko Rostislavicii urbes et regiones Peremisl ac Terbowl tenebant. Anno 1099 dux Kiowiensis bellum infert Davidi. Hic pacem facit cum Swätopolko, traditque ei urbe et provincia sua, transit ad Polonos exulatum. Sed victor hoc belli successu non contentus, adgreditur etiam fratres Rostislavicios, totanque eorum provinciam in suam ditionem redigere conatur. Commissa tamen pugna decretoria victus, mittit ad Colomannum regem filium Iaroslavum, rogans ut rebus suis adflictis suppetias venire dignaretur.

Colomannus copioso exercitu invadit Galiciam. Wolodarius in arcem Peremisl se recipit, ibique obsidetur. Interim Cuni aliique socii a fratribus vocati improvisi adsunt, et positis insidiis hungaros, eruptione etiam ex arce facta, omni ex parte adgrediuntur, fundunt, et in fugam coniiciunt. Plurimi hungarorum fluvio San submersi pereunt, ipse rex vix evadit.

Galiciae nomen hoc tempore adhuc ignotum, urbsque Halicz ad fluvium Dniester vix habitari coepta. Sedes ducum Terebowlensium post annum 1100 est translata in castrum Halicz, primusque Galiciae dux Wladimircus, filius fuit supra menorati Wolodarii. Dux iste Galiciae adfuit cum copiis auxiliaribus regi nostro Belae II-o in pugna ad fluvium Saio, contra Borichium et Polonos.

Geiza II circa annum 1149 duxerat uxorem, filiam Mstislavi sororem Isäslavi ducum Kioviensium, nomine Euphrosynam. Bellum erat inter Isäslavum et Galicienses; qui auxilio Cunorum freti, acriter pugnantes vicerunt et fugarunt Kiovienses una cum auxiliaribus hungaricis. Tandem post iterato acceptam cladem Geiza rex anno 1152 profligavit Galicienses sub arce Peremisl, capto ipso duce Wladimirco. Cui supplici rex, sociis nequidquam ad necem

illum deposcentibus, ob memoriam lati quondam patri suo Belae auxilii, pepercit.

Si notarius munus suum in curia Belae II-i gessisset, viso et sibi bene noto primo Galiciae duce, civitatem Galiciam tempore Almi ducis iam stetisse, et hungaros per apertam eius portam introisse, non posuisset; ut silentio praetermittamus civitatem Lodomeriam, quam dux et primates hungaris ultro aperuerunt, quae tamen post adventum eorum in Pannoniam integro seculo serius a Wadimiro I fuit condita.

II Diplomatica.

1. Auctor noster saepe nominat principes, primates tam hungarorum quam ruthenorem; iobagionum autem, sensu principum et primatum, ter omnino meminit. „Dux Lodomeriensis et sui primates obviam Almo duci processerunt. Dux Lodomeriensis duos filios suos cum omnibus filiis iobagionum suorum duci Almo in obsides dedit. C. XI „Tunc hi tres prenominati viri omnia facta sua duci Arpad et suis primatibus per fideles nuntios mandaverunt. Quod cum renuntiatum fuisset duci Arpad et suis yobagyoniibus, gavisii sunt gaudio magno valde.“ C. XXII. „Tunc Vsubuu et Veluc cum magno honore et gaudio ad ducem Arpad reversi sunt. Dux vero et sui yobagyones obviam eis processerunt. Dux vero Arpad et omnes sui primates celebrantes nuptias, magna fecerunt convivium.“ C. LII.

Iobagio, olim ioubagio, vox hungarica bonum virum significat, eratque initio appellatio meliorum e ministerialibus, feudatariis nempe ecclesiae vel castri; nec occurrit in chartis genuinis seculi undecimi. Ineunte seculo duodecimo legimus primum significatione feudatarii ecclesiastici; circa medium vero eiusdem seculi tribuitur haec cognominatio etiam castrensiu praecipuis. Lapsu temporis designabat vox iobagio archiepiscopos, episcopos optimates, barones: ordinem scilicet a rege primum. Postremo amissa hac significatione, sic appellabantur usque ad recentiora tempora rustici, terram dominorum, pro praestanda opera servili et parte fructuum, colentes.

E monumentis nostris diplomaticis quae ad instruendam hanc

disquisitionis partem necessaria videbantur, ea tantum selegimus, de quorum fide nondum occurrit idonea dubitandi causa. Seculi igitur undecimi privilegia S. Stephano regi tributa, diploma alterum foundationis Tihoniensis cum sigillo Belae ducis anno 1055 confectum, chartam Radonis palatini de anno 1057, S. Ladislai regis datam anno 1082; — seculi porro duodecimi chartam donationis datam anno 1135 per manus magistri Gotselini, aliam de anno 1137 cuius initium: In nomine sanctae Trinitatis etc., denique datam anno 1138 de possessionibus coenobii S. Martini in Sala super Wag; quia de fide horum diplomatum dubitatur, seposuimus. Prima mentio iobagionis anno 1111: „Confirmarunt in eadem ciuitate Nitriae testes XII, quorum primus fuit Moyses, eiusdem civitatis tempore illo comes: Lambertus eiusdem ecclesiae i(o)ubagio.“ C. D. VII. 4. 69. Altera sub Stephano II rege: „Rege gloriosissimo Stephano secundo Vngariam gubernante, ego Acha uespremensis ioubagio non ignobilis.“ Mon. I. 48. Post haec per 50 annos nulla fide digna iobagionis mentio. Stephanus IV anno 1163 nominat iobagiones ecclesiae et castrenses: „Bernaldus episcopus ecclesiae Zagrabiensis snique iobagiones, — iobagiones Sumegiensis castri.“ C. D. II. 165. Significatione procerum vel baronum semel tantum in charta Stephani III-i, in transumpto anni 1412 suspitione interpolationis non carente: „Cuius redditioni interfuere iobbagiones: Ambrosius Banus, Laurentius comes.“ 1171. C. D. II. 185. VII. 5. p. 122.

Anno insequente Conradus quidam se regis Stephani III-i iobagionem appellat; quae vox hic virum primarium vel baronem regni significare non potest, quia Conradus initio huius chartae primates regis commemorat: „Anno ab incarnatione domini MCLXXII regnante glorioso rege Stephano Geyse filio, eiusque primatibus, videlicet Luca Strigoniensi archiepiscopo, Machario episcopo, Ampudino palatino comite, Laurentio curiali comite, Fulcone comite, Luca comite, Dionisio comite, Conradus predicti regis ioubagio.“ Ex autographo. Vide C. D. II. 185.

Bela III nominat quidem iobagiones tam ecclesiae quam castri, sed maioribus regni dignitatibus ornatos, principes magnates, barones, nusquam iobagiones vocat.

Primus est Emericus rex, qui anno 1099 proceres regni sui

iobagiones appellat: „Hemiricus etc. ex multis eximiae fidelitatis operibus quae noster fidelis iobagio Laurentius a primaevis pueritiae suae temporibus nobis indesinenter exhibuit.“ Laurentius hic comes etiam dicitur, concluditurque charta: „Venerabili Job Strigoniensi, reverendo Saul Colocensi archiepiscopis. Micha palatino, Benedicto Bano et aliis iobagionibus in regno nostro existentibus.“ C. D. II. 348. Simili utitur denominatione Andreas dux anno 1200. „Andreas dei gr. Dalmatiae Croatiae Chulmiaeque dux — iobagionum vero nomina qui tunc aderant, et huic nostro facto testimonium perhibuerant haec sunt: Bernardus Spalatinus archiepiscopus, Georgius Tininiensis episcopus, Moys comes, Nicolans Banus etc.“ C. D. II. 376.

Notarius igitur, qui principes et primates non semel iobagiones appellat, opus suum non ante Belae III-i tempora confecerit.

2. In opere de gestis hungarorum genus pro familia positum videmus. Sic genus Saac, Calan, Colsoy, Moglout, Thomoy, Zemera etc.

Locutio haec in chartis domesticis, siquidem genuinae sint, ante Belae III-i tempora ignota est. Primum quod sciamus anno 1186 occurrit. „Job archiepiscopus Strigoniensis traxit quosdam homines de Posoniensi provincia, Marchum et Petrum nostram in praesentiam, agens contra ipsos super libertate eorum, et asserens eosdem iobagiones ecclesie prenominate. — Precipientes Mokvd nostro fidei de genere Solomun etc.“ Knauz. Mon. I. 131. C. D. II. 228. „Ad petitionem comitis Buchk et Jule filiorum Simonis de Suklos de genere Kan“ 1191. C. D. VII. 5. 134. „Andreas dei gr. Hungarie etc. Nos igitur transmissio quodam ex nostris fidelibus comite Chac de genere Chac verum esse cognovimus. 1219. Knauz. Mon. I. 221.

Ex adductis adfirmare possumus, notarium hunc regium a Belae primi et secundi aetate longius abfuisse.

Aetas Belae IV. regis.

Plurima obstant, ne Anonymus, Belae IV regis notarius fuisse videatur. Et notandum, in prologo operis non „bonae memoriae Belae regis quondam notarium,“ quod de Bela etiam vivente dici poterat:

sed „quondam bonae memoriae B. regis“ scribi. Post obitum ergo Belae IV-i, sub regimine Stephani V-i, vel Ladislai III-i dicti Cuni, auctor opus suum conscripsisse existimatur.

Opinionem hanc minus esse probabilem arguunt

I Historica.

1. Stephanus Belae IV-i primogenitus successorque in regno uxorem de gente cumana duxerat, ex qua anno 1263 Ladislaus post eum rex, natus est. Cumanorum igitur aulam regiam frequentantium cultum et indolem notarius regius optime nosse poterat. Leguntur tamen aliqua in opere auctoris nostri, quae nullam eum Cumanorum Belae IV-i notitiam habuisse ostendunt.

Cumani, quorum Anonymus meminit capita sua tondebant. „Tonsa capita Cumanorum Almi ducis milites mactabant, tanquam crudas cucurbitas.“ C. VIII. Geminae sunt quae de Cumanis aetate Salomonis partes Hungariae vastantibus vetus Chronicon praedicat: „Capita quippe Cumanorum noviter rasa, tanquam cucurbitas ad maturitatem nondum bene perductas gladiatorum ictibus disciderunt.*) Chr. P. V. C. 55. 73.

Cumani Belae IV-i non tondebantur, nec radebantur; bene capillati et barbati erant. Ladislaus III primus tentavit cogere Cumanos cognatos suos, ut relictis tentoriis in domibus habitarent, et in cultu etiam externo ceteris christianis se conformarent. „A modo descendent. et recedent a tabernaculis suis et domibus filtrinis, et habitabunt ac morabuntur in aedibus et domibus solo fixis. Praeter abrasionem barbarum, et abbreviationem capillorum, super quibus eosdem praeter ipsorum voluntatem venerabilis Pater dominus Legatus ad nostram devotam instantiam, lenitate paternae pietatis condescendens, invitos non coegit; sed in aliis se moribus christianorum conformabunt. 1279. C. D. V. 2. 513.

Ipse etiam rex promiserat capillos suos more paganorum, quem Nicolaus III papa monet, ut resumat christianorum habitum.

*) Turocius Cunorum habet. Sed non opus est hac mutatione; de Cumanis enim iam capite 47 fuerat sermo: „Eadre et Levente ad Cumanos perrexerunt.“ Tur. II. 39.

„Regia celsitudo super altare tactis evangeliis promisit, quod tam in se, quam in illis, (cumanis) dimisso paganorum abusu, resumeret christianorum habitum tam in vestibus quam in capillis. Quamquam Cumanorum nuncii certos recepissent et approbassent articulos, uno excepto, videlicet de barbibus radendis, et crinibus breviandis.“ Monum. IV. 193—4.

Ex his patet, Anonymum nostrum, qui Cumanos capillatos esse nesciret, in aula Belae IV-i regis versatum nequaquam fuisse. Audiverat de Cunis post acerba cum Hungaris gesta bella sedes tandem in hoc regno nactis. Qui ritibus christianorum iam initiati, sua aetate a ceteris patriae incolis non differebant: putabatque eos, cum pagani fuissent, more Ismaelitarum et Sarracenorum, quos bene noverat, capita ex praecepto religionis radere solitos esse. Huius erat etiam opinionis vir doctus, qui in supra laudatis literis regiis et pontificiis nomine capillorum et crinium cincinnos nescio quos putabat significari; qui e capite cetera raso in collum et humeros dependerent. Sed fallitur vir eruditus. Nam si capilli et crines cincinni forent, non breviantur, sed abscinderentur. Imo tunc non tonsura capillorum praeciperetur, sed rasura capitis prohiberetur. Et re vera capillatum videmus Ladislaum regem in pictura codicis Vindobonensis cap. LXXXIII. et ceteros cumanos multis in locis eiusdem chronici; in cuius capite LXXXVI diserta fit mentio crinium. „Firmanus apostolice sedis legatus barbibus radere crines detruncare demandabat.“ p. 129.

Fratres etiam Praedicatores qui ante irruptionem Tartarorum per Cumaniam in orientem proficiscuntur capillos nutriunt: „Quatuor fratres accepta benedictione, habitu regulari in secularem mutato, barbibus et capillis in modum paganorum nutritis, usque Constantinopolim pervenerunt.“ Christiani tondebant per illas regiones capita, non Cumani. „Terra quae vocatur Sichia, quorum dux et populi se christianos dicunt; — omnes viri caput omnino radunt, nobiles exceptis, qui in signum nobilitatis super auriculam sinistram paucos relinquunt capillos cetera parte capitis tota rasa.“ 1236. C. D. IV. 1. 51.

2. Belae regis notarius in recensendis locis per primos duces occupatis amat interponere animadversiones historicas, ad tempora regum et sua spectantes.

Sic castrum iuxta Morisium commemorans, meminit simul Sunad filii Dobuca, qui „postea tempore sancti regis Stephani ducem Ohtum interfecit, cui etiam predictus rex pro bono seruitio suo uxorem et castrum Ohtum cum omnibus appendiciis suis condonavit. Quod castrum nunc Sunad nuncupatur.“ XI. Hic, si ille Belae IV-i notarius, excidium etiam castrum per Tartaros factum paucis attingere potuisset. „In aurora peruenimus Chanadinum, sed precedenti die a Tartaris captum fuerat et destructum.“ Rogerii miser. carm. C. 34.

Ad mentionem terrae Ketelpotaca commemorat Andream regem filium Calvi Ladislai „qui cambiauit illum locum.“ XV.

Fluuium Souiou saepius nominat (capp. 14 16 17 22 31 33.) quin pugnae infelicis cum Tartaris commissae meminisset.

Occasione denique expeditionis Tuhuti in terram ultrasilvanam, non omittit Geulam minorem: „Terram ultrasilvanam posteritas Tuhutum usque ad tempus S. regis Stephani habuerunt, et diutius habuissent, si minor Geula cum duobus filiis suis Biuia et Bucna christiani esse voluissent.“ XXIV. Fusius de iisdem. C. XXVII.

Anonymus post fata Belae IV-i scribens, cur mentionem cladis tartaricae silentio praetereundam duxerit, non liquet. Hungaros certe a Bavaris et Alemannis victos et profligatos fuisse ingenue fatetur; ducesque eorum captos et supplicio affectos memoriae posterorum prodere non veretur. „Lelu et Bulsuu capti sunt, et iuxta fluuium Hin in patibulo suspensi.“ LV.

3. Graeci Hungaris ad meridiem finitimi, si notarius fines regni sua aetate constitutos respexit, notam temporum praebere videntur Belam IV regem praecedentium „Dux uero Zulta post reuersionem militum suorum fixit metas Hungariae, ex parte grecorum usque ad portam Wacil, et usque ad terram Racy.“ LVII.

Graeci usque ad exitum Comnenorum possederunt aliquos ducatus Hungariae vicinos, praecipue ducatum et castrum Branisova prope ostia fluvii Moravae, et Naissensem. Branisova Brandis etiam vel Brundusium, hungaris vero Borons vel Bronz dicebatur; Naissensis provincia tempore expeditionis asiaticae imperatoris Friderici I graecis iam erepta fuerat.

Porta Wacil, seu portae S. Basilii, dicebantur angustiae Haemi montis in finibus Bulgariae.

Memoria civitatum illarum occurrit in Chronico Hungarorum Acephalo bibliothecae palatinae Vindobonensis: „(Rex Stephanus II) collecto exercitu. impetu spiritus sui inuasit partes Graeciae, Brudinsium, Scardicum, necnon et Nys aliasque ciuitates igne et gladio vastauit. Et cecidit timor super omnes prouincias illas, que imperio Constantinopolitano subdite fuerant.“ Vide Chronicon P. V. nostrae editionis p. 111. In relationibus etiam de expeditione Frederici I frequens fit mentio tum graecorum Hungaris vicinorum, tum portarum S. Basilii. „Profecti inde venerunt ad fluvium qui Marowa dicitur. Ipsa die venit dux Graeciae ad imperatorem. Omnes arctas vias dux Graeciae eis ampliari fecit. Dux de Brandis quae est circa Hungariam et Bulgariam festinus praecucurrit ad regem Constantinopolitanum.“ Arnoldus Lubecensis. Leibn. SS. II 678. „Post transitum Savi fluvii nostri iam tunc in finibus Graeciae in Bulgaria constituti castra metati sunt apud Belgranum. Imperator et exercitus Christi pacificum per terram illam transitum exoptabant. Sed instinctu perfidi imperatoris Ysachii, nequissimo duce Brundusii procurante, graeci blacci bulgaricum innumerabilibus populis nationum, iam nostris exitiales machinabantur insidias. Exercitus vero de Belgrano digrediens, et duorum dierum itinere incedens per silvestria, pervenit ad Marubium, quem etiam navigio transmeavit, et defixis tentoriis secus Danubium in campis Brundusii septem diebus continuis quieti vacavit. Dux Brundusii et maiores provinciae, praemissis donativis suis, imperatorem sub specie dilectionis adeunt, hunc labiis honorant, mala autem in cordibus eorum. — Inter bellorum turbines serenitate tunc temporis arridente, nostri iam appropinquebant Nissae civitati, quam cum tota adiacente provincia de Constantinopolitano praeceptam imperio Neaman et Chrazimerus magni comites de Servigia et Rassia cum tertio fratre Mechillao nuper in suam redegerant potestatem. — Post haec rumor in castris insonuit innumerabilem graecorum exercitum expectare in campestribus Graeciae, qui nostris ad portas sancti Basilii, ubi erat ultima et firmissima clausura Bulgariae parabat congressu bellico obviare. — Quam (aciem ordinatam) ut viderunt graeci, qui fuerant praemissi ad portas sancti Basilii, confestim timor et hebetudo mentis cecidit super illos.“ Apud Canisium Antiqq. LL. III. 506 -- 10

Postquam autem provinciae omnes graecorum ad Danubium a Serviis et Bulgaris occupatae fuissent, Emericus Hungariae rex Serviam et partes Bulgariae prius a graecis habitas in suam potestatem redegit usque ad supra memoratas portas S. Basilii. Testes huius rei literae Innocentii III ad Emericum, et Bulgariae regis ad pontificem. „Regi Hungarorum. Quum nobis per dilectum filium N. nuncium suum intimasset sollicitudo regalis, quod terram megaiupani ad suum dominium revocasset, gavisi sumus in Domino.“ 1202. C. D. II. 390. „Tandem praevaletibus graecis bulgari perdiderunt regiam dignitatem; quin imo compulsi sunt gravi sub iugo imperatori Constantinopolitano servire; donec novissime duo fratres Petrus videlicet et Joannitius terram patrum suorum non tam occupare, quam recupare coeperunt. Tu postquam expugnasti Serviam, amoto Stephano, et Vulco substituto in locum ipsius, per tuos nuncios intimasti, quod terram illam ad obedientiam ecclesiae romanae reducere cupiebas, et salvo in temporalibus iure tuo aequanimiter sustinebis, ut dictus Vulcus regalem susciperet ab apostolica sede coronam.“ 1204. C. D. II. 438. Et Joannitius ad pontificem: „Sciat autem sanctitas tua. quoniam quinque episcopatus Bulgariae pertinent ad imperium meum, quos invasit et detinet rex Vngariae cum iustitiis ecclesiarum.“ Baluz. Gesta Innoc. p. 34.

Ex his pronum est concludere, limites regni Hungariae „ex parte graecorum usque ad portam Wacil“ productos ultimis tantum Emerici regis annis recte dici potuisse. Post captam enim a Latinis pridie idus Aprilis 1204 Constantinopolim, graeci finitimi Hungaris esse desierunt.

II Diplomatica.

1. Anonymus B. regis notarius comiti Bors de genere Miskócz gratificaturus scribit: „Ibi etiam dux dedit Bungerec patri Borsu terram magnam a fluvio Topolucea, usque ad fluviium Souyou, que nunc vocatur Miscoucy; et dedit ei castrum Geuru, et illud castrum filius suus Borsu cum suo castro quod dicitur Borsu unum fecit comitatum.“ XXXI.

Comes Bors cognatus erat regis Andreae II: „Bors comes Dominici Bani filius noster cognatus, et in omnibus semper fide-

lis, ad nostram accedens praesentiam etc." 1229. C. D. III. 2. 189. Eratque comes ille ultimus suae familiae. Testamentum suum sic orditur: „Vniuersis Christi fidelibus presens scriptum inspecturis Bors comes de genere Miscoch salutem in eo qui est salus omnium." Concludit vero: „et quia nullus nobis superstes remansit filius etc." 1236. C. D. IV. 1. 63. Bona eius Bela IV rex ex defectu ut aiunt seminis ad se devoluta aliis donat. „Possessiones quasdam, quarum nomina subscribentur, quae Bors comite filio Dominici Bani absque successore legitimo decedente, ad manus regis secundum approbatam regni nostri consuetudinem fuerunt devolutae." 1243. C. D. IV. 1. 289.

Auctor noster vix operae pretium duxisset scriptis mandare magna illa: exstructionem castrum Borsod, constitutionem finium regni per montes Tatur (XVIII), et ad Borsed Zovolun; aedificationem denique castrum Borsu XXXIV, si post fata ultimi huius nominis viri, extinctionemque familiae tam illustris, scribere coepisset.

2. Sed mittamus coniecturas, et certiora requiramus. Dux Arpad terram magnam donat militi Huhot. „(Tosu et Zobolsu duces) in portu Drugma fluvium Thyscie transnauiganerunt; ubi etiam per gratiam Arpad ducis cuidam cumano militi nomine Huhot magnam terram acquisierunt, quam posteritas eius usque nunc habuerunt." XXIX.

Terra ista, ut ex egregia docti viri Francisci Balassii disputatione academica discimus, est praedium Ohat dictum in laeva fluvii Tibisci ripa, e regione villae Dorogma situm, vocabaturque olim Huhot, Hohat, Uhot, Uhod, Ohat, et Hahoth. Monasterium erat in loco isto anno 1219. Nam in Registro Varadiensi huius anni, abbas de Uhod commemoratur: „Abbas de Zam, et abbas de Uhod, et Beque de villa Suma — hi omnes impetiere fures scilicet Lodut de villa Irund etc." R. V. C. 120. In charta regis Belae IV monasterium hoc prima tantum litera indicatur. „Cum piscaturis in mortua magna, cuius medietas pertinet ad villam Chege alia medietas pertinet abbati de O (hat) cum suis patronis." 1248. C. D. IV. 2. 18. In fine seculi decimi tertii terra illa iam laicorum erat. „Ipse magister Dominicus prefato Stephano filio Iule possessiones Hahothmunustura, simul cum possessionibus Hudus Arkusd et Syles vocatis in comitatu de Zoboch existentibus dedisset et tradidisset."

1299. Mon. V. 203. Si posteritas militis Huhot cognominem terram usque nunc, id est tempora auctoris habuerat, annis vero 1219 et 1248 abbates monasterii ibidem exstructi eam possidebant: consequens est, ut notarius haec ante annum 1219 scripsisse iure censeatur.

3. Vetus erat opinio et usque a priscis ducta temporibus, urbem Sabariam in Pannonia, patriam S. Martini episcopi Turonensis, ibi sitam fuisse, ubi mons Pannoniae late conspicuus exsurgit. Fons e radice eius montis erumpens olim fons Sabariae vocabatur. Hoc nomine erat notus etiam Anonymo: „Dux autem Arpad et sui milites iuxta montem S. Martini castra metati sunt, et de fonte Sabariae tam ipsi quam eorum animalia biberunt.“ L.

Nomenclatura ista fontis vel rivuli seculo decimo tertio in usu esse desiit. et fons Pannoniae, Pannosa, seu Pounsa nominabatur. Bela IV in recensione et confirmatione possessionum monasterii S. Martini: „Prefatus magister terras metatas et conditiones hominum monasterii saepe dicti redactas in scriptis nobis fideliter presentavit. Quarum series sic se habet: Ipse mons sacer Pannonie in quo situm est monasterium beati Martini et circum circa ad pedes supra dicti montis habet plures villas suas. Deinde protenditur terminus eius usque Sabariam ubi dicitur natus S. Martinus, et ibi in valle media est fons sacer, qui vocatur caput Pannoniae, qui cum aliis fontibus facit rivulum sub ecclesia sancti Wilibaldi et vocatur Pannosa, et inde descendit ad villam Ech.“ Mon. II. 2. Scribitur hic fons etiam Pounsa in metalibus abbatis S. Martini. „Ex parte septentrionis, scilicet Merene, incipiendo a Pounsa directe ad Sas-halom etc.“ 1220. Mon. I. 170. Appellatio: fons Sabariae, non ad exitum, sed ad initium seculi decimi tertii referenda videtur.

4. Novum existit argumentum etiam ex appellatione simplici urbis Buduvar et castri Pest pro aetate huius scriptoris temporibus Stephani V-i antiquiore. „Rex Athila regalem sibi locum constituit iuxta Danubium supra calidas aquas, et omnia antiqua opera que ibi inuenit renouari precepit, et in circuitu muro fortissimo aedificauit, que per linguam hungaricam dicitur nunc Buduvar, et a teutonice Ecilburgum vocatur.“ I. „Ismaelitis Billa et Bocsu dux Tocsun per diuersa loca Hungarorum condonauit terras, et insuper castrum quod dicitur Pest in perpetuum concessit.“ LVII.

Quod ad Buduar attinet, cognomentum hoc aetate scriptoris nostri usitatum („dicitur nunc“) post annum 1255 obsoleverat. Ultima eius mentio apud Albericum monachum trium fontium. „Anno 1223 in Hungaria ignis casualis Strigonium et Bodvariam devastavit.“ Leibn. Access. hist. II. 512. Chronographi nostri e Buduvar et Bodvar Buda-vara fecerunt: „Sicambriam suo nomine fecerat nominari Buda Wara — Hungari adhuc eam Ovbudam (veterem B.) usque hodie vocant et appellant.“ Chron. P. V. p. 13.

Bela IV post discessum tartarorum, quos reduces metuebat, plura castra construxit; unum in „Novo monte Pestiensi.“ De hoc suo consilio sic scribit rex ad Innocentium IV. „Partim eosdem (Fratres hospitalis Jerosolymitani) in medio regni nostri collocavimus, ad defensionem castrorum quae circa Danubium aedificari facimus; quia in hoc resedit examinatum quampluries nostrum consilium quod esset salubrius nobis et toti Europae, ut Danubius fortaliciis muniretur.“ 1254. C. D. IV. 2. 222. Constructio Novi Pest, vel Novae Budae absoluta est anno insequenti, teste ipso rege: „Inter alia castra defensionis regni congrua in monte Pestiensi castrum quoddam exstrui fecimus, refertum multitudine hominum numerosa.“ 1255. C. D. IV. 2. 32.

Notavimus varias huius castri in chartis seculi 13-i appellationes.

Novus mons Pestiensis. „Hospitibus ad ipsam villam (Kamarun) congregatis et congregari volentibus in futurum, eandem per omnia concessimus libertatem, qua cives nostri de Novo monte Pesthiensi gratulantur.“ 1265. Kn. Mon. I. 521.

Mons Budensis. „Simul cum ecclesia B Virginis Mariae in monte Budensi nouiter fabricata, quam sanctimonialibus monasterii B. Virginis in insula Danubii de facto adnexuimus.“ 1269. C. D. IV. 3. 498. „Petitio vestra continebat, quod clarae memoriae Bela rex Vngariae, ius patronatus ecclesiae S. Mariae in monte Budensi Vesprimiensis diocesis tunc ad ipsum pertinens, vobis et monasterio vestro in ipsius ecclesiae fundatione pro vestra sustentatione regia liberalitate concessit.“ 1285. Mon. IV. 278.

Castrum Budense. „Cum in castro Budensi inclusae propter metum tartarorum fuisset simul cum fidelibus baronibus, ac iuvenibus domus nostrae, ac civibus Budensibus, intuentibus nostrae

maiestatis oculis irruentes contra tartaros etc." 1285. C. D. VII. 2. 110. „Licet cives nostri de castro Budensi a nobis petuissent annuatim nundinas celebrari; tamen quia consideravimus, sororibus de insula Virginis gloriosae damnum per hoc in tributo suo non modicum generari etc." 1290. Mon. IV. 353. Occurrit hoc tempore utrumque etiam huius castri nomen: „Budensis ecclesie canonici suam iniuriam per cives Novi montis Pestiensis de castro Budensi irrogatam significare curaverunt." 1295. C. D. VI. 1. 358.

Vergente igitur seculo 13-o nomen civitatis „iuxta Danubium supra calidas aquas," scilicet Buduar prorsus evanuerat, eius loco appellatio Vetus Buda usurpari coepta. „Ex certa scientia nobis innotuit, ex relationibus vicinorum, necnon iobagionum castrorum et capitulorum inquisitionem, Strigoniensis videlicet et Vaciensis ac Veteris Budensis." 1260. C. D. IV. 3. 35. „Paris filius Alexandri omnia praedia sua de consensu domini regis cessit, dedit, tradidit et donavit monasterio sanctimonialium B. Virginis de insula iuxta Veterem Budam." 1262. C. D. IV. 3. 80. „Praepositura ecclesiae S. Petri de Veteri Buda." 1272. C. D. VII. 5. 456. „Nos Andreas etc. licet in congregatione generali supra Veterem Budam celebrata, per universos regni nobiles extiterit ordinatum." 1290. Mon. V. 2.

Sic castrum etiam et villa Pest in laeva Danubii ripa sita, ut a novo castro in ripa dextera constructo distinguatur, a medio seculo decimo tertio usque decimum quartum vetus vel antiquum Pest vocabatur. „Cum nos monasterium ad honorem ipsius gloriosissimae Virginis in insula leporum vocata construi fecerimus seu fundari sacrarum virginum religiosarum dominarum coenobium; contulimus dedimus et donavimus eidem monasterio villas, quarum nomina illico subiiciuntur: Vzlar et Sull vocatas ultra Danubium prope villam Veteris Pesth existentes." 1259. C. D. IV. 2. 488. Stephanus V in literis post obitum patris sui datis eadem utitur appellatione: „Datum in Veteri Pest, octavo die intrante Sept." 1270 Kn. Mon. I. 580. Etiam rex Otto: „Datum in antiquo Pest, primo idus Septembris anno domini MCCCVI. C. D. VIII. 1. 201.

Ex proposita, de cognomentis castrorum Budae et Pest exeunte seculo 13-o, disputatione efficitur, appellationem Buduar post annum 1255 ei civitati, „quae a teutonicis Ecilburgum vocabatur," non

amplius congruere, ipsumque scriptorem non quarti, sed prioris cuiusdam Belae notarium fuisse.

III. Liber Belae regis notarii cum opere Simonis de Keza collatus.

Adversarius noster, qui magistrum P. Belae IV-c adiudicat, eodem etiam illum cum Simone de Keza, regis Ladizlai III-i clerico tempore scripsisse asseverat. Multas vero illas et magnas discrepantias, tam stili quam rerum quae in amborum operibus occurrunt, e diversitate doctrinae et opinionum deduci posse putat; quae diversitas inter unius eiusdemque aetatis scriptores locum invenire solet. Sic ratiocinatur ad defensionem coniecturae suae vir literatissimus.

Nos commentitiis rebus nullam soliti adiungere fidem, rem cum re comparavimus, et ex diligenti operum Anonymi et Kezae collatione proposuimus iudicium facere de eadem vel diversa illorum aetate. Scriptores hi plurimum inter se differunt.

1. Belae notarius de terra ultrasilvana: „Sanctus rex Stephanus subiugavit sibi terram ultrasilvanam.“ XVII. Keza provinciam illam non ultra — nec transilvanam, sed septem castra vocat: „Sanctus rex Stephanus coronatus, Jula auunculo suo cum uxore et duobus filiis de septem castris in Hungariam adducto, et adiuncto septem castra Pannonie.“ II. 2. Chronicon tamen P. V. priorem servat nomenclaturam: „Beatus Stephanus postquam regie celsitudinis coronam diuinitus est adeptus, famosum et lucrosum bellum gessit contra auunculum suum nomine Gyulam, qui tunc temporis totius ultrasilvanam regni gubernacula possidebat.“ p. 40.

Teutonici provinciam illam adhuc Siebenbürgen vocant a septem castris seu oppidis, moenibus per Saxones circumdatis; qui a Geiza II. rege introducti, intra 60 circiter annos ea castra construxerunt. Nomina et initia horum in Martini Szentivány dissertatione paralipomenica Tyrnaviae 1699. p. 50 hoc ordine leguntur: 1. Medgyesinum (Mediasch) aedificari coeptum 1146. 2. Cibinium (Hermanstadt) exstructum 1160. 3. Claudiopolis (Klausenburg) inchoata aedificari 1178. 4. Segesvarinum (Schäsburg) aedificatur 1196. 5. Szászváros (Broos) conditur 1200. 6. Brassovia, sive Corona (Kronstadt) 1203. 7. Bistricia (Bistritz) exstrui coepta 1206.

Notandum porro denominationem hanc: Septem castra, circa medium seculum decimum tertium usurpari coeptam, Teutonicisque tantum fuisse familiarem. Hungari enim Erdeu elu, Erde elew, Erde el; provincia ultra — vel trans silvana, illam appellabant. Primam Septem castrorum mentionem in annalibus Erfordensibus, non ultra annum 1254 productis invenimus: „1242. Eodem anno tartari in Vngaria, terra scilicet Septem castrorum, civitatem dictam Hermanni villam (Hermanstadt) in Aprili expugnantes, usque ad centum ibi peremerunt Praedicatorum, cenobium ibidem incendentes.“ SS. XVI. 34.

Keza noster, et chronicorum patriorum conscriptores septem illa castra per Hungaros putabant exstructa fuisse „In fluvio Hung vocato castrum fundauere, — cumque et alia VI castra post haec fundauissent, aliquamdiu in illis partibus permansere.“ Keza II. 1. Exinde montes descendunt per tres menses, et deueniunt in confinium regni Hungarie, scilicet in Erdelw, inuitis gentibus memoratis. Ibiq̄ue terreis castris septem preparatis pro uxoribus et rebus suis conseruandis, aliquandiu permanserunt. Quapropter teutonici partem illam ab illo die Simburg (Sibenburg. Chron. Bud.) id est septem castra vocauerunt.“ Chron. P. V. p. 23. Videmus etiam ex hoc chronicorum loco errasse Kezam in castro Hung; quod longius abest a provincia ultrasilvana, nec inter septem eius castra connumerari potest.

Si haec differentia inter laudatos scriptores non esset, et septem castra etiam Anonymus commemoraret, tolleretur omnis de aetate B. regis notarii dubitatio. Nam ex septem illis castris duo sub Geiza II, totidem sub Bela III, item duo sub Emerico, et unum initio regiminis Andreae II. exstiterunt. Et aliquantum temporis a condita 1206 Bistricia elabi oportuit, antequam a septem his castris novo provincia illa cognomento appellari potuisset. Nec tunc ulli regum praeter Belam IV auctorem nostrum adiungere possemus.

2. Differunt scriptores isti in ducum etiam, principumque appellatione. Notarius praeter septem principales personas Hetumoger dictas, ceteros: Arpad, Zultam, Tocsun et Geysam duces appellat. Duces hi habent in suo comitatu principes primates et iobagiones; militibusque in expeditionem destinatis principes et duc-

t o r e s p r a e f i c i u n t u r . K e z a c a p i t a n e o s p o n i t p r o d u c t o r i b u s . „Huni in unum congregati capitaneos inter se, seu duces et principes prefecerunt.“ I. 2. Hungari etiam apud illum capitaneis subiiciuntur. „Ex istis capitaneis Arpad filius Almi rebus ditior erat, et potentior gente.“ II 1. Memorat etiam barones : „In Hungariam deducitur captivatus, cum aliis captivis baronibus, comitibus, et militibus.“ II 5.

Capitanei civitatum apud Italos Francos et Germanos pridem in usu. „(Henricus V. imp.) ut capitanei civitatis (Bambergensis) Moguntiam ad natale Dominicum sibi occurrant mandat.“ Ebbo in Vita Ottonis Bamb. SS. XII 827. Rubruquis in itinerario suo 1253. „Tunc locutus sum ad capitaneos civitatis, imo ad vicarios capitaneorum, quia capitanei iverant ad Baatu, portantes tributum.“ C. D. IV. 2. 265. Huic tartarorum etiam principes capitanei : „(Tartari) inter se diviserunt Scythiam quae durat a Danubio usque ad ortum solis Et quilibet capitaneus secundum quod habet plures vel pauciores homines sub se, scit terminum pascuorum suorum. — Erat in illa provincia unus consanguineus Baatu nomine Scagatai ; in die Pentecostes dedit nobis ille capitaneus unum hominem, qui nos duceret.“ ibid 267. Eodem tempore occurrit primum haec vox sensu praefecti militaris in stilo diplomatico apud Hungaros : „Nos Stephanus Banus totius Sc̄lauonie, ac capitaneus Stirie.“ 1254. Ipse rex ducis titulo utitur : „Nos Bela Dei gratia rex Hungarie, dux Stirie.“ 1255. C. D. IV. 2. 284—290.

Vox capitaneus Notario ignota, baro non usitata; iobagio vero apud Kezam non legitur. Ulro tamen concedimus, iobagiones adhuc tempore Simonis, et barones iam tempore Anonymi, eo quem supra laudavimus sensu, in usu fuisse.

3. Differunt in descriptione Scythiae. Belae regis notarius qui initio operis sui descriptionem Scythiae ponit, notitiam eius regionis videtur habuisse nullam, vel certe perexiguam. Reginonem enim passim excerpit, qui et ipse a Justino sumserat pleraque, historiographorum, ut ait, dicta sequens. Scythiae fluvium unum novit Anonymus Tanaim, quem non distinxit a fluvio Etyl, quem „super tūlbou (utres) sedentes septem principales personae transnatauerunt.“ VII. Peculiare est in hac descriptione nomen dentumoger tam

regionis quam populi: „Scythia maxima terra est que dentumoger dicitur versus orientem, — homines uero qui inhabitant eam dentumoger dicuntur usque in hodiernum diem.“

Simon de Keza copiosior est in describenda regione; commemorat enim praeter fluvium Etul seu Don, alterum etiam Togora dictum; montes quoque Rifeos quibus Scythia includitur „Scitica regio extenditur versus orientem ab uno latere Ponto aquilonali, ab alio montibus Rifeis includitur.“ Oriuntur etiam in eodem duo magna flumina uni nomen Etul, et alterius Togora. Fluvius siquidem Don in Scitia oritur, qui ab Hungaris Etul nominatur, sed ut montes Rifeos transit diffluendo Don est appellatus. Qui tandem in planum effluens currit terram Alanorum; postea vero cadit in rotundum mare ternis ramusculis. Togora autem fluvius discurret de Scitia exiundo per desertas silvas paludes ac montes niueos, ubi nunquam sol lucet propter nebulas. Tandem intrat in Yrcaniam vergens in mare aquilonis.“

Quod ad montes Rifeos attinet Keza etiam Reginonem exscribit: „Scythia ut aiunt in orientem extensa includitur ab uno latere ponto, ab altero montibus Riphæis.“ SS. I. 599. Justinus II. 2. porrecta habet: „Scythia autem in orientem porrecta includitur ab uno latere Ponto et ab altero montibus Riphæis.“

Notitiam fluvii Togora, vel ut in aliis Chronicis rectius scribitur Togata, Togatha, Thogata, Keza non ex cantibus fabulisque popularibus, sed ex relatione Fratrum eas regiones peragrantium acceperit. Estque nomen fluvii Irtisch, quod apud accolas Vogules et Ostiacos Tagat Tangat Taut sonat sicuti vir idiomatum eius regionis peritissimus Paulus Hunfalvy testatur.

Ad definiendam horum scriptorum aetatem permagni momenti est mentio apud Kezam regni Barsacia, vel ut in chronicis legitur Bascardia. „Sciticum enim regnum comprehensione una cingitur, sed in regna tria diuiditur principando, scilicet Barsaciam, Dentiam, et Mogoriam.“ Duo ultima ex notarii Dentumoger videntur esse detorta; primum vero sumtum ex relatione Fratrum Praedicatorum, qui terram Pascatir, incunabula gentis Hungaricae, se reperisse gloriati sunt. Occasionem iter illud ineundi dederat fratribus narratio de septem

dueibus ut in gestis Hungarorum legebatur; et desiderium reliquias maiorum suorum ad religionem christianam convertendi.

De primo hoc ad quaerendas priscas Hungarorum sedes instituto itinere Fratres qui redierant Otto et Julianus narraverint, vel perscripserint, quae experti erant. Haec tamen relatio aetatem non tulit, sed brevis tantum eius ab ignoto homine confecta epitome superest, quam e codice Vaticano descriptam docti viri saepe ediderunt. Vide C. D. IV. 1. 50—57 et Endl. Mon. 248—54.

Tempus instituti itineris ab Alberico monacho ad annum Christi 1237 ponitur. „Rumor erat hunc populum tartarorum in Comaniam et Hungariam velle venire; sed utrum hoc verum sit, missi sunt de Hungaria quatuor Fratres Praedicatorum, qui usque veterem Hungariam per centum dies ierunt. Quibus reversis nunciaverunt, quod tartari iam veterem Hungariam occupaverant, et suae ditioni subiecerant.“ Leibn. Acces. hist. II. 564.

Post Praedicatorum missi sunt ad tartaros ab Innocentio IV. legati Fratres ex Ordine Minorum, Johannes de Plano Carpini cum sociis; qui inter provincias per tartaros subiugatas, meminerunt etiam Hungariae magnae, sive terrae Bascart. „Inde procedentes ad aquilonem adhuc, contra Bascart, hoc est Hungariam magnam, eos etiam devicerunt — Terrarum nomina, quas tartari vicerunt, sunt haec: Kytay, Comania, Turcomania, Byleri magna Bulgaria, Baschare magna Hungaria. — Haec Comania ab aquilone immediate post Russiam habet Morduynos, Byleros, id est magnam Bulgariam, Bastarcos, id est magnam Hungariam Post Bastarcos, Parositas, Samogetas.“ C. D. IV. 1. 427—433.

Annus huius legationis ex eodem Alberico notus: „Si quis autem horum tartarorum terram et originem, genus et mores scire plenius desiderat, legat historiam quae intitulatur tartarorum, editam a Fratре Joanne de Palatio Carpini Ordinis Fratrum minorum ab apostolica sede ad partes illas destinato in anno Domini MCCXLVI.“ p. 572.

Tertia ad eas regiones profectio fuit Fratris Willelmi de Rubruquis Ordinis Minorum, cuius commentarium Ludovico IX-o regi oblatum exstat et legitur in codice diplomatico Hungariae. Hic iam regio illa saepe memorata Pascatir scribitur: „De Russia de Moxel

et maiore Bulgaria et Pascatir quae est maior Hungaria, adducuntur eis pelles pretiosae etc. Idioma Pascatir et Hungarorum idem est, et contiguatur maiori Bulgariae ab occidente. Ab illa terra versus orientem in latere illo aquilonari non est amplius aliqua civitas; unde Bulgaria maior est ultima regio habens civitatem. De illa regione Pascatir exierunt Huni, qui postea dicti sunt Hungari.“ 1254. C. D. IV. 2. 265—78.

Quaeritur nunc unde acceperint suam Bascardiam scriptores Chronicorum domesticorum et Keza? Respondemus: simillimum esse veri eos a Fratibus Praedicatoribus accepisse. Nam Johannes de Plano Carpini et Rubruquis bene norunt fluvios Scythiae distinguuntque Don ab Etilia seu Volga. „Terra Comanorum flumina quatuor habet magna: primum appellatur Neper, secundum Don, tertium Volga, quartum Jaec.“ p. 432. Etiam Rubruquis: „Tota (terra) inhabitatur a Comanis Capchat, et etiam ultra a Tanai usque Etiliam. Inter quae flumina sunt decem dietae magnae.“ IV. 2. 268.

Fratres Praedicatores fluvium Don silentio praetereunt, quia nave vecti, et in orientali Ponti Euxini litore egressi, Tanaim non viderunt. „Intrantes in mare per triginta dies venerunt in terram que vocatur Sichia. Inde progressi per desertum diebus tredecim transiverunt. Postmodum frater Julianus invenit Hungaros iuxta fluvium magnum Ethil.“ C. D. IV. 1. 53—5. Quod confirmabat falsam chronographorum nostrorum opinionem de Tanai Scythiae fluvio qui Etil etiam nuncupetur.

Altera ratio est, quia Hungaris, ante hanc peregrinationem, ne rumore quidem populari quidquam de regione Bascart vel Pascatir notum fuerat. Hoc ex epitome itinerarii horum Fratrum discimus: „Fratres Praedicatores iis in Gestis Vngarorum inventis, compassi Hungaris a quibus se descendisse noverunt, quod adhuc in errore infidelitatis manerent, miserunt quatuor de fratribus ad illos quaerendum. Sciebant enim per scripta antiquorum, quod ad orientem essent, ubi essent penitus ignorabant. Praedicti ergo fratres eos usque per annum tertium quaesiverunt, nec tamen propter multa viarum pericula poterant invenire, uno eorum excepto sacerdote nomine Otto. Qui multis fractus laboribus, post octavam reditus sui diem, quum omnem viam illos quaerendi exposuisset, migravit ad

Christum. Fratres ergo Praedicatores infidelium conversionem desiderantes, quatuor fratres ad quaerendam gentem iterato miserunt." p. 50—51.

Bascard quidem vel Pascatir appellatio in hac epitome non occurrit, in deperdita tamen huius itineris historia legebatur, teste Willelmo Rubruquis: „Hoc quod dixi de terra Pascatir, scio per fratres Praedicatores, qui iverunt illuc ante adventum tartarorum." C. D. IV. 2. 279.

Ex his probabiliter conficitur, divisionem illam Scythiae in tria regna: Bascardiam scilicet Dentiam et Mogoriam, post reditum fratrum ex illis partibus, qui circa annum 1240 contigerit, scriptam fuisse; notarium vero nostrum, cum nullam adhuc terrae Bascard notitiam habuisse videatur, Kezam aetate antecessisse.

4. Fabula etiam Botondii portam urbis Constantinopolis dolabro perfringentis, confirmat opinionem de maiore inter Anonymum et Kezam temporis intervallo. „Quidam dicunt eos ivisse Constantinopolim, et portam auream Constantinopolis Botondium incidisse. Sed ego quia in nullo codice historiographorum inveni, nisi ex falsis fabulis rusticorum audivi, ideo ad presens opus scribere non proposui." XLII. Res aetate eius nondum scriptis mandata, apud Kezam iam scripta legitur et hunc illo posteriorem esse indicat. „Quidam Hungarus Botond dictus arrepto dolabro quem ferre consueverat, super portam urbis quae aerea erat precucurrit, tantamque scissuram in ea fecisse dicitur cum dolabro uno ictu, ut Graeci propter monstram ipsam portam resarcire noluerunt." II. 1. 23.

Rem hanc Keza non e fabulis popularibus habuit, qui ut in prologo scribit „e diversis scartabellis opus suum in unum volumen redegit;" sed e chronico alias etiam fabulas continente excerpit. Fabulam captivi ictu tubae caesarem occidentis ipse Keza explodit: „Quidam vero ipsos (captivos hungarorum duces) aliter damnatos fabulose asseverant, quod caesari praesentati unus illorum cum tuba in caput ipsum caesarem occidisset feriendo. Quae sane fabula verosimili adversatur, et credens huiusmodi levitate mentis denotatur. Nam personae criminosae ligatis manibus conspectui principum praesentantur. Verum quidem est, et libri continent chronicarum, ut blasphemati audacter caesari iniuriose sunt locuti." II. 1. 21.

Inter Anonymum igitur et Kezam aliquantum temporis ponendum est, quo fabulae illae populares notario ex auditu tantum notae perscribi potuerint.

5. Postremo quod ad primos septem Hungarorum duces et historiam Cumanorum attinet, adeo scriptor unus ab altero diversus est, ut variae illorum opiniones, non tam ipsis, quam diversis, quibus vixerunt, temporibus tribuendae videantur.

Anonymo Almus est primus Hungarorum dux, eiusque progenies regnat in Hungaria. Ceteri duces praeter unum Kund patres sunt eorum, quos Keza cum Arpade, quem primum fuisse censet, exercitibus praeficit. Cumani Belae IV i bene capillati ignoti sunt Anonymo. Cumani ~~eius~~^{Keza} capita radebant, et iam in Ruthenia Hungaris coniuncti, illisque per omnia pares fuisse narrantur. Keza nihil scit de Cumanis ante Belam IV. in Hungaria versantibus, et huius regis aetate putat eos primum in Hungariam venisse. „Cum Comani per regem Belam piae memoriae avum regis (Ladislai dicti Cuni) in Hungariam primo introducti ut arena postmodum succrevissent.“ II. 5. 47. Horum vero primam aetate Salomonis regis factam irruptionem Bessis tribuit, et tempore Ladislai I regis scribit contigisse. „Istius igitur (Ladislai I.) temporibus in Septem castris, in monte qui Kyrioleis dicitur, Bessi Hungaris infestissimi, spoliata Hungaria fugientes coniunguntur, et per eundem Ladislaum regem ac Hungaros superantur.“ II. 4. 35.

Ad tantam auctorum de iisdem rebus scribentium differentiam conciliandam, acumine viri docti opus est, qui facili sermone illos uno eodemque tempore opera sua confecisse nuper asseuerabat, securi tunc adhuc animi, minimumque laborans de diversorum temporum indiciis, quae in libris eorum reperiuntur.

Belae III tempora.

1. Regius notarius in operis sui capite sexto refert quinque puncta pactionis, quam fecerunt dux Almus et ceteri duces Hungarorum inter se. „Licet pagani fuissent, fidem tamen iuramenti, quam tunc fecerant inter se, usque ad obitum ipsorum servauerunt.“ C. V. In hac pactione complura eadem vel similia leguntur iis, quae in decretis Andreae II annorum 1222 et 1231 occurrunt.

Punctum II. „Ut quidquid boni per labores eorum acquirere possent, nemo eorum expers fieret.“ = „Possessionibus etiam quas quis iusto servitio obtinuerit, aliquo tempore non privetur.“ Decr. 1222. 17. Endl. Mon. 415.

P. III. „Ut isti principales personae qui sua libera voluntate Almu sibi dominum elegerant, quod ipsi et filii eorum nunquam a consilio ducis et honore regni omnino priuarentur.“ = „Si hospites, videlicet boni homines ad regnum venerint, sine consilio regni ad dignitates non promoveantur. 1222. 11. „Hospites nobiles ad regnum venientes, nisi incolae esse velint ad dignitates non promoveantur.“ 1231. 23.

P. V. „Ut si quis de posteris ducis almi et aliarum personarum principalium iuramentum et statuta ipsorum infringere voluerit, anathemati subiaceat in perpetuum“ = „Haec tam nos quam filii nostri praestito corporaliter iuramento confirmavimus, spontanee consentientes, ut sive nos, sive filii nostri et successores nostri hanc a nobis concessam libertatem confringere voluerint, archiepiscopus Strigoniensis praemissa legitima admonitione, nos vinculo excommunicationis innodandi habeat potestatem.“ 1231. Endl. Mon. 533.

Reges Hungariae post confecta Stephani III-i et IV-i bella civilia, iurabant cum coronarentur, se iura „tam nobilium regni, quam etiam aliorum, „instituta a S. Stephano rege“ (prologus ad Bullam auream anni 1222.) observaturos. Ad hoc iusiurandum videtur alludere Emericus rex vivente adhuc patre Bela III-o coronatus: „Quia igitur ex suscepto regiae magnitudinis culmine omnium nostrorum fidelium iura illaesa et inconcussa servare tenemur.“ 1197. C. D. II. 310. Frater certe eius Andreas anno 1205, cum regiam adeptus est dignitatem, iuravit se iura regni servaturum, teste Honorio III-o in epistola ad Belam iuniorem regem: „Intellecto iam dudum, quod carissimus in Christo filius noster illustris rex Vngariae pater tuus alienationes quasdam fecerat in praeiudicium regni sui, et contra regis honorem; quum teneatur, et in coronatione sua iuraverit, etiam iura regni sui, et honorem coronae illibata servare.“ 1225. C. D. III. 2. 48.

Colomannus, Stephanus II, Bela et Geiza II reges iurarunt quidem civibus dalmaticis de non laedendis iuribus et privilegiis eorum; in Hungaros potestatem exercebant fere tyrannicam. Imperii regii ad nutum et arbitrium gesti testis oculatus Otto episcopus Frisingensis. „Omnes sic principi suo (Geizae II) obsequuntur, ut unusquisque ne dicam manifestis illum contradictionibus exasperare, sed et occultis susurris lacerare nefas arbitretur. Quod si aliquis ex comitum ordine regem vel in modico offenderit, vel etiam de hoc quandoque non iuste infamatus fuerit, quilibet infimae conditionis lixa a curia missus eum, licet satellitibus suis stipatum solus comprehendit, in vinculis ponit, ad diversa tormentorum genera trahit. Nulla sententia a principe, sicut apud nos moris est, per pares suos exposcitur, nulla accusato excusandi licentia datur, sed sola principis voluntas apud omnes pro ratione habetur.“ Pertz. SS. XX. 369.

Notarius igitur noster, qui statum rerum suae aetatis, priorum ducum temporibus solet tribuere, supra laudata, et tam principis quam subditorum iureiurando firmata puncta regnante Geiza secundo certe non condidit; redolent ea Belae III regis et filiorum eius aetatem.

Eruditus temporum Belae IV-i patronus, mutuam hanc inter principem Almun, et ceteras „principales personas“ de iuribus et officiis pactionem propter primum eius punctum: „Ut quamdiu vita duraret tam ipsis, quam etiam posteris suis semper ducem haberent de progenie Almi ducis“ — (non Arpadii, ut vulgus historiographorum locum hunc interpolare solet) eo fine perscriptam ab auctore fuisse opinatur, ut ius ad regnum Hungariae principi stirpis virilis Arpadianae, contra iniquas, quae passim iactabantur, postulationes Caroli Siciliae, et ut se ferebat Hungariae regis, historicis etiam rationibus vindicaretur.

Quid sibi voluerit hac sua divinatione vir doctus, non videmus. Libellus magistri P. de gestis Hungarorum, ex eius sententia, intra annos 1279—82 est editus; cum Andreas, postea huius nominis rex tertius ducatum suum, ut proximus regni haeres iam teneret. „Andreas vivente adhuc rege Ladizlao in Hungariam subintravit, eo quod esset dux, qui deberet habere portionem in regno regis Andreae, titulo avi sui.“ Chron. P. V. c. 88. p. 131. Et non erat dux nomine solum, sed re et potestate, etiam in partibus regni

Hungariae Slavoniae vicinis: „Andreas D. gr. dux totius Sclauonie Dalmatie et Croatiae. Hanc specialem ipsi ecclesie Vesprimiensi, nostrorum ducti baronum consilio salubri gratiam duximus faciendam: quod prefate ecclesie populi universi, in ambitu comitatus Simighiensis Vesprimiensis et Zaladiensis, in quibuscunque locis constituti, ab omni iurisdictione et iudicio comitum — sint exempti, prout per alios reges proavos et predecessores nostros indultum fuerat. Si qui vero huic nostre concessioni feliciter admisse voluerint contraire, vindictam sentient. Datum apud Keshida. MCCLXXVIII.“ De eadem re comes Zaladiensis: „Nos Joannes magister Tauernicorum domini Andree inclyti ducis totius Slavonie et comes Zaladiensis. Capitulum ecclesie Vesprimiensis per suos procuratores speciales fecerunt nobis exhibere privilegium domini nostri Andree magnifici ducis totius Slavonie Dalmatie atque Croatiae etc.“ C. D. V. 2. 471—2.

Non igitur egebat dux iste patronis literatoribus, qui docerent incredulos, stirpem virilem Almi ducis vivente Andrea nondum defecisse.

Sed nec post fata Ladislai III-i dubitabat quisquam de cognatione et legitimis natalibus Andreae. Sed Maria regina putabat post obitum fratris sui liberis carentis, praeter bona domestica regnum etiam Hungariae excluso remotiore agnato Andrea, ad se et filios suos devolutum. Teste pontifice: „Cum tempore obitus clare memorie Ladislai regis Vngarie, ac deinde dum Andreas in eodem regno se pro rege gerebat, carissima in Christo filia nostra regina Sicilie illustris, ad se ac dilectum filium nobilem virum Carolum nepotem eius prefatum regnum asseruit, et adhuc asserat de iure pertinere. 1302. C. D. VIII. 1. 88.

Ex adductis patet, primum illud pactionis punctum, ad controversias de ordine successionis in regno Hungariae post obitum Ladislai dicti Cuni exortas, nullo plausible argumento pertrahi posse.

Non possumus silentio praeterire punctum quartum pactionis huius: „Ut si quis de posteris eorum infidelis fieret contra personam ducalem, et discordiam faceret inter ducem et cognatos suos, sanguis nocentis funderetur.“

Hungaria inde a primo rege Stephano, usque ad regem huius

nominis quintum continuis fere bellis civilibus agitabatur; Stephanus tantum II regnavit sine aemulo. Bella tamen ista ante Belam IV inter reges et fratres, patruos, seu cognatos gerebantur. Prima inter patrem Andream et filium Belam discordia anno 1222. „Honorius archiepiscopis et episcopis per regnum Hungariae constitutis. Quia A(ndreas) Hungariae rex illustris primogenitum suum in regem fecit inungi et etiam coronari, quidam perversi suum machinantur obsequium subtrahere ipsi regi, tanquam non sibi, sed filio teneantur; et sic contra utrumque dissidium et scandalum regni procurant. Fraternitati vestrae per apostolica scripta mandamus atque precipimus etc.“ C. D. III. 1. 388.

Stephanus filius Belae IV-i arma capit contra patrem. „Maria D. gr. Hungariae regina. Sciatis, quod cum perfidorum subditorum svasione, inter dilectissimum mihi Belam regem Hungariae dominumque meum ex una parte, et carissimum filium nostrum regem Stephanum ex alia, magna fuisset coorta discordia, ita ut ad manus conserendas dispositi ex utraque parte exercitus iam essent e regione constituti etc.“ 1262. C. D. IV. 3. 68.

Hoc etiam quamvis leve, gravioribus additum argumento esse potest, Magistrum P. quia non meminit, data occasione, discordiarum inter patres et filios, quae ante Belam IV nullae fuerunt, in Belae III. curia versatum fuisse.

2. Multum torsit interpretes huius operis, locus capitis quinquagesimi. „Sed et Carinthinorum Moroanensium fines crebris incursibus irruerunt, quorum multa millia hominum in ore gladii occiderunt, et usque in hodiernum diem adiuvante domino potenter et pacifice posteritas eorum detinet.“ Sumsit haec auctor paulum immutata a Reginone Prumiensi. „Carantanorum, Marahensium, ac Vulgarum fines crebris incursionum infestationibus irrumpunt, perpaucos gladio, multa millia sagittis interimunt.“ SS. I. 600.

Moroanenses igitur iidem qui Marahenses; populi nempe a flumine teutonicis Maraha auctori nostro Moroa (c. 37. 57.) nominati. Quasi diceret: Irruperunt in regionem Carantanorum et Moroanensium, seu Slavorum accolarum fluminis Moroa; possidentque provinciam hanc usque in hodiernum diem. Quod a nemine in dubium vocatur.

Eadem fere tradit Constantinus Porphy. imperator: „Turci itaque profligati (a Patzinacitis) fugientes, et terram ad sedes collocandas quaerentes, magnam Moraviam ingressi incolas eius expulerunt, ibique sedes suas posuerunt, tenentque in hodiernum usque diem.“ De adm. imp. c. 38. „Inde (a Sirmio) magna Moravia baptismo carens, quam Turci devastarunt, cuiusque princeps olim fuit Sphendoplucus.“ c. 40. „Post huius Sphendopluci mortem anno uno in pace exacto, orto deinde dissidio et bello civili, invadentes Turci funditus eos extirparunt, regionemque eorum occuparunt, quam in hodiernum usque diem incolunt.“ c. 41.

Viri docti quotquot animadversiones in Anonymum ediderunt, hic marchiam Carantanam et fluvium Muram cogitant, sed falluntur; fluvium enim Muram nemo unquam Hungarorum Moroam vocavit, nec populos Carinthinos, Moroanenses dictos usquam legimus. Mura appellatur hic fluvius iam aetate Belae II-i regis in charta foundationis monasterii S. Petri de Chatar: „Non ultra aquam Muram, sed citra pars Alexii data est.“ C. D. II. 88. Ultra Muram enim, angulus terrae quem confluxus huius fluvii et Dravae efficit, iuris erat hungarici iam inde a prima occupatione, constituebatque regnante Emerico partem comitatus de Sala. „Hemericus D. gr. rex. Noverit tam praesens aetas, quam secutura posteritas, quod nos — ipsos qui super terram B. Michaelis, quae inter Muram et Dravam consistit, in praesentiarum commorantur, vel in futurum commemoraturi advenerint, de totius debiti ipsis incumbentis — obligatione absolvimus.“ 1203. C. D. II. 414.

Si notarius regius marchiam Carantanam voluisset designare Stiriam dixisset; haec enim nomenclatura sua aetate iam vigeat. Anno 1179 marchio Ottocarus eam Carinthiae partem tenebat, quae nunc Stiria vocatur, acceptam ab avo suo Leopoldo († 1129), qui eam partim haereditate, partim emtione et commissa sibi eiusdem provinciae praefectura adquisiverat. Scribebatque se Ottocarus iste in charta Cremifanensibus data iterato marchionem tertium Stiriae (ab avo scilicet suo Leopoldo), quamquam fuerit Styrensis sextus. Anno 1180 „Otaker ex marchione Stirensi ducis nomen est adeptus, eo anno quo et gladio est accinctus.“ Annal. Adm. SS. IX. 585. Ultimus ex hac stirpe dux obiit anno 1186. „Otacher dux Sty-

riae leprae morbo praepeditur; ducatum Styriae, munitiones praedia, et omnes ministeriales cognato suo duci Liupoldo Austriae reliquit." Auct. Ekkeh. Althense. SS. XVII. 384. Leopoldus hic vivente adhuc Bela III-o mortuus, dux erat Austriae et Stiriae. „1194. Liupoldus Austriae Stiriaeque dux apud Graz pridie Kal. Ian. moritur. Cui duo filii successerunt: Fridericus quidem in ducatum Austriae, et Liupoldus in ducatum Stiriae. Contin. Annal. Adm. SS. IX. 587.

Magister igitur P. Belae III-i notarius, regionem illam vix alio quam longo iam tempore passim noto nomine Stiriae appellasset.

3. Scriptores quidam medii seculi decimi tertii Pannoniam antiquitus pascua Romanorum dictam fuisse tradunt. Hac appellatione utitur etiam Anonymus: „Post mortem Athile regis terram Pannonie romani dicebant pascua esse, eo quod greges eorum in terra Pannonie pascebantur. Et iure terra Pannonie pascua romanorum esse dicebatur, nam et modo romani pasuntur de bonis Hungariae." IX. Operae pretium fuerit conferre initium itinerarii Fratrum Praedicatorum, cum verbis auctoris nostri. „Inventum fuit in Gestis Vngarorum christianorum, quod esset Vngaria maior, de qua septem duces cum populis suis egressi fuerunt, ut habitandi sibi quaerere locum, eo quod terra ipsorum multitudinem inhabitantium sustinere non posset. Qui cum multa regna pertransissent et destruxissent, tandem venerunt in terram quae nunc Vngaria dicitur, tunc vero dicebatur pascua Romanorum." 1236. C. D. IV. 1. 50. Eandem causam migrationis adfert Anonymus: „Scithica terra quamvis admodum sit spatiosa, tamen multitudinem populorum inibi generatorum nec alere sufficiebat, nec capere. C. I p. IV. Similia de pascuis legimus apud Thomam archidiaconum Spalatensem. „Haec regio dicitur antiquitus fuisse pascua Romanorum." Hist. Salonitanae. C. 14.

Haec innuere videntur, libellum hunc Anonymi de gestis Hungarorum, circa medium seculum decimum tertium iam editum et lectum fuisse. Quod vero auctor addit de Romanis, qui sua aetate pascebantur de bonis Hungariae; hoc referri videtur ad mores temporum Belae III-i et filiorum eius. Cum nempe praepositi et abbates monasteriorum, protectionem romani pontificis quaerentes, in

signum subiectionis coeperunt vectigalia vel ultro offerre, vel imperata persolvere. Jam Urbanus III suscipit domum hospitalis S. Stephani regis in suam tuitionem, et subiungit: „Ad iudicium autem huius a sede apostolica perceptae libertatis unam unciam auri nobis, nostrisque successoribus annis singulis persolvemus.“ 1187. Kn. Mon. I. 133. Sic Innocentius III. abbati S. Aegidii de Simighio: „Personas vestras et monasterium Simighiense sub B. Petri et nostra protectione suscipimus. Ad iudicium autem huius nostrae protectionis et confirmationis perceptae, fertonem auri gratis oblatum, nobis et successoribus nostris annis singulis persolvemus.“ 1210. C. D. III. 1. 98. Et re vera haec dictorum monasteriorum tributa consignata reperiuntur in excerptis e libro censuum romanae sedis a Cencio camerario conscripto: „In episcopatu Strigoniensi Hospitale S. Stephani unam unciam auri, quae dicitur Obon. Monasterium S. Salvatoris de Sacsard II romanatos. In episcopatu Vesprimiensi ecclesia B. Stephani regis apud castrum Belegrade unam marcam auri, quae est hospitale. Simigiense monasterium debet fertonem, aut duas uncias auri ad pondus Hungariae.“ C. D. II. 282.

4. His accedit observatio, camelos Anonymo teste per Hungaros primum in regnum hoc introductos: „Tunc dux Arpad invito consilio, eodem modo misit nuncios suos ad Salanum ducem, et misit ei XII albos equos, et XII camelos.“ XXIV. Animalia haec ad onera portanda aetate Belae III-i adhuc in usu; subsecutis temporibus, apud annalium domesticorum scriptores, altum de illis silentium, forsitan quia Hungari camelos non amplius aiebant. Arnoldus Lubecensis de itinere Friderici I imperatoris et cruce signatorum per Hungariam anno 1189: „Profecti autem inde venerunt ad fluvium qui Marowa dicitur, ubi rex (Bela) domino imperatori plaustra misit multa farina onerata, et quodlibet plaustrum duobus tauris regebatur. In eodem loco rex imperatori vale dicens discessit, dans ei quatuor camelos pretiosis muneribus oneratos, quae ad quinque millia marcarum computata sunt. Leibn. SS. II. 678.

Nolumus praetermittere mentionem episcopi Turda, factam in magistri P. opere: „Et in legatione illa missi sunt duo strenuissimi

milites Usubuu pater Zoloucu, et Velec, a cuius progenie Turda episcopus descendit.“ c. 19.

Georgius Pray observaverat in Dissertatione de Dextera S. Stephani regis: „A Belae III. postremis annis inchoando ad Ludovici II exitum, iam moris erat episcoporum nomina cum suis sedibus nominatim exprimi; et habemus illius aetatis antistites in singulos annos. Nullus isthic Chartuitius apparet toto quantum erat Belae IV regimine; igitur necesse est, ut eum ad vetustiora tempora retrudamus, quibus nondum obtinebat ut episcoporum sedes nominatim in regum literis scriberentur.“ p. 13. nota 1.

Haec eruditi historici animadversio notam temporis praebet ad definiendam aetatem etiam Anonymi nostri, teste Cornidesio: „Omnes omnium dioecesium episcopos, qui inde a Belae IV seculo ad nostra usque tempora fuere, in singulos fere annos novimus nominatim; nullus tamen in iis comparet Turda, nec in tanta omnis generis diplomatum copia, quae ad Belam IV successoresque spectant, similis nominis antistitem diploma prodidit ullum. Unde liquido constare arbitror, non tantum Turdam episcopum, sed Anonymum nostrum, utpote Turdae episcopo illi synchronum Belae IV aevo esse omnino anteriorem.“ Refellit etiam idem vir doctus contradicentem Prayum, patronum in hac de aetate controversia Belae IV, ex ipsius supra adducto ratiocinio: „Jam si pro Chartuitio Turdam substituas, eodem profecto argumento, quo Chartuitii causam peroraverat Cl. Pray, suam Turdae quoque antiquitatem adseri equis non videt?“ Vindic. p. 64, 65.

6. Notam denique temporis praebent, praeter voces ex idiomate hungarico admixtas, dativi hungarici nominum propriorum, adiecta syllaba *n e c* formati. Euphoniae gratia videtur auctor hoc fecisse, nam nomina illa in *r* vel *u* terminantur, nec ulli verbo praeter *d a r e* iunguntur. „Dux Arpad dedit multas terras Edunec et Edumerneec. XVII. Dux dedit Bungerec patri Borsu terram magnam. XXXI. Dedit terram magnam Ousadunec patri Vrsuur. XXXII. Oundunec patri Ete. XL. Tosunec patri Lelu. XLI. Cundunec patri Curzan. XLVI. Eudunec filio Ete. XLVII. Eleudunec patri Zobolsu. L. Vsubunec patri Zoloucu“ LII. Haec sola talis

constructionis exempla supersunt, cetera terminationem latinam accipiunt: Arpadio, Boytae, Zultae, Cadusae, Veluquio."

Usus suffixorum hungaricorum in sermone latino, non est sine exemplis in monumentis priorum rei publicae hungaricae seculorum. Jam in decreto S. Ladislai nomen Ewr (lege: ör = custos, speculator) in numero plurali Ewr-i vel Ewr-ek construitur, „Decuriones eorum, qui vulgo Ewr-i vocantur. — Qui dicuntur Ewr-ek.“ III. 1—2. Endl. Mon. 341.

Occurrunt porro, sed tempore tantum Andreae regis, accusativi hungarici, in parte Regesti Varadiensis per annos 1219 et 1229 conscripta. „Jordan de villa Keze, et Keiguez de villa Shol, impecierunt Ugud-ut, Obudut, Sceca-m et Scemhegi-t et Dudor-t et Benczi-um de furto. Prenominatorum furum quatuor, scilicet Ugud, Benczy, Obud, et Sceca portato ferro combusti sunt et suspensi. Dudor veniens, pre nimia infirmitate, ferrum portare non potuit. Scemhegi in eadem septimana non comparuit.“ C. 57. „Vduornici regis impecierunt Andream Fatam et Mogd-ut. Andreas Fata et Mogd combusti sunt.“ C. 100. „Teka impeciit Kebek-et et Bodol-t de furto. Dicti fures Kebek et Bodol in dato termino non comparuerunt.“ C. 220. „Pangracius traxit in causam Aruad et filios eius, scilicet Chicham et Monos-t. Prefatus Monos portato ferro mundatus est.“ C. 348. Endl. Mon. 729. In aliis horum temporum monumentis constructionis hungarico-latinae unicum exemplum invenimus in metalibus villae Jeneu provinciae Bihoriensis. „Transito torrente vadit ad Zeguenozo, et pertinet Jeneu e c.“ 1236. C. D. IV. 1. 64. Vox etiam hungarica terminatione ás actionem significans, ad exemplum: „fecerunt aldamas vel aldumas“ (c. 16. 22.) in regesto de Varad anni 1235 legitur. „Impeciit cocum regis de equi sui eladas“ (venditione). C. 168. Endl. 684.

Cuncta haec exempla in monumentis ante annum 1241 exaratis leguntur. Liber igitur Magistri P. vel extremis seculi duodecimi, vel primis decimi tertii annis, certe ante bellum cum tartaris gestum scriptus fuisse videtur.

De scriptura codicis.

Praeter diversas de aetate magistri P. opiniones, hoc etiam in quaestione versatur, scripsitne codicem ipse auctor, vel scriba aetate eidem aequalis, cuius errata postea ipse correxerit.

Primus rei diplomaticae in Hungaria doctor Pray seculo elapso codicem vivente auctore scriptum fuisse existimabat; contradicente docto viro Daniele Cornides in suis vindiciis: „Autographum certe auctoris non est, nec esse quisquam unquam affirmavit, licet haberi ab omnibus pro autographo Cl. Pray sibi persvadeat. Codicem seculo XIII-o inclinante esse exaratum ultro largior.“ p. 104.

Nos notavimus nonnulla, quae codicem eiusdem cum auctore aetatis esse, subobscuris quidem indiciis, innuere videntur.

1. Codex iste literas initiales manu artificis colore rubro et viridi pictas, inscriptiones vero capitum minio scriptas exhibet. Destinatus fortasse amico suo viro venerabili N. ab auctore fuerat, cuius mentio in praefatione. Maiores hae literae et tituli minio notati alienae manus opus sunt, et post absolutum libri contextum locis vacuis relictis adscripti. Permutantur enim D et T, Dunc pro Tunc, initio capituli 13-i, tituli vero capituli 44 49 50 55 57 in margine; caput vigesimum tertium in ima parte paginae scribuntur, quia incuria librarii, locus titulis in contextu nullus fuerat relictus.

2. Litera *ę* aliquando perperam, non semel recte etiam posita invenitur. *persone-que* c. 12. *heę persone* c. 1. in voce item hungarica *uertus*. 50. *quantus*. c. 22. *et.*

3. Auctoris interventum indicare videntur octo versus capituli decimi quarti, in ima pagina decimatertia quae usque ad marginem non producuntur, imo in medio lineae vox *hungarie* sine causa apparente dividitur.

Nos ex praecepto praelegentis auctoris existimamus spatium illud a scriba vacuum relictum fuisse, ut locus sit, si auctor narrationem suam de Salano duce copiosius perscribi vellet. Qui tamen hiatus postea paucis illis quae exstabant expleri non potuit.

4. Inter emendationes codicis occurrunt nonnullae, quae ab ipso auctore factae videntur. Voces enim transpositae vel omissae non sunt insolitae, nec ordo earum turbat sensum; vulgusque scrip-

torum et lectorum talia mutare non solet. Capitis IV-i p. 4. lin. 32. „factum est duci ugek et suis cognatis magnum gaudium“ extremis vocibus signa permutationis imponuntur, velut in cap. XIV. lin. 33. „ausi facere fuissent“ ut legatur utrobique: „gaudium magnum“ sicuti nos dedimus et „facere ausi fuissent.“ Quod nemini praeter auctorem in mentem venisset. Primus certe editor Schwandtner (1746) et ultimus Endlicher (1849), licet signa viderint, ea in vocibus „magnum gaudium“ ut rem nullius momenti ambo praetereunt, servantque primum ordinem; in „ausi facere“ Endlicher solus paret monito recensentis, datque „facere ausi.“ Haec ut vidimus, nec transcriptorem nec lectorem solent, quamvis signata morari; auctor tamen qui semper et ubique „factum est gaudium magnum“ solitus fuerat dicere et scribere, operae pretium facere putabat si errorem scribae correxisset. Vide capita 18 30 38 43 50 et 22 „gavisi sunt gaudio magno valde.“ Bis tantum occurrit „magno gaudio“ capp. 17, 29, sed ad verba „egressi“ et „recepit“ refertur, et praeterierit ut multa alia attentionem auctoris recensentis.

Alterum recogniti ab auctore contextus vestigium invenisse putamus in capitis 56 linea 17 a: „Taurinam ciuitatem opulentissimam (ceperunt) expugnaverunt.“ Vox ultima supra praecedentem punctis signatam scripta.

Non videtur vero simile alium quemdam praeter ipsum auctorem permutationem hanc facere potuisse. Secundum enim morem loquendi in hoc opere usitatum civitates et castra nunquam „expugnantur“ semper „capiuntur.“ Vide capita: 34 37 42 43 44 45 49 et 56. Castrum etiam Borsoa „pugnando apprehenditur.“ c. 14. „Expugnare“ huic scriptori idem videtur esse ac „devastare oppugnare, invadere.“ Almus dux civitatem Kyeu expugnat, non tamen capit. c. 9. Expugnant Hungari, idest: invadunt devastant Franciam et Galliam. c. 55. Haec observatio confirmat opinionem nostram, nullam aliam fuisse causam substituendi „expugnaverunt“ pro „ceperunt, nisi ut evitetur eiusdem verbi continua repetitio. Praecedenti nimirum linea „Segusam ceperunt ciuitatem“ steterat. Tales observationes et emendationes, auctores ipsi non transcriptores facere solent.

ANIMADVERSIONES CRITICAE

in nuper editas Legendae Hartvicianae vindicias.

Disquisitiones nostrae de contextu aetate et fide Legendarum S. Stephani regis¹⁾ censorem nactae sunt in Hungaria Hartvicum quemdam, pertinacem auctoris cognominis patronum, acerrimumque gloriae Hartvicianae vindicem.

Hic in ephemeridibus eruditae societatis historicae „Secula“ appellatis anni 1881, stomachatur, et nos facinus commisisse clamat; qui Hartvicum Legendarum sancti regis interpolatorem, Colomanno Hungariae rege recentiore, et sublestae fidei scriptorem dixerimus.

Vitio vertit nobis praesertim, quod in enucleandis rebus intricatissimis saepius verisimilitudine duntaxat et coniectura ducamur; nec considerat, cum certiora desint, nihil aliud ad solvendas difficultates, nisi probabile superesse, et hoc interim sufficere.

Erroris porro nos arguit in definienda Legendae Hartvicianae aetate, provocatque ad epistolam Innocentii III datam anno 1201: „Archiepiscopo Colocensi et eius suffraganeis, et universis praelatis exemptarum ecclesiarum in provincia Colocensi constitutis, quod per suas ecclesias legere possint Vitam S. Stephani regis Hungariae amoto articulo, quo dicitur ipsum de utroque iure de ecclesiis disponere potuisse.“²⁾ Quia vero similia his occurrunt apud Hartvicum cap. V. §. 9. pag. 45 nostrae editionis, totum opus illud vir doctus iam anno 1201 confectum fuisse opinatur.

Nos locum hunc decreti pontificii, etsi bene notum, cuius scilicet mentionem vir doctissimus Julius Vározy iam anno 1879 in

¹⁾ Vide „Hist. hung. Fontes domestici“ I. pp. 183—220. ²⁾ Theiner, Monumenta Slavorum meridionalium I. 57. e regestis Innocentii III. 1201 n. 77.

libro : „Astricus sedi suae Colocensi servatus“ inscripto, pagina 5-afecerat, inter notas temporis non adduximus, quia argumentum praebere videbatur pertenuae, minimique ad definiendam aetatem Legendae momenti.

Levem esse hanc censoris de aetate primae editionis Hartvicianae coniecturam demonstraturi, observamus verba Legendae cum supra laudatis Innocentii non omnino convenire : „Dispositioni eiusdem ecclesias Dei simul cum populis utroque iure ordinandis relinquimus.“ Verba : „utroque iure“ non exstant in codicibus Lunaelacensi et Tegernsensi; „ordinandis“ vero non ad ecclesias, sed ad populos refertur. Runensis tamen et Cracoviensis editio „ordinandas“ habent. Ut autem comparatio plenior fieri possit, contulimus epistolam etiam Silvestro attributam, qui eodem quo Innocentius verbo „disponere“ utitur, ecclesiasque regni non Dei nominat : „Secundum quod divina gratia te et illos (successores tuos) docuerit ecclesias regni tui praesentes et futuras, nostra et suorum nostrorum vice disponere ac ordinare apostolica auctoritate similiter concessimus.“ Font. I. 98.

Sed quoniam de fide huius epistolae dubitatur, missam eam facimus, veroque simile esse censemus articulum decreti supra laudati non ad interpolatam hanc legendam, verum ad aliam potius sancti regis vitam spectare; ubi seculo adhuc 14-0 exstabat annus 969, quo Stephanus natus credebatur*); unde exeunte seculo 15-0 exscripsit Pelbartus, quae de comite palatino propter iniustum iudicium excoriato — et filio regis Ottone ante Emericum defuncto narrat; ubi denique continebatur historia de aegroto per sanctum regem iniecta veste, manuque imposita curato, quam nunc solus habet codex Warsaviensis.

Nihil certe nos cogit sententiam Innocentii ad narrationem Hartvici de legatione romana referre, cum praesertim pontifici tribuantur hic verba, quae postea per alium pontificem revocentur. Et quemadmodum in decreto laudato, de potestate solum regis sermo

*) Geycha — anno dominicae incarnationis nonagesimo sexagesimo nono quemadmodum in Legenda beati Stephani scriptum est, genuit S. Stephanum regem ex Saroith filia Gyula.“ Chr. P. V. p. 38.

est, omissa eius origine romana; ita fuerit etiam sine mentione pontificis in illa Vita sancti, cuius lectio Colocensibus sub conditione permittitur. Ita plane codex Warsawiensis: „Post acceptum regalis excellentiae signum beatissimus vir Dei Stephanus Vngarorum rex episcopales ecclesias amplians regaliter disposuit.“ Font. I. 74.

Sed largiamur, si ita placet, ingenioso Hartvici patrono, verba Innocentii hunc ipsum Legendae interpolatae locum respexisse; status quaestionis hac nostra concessione non mutatur; initia nempe operis Hartviciani in priora his, quae nos designavimus, tempora reponi non possunt.

Collectitium enim istud opus non uno tempore, nec ab uno scriptore consarcinatum fuisse satis clare ostendimus, cum tres eius editiones distinximus. Nec in disquisitione nostra de aetate huius Legendae quidquam occurrit, quod praesentiam laudati decreti pontificii magnopere requirat. Scripsimus enim: „Superstitiosa haec ducis et regis distinctio, Hartvicum circa Emerici regis tempora (1196—1204) scripsisse indicat.“ (pag. 200.) Ubi vox superstitiosa non sensu ecclesiastico ponitur, ut censor sumsisse videtur, sed significat: nimis sollicitum vel diligentem in re parvi momenti quem vulgo scrupulosum vocitant. Eo sensu utitur hoc vocabulo Quintilianus: „A graeco sermone puerum incipere malo: quia latinum, qui pluribus in usu est vel nobis nolentibus perbibet. Non tamen hoc adeo superstitione velim fieri, ut diu tantum loquatur graece aut discat.“ Inst. I. 1. 12—13.

Annus 1212—3 ad Colocensem Astrici sedem pertinet; 1218 ad Geizam ducem quartum; 1233 ad visionem matris. „Astricus ipse ante annum 1212 Colocensis appellatus vix fuerit. — Post annum demum 1212 fuerit fama de Astrico Colocensi diffundi coepta.“ Font. I. p. 200.

In fine tantum huius disquisitionis humani quid nos passos fuisse fatemur, cum praetermissa aetate Emerici regis, cuius mentionem supra feceramus, terminos consarcinati operis intra annos viginti definivimus. Emendamus igitur locum illum: „Aetas Legendae Hartvicianae intra exitum seculi duodecimi, et trigesimum tertium seculi decimi tertii annum collocari potest.“ Font. I. p. 201.

Denique parvi refert, fueritne lecta pars ista Legendae annis

1201-o proximis in provincia Colocensi cum vel sine additamento de „ecclesiis Dei utroque iure ordinandis“; dummodo ipse Astricus qui legationem illam Romanam obiverat Strigoniensis eo tempore fuerit, ut in Legenda Maiore diserte — in codice vero Pestiensi a prima manu scriptum fuisse vidimus; et ut in monumentis historicis Germanorum Bohemorum Polonorum usque ad seculum 16-um commemoratur.

Alterum censoris nostri, ad probandam operis Hartviciani antiquitatem, argumentum est testimonium Eugenii IV-i 1431. „Olim Clemens III predecessor noster, etiam ad pie memorie Alexandri, eiusdem Clementis et nostri predecessoris exemplar, ecclesiam Albaregalis Vesprimiensis diecesis, sub beati Petri et eius protectionem susceperat; libertates quoque seu immunitates iura et dignitates predictae ecclesiae a sancto Stephano rege, qui ecclesiam ipsam fundavit concessas, que in vita sua leguntur, et ab aliis regibus indultas ac usque ad tempus recolende memoria Geyse regis conseruatas, ratas ac firmas, easque perpetuis temporibus illibatas manere sancit.“ Apud Theiner Monum, Hung. II 212.

Cum iura haec Albensis ecclesiae in codicibus tantum Hartvicianis legantur, totum illud opus iam aetate Geizae regis et Alexandri III pape (1159—1161) confectum et editum fuisse affirmat vir eruditus.

Nos e laudatis Eugenii IV-i verbis hoc solum pro certo statui posse censemus, ecclesiae Albensis libertatem immunitates et dignitates, quae a sancto rege concessa dicebantur, ab Alexandro et Clemente III pontificibus confirmata fuisse. Quod ad verba: „quae in vita sua leguntur“ attinet, haec ab ipso Eugenio adiecta videntur; Alexandri III-i certe non sunt, nam hic Stephanum nusquam sanctum vel sanctae memorie, sed ut alios vita functos beatae tantum memoriae regem appellat. Si pontifex iste non agnoscit sanctitatem Stephani, multo minus est probabile Vitam eius pro fide digno documento habuisse.

Clemens III (1187—1191) potuit quidem confirmasse haec privilegia Albensium, sed ut ad Legendam sancti provocaverit pontifex, cuius officium erat fidem talium legendarum determinare, restringere vel abrogare, res vero parum similis videtur.

Habemus confirmationes privilegiorum monasterii S. Martini a Paschali II, Alexandro Urbano et Clemente III factas. Priores enarrant singula privilegia, memineruntque beatae memoriae — vel simpliciter, regis Stephani, a quo ut fama ferebat, ea concessa fuerant. Clemens, qui iam sanctitatem tribuit regi, non solum enumerat illa privilegia, sed, quod ad rem nostram facit, meminit etiam Geysae regis, propter praescriptionem annorum quadraginta, quibus ecclesiastici contra seculares iura sua firmare solebant. Unde patet haec et talia commemorare, fuisse de stilo ut dicitur curiae, Eugenium vero, dum verba Clementis transcribit nonnulla e suo addidisse. En stilum Clementis: „Libertates quoque iura et dignitates predicti monasterii (S. Martini) a sancto Stephano rege eidem monasterio concessas, et ab aliis eciam regibus indultas, et usque ad tempus illustris memoriae Geyza regis servatas, ratas habemus et firmas, easque — perpetuis temporibus illibatas manere sancimus.“ Liber ruber Monasterii S. Martini. n-o XLIV. pp. 88—90.

Suscipit etiam diligens iste interpolationum Hartvicianarum patronus defensionem decimarum e prolibus a populo Symigiensi exigi solitarum; argumenta ducens a servis ecclesiae (Leg. Min. §. 5.), et a testimoniis capitulorum (Vita SS. p. 79—83.). Nos virum doctum in hac sua opinione perstare sinemus. Non adeo abundamus otio, ut res palam et in luce positas videre et capere nolentibus pro ductore vel doctore nos obtrudere velimus. Vide disputationem nostram de hac re in opere: Vita SS. Stephani etc p. 210—213.

Non potest praeterea concoquere vir rerum ecclesiasticarum haud plane imperitus, canonizationem Stephani regis populare tantum dici, nec successoribus Gregorii VII i per integrum seculum notam vel adprobatam fuisse.

Doctrinam nostram de canonizatione sanctorum e scriptis Eminentissimi Cardinalis Lambertini, postea pontificis Benedicti XIV-i hausimus, qui huius negotii non tantum apprime gnarus, sed etiam iudex legitimus haberi potest.

Quod successores Gregorii VII-i regem nostrum sine titulo sancti saepius nominant, est res e chartis pontificiis satis comprobata. Urbanus II. religiosum eum principem, imo simpliciter Stephanum (predecessor tuus Stephanus. V. SS. p. 217.) vocat. Nec Eugenius III. elapsis iam 70 a canonizatione annis eum sancti appellatione dignatur: „Multa cognovimus de castitate ipsius (Henrici imp.), de conversione regis Stephani, et totius Hungariae Domino cooperante per ipsum facta.“ Bolland. A. SS. Julii III. p. 716. C. D. VII. 4. 60. Sicut Alexander ita etiam Urbanus III. beatae tantum, memoriae regem illum appellat: „Secundum quod a beate memoriae Stephano rege statutum est, presenti privilegio statuimus.“ 1187. Mon. I. 80.

Istud „beatae memoriae“ non significat sanctum vel beatum sensu ecclesiastico; sed eiusdem est valoris ac pia e — recolendae — divae memoriae, et similia. Sic Stephanus III. rex de patre suo Geiza: „Ego Stephanus beate memoriae Geyse regis filius.“ 1162. C. D. II. 164. „Primo rex Karolus beate memoriae pater ipsius (Ludovici regis) Fratres Ordinis (S. Pauli) introduxit.“ Chron. Bud. 234. „Cum rex Stephanus (quintus) diue memoriae possessionem Visk dedisset.“ 1300. C. D. VI. 2. 253. Confirmatur haec interpretatio epistola Paschalis II: „Secundum preceptum beatae memoriae Stephani pii regis per presens privilegium confirmamus. (autogr. lin. 6.) Decime quas pia e recordationis Stefanus rex ab ecclesia sancti Michahelis emit.“ (lin. 16). Clemens III. primus pontificum scribit anno 1187 „sanctum Stephanum regem“, ut supra e libro rubro Monasterii S. Martini dedimus.

Et haec quidem e chartis pontificum per decursum primi a canonizatione sancti regis seculi. In nostris seculi undecimi et duodecimi chartis Stephanus ut rite et legitime canonizatus sanctus, et sanctissimus appellatur. „Hac ordinatione sacro beatoque Mauricio ordinavit rex sanctus Stephanus.“ 1186—1100. Charta monast. de Bel. lin. 73. Mon. I. 36. „Sanctissimus rex Stephanus. 1111. C. D. VII. 4. 57. Denique actate Alexandri III-i qui sanctitatem Stephani adhuc ignorat auxilium sancti regis in Hungaria palam implorabatur: „Si quis huius salubris oblacionis datum infringere aut violare temptauerit, omnipotentis Dei gracia, et San-

cti Stephani regis adiutorio careat." 1165. Kn. Mon. I. 119. Non sic rex Ladislaus; quem ante pontificiam anno 1192 canonizationem nemo sanctis adnumerat. „Ordinauit rex sanctus Stephanus, quam et renovavit rex piissimus Ladizlaus." Charta monast. de Bel. „Terra quam sanctus Stephanus rex necnon et Ladizlaus rex in Sala super Wag monasterio S. Martini contulerant." 1138. C. D. II. 110. „Reditus quos predecessor meus rex Ladislaus ad usum fratrum Budensis ecclesie ordinauerat." 1140. C. D. II. 129. „Prior Ladislaus rex gloriosissimus et II. Bela rex felicis memorie pater meus. 1163. C. D. II. 165.

Securo igitur iubemus esse animo censorem nostrum de canonizatione Stephani regis populari nec multum laborare de manifesto errore Hartvici sui, qui ius in album sanctorum quemquam referendi (ex romanae sedis institutione apostolicis literis sancitum est etc." Leg. Hartv. §. 23. p. 63) quod Alexander III. solius esse pontificis decreverat, integro seculo prius viguisse existimaverit. Longius abest interpolator huius loci non tantum a Colomanni sed etiam ab Alexandri III-i aetate.

Praecipuum vindiciarum viri docti caput constituit sententia eius de natura et origine Legendarum laudatarum.

Legenda nempe Minor ut censori nostro placet, constat ex spicilegio operis Hartviciani, et aliis quibusdam narratiunculis, quae rumore populari ferebantur. Maior Legenda est epitome Hartviciana ad solatium devotae cuiusdam personae confecta Bonus scilicet quidam monachus qui Minorem iam haberet, sic excerpserit opus Hartvici ut omitteret. 1) Ea quae in minore occurrunt. 2) Quae non pertinebant stricte ad personam regis; v. gr. praefationem Hartvici, iter romanum Astrici, historiam Sebastiani Strigoniensis, privilegia ecclesiae Albensis. 3) Quosdam locos similes, v. gr. visionem reginae post illam quam rex ante natum filium habuerat, ecstasin sancti post alia praecedentia miracula. Hinc palam fit, ait ille, cur desinat Maior L. in extremis sancti ante mortem verbis. Animadverterat scilicet scriptor, mortem, et quae hanc consecuta sunt in Minore iam breviter relata fuisse.

Multa sunt quae opinionem hanc primo obtutu speciosam minus probabilem ostendant. Pauca tantum attingimus.

Minor L. de Geyza duce: „Pater eius (Stephani) rex quidem, sed primum gentilis fuit. In tantum autem divinis conspectibus se probabilem reddidit, ut omnes militiae suae comites ad veram dei culturam converteret, quos vero alienae viae sectatores reperit, minis terroribusque subiugavit.“ §. 3. Eadem Legenda paulo post de Stephano: „Post cuius obitum Stephanus adhuc puer, apud se coepit meditari, ut si populum etc. Hunc secundum ecclesiasticam doctrinam instituens iugum et legem disciplinae subpositis cervicibus adhibuit, omnesque immunditias malorum prorsus destruxit.“ §. 4. Haec de duobus principibus scripta, apud Hartvicum, distracta et interpositis Maioris Leg. laciniis, in solum Stephanum translata leguntur. „Post obitum patris Stephanus adhuc adolescens, apud se coepit meditari, quomodo populum etc.“ C. II. §. 5. Interposita deinde belli civilis, adventus in Hungariam Astrici foundationisque monasterii ad radicem montis ferrei historia, permiscet et confundit Hartvicus laudes et acta Geizae, cum iis quae in eadem Legenda Stephano tribuuntur. „Is dei servus princeps christianissimus (Stephanus) in tantum divinis conspectibus se probabilem reddidit, ut omnes militiae suae comites ad veri dei culturam converteret, quos vero alienae viae sectatores reperit, minis terroribusque subiugavit, (hactenus e Minoris §. 3-o ad Geizam pertinente) ipsosque secundum ecclesiasticam doctrinam instituens iugum et legem disciplinae subpositis cervicibus adhibuit, omnesque immunditias malorum prorsus destruxit.“ (Min. §. 4. de Stephano) Hartv. IV. §. 7.

Maioris etiam L. partes disiectas et interpolatas legimus apud Hartvicum. Ibi post adventum Astrici primum in regno construitur monasterium ad radicem montis ferrei. §. 7. Postea eriguntur decem episcopatus, fundanturque alia claustra et coenobia. Postremo construitur monasterium S. Martini in monte Pannoniae. §. 6. Hartvico non placet series haec rerum gestarum, sed inverso ordine primum ei videtur post devictos rebelles, constitutum fuisse monasterium sacri montis Pannoniae; postea ponit adventum Astrici, coenobium montis ferrei §. 7; postremo erectionem episcopatum et ceterorum claustrorum, §. 8. Ubi tanem humani quid passus est sive

Hartvicius sive scriba eius, oblitus enim factae iam e loco postremo in primum translationis, repetit historiam hanc suo etiam loco, post episcopatus nimirum et constructiones ceterorum claustrorum. p. 43. Cumque videret theophilum, cuius consilio monasterium illud fundatur, ipsum esse Astricum iam metropolitam, de cuius adventu nondum scripserat, theophilis ponit, pluralem numerum pro singulari.

His accedunt differentia stili in excerptis duarum Legendarum manifesta que in Hartvicianis codicibus interpolationis vestigia. Vide §. octavum de metropoli Strigoniensi et episcopatu Colocensi, adnexumque specimen scripturae.

Quae difficultates et discrepantiae tam stili quam rerum in uno, et ceteris, ut iactatur, vetustiore scriptore, an et quomodo inter se conciliari possint, acumini eruditissimi censoris, qui omnes has difficultates, ante latam illam de antiquitate Hartvici sententiam vidit, et accurate expendit, decernendum relinquimus.

In fine demum censoriae suae castigationis sic ratiocinatur vir acutissimus: Qui e verbis Hartvici ad Astricum spectantibus, scriptorem hunc crimine falsi arguere vellet, ei ante omnia evincendum esset, Astricum re vera primum fuisse Strigoniensem archiepiscopum. Quod in quantum censor ipse novit nondum quisquam praestitit.

Si Colocensis Astrici episcopatus iam a primo Legendae auctore fuerat positus, ut censor amicis suis magno conatu persuadere nititur; rogandus est vir summus, explicet nobis, quo pacto et qua de causa coeperit Astricus Strigoniensis primus dici et scribi, non tantum in Maioris L. utroque manu exarato codice, sed etiam in posteriore, multifariam interpolato Warsawiensi; ubi de legatione romana Astrici praesulis Strigoniensis ecclesiae, et praesulis Ungarorum iterata mentio? (§. 8. 9.) Fors quia scriptoribus illis de primo archiepiscopatu Sebastiani et vicariatu Astrici nondum quidquam cognitum? Adfirmantis certe est docere, primam fuisse Astrici sedem Colocensem. pro qua Strigoniensis in vetustioribus codicibus substituta sit: ut postea ope rasurae, et evagantis ad mar-

ginem scripturae, Colocensis iure, si diis placet, postliminii restitui possit et debeat.

Sed propter Sebastianum inquit, locus ille depravatus emendari debuit. Narratur enim capitis VI. §. 12 o Sebastianum primum fuisse metropolitam Strigoniensem; cui oculis capto rex per consensum romani pontificis Astricum Colocensem substituerit. Post curationem vero eius, rursus per apostolici consilium, Sebastiano suae sedi restituto, Astricus ad suam ecclesiam cum pallio rediisse scribitur.

Hartvicus his, si coniectura non fallit, initia et originem archiepiscopatus Colocensis adumbrare voluit, ratus secundam hanc ecclesiae Hungaricae metropolim, priori Strigoniensi, aetate etiam fere aequalem esse.

At si seriem rei gestae, vimque verborum attentius perpendamus, doctrinam scriptoris cum de translatione episcoporum aetate S. Stephani usitata, tum de pallio archiepiscopatus insigni minus accuratam esse comperiemus.

Sebastianus opinione Hartvici archiepiscopus fuit Strigoniensis, Astricus episcopus Colocensis. Ille, cum caecitate praepeditus officio suo fungi non posset, abdicaveritne se sponte dignitate sua, an depositus fuerit, non dicitur. Astricus ei substituitur. Hoc verbum innuere videtur Sebastianum ad tempus duntaxat a functione muneris sui cessasse, nec Astricum a sede sua, qua interim quid factum sit siletur, translatum fuisse; cum utramque sedem post triennium adhuc illorum propriam permansisse adfirmetur: Sebastianus „suae sedi restitutus est.“ — Astricus „ad suam ecclesiam rediit.“

Sed svavis adversarius noster diserte declarat, Astricum verum archiepiscopum, a sede scilicet Colocensi ad Strigoniensem translatum fuisse. Confirmari videtur haec eius opinio mentione pallii, quod Astricus gestaverit, et quod vicariis dari non solet.

Si res ita se habet, nova existit difficultas, vacaveritne sedes Colocensis per totum triennium, et cur? Certe tam Sebastianus quam Astricus munere suo ante translationem se abdicare debuerunt; et si illis successores dati sunt, ad sedes suas sine consensu horum redire non poterant. Ex sola recuperatae valetudinis causa

nec rex nec pontifex solebat episcopum legitime translatum vel electum a sede sua remove.

Quod vero ad reditum Astrici ad sedem suam priorem cum pallio attinet, non est satis clarum, quid bonus noster Hartvicus lectoribus suis persuadere voluerit. Jusne pallii in ecclesia episcopali gestandi ex indultu pontificis usque ad finem vitae Astricum retinuisse? Sed quid inde historiae accedit? Nihil certe. Astricus in sede sua episcopali fuisset quidem palliatus, sed nequaquam Ungarorum archiepiscopus, ut in monumentis annorum 1007—12— et 1030 appellatur. Quia vivente vero archiepiscopo alter licet vicarius eius fuerit, eodem quo ille titulo sine iniuria uti non poterat.

Si autem, quod vero similis est, originem et incunabula archiepiscopatus Colocensis voluit Hartvicus nos edocere, cum ex usu pallii in ecclesia Colocensi continuato, successoribus Astrici metropolitani dignitatem adcrevisse autumat; oppido fallitur. Archiepiscopatum enim in illis partibus S. Ladislaus rex instituit, appellabaturque Bachiensis, cuius suffraganeus erat episcopus Colocensis. Nec metropolim illam, ante coniunctam utramque dioecesim, circa medium seculum duodecimum, Colocensem quisquam vocavit. (Georgium Colocensis ecclesiae Vngrorum archiepiscopum in Leonis IX pp. bulla anni 1051 memoratum; item eundem Colocensem archiepiscopum ex Vngaria, ut Widricus abbas S. Apri scribit, anno 1050 Vesontione et Tulli commoratum, consulto praeterimus.) Titulus tamen Bachiensis usque annum 1179 in usu, ultimusque utitur eo Andreas archiepiscopus, ut apud Labbeum legitur Bahasnensis, qui concilio Lateranensi III-o interfuit; et in aliis chartis Colocensis etiam vocatur.

Quod ad consensum apostolici in hoc negotio attinet, consilium quidem regi petenti pontifex dare poterat: si vero ea mente haec auctor commemorat, ut lector eiusmodi consensum, in translationibus episcoporum, necessarium fuisse putet, inscitiam suam prodit potestatis circa sacra, qua usi fuerant reges Hungariae usque Geizam II. Paschalis II in epistola ad archiepiscopum Salonitanum: „Numquid hungarico principi dictum est: et tu confirma fratres tuos? Quid super episcoporum translationibus loquar, quae apud vos non auctoritate apostolica sed nutu regis prae-

sumuntur?" 1102. C. D. II. 33. Katona Hist. Crit III. p. 147—157. Stephanus III rex: „Devotionem venerandae memoriae regis G(ei-zae) patris nostri imitari volentes, constitutionem super depositione et transmutatione episcoporum, quod in suis posteris D. Alexandro papae (electus anno 1159) et suis successoribus noscitur contulisse, videlicet, quod absque auctoritate et consilio eius et successorum suorum depositionem seu translationem episcoporum non faceret, vel fieri permetteret confirmamus, et tam in nobis, quam in posteris nostris inviolabiliter duraturam censemus.“ 1169 c. D. II. 181.*) Petrus etiam rex deposuerat olim duos episcopos, pro quibus alii ordinati fuerant, teste monacho synchrono: „Igitur rex idem (Aba 1041) habito synodico concilio cum omni episcoporum et principum consilio omnia decreta rescindi statuit, quae Petrus iniuste secundum libitum suum disposuit; et episcopis duobus pontificia vi sublata reddere voluit, sed quia alii ordinati erant, hoc romani praesulis iudicio reservandum censuit.“ Ann. Altah. SS. XX. 795.

Longiori temporis intervallo abesse ab anno 1160 et 69 oportet scriptorem, qui translationem et restitutionem Astrici consensu et consilio apostolici fieri debuisse arbitretur.

Ignorabat denique Hartvicus, origines metropoleos enarrare adgressus, pallium de sede ad sedem non transferri; docente Innocentio III in epistola ad capitulum Strigoniense: „Eundem archiepiscopum (Joannem) a vinculo quo tenebatur Colocensi ecclesiae absolventes, ad metropolim Strigoniensem transferimus, et ei licentiam tribuimus transeundi; pallium ei ad nomen et usum eiusdem ecclesiae transmissuri.“ 1205. C. D. III. 1. 28.

Sed tota haec de caecitate et curatione Sebastiani, redituque Astrici ad sedem Colocensem cum pallio narratio, a quodam rerum ecclesiasticarum minus gnaro, et historiam archiepiscopatus Bachiensis nesciente, seculo decimo tertio fuerit conficta.

*) Videtur tamen depositio Stephani Colocensis regnante Bela III ex rationibus politicis facta. Adnotationes chronologicae seculi 12-i: „Dux Geyza transiit de haustria in boemiam, unde a rege fratre suo reductus est in ungarium. Wata comes cecatur. Stephanus Colocensis episcopus deponitur.“ 1187. p. 4. Endl. Mon. p. 57.

Non est tamen censor noster tam iniquus, ut nihil omnino boni in disquisitionibus nostris reperiri posse contendat. Laudat enim diligentiam auctoris in recensione codicum, et latinitatem stili non iniucundam. Se denique eo fine observationes suas in publicum protulisse praedicat, ne argumenta contra fidem historicam Hartvici militantia, licet vana et levia, auctoritati tamen eius, nullo contradicente officere possint.

Mirabuntur doctiores confidentiam hominis opiniosissimi, qui rem multis et gravibus argumentis confirmatam, non iam idoneis rationibus refellere, sed sententia duntaxat et auctoritate sua convellere se posse existimet. Nos talibus moderatorum rei literariae in Hungaria, (quorum unus, ut aliqui putant, censor iste) decretis adsveti sumus. Plerique enim popularium nostrorum doctrinam scriptoris non qualitate, sed copia editorum librorum metientes, loquacissimi cuiusque sententiam, in dirimendis controversiis literariis, praeferre solent.

Quod vero censor noster initio observationum suarum queritur, in consuetudinem iam venisse, obtrectare per omnia Hartvico; id ad fabularum augendae antiquitatis vel auctoritatis gratia, priscis illis ignorantiae temporibus confictarum defensionem referri videtur: ut scilicet seposito veritatis studio, gratiae Hartvici, quia ambitioni nonnullorum sic expedit, velificandum esse noverimus. Sed vani hi conatus; leges enim historiae nunquam antiquabuntur: „Quis nescit primam esse historiae legem, nequid falsi dicere audeat; deinde ne quid veri non audeat, ne qua suspicio gratiae sit in scribendo, ne qua simultatis. Haec scilicet fundamenta nostra sunt.“ Cicero de Or. II. 15. Et erunt semper scriptores, qui nec pecuniae, „quam nemo sapiens concupivit,“ (Sallust. Cat. 11.) nec partium studio ducti, leges has observabunt.

Postremo quid auctoritas personati Hartvici in tuenda collectitii huius operis fide praestiterit, lectores iudicabunt. Nobis certe tam laudatione, quam reprehensionibus suis, in commendando libro nostro proxenetae munus suscepisse videtur. Vituperatio enim nullis, vel levibus nixa argumentis optima est operis commendatio.